

ЮРІЙ ТЕСЛЯ

**КИТАЙ.
ЗА ОБРІЄМ УКРАЇНА**

Шанхай - 2025

Юрій Тесля

**КИТАЙ
ЗА ОБРІЄМ УКРАЇНА**

Шанхай - 2025

© Юрій Тесля, 2025.

Це авторська електронна редакція рукопису. Друковане видання було підготовлено та видано видавництвом «Ліра-К: <https://lira-k.com.ua/products/kitaj-za-obriem-ukraina>». Текст цієї версії не є електронною копією друкованого видання і може незначно відрізнятися від друкованого видання, підготовленого видавництвом

Ця книга вводить читача у світ щоденного життя в Китаї, розкриває сторінки його історії та конфуціанської філософії, показує особливості й звичаї китайського суспільства. Усі ці грані існування великої нації постають очима автора — вченого, менеджера та письменника, який жив і працював у Шанхаї протягом трьох останніх років.

Видання поєднує особисті враження, аналітичні спостереження та фактологічні описи, що охоплюють історичні, культурні й соціальні аспекти сучасного Китаю. Червоною ниткою крізь усю книгу проходить ідея доброти в суспільстві та позитивних, несилових взаємодій як основи розвитку країни, що яскраво підтверджується прикладом Китаю.

Водночас, крізь призму китайського досвіду автор осмислює процеси, які відбуваються в Україні, порівнює ставлення людей один до одного в обох суспільствах, а також думи й мрії, що спонукають до розвитку та прагнення щастя. Такий погляд «за обрій» є важливим у пошуку шляхів до процвітання України.

Книга показує, що на цьому шляху китайське суспільство може бути прикладом доброти, працьовитості, зосередженості на сім'ї, любові до власної країни та творення розумного, сильного майбутнього покоління. Щоб усі ці позитивні устремління були не десь за обрієм, а в нашому, українському суспільстві — заради того, щоб через роки світ говорив не лише про великий Китай, а й про велику Україну.

Для широкого кола читачів.

Фото Ольги Теслі

Публіцистичне видання

КИТАЙ

ЗА ОБРІЄМ УКРАЇНА

ЩОДЕННИК, ІСТОРІЯ, КОНФУЦІАНСТВО, СУСПІЛЬСТВО

Зміст

ЧИТАЙМО ПРО КИТАЙ І ЗБАГАЧУЙМОСЯ ДУХОВНО, ДУМАЮЧИ І ДБАЮЧИ ПРО УКРАЇНУ!	9
ПЕРЕДМОВА	11
ЧАСТИНА 1. ЩОДЕННИК	13
ПЕРЕДМОВА ДО ЧАСТИНИ 1	15
1. ЗНАЙОМСТВО З КИТАЄМ	17
<i>Передмова до розділу 1</i>	17
1.1. Переліт	18
1.2. Аеропорт	19
1.3. Дорога	21
1.4. Поселення	22
1.5. Перший вечір в Китаї	22
1.6. Сніданок	23
1.7. Знайомство з компанією Baosteel Engineering	23
1.8. Обід	25
1.9. Зв'язок	25
1.10. Другий вечір в Китаї	26
<i>Післямова до розділу 1</i>	26
2. АКЛІМАТИЗАЦІЯ	30
<i>Передмова до розділу 2</i>	30
2.1. Вихідні	30
2.2. Хвороба	32
2.3. Робота	35
2.4. План	35
2.5. Природні умови	36
<i>Післямова до розділу 2</i>	38
3. ОБЛАШТУВАННЯ	41
<i>Передмова до розділу 3</i>	41
3.1. Обмін валюти	41
3.2. Піший маршрут на роботу	42
3.3. Банківська картка	43
3.4. Медична страховка	46
3.5. Вид на проживання	46
3.6. Оренда квартири	48
<i>Післямова до розділу 3</i>	50
4. ТРАНСПОРТ	51
<i>Передмова до розділу 4</i>	51
4.1. Легкові автомобілі	51
4.2. Метро	52
4.3. Таксі	55
4.4. Автобуси	55

4.5.	Мото- і велотранспорт	57
4.6.	Автотраси	58
4.7.	Водний транспорт	59
4.8.	Аеропорти	60
4.9.	Залізничні вокзали	60
	<i>Післямова до розділу 4</i>	61
5.	ПОДОРОЖ	63
	<i>Передмова до розділу 5</i>	63
5.1.	Підготовка	63
5.2.	Автовокзал	64
5.3.	Поїздка	65
5.4.	Чжоушань	68
5.5.	Храм Будди	70
5.6.	Університет	70
5.7.	Повернення	71
	<i>Післямова до розділу 5</i>	72
6.	ЛЮДИ	74
	<i>Передмова до розділу 6</i>	74
6.1.	Китай очима українця	75
6.2.	Китайці очима українця	80
6.3.	Роздуми про життя в Китаї і про китайців	86
	<i>Післямова до розділу 6</i>	89
	ПІСЛЯМОВА ДО ЧАСТИНИ 1	91
	ЧАСТИНА 2. ІСТОРІЯ	92
	ПЕРЕДМОВА ДО ЧАСТИНИ 2	93
7.	СТАРОДАВНІЙ КИТАЙ	96
	<i>Передмова до розділу 7</i>	96
7.1.	Доісторична епоха (8500–2070 до н. е.)	97
7.2.	Династія Ся (2070–1600 до н. е.)	98
7.3.	Династія Шан (1600 – 1046 роки до н.е.)	101
7.4.	Династія Чжоу (1046 – 256 роки до н.е.)	105
	7.4.1. Західна Чжоу (1046–771 до н. е.)	105
	7.4.2. Східна Чжоу (770–255 до н. е.)	110
7.5.	Виробництво в Стародавньому Китаї	117
7.6.	Писемність в Стародавньому Китаї	118
7.7.	Методики дослідження історії Стародавнього Китаю	119
	<i>Післямова до розділу 7</i>	120
8.	РАННЬО-ІМПЕРАТОРСЬКИЙ КИТАЙ	121
	<i>Передмова до розділу 8</i>	121
8.1.	Легізм	121

8.2. Династія Цінь (221–206 до н. е.)	123
8.3. Династія Хань (206 до н. е. – 220 н.е.)	129
8.4. Міжцарювання	136
8.5. Закат династії Хань	138
<i>Післямова до розділу 8</i>	139
9. ШІСТЬ ДИНАСТІЙ	140
<i>Передмова до розділу 9</i>	140
9.1. Троєцарствіє (220-280 рр.)	140
9.2. Багатоцарствіє (265–589 рр.)	142
9.3. Кінець багатоцарствія	146
9.4. Розповсюдження буддизму	147
<i>Післямова до розділу 9</i>	148
10.СЕРЕДНЬО-ІМПЕРАТОРСЬКИЙ КИТАЙ	150
<i>Передмова до розділу 10</i>	150
10.1.Династія Суй (581-618 рр.)	150
10.2.Династія Тан (618-907 рр.)	154
10.2.1. Засновник династії: будівельник держави	155
10.2.2. Правитель – мудрець	156
10.2.3. Під п'ятою у дружини	158
10.2.4. Імператриця	158
10.2.5. Повернення династії Тан	160
10.2.6. Людина «Епохи Відродження»	161
10.2.7. Імператор за імператором	164
10.2.8. Занепад династії Тан	168
10.3.П'ять династій і десять царств (907-960 рр.)	168
10.3.1. П'ять династій	169
10.3.2. Десять царств	169
10.4.Кінець середньовіччя (960-1279 рр.)	170
10.4.1. Чотири династії	170
10.4.2. Місток від середньовіччя до сучасності	172
<i>Післямова до розділу 10</i>	174
11.ПІЗНЬО-ІМПЕРАТОРСЬКИЙ КИТАЙ	176
<i>Передмова до розділу 11</i>	176
11.1.Династія Юань (1271-1368 рр.)	176
11.2. Династія Мін (1368-1644 рр.)	180
11.3. Маньчжурська династія Цін (1644-1912 рр.)	188
11.3.1. «Маленькі» проблеми династії	189
11.3.2. «Великі» проблеми династії. Опіумні війни	192
11.3.3. Іноземці	197

11.3.4. Кінець династії Цін	202
<i>Післямова до розділу 11</i>	203
12. СУЧАСНИЙ КИТАЙ	206
<i>Передмова до розділу 12</i>	206
12.1. Юанівський період (1912 – 1916 рр.)	206
12.2. Ера мілітаристів (1916-1928 рр.)	207
12.3. Націоналістичний уряд (1928-1949 рр.)	208
12.4. Китайська Народна Республіка	209
<i>Післямова до розділу 12</i>	212
<i>ПІСЛЯМОВА ДО ЧАСТИНИ 2</i>	213
ЧАСТИНА 3. КОНФУЦІАНСТВО	217
<i>ПЕРЕДМОВА ДО ЧАСТИНИ 3</i>	218
13. ІСТОРІЯ КОНФУЦІАНСТВА	219
<i>Передмова до розділу 13</i>	219
13.1. Конфуцій	220
13.2. Виникнення конфуціанства	221
13.3. Передумови виникнення конфуціанства	224
13.4. Бачення Конфуція	225
13.5. Розвиток конфуціанства	226
<i>Післямова до розділу 13</i>	229
14. ПОСТУЛАТИ КОНФУЦІАНСТВА	231
<i>Передмова до розділу 14</i>	231
14.1. Основні засади конфуціанства	231
14.2. Взаємини і Чесноти	232
14.3. Принципи конфуціанства	233
14.4. Ідеї конфуціанства	234
14.5. Філософія конфуціанства	235
14.6. Дев'ять концепцій (заповідей) Конфуція	236
14.7. В просторі релігії	237
14.7.1. Суть релігії	237
14.7.2. Ритуали	238
14.7.3. Чи є конфуціанство релігією?	238
14.8. Людинолюбство	241
14.9. Природа людини в конфуціанстві	242
14.10. Не тільки конфуціанство	244
14.11. Слово Конфуція	245
<i>Післямова до розділу 14</i>	248
<i>ПІСЛЯМОВА ДО ЧАСТИНИ 3</i>	249

ЧАСТИНА 4. СУСПІЛЬСТВО	250
<i>ПРИКАЗКА (замість передмови до частини 4)</i>	251
15. ПРАГНЕННЯ І ДІЇ	252
<i>Передмова до розділу 15</i>	252
15.1. Роздуми	252
15.2. Світовідчуття	253
15.3. Наука	254
15.4. Релігія	256
<i>Післямова до розділу 15</i>	257
16. ДОБРО І ЗЛО	259
<i>Передмова до розділу 16</i>	259
16.1. Суспільство	259
16.2. Зло	261
16.3. Добро	266
16.4. Оцінка	267
16.5. Протидія	268
<i>Післямова до розділу 16</i>	269
<i>КАЗКА (замість післямови до частини 4)</i>	270
ПІСЛЯМОВА	272
Список літератури	274
ДОДАТОК: ФОТОГРАФІЇ	276

ЧИТАЙМО ПРО КИТАЙ І ЗБАГАЧУЙМОСЯ ДУХОВНО, ДУМАЮЧИ І ДБАЮЧИ ПРО УКРАЇНУ!

У книзі, яку читач тримає в руках – ексклюзивна інформація. В цьому її незаперечна цінність, незважаючи на те, що, мабуть, далеко не вперше хтось із українців береться писати про Китай. Причому, здається, більшість авторів намагаються це робити навіть там не побувавши.

Звісно, оприлюднюючи тут свої міркування, я пишу не про далекий і загадковий для мене Китай, якого зовсім не знаю, а про книжку, написану Юрієм Теслею, колегою, членом Національної спілки письменників України, і при цьому вченим і програмістом надзвичайно високого рівня, доктором технічних наук, професором, лауреатом Державної премії України у галузі науки і техніки.

Погодьтеся, що складно назвати об'єктивними враження від побаченого й почутого в Китаї для кількадечного туриста, котрого водять довкола визначних історичних пам'яток. Так само обмаль інформації про цю країну і її народ можна отримати з тих численних публікацій, переважно політичного характеру і зазвичай забарвлених певною експресією, яких останніми роками з'явилося дуже багато на різноманітних інформаційних ресурсах. Як відомо, щоб хоча б трохи пізнати чужу країну, треба в ній пожити, бажано бодай кілька років.

Книжка Юрія Теслі, на відміну від скороспілих «туристичних» записок чи поверхневої «публіцистики» – це багатогранна інформація про Китай з перших вуст; це враження про практично невідому для нас країну, записані мислячою і спостережливою людиною впродовж доволі тривалого часу. Ця книжка – про Китай зсередини, про Китай очима європейця, котрий багато місяців живе і працює серед китайців, постійно, щодня спілкується з ними, і цікавиться не лише їхнім побутом і повсякденним життям, а й історією, культурою, звичаями і традиціями цієї дивовижної країни.

Не буду зачіпати політичного чи геополітичного аспекту, адже це питання, на тлі російсько-української війни і позиціонування щодо цього Китаю як держави, складне й вимагає окремої розмови. Наразі ділюсь своїм враженням від прочитаного про Китай глибокий, Китай з його громадянами в контексті величній й водночас значною мірою драматичній його історії і багатій, унікальній культурі. З прочитаного довідаюсь, що китайці – надзвичайно працелюбний народ, відкритий до технологічних новацій XXI століття, і який водночас глибоко шанує Традицію. Прочитання цієї книжки дало мені можливість (сподіваюсь, інші читачі мене в цьому підтримають) хоча б трішки «відкрити» для себе загадкову країну, досі відому мені переважно за романами Нобелівського лауреата Мо Яня.

Цікавими є викладені тут міркування Юрія Теслі, в контексті китайської теми і з перенесенням її на нинішні драматичні українські реалії, про несилову взаємодію. Думаю, що ця його ідея, яка вже представлена в низці публікацій у міжнародних наукових журналах з часом буде сприйнята і впроваджена на

практиці і в Україні, якій нині, на жаль, доводиться захищати свою свободу і суверенітет саме силою – силою зброї і силою незламного українського духу.

Читаймо про Китай і збагачуймося духовно, думаючи і дбаючи про Україну! Адже драматичний час потребує сильних і мудрих.

Михайло СИДОРЖЕВСЬКИЙ

Голова Національної спілки письменників України

ПЕРЕДМОВА

Як тільки стало зрозуміло, що я буду працювати в Китайській Народній Республіці з'явилося бажання написати публіцистичну книгу про Китай. Незвичну книгу. Я, вчений і практик, фахівець в галузі ІТ і проєктний менеджер, письменник і автор теорії несилової (інформаційної) взаємодії. І будучи професіоналом у всіх вказаних сферах мені захотілося знайти відповідь на питання: «Чому комуністичний Китай так швидко розвивається?». Дехто в Україні вважає, що соціалізм, комунізм – це зло. А капіталізм, демократія – благо. Китай це спростовує. Тому в мене з'явилася думка, що розвиток і добробут країни визначається не політичним устроєм, а тим, яке суспільство в цій країні. Про що думають люди, чого хочуть, як відносяться до праці і до влади. Одним словом – що у них в головах. Через знання життя в Україні, через вивчення життя в Китаї, оперуючи фактами, я хочу знайти підтвердження цієї думки. А значить і знайти шлях до створення суспільства, яке забезпечить, в майбутньому, розвиток України.

З назви книги стає зрозумілим, що мова піде не тільки про Китай, але й про Україну. Вивчаючи інформаційний простір і України, і Китаю я хочу зрозуміти вплив «слова» на розвиток суспільства. Я хочу показати якими впливами можна створити суспільство Правди, Добра, Миру, Розвитку, Добробуту, Щастя. В якому частка людей, в яких думки і дії спрямовані на досягнення цих якостей, значно більша ніж тих, у кого думки і дії спрямовані на Обман, Зло, Війну, Занепад, Бідність, Нещастя.

Яка основна ідея книги? В книзі я не описую державу, її устрій, політику, економіку, місце на міжнародній арені чи в військовій сфері України чи Китаю. Про це зараз в Україні пишуть багато. Але я пишу про те, про що в Україні мовчать. Про те, що є головним в розвитку Китаю. Про китайське суспільство. Проживаючи в Китаї, спостерігаючи за життям китайців, спілкуючись з її громадянами я хочу викласти своє бачення причин його розвитку. І через дослідження китайського суспільства зрозуміти, яким шляхом можливе створення суспільства Правди, Добра, Миру, Розвитку, Добробуту, Щастя. Саме до такого суспільства, на мою думку, близький Китай. Бо в його основі лежать ідеї про добро, яке веде до створення несилового світу, великого китайського філософа Кун Фу-цзи (якого ми називаємо Конфуцієм). Ці ідеї вже багато століть визначають життя великої країни – Китаю.

Для того, щоб вам стала зрозуміла ця ідея в книзі виділено чотири частини: щоденник, історія, конфуціанство і суспільство. В першій частині книги

наводяться фрагменти мого щоденника перебування в Китаї. Основні події початкового періоду. В другій частині книги мова про те, як виник і розвивався Китай. Династії, завойовники, імперії, заколоти і війни. В третій частині опис конфуціанства, як основної ідеології побудови доброго суспільства. І нарешті в четвертій частині книги роздуми про китайське суспільство, про його відмінність від українського, і про шляхи, якими Україна може досягти такого ж економічного розвитку, якого досяг Китай в останні 50 років.

Знаю, книга не зовсім вчасна і доречна. Йде війна. Війна пов'язана з значними негативними впливами на суспільство. І підводити це суспільство під «стандарти» мирного часу просто безглуздо. Я цього не робитиму. Ця книга для майбутнього. Мирного майбутнього. Коли нам на руїнах Злоби і Помилки прийдеється будувати суспільство Добра і Розвитку.

Вибачте мене, якщо я зроблю комусь боляче. Чи то описом мирного життя в Китаї в часи, коли в Україні йде війна. Чи то поясненням свого бачення причин «моря сліз» в Україні.

Вибачте!

ЧАСТИНА 1

ЩО ДЕННИК

Діючі особи: автор книги; Оля – дружина автора книги; містер Су – директор HR-департаменту компанії Baosteel Engineering & Technology Group Co., Ltd.; містер Ву і містер Чао – керівники центру великих даних цієї ж компанії; Танг – помічник автора книги; Поліна – перекладачка; Зенг – помічник містера Су; Ку, Ду, Гуо – колеги; працівники компанії, поліцейські, працівники готелю, продавці, інші громадяни Китаю.

苏士尚与家人 Su Shishang and his family (Mimer Cy)

汤浚 Tang Jun (Tan2)

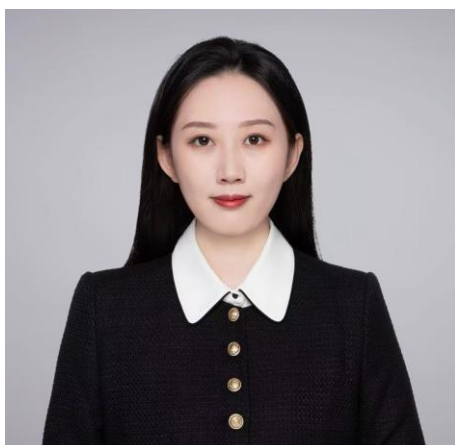
许钢 Xu Gang (Сюй Ган)

徐朦 XU Meng (Поліна)

杜倩倩 Du Qianqian (Ду)

郭玉杰 Guo Yujie (Гуо)

曲秀娟 Qu Xiujian (Ку)

ПЕРЕДМОВА ДО ЧАСТИНИ 1

Новий етап життя. Китай. А скільки етапів вже було? Змінили з дружиною 23 місяця проживання. Списані дві трудові книжки. В радянські часи сказали б – літун. Не збирався нікуди їхати. Осіли в Черкасах. Хотів займатися творчістю. Літературною. Але... З'явилася пропозиція, від якої я не зміг відмовитися. Китай. Компанія. Посада. Зарплата. І все обіцяє бути дуже гарним. Не відмовився.

Запланував написати публіцистичну книгу про мирне життя в Китаї. Головне питання, яке стало переді мною – навіщо? В час, коли в Україні йде війна. Гинуть солдати, гинуть мирні люди, гинуть дітки... Про яке нормальне життя можна говорити? Чи наразі є потреба в книгах, які показують життя без війни, життя на перший погляд безтурботне, щасливе? Не знаю. Може, я й помиляюсь, почавши працювати над цією книгою на початку 2024 року?! Але я знаю, що я повинен з допомогою слова щось робити для України. Так, у мене є дуже сумні вірші про долю людей, про війну і її солдатів, про покалічених дітей, про дітей, які вже ніколи не усміхнуться, не візьмуть до рук свою ляльку чи іграшковий автомобільчик, на скажуть слово «мама». І таких творів в Україні дуже багато... А цією роботою я хочу показати мирне звичайне життя, життя добрих людей, життя, до якого повинен прагнути кожен в Україні. Ні про економічні дива, ні про політичні устрої я не хочу говорити. Я хочу писати про ЛЮДИНУ, справжню добру людину, людину, для якої важлива власна сім'я, безпека, добробут, друзі, любов, робота. Яка про політику і політиків думає максимум 10 секунд в день. А про вбивства, твалтування, крадіжки, корупцію, катастрофи взагалі не думає. Я хочу трішки вплинути несилowym чином (я буду інколи оперувати поняттями своєї теорії несилової (інформаційної) взаємодії) на українське суспільство, щоб воно рано чи пізно знайшло свій шлях до процвітання. Хоч трішки. Хоч на 0,001%. Але вплинути...

Після публікації своїх статей про Китай в «Українській літературній газеті» отримав багато листів, в деяких з яких стривожила думка «Виявляється, Китай не такий, як нам уявлялося». Відповідаю. Китай є таким, яким він є. А ваша думка про Китай, як і про все на світі – це результат інформаційних впливів на вас. Я теж впливаю на вас. Але фактами свого перебування тут, а не оцінками Китаю із публікацій в засобах масової інформації. Звідси і розходження. Ще в цих листах, як позитивну сторону статей, відзначали детальну фактографічність. Чим здивували мене. Не думав, що опис проблем у споживанні їжі паличками буде цікавий. Описував, як проблему, якій приділяв досить значний час, і, яка викликала багато емоцій. Тому запам'ятав і описав.

Але найбільшою проблемою є роздвоєність почуттів і думок. Китай і Україна. Мирне життя і війна. День розбивається на три частини. Ранок – новини з України (ми з дружиною відразу вирішили – нічийх новин не дивитися і не слухати, крім українських). День – життя в Китаї. Вечір – он-лайн спілкування з рідними і друзями з України. І знову новини. На відстані почуття загострюються. І з більшим боєм сприймаєш усі негаразди, які отримуєш від новин, від спілкування з друзями і рідними, котрі залишились в Україні. І ще болючіше від того, що бачиш навколо себе нормальне безтурботне (за нашими мірками) життя.

Чому я пишу в передмові про це? Тому що я пишу не для Китаю, і не для китайців. Я пишу для українців. Пишу про мирне спокійне і досить заможне життя звичайних китайців, яке теж настало після трагічних подій і потрясінь. Якби я зараз був в Японії, Німеччині, Франції чи в будь-якій іншій країні, яка пережила війну, писав би те ж саме. Про мирне, спокійне і досить заможне життя японців, німців, французів... Яке теж настало після трагічних подій і потрясінь. І я хочу, щоб українці, через мене, побачили таке життя. В якому думають не про політику, економіку, війну, злочинність, катастрофи, корупцію. А думають про себе. Про те, як заробити і як потратити гроші. Де працювати і з ким зустрічатися. Куди поїхати на свята і що купити в подарунок дружині, чоловікові, дітям чи батькам. І тому подібне. Важливе лише отримання позитивного світовідчуття від взаємодії з іншими людьми, від життя!

Тому я хочу, щоб ви отримали хоч маленький позитив від споглядання через моє слово за нормальним життям. І найголовніше, за нормальними позитивним взаємодіями в суспільстві. Щоб ви не просто прочитали мою книгу. Щоб ви почувли мене. І прагнули цього в своєму житті. І я вірю, що те жахіття, яке відбувається зараз на теренах нашої Батьківщини, скоро закінчиться, і тоді можна буде писати про нормальне щасливе життя в Україні. Це обов'язково буде!

В цій частині книги щоденник з перших місяців перебування в Китаї. Найцікавіших місяців. Спостерігав, занотовував, писав і публікував. Деякі матеріали з цієї частини книги є в «Українській літературній газеті» [1-6].

До цієї частини книги є багато ілюстрацій. Але всі вони розміщені в кінці книги. Читайте і дивіться.

Ось що було найцікавішим?..

Розділ 1

ЗНАЙОМСТВО З КИТАЄМ

Передмова до розділу 1

Я не був обділений долею в Україні. Аякже, народився на Різдво. Ще й прізвище «Тесля». З дитинства всі вважали, що якщо мене кудись взяти з собою, обов'язково поталанить. Єдина дружина, з якою ми разом майже півстоліття. Дві гарні доньки. Онуки – відмінники. В професійному плані теж все добре. Ще в студентські роки переміг на Всеукраїнській студентській олімпіаді з програмування. Керував і розробляв автоматизовану систему управління Південно-Українською АЕС. Ця система була прийнята в якості типової для будівництва АЕС в Міненерго СРСР. Захистив докторську дисертацію з інформаційних технологій, став професором, пройшов підготовку в США по проєктному менеджменту, отримав сертифікат найвищого рівня «А» Міжнародної асоціації управління проєктами, став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки, був прийнятий в Національну спілку письменників України. Керував багатьма масштабними проєктами (наприклад, створенням факультету інформаційних технологій в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка), розробив і впровадив ряд інформаційних систем, був на досить високих посадах в приватних компаніях, університетах, в органах влади. Видав 3 монографії, 3 збірки віршів, опублікував більше, ніж 250 наукових праць, підготував більше 30 кандидатів і докторів наук. Відзначений державними нагородами.

Програміст. Вчений. Практик. Менеджер. Письменник. Чого ще бажати в професійному житті?

А от у моєму вірші «Страх» є такі рядки:

*Роки минають, і міста.
Минає спокій і тривога.
Веде в незвідане дорога,
Жбурляє в вир моє життя.*

*Я вибираю без кінця
На шальках терезів майбутнє.
Вмикаю розум, слово путнє
З-за консультантського плеча.*

*Роботи вибір, чи житла,
Дружини, місця відпочинку,
Партнера, друга, іншу жінку,
Чи ресторану, чи кравця.*

*Але сам вибір – антураж?!
Процесом впливи проявляє.
Бо кожен лотерею має,
Та вже розіграний тираж.*

...

«Страх», 2019 рік

Мені дісталася лотерея. А з нею і розіграний тираж – Китай. Китайську Народну Республіку можна любити, можна не любити. Можна захоплюватися. Можна зневажати. Але незалежно від цього Китай був, є, і мабуть завжди буде однією з найбільш розвинених цивілізацій людства!!! Проживаючи в Україні, я міг тільки мріяти побувати в Китаї. І в 2018-2020 роках з різними делегаціями кілька разів відвідував цю незвичайну країну. А от жити й працювати в Китаї – це було за межами моїх мрій (я ж не знав, що тираж вже розіграний)! В 2022 році мене запросили на роботу в компанію Baosteel Engineering Technology Group Co., Ltd., найбільшої металургійної корпорації світу BAOWU, на посаду технічного директора центру великих даних. Цей центр, окрім роботи по управлінню великими даними, отримав ще одне завдання: створити інтелектуальну систему інженерного менеджменту (ICIM). Знайшли під цей проєкт технічного директора – мене. І ось я в Китаї. Я в Шанхаї (Фото 1.1).

1.1. Переліт

Готувалися до поїздки з моменту, коли почав працювати в компанії Baosteel Engineering Technology Group Co., Ltd. З 24 жовтня 2022 року. Керівництво компанії попередило – спочатку випробувальний термін і робота он-лайн по проєктуванню інтелектуальної системи інженерного менеджменту. Випробувальний термін закінчився. Все добре. Працюю он-лайн над системою. Мабуть, багато хто з моїх колег подумали, що я обманював, коли казав, що працюю в китайській компанії. Проходять місяці, а я не їду й не їду в Китай. В

цей час ми з дружиною потихеньку збираємо речі і перевозимо їх у Словаччину, до дітей.

Відразу прийняли рішення, що будемо летіти прямим рейсом з Відня (від Братислави, столиці Словаччини година їзди). Дуже довго готували і легалізували документи. Адже посольство Китаю в Україні не працює. Долучилися наші дітки, які постійно їздили з питань легалізації моїх документів у Будапешт (найближча точка до Братислави – дозволялось легалізувати у Варшаві, Будапешті і Кишиневі).

Легалізували! Потім отримали в Братиславі робочу візу. Взяли квитки. Домовилися з директором HR-департаменту компанії (містером Су), щоб нас зустріли. Вилітаємо 29 листопада о 12 годині з Відня. 29 листопада ранком відкриваю електронну пошту – лист, що рейс скасований. Пропонують летіти з пересадкою в Амстердамі. Між рейсами 1,5 години. Дружина в паніці! Адже ми не знаємо англійської мови. Чи знайдемо за 1,5 години свій рейс в Амстердамі, і чи встигнемо вилетіти на Шанхай? Зв'язуюсь з компанією. Теж рекомендують відкласти. Вирішую – летимо! Виліт з Відня близько 11 години. Швиденько збираємось, виїжджаємо. Далі все як по маслу. Рейс, пересадка, новий рейс. Без затримок, без проблем. Коли літак підлітав до Шанхаю, роздали анкети (без них у Китай не пустять). Заповнили. Згадав, що була одна проблема. На обох рейсах годували поганенько. Спиртне – тільки вино і пиво. Оскільки дуже не люблю літати – коньячок, віскі чи горілка не завадили б.

1.2. Аеропорт

Знайомство з Китаєм розпочалось з аеропорту Pudong. Ми з дружиною не знаємо китайської мови (я вже писав, що не знаємо і англійської)?! Тому дивимось, куди йдуть пасажери нашого рейсу. Ага. Підходять до якихось терміналів і щось роблять. Підходимо. На терміналі картинка дівчини, яка показує, що необхідно прикласти паспорт до панелі. І як це зробити. Першою робить дружина. Міняється картинка на терміналі. Дівчина показує, що необхідно прикласти пальці до скельця. І як прикласти. Розуміємо, що треба здати відбитки пальців. Дружина виконує все, що показала дівчина. З щілинки з'являється листочок паперу з якимось написом. Все! Прикладаю свій паспорт. І о, диво.! Зразу з'являється такий же листочок, як і в дружини. Догадуюсь. Вже був у Китаї раніше. Тут є інформація про мене. Відбитки пальців здавати не потрібно.

Йдемо далі. Черга, як ми зрозуміли, на паспортний контроль. Прямо перед нами вибігає поліцейський, і показує, що нам потрібно пройти далі. Йдемо. Там

теж черга, але менша. Зрозуміли. Регулює потік пасажирів. Повільно рухаємось. Хвилин через 10 підходить наша черга. Першою йде дружина. Затримка. Кличе мене. Йду з цифровим перекладачем. Поліцейський показує, що в анкеті поле, де ми зупинимось (готель), не заповнене. Ми дійсно цього не знали. Через цифровий перекладач, який працює в оф-лайн режимі, пробуємо пояснити, що нас чекають і повезуть в готель, назву якого ми не знаємо. Поліцейський кличе старшого за званням. Той запитує, хто нас зустрічає. Показуємо на анкету. Старший йде до свого кабінету, і комусь телефонує. Через 5 хвилин повертається. Ми стараємось пояснити йому, що нас там чекають. Він не слухає. Тільки махнув рукою – проходите. Беремо анкети. Місце проживання заповнене його рукою. Мабуть, телефонував містеру Су!

Переходимо кордон Китайської Народної Республіки!!! На душі стало легше. Наступна задача, – знайти речі. Величезний зал, майже без людей. Крутяться багажні ескалатори. Де наш? Шукаємо за номером рейсу над ескалатором. Ага, ось, недалеко. Підходимо. Людей майже немає, хоча наш літак – Боїнг 777 був заповнений відсотків на 80. Мабуть, ми швидко пройшли паспортний контроль. Довжелезний, закручений вісімкою (а чи знаком безкінечності) ескалатор. Де ж валізи? Дивимось... Немає?! І тут в протилежному кінці «безкінечності» бачу – начебто вони. Йдемо назустріч руху. Наші! Забираємо. На душі стало ще легше. Зі здоровенними валізами та масивним ручним багажем йдемо до виходу. А тут знову – стоп. Працівник аеропорту, який перед цим всіх пропускав без зупинок, направляє нас на автоматичну перевірку багажу. Ставимо на конвеєр. Багаж проходить через пристрій (мабуть, рентген-апарат). Ніхто нам нічого не каже. Забираємо і вилітаємо з зали. Ще легше... Шукаємо зустрічаючих. Обіцяли стояти з табличкою Tesla. Одночасно з дружиною в натовпі зустрічаючих побачили групу людей з нашим прізвищем. Ура! Тепер ми, хоч і безмовні, але вже не одні в цій країні. Кудись відлетіла думка «А що робити, якщо не зустрінуть?». Підходимо. Перекладачка – Поліна (для нас вона взяла собі наше ім'я), дуже симпатична китайська дівчина, вітається і представляє зустрічаючих – містер Су і його помічник Зенг. Кинувся обнімати містера Су, бо цілий рік з ним дуже продуктивно і навіть красиво (з безліччю смайликів) спілкувався. Хоч і не бачив, який він. Він сам по собі маленький, але дуже швидкий. Тут же вихоплює в мене ручний багаж і біжить. Я кидаюсь його доганяти, щоб відібрати, як на мене, важкувату для нього сумку (7 кг), а Зенг вихоплює валізи і тягне за нами. Дуже швидкий містер Су... Потім ще багато разів я в цьому переконувався. Все робить швидко і професійно. Потім мені сказали, що відбір керівників в Китаї дуже серйозний. І якщо хтось

став керівником – то тільки заслужено. Значить, він кращий за інших. От у нас би так...

Прилетіли без китайських грошей – юанів. Через перекладачку пояснили – потрібен обмінник. Знайшли відразу. Виявилось, обмін можна зробити через термінал. І курс обміну непоганий. Спробували – не дозволяє. Працівниця вибачилась і направила на другий поверх. Там звичайний обмінник. Курс обміну – на 5 % гірший. Обміняли. Але при цьому довелось надати паспорт. Зафіксували мене в базі даних.

Пішли на стоянку. Містер Су і Оля, з ручним багажем. Я і Зенг з валізами. Перекладача – з поясненнями, що саме зараз будемо робити. Гарний, великий автомобіль. Всі і все помістилося. Поїхали.

1.3. Дорога

До готелю їхати годину. Навколо – велике місто. Але по трасі не таке вже й висотне. Шикарний автобан. Яким їдуть великі і сучасні автомобілі. Прилетіли з Словаччини, через Австрію. Там таких вишуканих автомобілів, як в Шанхаї, там набагато менше. І оскільки було близько 12 години дня – без корків і тягучок. Багато електромобілів (номерні знаки зеленого кольору).

Розмови дорогою: як долетіли, чи втомилися, як в Україні, чи все добре у дітей? Зразу доповів містеру Су, що приїхав не тільки працювати. Але й отримав завдання від Національної спілки письменників України – написати публіцистичну книгу про Китай. Перебуваючи в Китаї, постійно спілкуючись з різними верствами населення, можливо, я знайду відповідь на питання – чим відрізняється Китай від України? Точніше, чим китайці відрізняються від українців. Чому Китай процвітає, а Україна за роки незалежності більше втратила, ніж придбала. І що нам потрібно змінити, щоб стати європейським Китаєм? Ні, не в політиці, не в економіці. А в людині. Що повинно бути в головах людей, щоб країна розвивалась. Гордість за країну? Можливо. Партиїні лозунги? Так ми в Китаї жодного не бачили. Поліцейський контроль? Ми його поки що не відчули. Свобода слова? Навряд, чи це є сильною стороною Китаю. Демократичні вибори? Смішно. Гроші? Ймовірно. Добробут сім'ї? Так. Одним словом, як потрібно впливати на суспільство, яким повинно бути суспільство, щоб країна процвітала? Відповідь на це питання – предмет моїх майбутніх досліджень! Знайду відповідь – буде книга!

Переглянув книги, які видані чи наявні в Україні про Китай. Ніхто не піднімав цих питань. Жоден вітчизняний автор не працював у китайських компаніях. В основному – путівники по Китаю. Так що є шанс сказати своє слово.

У таких розмовах година пройшла непомітно.

1.4. Поселення

Ось і готель Баошань. Він мені якось не приглянувся. В попередніх поїздках були і шикарніші. Але кажуть – 4 зірочки. Нас поселили. При цьому все, що ми зробили – дали паспорти. Знову нас довго реєстрували. Мабуть, вносили в базу даних. Піднялись у номер. Занадто великий і дорогий. Ніяковіючи, попросили дешевший. Нам відповіли, що за добу вже оплатили. А завтра – куди хочете. Подивились інші номери. Знайшли. Дві кімнати. Між ними дверей немає. Є все інше. Навіть міні-кухонька. І шафи. Маючи дві великих валізи – саме те, що треба. Загалом – дорогувато. Як для українців. А як для працівника китайської компанії – то наче і ні. Оплатили за 5 днів.

Розмістилися. Отримали запрошення пообідати. Зенг повів у китайський ресторанчик (хоча ми вже знаємо, що в Шанхаї є й український). Всією компанією розмістились за традиційним круглим столом, в якому серединка обертається. Після недовгих обговорень, в якому взяли участь всі, крім нас з Олею, зробили замовлення. Містер Су запитав, яке спиртне ми питимемо. Я відповів, – що візьму з нього приклад. На що він відповів, що на роботі, тому не питиме. Я підтвердив, що візьму з нього приклад. Про обід особливо розповідати не буду. По-перше, тому що вже не пам'ятаю, що їли. Страв було багато. По-друге, все одно не знаю їх назв. І нічого такого, чого ми боялися, не було. А по-третє – смачно. А смак на папері не передати. Із цікавого – те, що Оля прихопила з дому виделочку. А я, викликаючи усмішки компанії, їв паличками (хоча тиждень перед тим вдома навчався, але не дуже успішно).

Закінчили обід. Мої ненастійливі спроби розрахуватися були зустрінуті з обуренням. Розраховувався Зенг. Розійшлися. Всі поїхали на роботу. Ми пішли в готель. І спати (фоном перших годин перебування в Китаї була втома. В літаку спали, але хіба це сон? Прилетіли о 5 годині ранку за київським часом).

1.5. Перший вечір у Китаї

Вивчення району навколо готелю. Магазинчиків. Зі складнощами спілкування навіть через цифровий перекладач, який у найпотрібніші моменти

відмовлявся працювати, купили продукти для вечері. Не бачили жодного європейця. Людей на вулицях не більше ніж у Києві. На нас дивилися з цікавістю. Особливо на дружину – білявку. Але доброзичливо. Інколи усміхаючись.

Часто зустрічаються слова BAOWU і Baosteel. На будівлях, автобусах, клумбах з квітами, стелах. Навіть біля готелю прапор КНР і корпорації BAOWU. Перейнявся масштабом компанії, в якій я працюю!

Що найбільше вразило? Танці, аеробіка, спортивні вправи груп людей на вулиці під радіоприймач чи магнітофон. Навколо готелю побачили три такі групи. По 20-30 осіб. Переважно жінки. Але є й чоловіки. Танцюють синхронно, красиво, в гарному темпі. Ми їх привітали, а вони нас (Фото 1.2).

Таким був наш перший день у Китаї.

1.6. Сніданок

Зранку йдемо в ресторан при готелі. Там «шведський стіл»! Хоч в Україні година ночі, але перед побаченим вибором страв сон проходить. Стараюсь набрати всього. Тарілка вже повна і важка. Дружина їсть виделкою (в ресторані є). Я їм паличками. Тому їм дуже довго. Все таке смачне. Попадає салат з перцю. Не їм. На десерт – диня, кавун, і ще щось подібне. Після сніданку дуже хочеться спати. Але приходить лист – о 9:00 буде машина. Розпаковуємо валізи. Знаходимо найкращий костюм, краватку. Готові їхати. Спускаємось в хол. Нас чекають Поліна, Зенг і ще двоє робітників у синій уніформі. Не розумію, навіщо робітники, адже речі вже тут. Підходимо. Поліна знайомить. Виявляється, двоє «робітників» в уніформі – це керівники центру великих даних – містер Ву і містер Чао. В цьому центрі я буду працювати технічним директором. А синя уніформа – це корпоративна одяга в BAOWU (забігаючи наперед, скажу, – я теж таку отримав). Раніше з ними я тільки по WeChat спілкувався.

WeChat є основним інструментом спілкування, оплати, розрахунків, здорового способу життя і ще багато, багато чого. Як на мене, WeChat, – це Telegram, Дія, Гаманець, Перекладач, Крокомір і можливо ще щось, чого я не знаю. Одним словом – оцифроване життя в Китаї.

1.7. Знайомство з компанією Baosteel Engineering

Їдемо в офіс компанії хвилин 10. Піднімаємось на 6 поверх. Весь поверх займає центр великих даних. У пам'яті відразу спливла Південно-Українська АЕС, де я розпочинав трудову діяльність. Такий же поверх. Таке ж розміщення кімнат.

Така ж курилка, яка була в нас. В ній ми обговорювали футбольні матчі. От тобі й на. Повернувся в молоді роки.

Показали моє робоче місце. В кабінеті ще сидить молода висока красива дівчина – Гуо. Пояснили, що це тимчасово. Потім мені виділять окремий кабінет. (З'являється думка: а може й не треба щось міняти?).

У центрі все готове до зустрічі. Заходимо в кімнату для нарад. Знайомимось з керівниками відділів і служб центру. В костюмі, в краватці виглядаю, як сіра ворона (за кольором костюма). Всі в джемперах, сорочках, джинсах, в корпоративній уніформі (і навіщо я привіз чотири костюми?). Просять розповісти про себе. Розпочинаю підготовлену доповідь. І хвилин через 10 закінчую. Проблеми з перекладом. Точніше – з швидкістю перекладу. Якщо все розповідати про себе, про свій досвід, про свої погляди на проект – просидимо до ночі.

У мене ще з навчання в Інституті Економічного Розвитку в США є правило – тривалість робочих нарад не повинна перевищувати одну годину (так, був такий грант Всесвітнього Банку підготовки проєктних менеджерів для України). Для тих, хто думає, що я прибріхую, бо написав, що англійську мову не знаю, доповідаю – на всіх заняттях був перекладач з англійської. А один викладач навіть був російськомовним.

Сказав найголовніше. Радий, що я працюю в такій потужній корпорації. Такі системи, як ІСІМ, створював в Україні. Надіюсь, що спільними зусиллями ми досягнемо успіху. Трішки покрасувався. Сказав, що якщо мої знання, мій досвід не потрібні – то і я компанії не потрібен. І найголовніше. Додав, що планую написати книгу про Китай, про компанію, про роботу. Про людей, які створили Велику країну (я ж пам'ятаю, що писали про Китай 70-х років у Радянському Союзі). За ці 10 хвилин вдалось донести до аудиторії речень 10-15. Потім були запитання. При сім'ю. Чи в безпеці діти. Про книгу. Не тільки запитання, але й рекомендації (основою книги повинна бути історія Китаю). Про роботу. Все з гумором, усмішками, доброзичливістю! Під час наради зайшла керівниця компанії. Познайомилась. Сказала, що мова не буде перепорою для роботи. Запросила на зустріч після моєї адаптації в центрі.

Нарада десь за годину закінчилася. Видали картку для безкоштовного обіду в їдальні. А дружині – одноразовий талончик. Пояснили, що обідня перерва з 11:00 до 12:00. З 12:00 до 13:00 сон (перепрошую, відпочинок). А працюємо з 8:30 до 17:00. Отож, робочий день 6,5 години! Непогано! Є турбота про працівників у Китаї! Щоправда, це державна компанія. Як у приватних, не знаю.

1.8. Обід

Пішли в робітничу їдальню (термін радянських часів). Величезний зал. Довжина лінії роздачі страв – метрів 35-40. Різних страв – десятки. Черга до початку лінії – метрів 50. Ну, думаю, на годину (знову-таки, за аналогією з радянськими робітничими їдальнями). Але все не так. За лінією роздачі страв кілька десятків працівників їдальні. Швидкість роздачі – неймовірна. 50 метрів пройшли десь за 5 хвилин. І ось ми вже «біжимо» вздовж лінії роздачі страв. Треба швидко щось вхопити і рухатися далі. А як ти швидко вхопиш, коли прочитати, що воно таке, не можеш, а на вигляд важко визначити, що ж це таке. Хватаю на вигляд знайомі страви. Подрібнена на маленькі шматочки курочка, якийсь салат, суп з м'ясом, гриби. Хліба немає й близько. Хоча здоби лежать. На касі швидкість ще вища. Даю карточку для харчування, касир прикладає до касового терміналу – розраховано (може, чіпи на тарілках зі стравами?). Бачу, висвітилося 16 юанів (85 гривень). Вибираємо столик. Ложки для супу є. Виделок немає. Їмо паличками. Їмо довго. Особлива проблема – гриби. Вони в соусі. Беру, здавлюю паличками – а вони вислизують. Мені здається, що всі на мене дивляться. А відступатися незручно. Зрештою таки переміг. А от салат ні. Багато перцю.

Забігаючи наперед. Після багатьох відвідувань їдальні можу сказати, що, на відміну від радянських їдальнь, вибір багатий, їжа смачна і ситна, швидкість обслуговування космічна. Якби платив гроші – було б не дорого. І ще одне. В черзі бачив керівників. Всі мають рівні права. В кабінети їм їжу не розносять. Хіба що найвищим керівникам. І то навряд чи.

1.9. Зв'язок

Після обіду, в супроводі перекладачки, водія і помічника, поїхали в телефонну компанію отримувати китайські sim-карти. Електронна черга. Чекали хвилин 10. Піднялись до менеджера. Сидить за комп'ютером. Довго розмовляв з помічником і перекладачкою. Видав листок з тарифами. Перекладачка пояснила. Вибрали собі тарифний план (обрали один на два номери, хвилини на дзвінки і гігабайти на інтернет спільні). Обрали номери. І знову реєстрація. Паспорти, фотографування, і... двічі зависав комп'ютер у менеджера. На все пішло години півтори – дві! Менеджер поставив картки нам з дружиною в телефони. Перевірили. Все працює. Постало питання – як подивитись залишок хвилин? Виявилось – все не так просто. Потрібен спеціальний додаток, або через WeChat. Поставили дружині. Показали, в якому порядку натискати клавіші (неабияка процедура). Це

зайняло ще хвилин 15. Я не знаю, як дружина, а я не запам'ятав. Думаю, потім з допомогою перекладачки розберемося.

1.10. Другий вечір у Китаї

Вийшли з телефонної компанії близько 16-ї години (до речі, в Шанхаї зараз сонце сходить близько 7-ї години, а заходить близько 17-ї). На роботу вже йти пізно. Поїхали в готель. І знову – вчорашній маршрут. Вуличні танці. Магазинчики і кіоски. Майже без спілкування і вже з невеликими складнощами (ми ж уже досвідчені – цілу добу в Китаї) купили готову їжу. Взагалі-то про харчування – пропозиції продуктів, смачні запахи, велику кількість кафе і ларьків з готовою їжею треба говорити окремо. Але головні страви звичні для нас: смажена качка (по-пекінськи), відварна чи смажена курка, пельмені (виявилось, що пельмені – китайський національний продукт, а не російський). І багато-багато овочів і фруктів.

Ще раз звернули увагу на завантаженість вулиць транспортом. Туди-сюди снують велосипеди, моторолери. Всі на електричній тязі. Для них свої, відділені від дороги смуги. Треба бути обережним при переході цих смуг. Не зупиняються. Вдень тягучок не було. Ввечері – невеликі. Менші, ніж у Києві. Але це район Баошань. Думаю, – в центрі тягучки більші. Ще побачимо. Почав рахувати кількість електромобілів. Зі ста легкових – 31 з зеленими номерами. Міські автобуси всі на електричній тязі!

Знову не бачили жодного європейця.

Прийшли в готель втомлені, але задоволені. Тим більше, що попереду два вихідні. Є час для адаптації. В цей вечір ми навіть уявити не могли, які неприємності нас чекають на наступному тижні...

Але про це – в наступному розділі.

Післямова до розділу 1

Ще до поїздки в Китай уява малювала картини про те, як нас зустрінуть. Де будемо жити? Де і в яких умовах я буду працювати? Які керівники? Які складнощі нас чекають в процесі легалізації – отримання виду на проживання? Навіть які вулиці, скільки на вулицях людей, як користуватися транспортом і т. ін.? Минули перші дні перебування в Шанхаї. І замість уяви виникла реальність. Вона виявилась кращою, ніж я очікував. В першу чергу завдяки людям. Які б складні питання по ходу облаштування в Китаї не виникали, працівники різних

установ все робили, щоб їх вирішити. Добросовісно, чемно, професійно. Навіть хвилюватися за це ми перестали.

Треба просто жити! Це те, що ми побачили з перших днів перебування в Китаї. В мене є гіпотеза. Суть її полягає в тому, що розвиток країни визначається не політичними чи економічними законами, що ці закони є лише наслідком того, яке ставлення в людей до буття, до інших людей. По простому – що в них у головах. Якщо більшу частину свого часу люди думають не про вбивства, крадіжки, катастрофи, корупцію, зраду. Якщо в їхніх думках відсутні заздрість, зарозумілість, зверхність, ненависть, лінь. Якщо їхні думки спрямовані на те, щоб усміхнутися зустрічному, зробити комплімент колезі, виконати завдання керівника, похвалити підлеглого, заробити більше грошей, облаштувати краще житло, придбати автомобіль! Тоді країна буде розвиватися. І мені здається, Китай саме такий.

Маленький приклад. І в Україні, і в Китаї практично все можна купити в Інтернеті. І все доставляється додому. Зручно? Так. Але треба бути вдома, коли привезуть товар. А в Китаї все простіше. Привозиться товар, заноситься в під'їзд, і кладеться на підлогу (чисту). Все упаковано. Підписано номер квартири. Люди приходять з роботи і забирають свої покупки. А не чужі. Немає такої думки?!

Є завжди вибір між двома крайнощами у ставленні до буття. А який він буде – залежить від слова. Від інформаційних впливів на людей. З боку влади, засобів масової інформації, вчителів, артистів, письменників. І в процесі щоденної взаємодії людей. В ці дні ми побачили, що китайське суспільство значною мірою орієнтоване на працю, добро, увагу до інших, на позитивні несилові взаємодії (під цим терміном я розумію інформаційні впливи, спрямовані на створення позитивного світовідчуття у людей). Я не абсолютизую. Саме значною мірою. І мені здається, що в КНР відношення між людьми закладаються не тільки і не скільки владою. Це закладено історично. А влада лише регулює впливи на людей заради того, щоб ці відношення були позитивними. Щоб країна розвивалася.

Це поки що гіпотеза. Не підтверджена, але й не заперечена. Я дуже хочу, щоб моя гіпотеза підтвердилась. Не заради Китаю, а заради України. В якій йде війна...

Не можу не повернутися до цієї теми. Перше. Яке ставлення до нас, до українців, у моїй компанії? Дуже добре! Вони нам співчують. Турботливо запитували про дітей, про рідних. Друге. В інших місцях (готель, вулиця, магазини) нас запитували, звідки ми. Коли ми говоримо, що з України – теж співчуття.

Кілька разів піднімали вгору палець і говорили «О, Україна». Один раз почули «Путін – фе», з демонстрацією – великий палець вниз. Я боявся, що тут є російські телевізійні канали. Ні в готелі, ні вдома (ми вже живемо на орендованій квартирі) – немає. Але є англомовні. Таким чином на рівні звичайних людей ставлення до України співчутливе і позитивне.

Але навіть не надійтесь, що Китай у війні підтримає Україну. Росію він тим більше не підтримає (тут розуміють – хто агресор). Наскільки я знаю, навіть в комп'ютерних іграх, створених в Китаї, нікого не вбивають. За грати – так. Виключити з гри – так. Але не можна вбивати!!! Тому, я думаю, Китай ніколи не підтримає країну, яка воює. Якщо країна хоче миру, хоче припинити війну, закликає до припинення вогню, до переговорів – Китай це підтримає.

І ще одне. Китай не ворог України. Читаю новину в інтернеті: «ворожий підрозділ вів розвідку з допомогою китайського дрона». У читача зразу виникне думка, що Китай проросійський. Ось вам негативний вплив на людей (надання інформації, яка формує негативне світовідчуття). І ні слова про те, що в Україні таких китайських дронів мабуть не менше. Запитайте волонтерів. Не держава Китай поставляла дрони. Їх купляли десь за кордоном (не обов'язково в Китаї) у вільному продажі і ввозили в обидві воюючі країни. Це не військові безпілотники. А звичайні, які ви також можете придбати для себе. Пишуть, що в ракетах китайські мікросхеми. Але не вказують, що ці мікросхеми можна придбати будь-де, бо вони широкого вжитку. І не пишуть, що в тих же ракетах багато деталей з Європи і США. І таких впливів, які цілеспрямовано і безпідставно формують негативне відношення українців до Китаю, в засобах масової інформації чимало.

Китаю вигідний мир. Китай пройшов важкий період становлення. Вже пройшов. Тепер це процвітаюча країна без насилля, революцій і війн. Саме тому Китай, на міжнародному рівні, пропагує несилкові взаємодії. Мир, переговори, припинення вогню. І все заради торгівлі, бізнесу, процвітання. І збереження життя людей.

І в нас війна рано чи пізно закінчиться. Закінчиться мирними переговорами. Війни завжди так закінчуються. Але чи станемо ми країною з несилковим суспільством, яке, подібно до Китаю, буде орієнтоване на працю, сім'ю, добробут, розвиток? Чи залишимося суспільством заполітизованим, в якому постійно шукатимуть ворогів? І багато-багато негативу в інформаційному впливі на людей. Не знаю. Але знаю одне. Якщо суспільство формуватимуть своїми впливами блогери, політики, журналісти, які будуть вишиковувати негатив у житті заради своєї популярності чи грошей – добра, розвитку, процвітання не буде.

Ні, не вони повинні формувати суспільство розвитку. Священнослужителі? Так. Але не ті, хто став на службу владі чи грошам заради своєї особистої вигоди. Вчителі (вихователі, викладачі)? Так. Але спочатку вони теж повинні бути захищені від негативних інформаційних впливів, щоб не тиражувати їх на учнів. Письменники? Так. Хто краще письменників проникне в душу людини, зрсить своїми сльозами насіння людяності, добра, позитиву, емпатії, любові заради творення суспільства розвитку і добробуту. Роль Вчителів і Письменників у формуванні позитивних інформаційних впливів на людей визначальна. А значить і визначальною є їхня роль у створенні суспільства, яке побудує мирну, економічно розвинену, заможну Україну. І це повинно бути в основі стратегії розвитку України. Через формування позитивного суспільства – до процвітання в економіці і бездоганності в політиці.

Жаль, що цього не розуміють можновладці...

А негативом - кримінальними злочинами, корупцією, виробничою недбалістю чи непрофесійністю нехай займаються відповідні органи. Не в інформаційному просторі. А в тиші кабінетів, чи на вулицях. Хочете боротися з негативом – йдіть працювати до цих органів, чи допомагайте їм. А не викладайте негатив у інформаційний простір. Створюючи таким чином негатив у суспільстві.

Так, трішки пофантазував. Побудував ідеальну картину. Начебто моя гіпотеза вже підтвердилась?! У Китаї. Ну, не може бути суспільство ідеальним. Мабуть, теж вистачає недоліків. Ще побачимо. Але, думаю, багато в чому я маю рацію. І я дуже хочу, щоб Україна, за характером взаємодій в суспільстві, за економічним розвитком, за роллю на міжнародній арені досягла рівня Китаю.

Розділ 2

АКЛІМАТИЗАЦІЯ

Передмова до розділу 2

Коротко про те, що було в попередній серії (перепрошую – в попередньому розділі). Похвалив себе (Програміст, Менеджер, Вчений, Практик, Письменник), подякував долі, а також китайській компанії Baosteel Engineering Technology Group Co., Ltd., керівництво якої запросило до себе на роботу. Необхідно буде створити інтелектуальну систему інженерного менеджменту (ІСІМ). В мене є досвід створення подібних систем в Україні. Поскаржився на складнощі легалізації документів (посольство Китаю в Україні не працює). Детально описав переліт, події в аеропорту, перші два дні перебування в Китаї.

Підсумок. Люди такі ж, як і ми, тільки нашої мови не знають. Тому, відвідуючи магазини, використовували цифровий перекладач (якщо він працював) і мову жестів. Машини такі ж, тільки шикарніші (як зараз кажуть, крутіші). Вулиці такі ж (тільки тягучок менше, ніж у Києві). Готель – жити можна, і навіть непогано. Але дорогоувато. Їжа – переважно не така, як у нас, але все одно смачна. Особливо, якщо вдається її стиснути паличками і донести до рота. І якщо випадково не вибрав салат із гострого перцю. Робота – ще не знаю яка?!

Що здивувало? Жодного європейця ні на роботі, ні на вулицях ми не зустріли.

2.1. Вихідні

У попередньому розділі зупинився на тому, що пройшли перші два дні в Китаї (30 листопада і 1 грудня 2023 року). А попереду два вихідних. І це добре для акліматизації.

До котрої години спали в суботу, вже й не пам'ятаю. Але на сніданок (до 9:30) встигли. Після сніданку вивчали район навколо готелю. Випадково знайшли спортивний майданчик, озерце, на якому рибалки щось ловили (скільки потім не проходили, рибалок бачили, а риби ні). І найпрекрасніше. Вийшли на берег річки Янцзи. 15 хвилин від готелю! Десь там острів Чунмін. У повітрі легкий серпанок – його не видно. А на річці... Такого ніколи не бачив. Десятки барж, суховантажів, катерів. Красиво і швидко плывуть в двох напрямках. До моря, і від нього, вглиб материка (Фото 2.1).

Зрозуміло, чому на річці так багато суден. У Шанхаї найбільший в світі контейнерний порт.

Згадалося... Я виріс на Дніпрі. Теж снували баржі, пасажирські теплоходи, катери, «Ракети», «Метеори». Менше, ніж в Шанхаї. Але все одно... От пропливає баржа чи теплохід, а з динаміків звучать пісні. На все Дніпро. А ввечері! Тихо-тихо. Тільки вода об човен хлюп-хлюп. Деся скинулася рибина – лясь. На небі місяць, зорі. Дід Яша ловить закидушкою рибу. А я лежу в човні на свіжому сні, вдихаю його запахи. Мрію про щось своє. І світ здається таким добрим, красивим, вічним... Раптом чую – наближається баржа. Не по шуму двигунів чи води. А по музиці. Підпливає. Починаю розбирати слова і мелодію. «Рідна мати моя», «Чорнобривці», «Черемшина»... Багато хто дивується, що я «фізик», а став «ліриком». А може й не треба дивуватися, чому я став поетом. Адже лірика сиділа в мені з дитинства. А коли стало більше вільного від суєтного життя часу – вона й проявилася...

Особливо красиво впливає дуже-дуже велике судно. Зійшлися на тому, що це автомобілевоз (Фото 2.2). Перед цим прочитав – велика проблема Китаю – недостатньо суден для перевезення автомобілів у Європу. Якщо таких суден не вистачає, то скільки ж автомобілів Китай експортує в Європу?

Компанія нагадала, що відпочинок добре. Але є справи. Прийшло на WeChat повідомлення від перекладачки Поліни – в понеділок о 13:00 медична комісія. Це необхідна умова отримання виду на проживання і працевлаштування. Нічого не їсти після 9:00. Добре. Взяли до відома. Але думки вже не дуже ліричні. Точніше, зовсім не ліричні. Про те, що нас ще чекають різноманітні перевірки і оформлення...

Знову по кафе і магазинах. Щоправда, обідати в кафе ми поки не готові. Як і що замовляти, не знаючи мови? Але є звичні для нас їдальні. Де самому можна вибирати їжу. Пішли в одну таку. 14:00. В їдальні «обідня перерва» до 16:00. Дивно. Тому придбали готову їжу. І в готель. Обід. Після 15:00 сеанс зв'язку з рідними і друзями в Україні. Спілкуємося переважно по Viber, використовуючи VPN. Хоча роумінг підключили, але економимо.

Як і в попередні дні, не бачили жодного європейця.

Так минула субота. Так минула й неділя. Але в неділю стало легше. Начебто вже ввійшли в часовий ритм. По китайськи – на 6 годин раніше, ніж в Україні.

2.2. Хвороба

Понеділок 4 грудня. Зранку в ресторані готелю скромно поснідали. Прийшли додому. Дружина Оля поскаржилася, що погано себе почуває. Поміряла температуру – 37,5. І це перед медичною комісією?! Шукаємо в валізах ліки. Знаходимо чай від температури. Випиває. Через годинку температура спадає. Чекаємо машину для поїздки в поліклініку. В готелі комфортно, тепло. Хоча на вулиці вже прохолода. Опалення в готелі немає. Але є кондиціонери. Якщо вимкнути – прохолодно. Тому не вимикаємо.

Прийїхала машина. І ті ж дійові особи, що зустрічали в аеропорту – директор кадрового департаменту містер Су, його помічник Зенг, перекладачка Поліна. Сідаємо. Про Олю нічого не кажемо. Тим більше, що перед поїздкою температура була нормальна. Їдемо до поліклініки довго. Хвилин 40. Виявляється, це спеціалізована поліклініка від митниці. Приїжджі з інших країн тільки тут можуть отримати довідку про стан здоров'я. Заходимо. Під керівництвом містера Су і Поліни заповнюємо анкети. На англійській мові. Перелік десь з чотирьох десятків хвороб. І потрібно вказати, якими ти хворів. Переважно інфекційні. Заповнили. Стали в чергу в реєстратуру (не електронну, кілька черг до віконечок, осіб по 10). Хвилин через 10 здали анкети, отримали медичні картки. І нас повели на медогляд. Сидить приємна дівчина (мабуть, медсестра). Приємна, але перекладачку не впустила. Містера Су і Зенга тим більше. Видала лікарняні сорочки. Показала, де кабінети. Біля кабінетів нікого. Йдемо. В руках цифровий перекладач. Перший же кабінет – лікар слухає легені й серце. Міряє тиск. Коли мені показали мій тиск, засмутився. Ніколи такого високого в Україні не було. Набагато вищий від норми. Ну, думаю, на цьому наше перебування в Китаї і завершиться. Не дозволять працювати. Щоправда, лікар (через цифровий перекладач) запитала, чи завжди такий? Кажу – ніколи такого не було. Мабуть, акліматизація і хвилювання. Лікар каже – якщо так, то нічого. І випроварила мене з кабінету. Після цього інші кабінети: рентген, кров з вени (в наших лабораторіях більш сучасне приладдя для цього), електрокардіограма, зір і т. ін. Все це зайняло хвилин 15. Кожен лікар щось заносив у картку, яку ми наприкінці залишили медсестрі на вході. Вийшли. Містер Су тут же купив в автоматі і приніс нам солодку водичку, печиво, варені яйця, бутерброди. Потім він ще заповнив якісь документи, підписав конверти, здав їх у реєстратуру. Нам пояснили, що через три дні в цих конвертах прийдуть результати обстеження. На адресу компанії. Будемо чекати. Але настрій зіпсувався. Де взявся цей тиск?

Повернулися в готель. Пообідав ще раз. Але вже сам. Олі все гірше. Температура. На їжу дивитися не може. Була надія – до ранку все пройде. Де там. Наступного ранку ще гірше. Знову відкриваємо валізи, шукаємо серед ліків хоч щось від отруєння. Нічого немає?! Готувалися до поїздки довго, збиралися довго, продумали, які ліки взяти. Дружина – медик. А від отруєння абсолютно нічого не взяли. І це сталося. Закон підлості в дії. Телефоную Поліні. Змальовую ситуацію. Обіцяє доповісти керівництву і приїхати. Через 5 хвилин зв'язується зі мною і доповідає, що керівники сказали, щоб, поки Оля не одужає, я на роботу не їхав. І доглядав за нею. А сама Поліна виїжджає до нас. Приїхала. Пішли до аптеки. Я з інтернету переписав діючі речовини тих ліків, які Оля замовила. Придбали без проблем. Тим більше, що виробники ліків, ті ж самі, що й в Україні (зарубіжні). Як і назви придбаних ліків.

Ми потім пересвідчилися, що Китай не тільки багато експортує, але й імпортує. Ліки відомих західних компаній. Продукти з Нової Зеландії, Австралії, інших країн. Віскі – Джек і Джексон, коньяк – Хеннессі, шоколад Тоблероне, та інші. З задоволенням констатую, що російських товарів ні разу не бачили. Але, на жаль, не бачили й українських. Хоча є думка, що борошно, з якого Оля інколи випікає хліб, дуже дрібного помелу, зроблено з зерна, яке Китай імпортує з України. Десь прочитав, що в минулому році Україна експортувала до Китаю зерна більше, ніж в інші країни світу. Хліб, спечений дружиною, смачний. Смачний і китайський. Білий. Сірий важко знайти. Чорного взагалі немає. Хліб досить дорогий. 250 грамів коштує на наші гроші близько 50 гривень.

Почали лікування. До вечора температура стала нормальною. Але їсти не може. Тому обідав і вечеряв сам. І подали від очей дружини.

Вівторок, середа, четвер – те ж саме. У дружини високої температури немає. Апетиту також. Нічого не їсть. У ресторан готелю ходжу сам. Купляю продукти на обід і вечерю теж сам. І сам їм. Як в тій пісні з «Сватання на Гончарівці»: «Сам п'ю, сам гуляю, сам стелюся, сам лягаю». Оля не їсть нічого. За ці дні схудла на 3 кілограми. Це єдина радість. В іншому – все сумно. Оля хворіє. Думаю про те, що навряд чи буде позитивний висновок медкомісії. Треба збиратися додому... Почав шукати серед ліків щось заспокійливе. Ага?! Нічого немає. Навіть валідолу. Оце збиралися?! Пішов в аптеку. Цифровий перекладач написав, що заспокійливе – це депресанти, або седативні. В аптеці тільки руками замахали – не можна. Зрозумів – потрібен рецепт. Довелося відкрити одну з пляшечок «українського антидепресанта з перцем», яку взяв, щоб пригостити китайських друзів. До речі, ним також спробували підлікувати Олю. Не допомогло.

Перебираємо варіанти – чим Оля могла отруїтися. Підозра на смажену рибу. Дуже вже вона сподобалася Олі в перші дні. Риба така ж, як і в нас (здається, короп). Але ж соус! Суперсмачний!

До речі, в Китаї їжа (риба, м'ясо, салати) завжди подається з різними соусами. В них весь смак. Який, здається, ще підкріплюється підсилювачем смаку.

У четвер стук у двері. Відкриваю. Стоїть хлопець у формі. Передає мені пакунок. Показую, що зараз візьму цифровий перекладач. Не встигаю. Він пішов. Відкриваю пакунок. Гарбузова каша! Телефонує Поліна. Це вона замовила для Олі по інтернету. І знаєте, Оля перший раз після початку хвороби з охотою поїла. Правда, я теж їй в цьому допомагав. Наступного ранку Оля вже пішла зі мною скуштувати страви «шведського столу». Тільки мені після сніданку стало недобре. Піднялася температура. І почався жахливий кашель.

Коли нас зустріли в аеропорту, то попередили: в місцях скупчення людей одягайте маски. Дуже багато людей хворіє. А ми, як нормальні безпечні українці, не послухалися. Так ми ж уже вакцинувалися! Так ми ж уже перехворіли! Ага, зараз. Отримуйте те, що заслужили. Можливо, це було пов'язано з акліматизацією. Ослаблений організм, відвідування місць скупчення людей, прохолодна погода. Все це разом і дало свій результат. Тепер хворію я.

Але все ж була одна приємна новина. Зателефонувала Поліна і доповіла, що медкомісія дала позитивний висновок. Точніше, у висновку нічого поганого немає. Ура! Залишаємось в Китаї! Мабуть... Бо ще ж потрібно отримати вид на проживання.

Хворію. Але їм все, що є. Тому, на відміну від Олі, вага тримається. А жаль. У нас з дружиною змагання. Хто в Китаї менше набере вагу. Бо мій друг, який живе і працює в Китаї, якось пожалівся, що за перші 3 місяці набрав 5 кілограмів. Я так не хочу. А дружина тим більше.

Субота. Температура є. Страшний кашель. П'ю різноманітні антивірусні препарати, чаї. Неділя – температури немає. Кашель не зменшується.

За умовами контракту я матиму медичну страховку. Але вона поки що не підписана (не встигли, тільки приїхали). Тому, якщо звертатися в поліклініку, то, мабуть, доведеться платити. Але якщо вдома є медик, який лікує, годує, жаліє, нестить, і все безкоштовно, то навіщо поліклініка? Хлопці, коли одружуєтесь, думайте про професію дружини. На мою думку, найкращий варіант – медсестра.

2.3. Робота

Понеділок. Ранок. Телефонує Поліна. Як здоров'я Олі? Відповідаю, що вже добре. За себе мовчу. Температури ж немає. Поліна погоджує з керівництвом мій приїзд на роботу. Висилають машину. Одягаюся вже по простому. Без краватки. Їду.

На роботі зразу ж нарада. Керівництво центру і керівники служб, залучених до проєкту створення ІСІМ. Обговорюємо актуальні задачі. Отримую завдання. Отримую помічника - Танга. На робочому місці все є. Комп'ютер, кондиціонер, стіл, крісло і... красива сусідка Гуо. Все як треба!

Починаємо працювати втрьох. Я, Танг, і... мій кашель. Але, поки що, робота пов'язана з налаштуванням комп'ютера «під мене і мою мову», офісу, текстового перекладача. Все робить Танг. Потім переходимо до телефона. Встановлення потрібних додатків і навчання тому, як їх використовувати. Навчання йде важко. Деякі додатки на китайській мові. Запам'ятовую місце кнопок у додатку і в якому порядку натискувати.

Зрозумів головне правило перебування в Китаї. Без цифрових інструментів тут не прожити.

2.4. План

Після роботи до готелю теж відвезли. Обговорили з дружиною план облаштування:

1. Поміняти долари на юані, бо за готель невідомо скільки ще будемо платити.
2. Знайти піший маршрут на роботу.
3. Отримати банківську картку (скоро зарплата, а в Китаї ще не комунізм, гроші потрібні).
4. Отримати медичну страховку.
5. Отримати вид на проживання. За умовами робочої візи, дається 30 днів на це, інакше, ти порушник і стає страшнувато, у в'язницю в Китаї ще більше не хочеться, ніж не хочеться у в'язницю в Україні. Хоча не віриться, що за це порушення буде в'язниця, але хто його знає.
6. Орендувати квартиру (бо інакше майже вся зарплата буде йти на оплату готелю).

Ще раз зауважили, що за перші 11 днів перебування в Китаї жодного європейця не бачили.

2.5. Природні умови

Трішки відійду від хронології і розповім про природні умови Шанхаю.

Температура. Тепле місто. Знаходиться на широті 31°13'19" північної півкулі (для прикладу Київ - 50°27'16", Стамбул - 41.0138400°). Шанхай набагато південніше. Значить, клімат набагато тепліший. Що насправді? Перебуваємо з 30 листопада. До 31 січня найнижча температура була -6° (зранку), а найвища +22° (ясно, що вдень). Зазвичай зранку +2+4°, вдень +6°+10°. Наш жовтень. Але... Я вже писав, що в Шанхаї опалення в будинках немає (ні, може в якихось приватних старих будинках і є пічне опалення, але мені це невідомо). Обігрів – кондиціонери. Поки вони працюють – тепло (включаємо на +30°). Але стіни залишаються холодними. І величезні панорамні вікна в готелі, в квартирах. Тому, тільки виключили – через 15 хвилин вже прохолодно. На ніч виключаємо. Шумно. Зранку температура в кімнаті +14+16°. Тим, хто їхатиме в Шанхай взимку, порада. Гарна піжама і теплі (бажано в'язані) шкарпетки.

Дощ в цей період не частий гість. Снігу взагалі не бачили. Краплі дощу, порівняно з нашими, дрібні, але дуже рясні. Як іде дощ, то на вулицях практично всі з парасольками. Калюж майже немає. Доріжки з тротуарної плитки біля будинків підняті над поверхнею землі. Вода стікає.

Вітер. Переважно з двох напрямків. Західний – холодний і переважно без дощу. Східний (з Тихого океану) теплий. І буває з дощем. Інколи вітер дуже сильний. Свист, вікна гуркотять, дерева нагинаються до землі. Але не часто.

Сонце. Переважно ховається за хмарами. В грудні сходить приблизно о 7:00. А заходить о 17:00. День – 10 годин. Значить, у червні ніч буде 10, а день 14 годин. Різниця невелика (в Україні приблизно 8 і 16 годин). Якщо день сонячний – то і світло, і тепло. Сонце тут навіть взимку гріє.

Повітря. Не найкраще. Я в першому розділі вказував, що на вулицях багато електромобілів. Зокрема всі автобуси на електричній тязі (а не з дизельними двигунами). Легкові автомобілі – я нарахував 31 електрокар зі 100 автомобілів. Та й повітря нам здалося чистим. Але ми живемо в промисловому районі Баошань. І коли вітер зі сторони металургійних підприємств (я ж працюю в металургійній корпорації BAOWU), то в повітрі з'являється смог. В такі дні це нагадує Кривий Ріг (доводилось бувати). При цьому в прогнозі погоди індекс якості повітря (AQI) не дуже гарний, та не рекомендується здійснювати пробіжки.

Водоймища. Вода каламутна, не прозора. Річки огорожені і в бетоні (Фото 2.3).

Просто так не спустишся і не поплаваєш. Хоча плавців на річці Янцзи бачили. Мабуть, за китайськими мірками це моржі.

На озерці в парку можна взяти електрочовен і покататися (Фото 2.4). Батьки з дітьми так і роблять. Причому за кермом переважно діти. І дівчаток більше, ніж хлопчиків. У Китаї гендерна рівність. За кермом автомобілів, на роботі, в магазинах і кафе жінок багато.

Практично на всіх водоймищах бачили рибалок. Хто з вудочкою, хто з спінінгом. А хто і з фідером. Хоча водоймища огорожені – знаходять місця, де можна спуститися до річки чи озерця. Але ні разу не бачили, щоб хтось витягнув хоч якусь рибинку. Навіть дуже маленьку.

Зелені насадження. Багато парків. Гарно доглянутих. Завжди видно працівників парку. Збирають сміття, загібають, вивозять. Мабуть, весною займаються зеленими насадженнями. На вулицях дерева з потужними стовбурами. Є з зеленим листям. Яке витримує ранкові заморозки. Але є й без листя. Подивимось навесні і влітку, чи буде в них зелена крона (Фото 2.5).

Мій друг надіслав фото Шанхаю з висоти пташиного польоту. Так там одні кам'яні будівлі. Такими фотографіями створюється стереотип про Шанхай як про сучасний мегаполіс – кам'яні джунглі. Не знаю, може в якихось районах і немає зелених насаджень. Але в нашому вони скрізь. До речі, були в центрі, там теж їх досить багато (Фото 2.6).

Шум. Вже кілька разів писав, що багато легкових електромобілів. Всі автобуси, мотоцикли, мопеди, і навіть значна кількість велосипедів на електричній тязі. Тому, хоч транспорту і багато, але на вулицях не шумно. Зате практично щовечора чуємо вибухи і бачимо феєрверки. Ракети, вулкани, петарди, і т. ін. І чим ближче до китайського Нового Року (свято Весни), тим більше. Зазвичай не пізніше 20:00. Але буває й пізніше... Переважно «салютують» хлопці чи то шкільного, чи студентського віку. Інколи це роблять дорослі.

Китай є основним виробником піротехнічних виробів. Мій колега, містер Сюй Ган, запропонував нам купити ракети. Попереду ж китайський Новий Рік! Я категорично відмовився. Цього року тільки подивимось. Найбільше шуму в готелі і будинку від кондиціонерів. Ліфти – абсолютно безшумні. Раніше таких не зустрічав. Але сама по собі мова китайців дуже гучна. На перших порах здавалося, що вони розмовляють, як у нас кажуть, на підвищених тонах. А по-простому – сваряться. Але дивишся на них – а вони роблять це з посмішкою. Потім зрозуміли – така китайська мова (на підвищених тонах і різних тональностях).

Я навів своє бачення природніх умов Шанхаю. В своєму районі Баошань. Це не наукове дослідження. Просто деякі факти. Можливо, статистика змалювала б

іншу картину. Але я довідники не вивчав, в інтернеті не шукав. Що побачив – описав. Як завжди і у всьому в житті – є плюси, є і мінуси. Нас попередили – попереду спекотне літо. І не просто спекотне, а ще й вологе. І вже думаємо, – як його пережити. Однозначно – на найспекотніший період потрібно брати відпустку і летіти в Україну (компанія переліт оплачує). Вже трішки скучили. Але це попереду.

Післямова до розділу 2

Лейтмотив перших робочих днів – почуття страху, тривоги. Як спілкуватися? Які ще будуть завдання? Чи зможу їх виконати? Чи те, що я розробляю, відповідає позиції компанії в цьому проєкті? Чи правильно я розумію (чи правильно перекладено з китайської мови) керівників центру? Чи правильно розуміють мене керівники підрозділів центру? Чи не кажу я, на їхній погляд, якусь дурницю? Цей страх пов'язаний, як з неоднозначністю перекладу, так і з тим, що рівень розвитку інформаційних технологій в Китаї дуже високий. Вони набагато випереджають Україну (можливо, за винятком нашого національного суперпродукту – додатку «Дія»). І це я бачив ще в попередні відвідування Китаю. Хоча розумію, що моя перевага – це поєднання практики і теорії в сферах ІТ і проєктного менеджменту. В цьому я унікальний для України, можливо і для Китаю? Тому я тут.

Але поступово я заспокоївся. В першу чергу через позитивне, навіть турботливе ставлення моїх колег до мене. Багато розпитували про Україну, про наше життя там. Співчують українцям, що йде війна. В перший же день містер Сюй Ган подарував велику чашку, яку тут же наповнили китайським чаєм. Постійно пригощали і досі пригощають то цукерками, то печивом, то горішками, то фруктами, то напоями. Тепер я теж стараюся від них не відставати, і приносити на роботу гостинчики. На нарадах – ніякого негативу. Тільки засвоєння знань один одного для кращого і однакового розуміння проблеми.

Якоюсь мірою ми вже адаптувалися до умов, до людей, до життя в Китаї. Ще багато чого не вміємо. Використовувати всі можливості смартфона, користуватися транспортом, терміналами і автоматами з продажі напоїв, харчів, кафи і т. ін. Але вже вміємо спілкуватися з використанням цифрових перекладачів. Що б ми без них робили? Якби це був не 2023, а 2013 рік, мабуть, не погодилися б тут жити і працювати. Або поставили б умову – прикріпіть до нас перекладача. Вміємо робити покупки в магазинах. Знаємо їхні адреси. Знаємо, де

супермаркети. І вже їздили туди самотійно на міському транспорті. До речі, таксі тут не дороге. Якось їхали хвилин 10 ($\approx 3,5$ км), це коштувало 15 юанів (≈ 80 гривень). А автобус – 2 юаня. Автобуси тільки муніципальні. І всі однакові (принаймні в районі Баошань).

У всьому допомагають люди, які нас оточують. За ці дні зрозуміли, що китайці дуже доброзичливі. Ми не відчуваємо себе самотніми в їхній країні. Нас супроводжують постійно. Або фізично, або через зв'язок. Приведу один приклад. Щоб попросувати сорочку, попросили в готелі через цифровий перекладач праску. А на стійці адміністратора готелю нам видали додаткову картку для відмикання дверей номера! Ми спробували пояснити, що це не те, що ми хотіли. Не вийшло. Піднялись в номер. Через 5 хвилин заходить працівник готелю, який знає англійську мову (до речі, мало зустрічали тих, хто володіє англійською чи пробує з нами спілкуватися англійською). І нам йому вдалося пояснити (в першу чергу демонструючи процес прасування), що ми хочемо. Ще через 5 хвилин нам принесли праску і дошку для прасування. І де б, з якими б проханнями ми не зверталися, все вирішувалося. Інколи з довгими роз'ясненнями. Але вирішувалося.

Ми живемо. Значить, ми взаємодіємо з іншими людьми. І від того, якими будуть ці взаємодії, багато в чому залежить наше світовідчуття. Позитивним воно буде, чи негативним. Щастя завжди супроводжується позитивним світовідчуттям. Тому, якщо в процесі взаємодії з людьми (в процесі життя) ми будемо отримувати негативне світовідчуття, ми ніколи не будемо щасливі. Я завжди кажу і пишу про негативні і позитивні несилові (інформаційні) взаємодії. Позитивні – створюють позитивне світовідчуття. Негативні – негативне. В будь-якому суспільстві, чи частині суспільства, є і позитивні взаємодії, є і негативні. Важливо, яких більше. І поки що ми бачимо, що в китайському суспільстві позитивних впливів на нас більше. Самі китайці нам говорили, що їх народ налаштований на добро. Містер Су з самого початку сказав, що в Шанхаї безпечно 24 години на добу (згадую як навчався в Вашингтоні, і нас попереджали, : як стемніє, то в такий-то і такий-то район не йдіть – небезпечно). Нам сказали, що в Китаї є книга для дітей про добро. За якою вони навчаються в школі. Це приклад несилового впливу на суспільство, який творить несилоне суспільство!

Знову, що, як і першому розділі, трішки ідеалізую. Знаю, що не може бути суспільство ідеальним. Кажуть, у Китаї немає свобод. Свободи слова, демонстрацій, критики влади і т. ін. Мабуть, в СРСР точно не було. Але в Китаї я цього не відчув, бо ніякого бажання критикувати владу чи виходити на демонстрації в мене немає. Відчув – немає Google, YouTube, Viber, WhatsApp. І мабуть ще чогось... Замість цього – спокій, доброта у взаєминах між людьми.

Читав в Україні, що народ Китаю в «цифровому рабстві». Справді, дані про мене є у всіх інстанціях, в яких я був. Мабуть, вже сотні разів мене фіксували камери на вулицях, в установах, в магазинах. Але чи це рабство? Поки що гірше від того, що я всі питання вирішую через смартфон, мені не стало. Я думаю, що більшість українців захотіли б пожити в такому «цифровому рабстві» (згадалось, як у радянські часи говорили про загниваючий Захід і «оригінали» це доповнювали своїм висловлюванням «Відпустіть нас туди. Дуже хочеться погнити в якійсь капіталістичній країні»).

Як я і обіцяв у першому розділі – оцінювати, добре це чи погано, не буду. Моя задача – описати факти. Показати українцям Китай через факти, а не через оцінки. Факти, які супроводжують наше з дружиною життя тут. У тому числі про те, як ми реалізовували наведений вище план з облаштування в Китаї. Рішення запланованих задач багато в чому показове стосовно оцінки китайського суспільства, людини в цьому суспільстві. Думок і дій в процесі взаємодії один з одним. Про це в наступному розділі.

Але через факти, через взаємодії, я хочу знайти відповідь на головне для себе питання - яким повинне бути суспільство Розвитку, Миру і Добробуту? До цього в мене є науковий інтерес. Я хочу підтвердити гіпотезу, – що в основі розвитку країни не політика, не економіка, а ставлення членів суспільства один до одного, до життя. І вже це ставлення формує політику і економіку країни. Отож є що вивчати. І є про що писати.

Розділ 3

ОБЛАШТУВАННЯ

Передмова до розділу 3

Час іде швидше, ніж я пишу. Вже початок березня. І в нас усе добре. Ми ще в Китаї. А от події, які я описую в цьому розділі – грудень 2023 року. Найважчий для нас період. Період акліматизації і облаштування. Щоранку прокидався, і повторював слова капітана Зеленого з мультфільму «Таємниця третьої планети»: «А що у нас поганого?». Не буду в черговий раз говорити про Україну. Справді, прокинувся, згадав, що йде війна, настрій зіпсований. Погано. Потім згадав, що треба вирішувати ряд серйозних питань в Китаї. Настрій ще більше псується. Чому? Насамперед тому, що попереду невідомість. Як вирішувати те чи інше питання? Навіть не уявляв. А треба було:

- 1. Обміняти валюту.*
- 2. Знайти піший маршрут на роботу.*
- 3. Отримати банківську картку.*
- 4. Отримати медичну страховку.*
- 5. Отримати вид на проживання.*
- 6. Орендувати квартиру.*

Вся надія на китайських колег під керівництвом директора HR-департаменту містера Су. І знаєте, все вирішилося...

3.1. Обмін валюти

В Україні це зробити просто. Знаходиш обмінник. Бажано той, де найвигідніший курс. Здаєш валюту. Отримуєш гривні. Комісії немає. На все кілька хвилин. А в Китаї?!

Обмінників на вулицях немає. Тільки в банках. Хоча в попередні відвідування Китаю ми могли невеликі суми (100\$ в день) міняти і в готелі. Цього разу нам відмовили. Чи готель такий? Чи вже заборонено? Не знаю.

Я вже писав, що, як прилетіли, обміняв невелику суму в аеропорту, в представництві якогось банку. Надавав паспорт. Але курс там був «не дуже» (6,7 юаня за 1 долар).

Щоб обміняти валюту нас повезли в China Construction Bank. Супроводжують – помічник Танг, перекладачка Поліна, водій. Виявилось – не в кожному відділенні

можна обміняти валюту. Є відділення, які працюють тільки з документами. Є такі, що з готівкою. А в них черги.

Відділення на першому поверсі будівлі. Площа – близько 500 м². Людей багато. Зустрічає менеджер, який, розпитавши щось у супроводжуючих нас осіб, отримує з терміналу і видає нам квитанцію з номером у черзі. Присаджуємося. Зал очікування – як маленький кінозал. Близько 10 рядів крісел. Попереду віконця з операторами банку. Як і в Україні – одні дівчата. Над ними монітори, на яких реклама і стан черги. Крім того, до віконець запрошує і диктор. Очікування – хвилин 20. Викликають. Підходимо. Помічник Танг і перекладачка Поліна починають розмову з оператором банку. Причому так, ніби вони давно знайомі. Поліна нам пояснює – обмеження 500\$. Ні, на готель не вистачить. Приймаємо рішення – обмінюємо на два паспорти. Мій і дружини. Спочатку даю свій. І почалося. Оператор банку підзиває ще когось. Уважно дивляться паспорт. Першу сторінку. Візу. Роблять ксерокопію. Дають анкету. На китайській і англійській мовах. Я з допомогою перекладачки починаю її заповнювати. Треба вказати хто ти, звідки і чого приїхав, де живеш і т. ін. Потім ще одну анкету, в якій вказуєш, для яких цілей обмінюєш валюту, скільки, де ти її взяв і т. ін. З моїм «знанням» англійської заповнював анкети хвилин 15. Віддав. Дівчина за віконечком все почала вносити в комп'ютер. О, божечки! Скільки часу. Нарешті внесла. Даю долари. Сюрприз. Одна купюра чомусь не сподобалася. Ці дві дівчини за вікном покликали ще когось. Підійшла старша жіночка. Щось поговорили. Взяла купюру. Пішла. До речі, в мене купюри були нові, але 2006 року. Може, я щось на них і не побачив. Чекали хвилин 10. Повернулася. Все добре. Інформують (через Поліну), який курс юаня до долара сьогодні. Точно вже не пам'ятаю, приблизно 7,07. Непоганий. Попереджають про комісію (не маленька, близько 100 юанів). На екрані, біля віконечка, для мене виводиться інформація на китайській мові. Перекладачка просить підписати. В Приватбанку, знаю, теж так зроблено. І можна підписати навіть пальцем. А в Китаї – тільки прикріпленою біля екрана ручкою. Бере гордість. У цьому ми кращі! Нарешті отримую юані. Тепер черга дружини. І все спочатку. Тільки купюри в неї не носили перевіряти. На все пішло близько 2-х годин. От і думайте, де краще?

3.2. Піший маршрут на роботу

Я до противного системний?! Як прийняв рішення в 2010 році щодня проходити не менше 13000 кроків, так і роблю. За цей час не виконував «норму» лише тоді, коли хворів. Чи був у дорозі. Зокрема, в літаку до Шанхая таку кількість

кроків не пройшов. А якби спробував – як мінімум, зацікавив би стюардес і людей, що відповідають за безпеку.

Але в Шанхаї норму виконувати потрібно. Тому потрібно багато ходити пішки! В перші дні було кілька поїздок з готелю на роботу, і навпаки. Не довго. Хвилин 10-15. Постарався запам'ятати дорогу. В вихідні вирішили повторити маршрут. Не вийшло. Поблукали, подискутували з дружиною і повернулися додому. Почали налаштовувати карту на телефоні (програму нам встановив помічник Танг з самого початку). Вводимо адресу роботи на англійській мові. Програма зразу перекладає на китайську. І показує варіанти. Зрештою начебто зафіксували маршрут. Завтра робочий день. Піду.

Зранку, з телефоном у руці, без помічника-диктора (все одно говорить на китайській мові) пішов по маршруту. Спочатку так, як вже ходили з дружиною. Дійшов до містка через річку. Далі ми з дружиною не ходили, бо там був невідомий провулок. А машиною нас возили по широкій автостраді. Але ні, карта веде в провулок. Йду. А там тротуарів немає, тільки проїжджа частина, на якій ледве можуть розминутися два автомобілі. І автомобілів багато. Але бачу – люди йдуть. Йду і я. Уявіть, йдете по вузькій проїжджій частині. По правій стороні. По лівій – люди йдуть назустріч. Правосторонній рух пішоходів. Тебе обганяють автомобілі. Це ще не страшно. Вони їдуть не швидко. І якщо співпадає зустрічний автомобіль, я, і автомобіль, що обганяє, то хтось із них призупиняється. Страшно, що постійно обганяють моторолери і велосипеди. І на значній швидкості. Інколи дивуєшся – і як вони не зачіпають (Фото 3.1)?

Йти провулком хвилин 5-6. І весь час максимальна увага. Пройшов. І зразу потрапляю на територію Baosteel. Тут я вже знаю. Офісні будівлі. Кілька магазинів на перших поверхах. Велика їдальня. А ось і мій корпус. Все. Дорогу прокладено (Фото 3.2).

Звичайно, можна обійти вздовж автостради. На 5 хвилин довше. Інколи так і робив. Але переважно ходив цим маршрутом. Майже місяць. Зранку і ввечері транспорту в «небезпечному» провулку багато. Кілька разів ходив вдень. Транспорту разів у 10 менше. Я не обманюю. Вулиці вдень пустіють (Фото 3.3). Китайці працюють!

3.3. Банківська картка

Скоро зарплата. Хочеться її отримати в юанях, щоб в черговий раз не міняти долари. А для цього потрібно завести банківську картку. Кажу містеру Су, що потрібна банківська картка. За умовами контракту зарплата виплачується в юанях.

Він відповів: «Не потрібно. Перерахуємо Вам в доларах на українську картку». Не дуже хочеться. В магазинах пробували розплатитися – не вийшло. Містер Су пропонує поїхати з нами в готель. І подивитися – вийде чи ні. Їдемо. В готелі вийшло. Але потім тижнів три залишок на картці змінювався. То зникала оплата взагалі. То виникали зовсім інші значення, ніж були спочатку. Розумію чому. Адже за готель платили в юанях. І банк перераховує за якимось курсом. Не скажу, що курс не вигідний. Здається, був нормальний.

Але все одно, хочеться, щоб було простіше. І щоб у магазинах теж приймали оплату картою. Ще раз попросив містера Су. Він зателефонував у банк. Каже, що для того, щоб відкрити картку, потрібно мати постійне місце проживання. Готель не підходить. Оце так! Як на мене, то не дуже очевидний зв'язок між зарплатою і місцем проживання. Містер Су обіцяє за кілька днів вирішити питання з орендою квартири. Справді, на другий день підходить помічник Танг. Йому зателефонував містер Су, дав адресу. Треба їхати дивитися квартиру. Їдемо за дружиною. Зателефонував їй, щоб спускалася вниз. Під'їжджаємо до готелю. Оля виходить. Танг показує, що в машину сідати не потрібно. Квартира в будинку, що поряд з готелем. Не більше 100 метрів. Їдемо пішки. Нас зустрічає представник нашої-ж компанії. Виявляється – будинок групи компаній Baosteel. Піднімаємося в квартиру. Дві спальні і кухня-студія. Тільки від кухні – одна назва. Точніше, один столик, метр на два. Біля нього мийка. І все. Ні кухонного обладнання, ні холодильника. Але є... пожежна сигналізація. Представник компанії попереджає – буде дим, спрацює сигналізація, приїде поліція! Не дуже хороша перспектива?! Рибу смажити не будемо... Ще один недолік – всі вікна виходять на південь. Влітку буде спекотно. Навіть дуже спекотно! Крім того, під будинком магазини і дитячий майданчик. А поверх невисокий, четвертий.

Зрозуміло, чому практично відсутня кухня в нових будинках. Мабуть, мало хто вдома готує. Навіщо готувати, коли, вийшовши з квартири, можеш придбати готову, смачну і недорого їжу в безлічі торгових точок уздовж вулиці. Там, як в Греції, все є: смажена риба і м'ясо, пельмені, качки по-пекінськи, варені і смажені кури, креветки, різноманітна зелень, і т. ін (Фото 3.4).

Поставив умову. Дозволите пожити «випробувальний» термін – один місяць без підписання угоди. Тоді заселяємося. Хочемо перевірити умови, сусідів і т. ін. Працівник сказав, що доповість своєму керівництву.

Кілька днів чекали. Поглядали на «майже свої» вікна. Вирішили – було б добре все-таки заселитися в цей будинок. Новий. Все сучасне. Квартира велика. На третій день зв'язуюся з містером Су. Кажу, що ми не проти. Він відповідає – «Зачекайте. Там, по-перше, вирішується питання, чи можна туди заселяти іноземців (не завжди

можна). По-друге, немає інформації від керівництва, що робити з Вашою умовою». Я до цього знав, що не всі готелі приймають іноземців. Але виходить, є обмеження і на оренду житла?!

Є підозра, що є й «по-третє», про яке містер Су не говорить. Це те, що ми ще не отримали вид на проживання. От оплатимо оренду. А потім, якщо вид на проживання не отримаємо – до побачення. Гроші не повернуть. Якось не красиво.

Але тут же містер Су порадував. Домовився з банком, що мені дадуть зарплатну картку без постійного місця проживання. Так що і в Китаї можна все-таки вирішувати те, що нібито не вирішується!

Наступного дня звичною компанією їдемо в банк. Містер Су, його помічник Зенг, мій помічник Танг, і я. Банк той самий – China Construction Bank. Але відділення інше. Біля готелю. Невеликий зал. Людей майже немає. Звична електронна черга. Хвилин через 5 – біля віконечка. Всі, крім мене. Знову довгі і дружні розмови. Знову оператор (дівчина) підкликає когось із старших. Знову видають анкету (а я думав, що після обміну валюти вже не треба). Але її заповнює Зенг. Моя роль – дати свій паспорт а також аркуш з інформацією про себе (з анкети для візи), а в кінці розписатися. Знову дівчина вносить інформацію з анкети в комп'ютер (цифровий Китай!). Мене запитують – в яку країну буду перераховувати кошти. Відповів. Дають договір. Підписую. Видають картку. Все добре і досить швидко. Близько години. Запрошую всіх у кафе відзначити подію. Відмовляються. Потрібно на роботу. Мене залишають біля готелю святкувати подію з дружиною, а самі їдуть на роботу. Тепер потрібно розібратися, як користуватися цією карткою.

Наступного дня Танг вносить інформацію про картку в мій телефон. В три додатки. Звичайно в WeChat, додаток банку для контролю за рухом коштів і в Alipay – всекитайський додаток для розрахунків. Але грошей на картці немає, тому вчився тільки користуватися додатком банку з переглядом нулів на рахунку.

Прийшов день зарплати. Танг прийшов мене вчити. Відкриваємо додаток банку – на рахунку нулі?! Танг перевірів свою зарплату. Є! Телефонуюмо містеру Су. Пояснює, що моя зарплата буде тільки в кінці тижня. Іноземець, і тільки відкрив рахунок. Шкода. Але нічого не вдієш. Чекаємо.

Через кілька днів прийшла зарплата. Її видно і в банківському додатку, і в Alipay. Якщо хочеш розраховуватися з WeChat, потрібно перенести туди деяку суму з банківської картки. Робиться в WeChat це дуже просто. Натиснув на залишок, відкрилося поле, куди потрібно ввести суму. І все закріплюється персональним паролем. Перерахував Тангу 1 юань. Він мені його повернув. Все працює. Поїхали після роботи в готель оплатити проживання через WeChat. На ресепшені під керівництвом Танга відсканував QR-код готелю. Набрал (для перевірки) суму

проживання за 1 день. Ввів пароль. Приїхали?! Спливає незрозуміле вікно на китайській мові. Танг доповідає – перша оплата, тому виконується перевірка банку. Чи це справді я роблю (пароллю виявляється інколи замало)? Танг вносить мої дані, дані паспорта, фотографує мене. Так потрібно. Потім говорить, що перевірка буде 48 годин. А як же гроші? Каже, що після перевірки перерахують автоматично. А як же зараз? Довелося оплатити готівкою...

Згодом з'ясувалося, що банк інколи робить такі перевірки. За час проживання в Шанхаї таке було ще один раз...

Погано це чи добре? Що є такі перевірки. Думаю, що в Україні багато хто налаштований «проти» Китаю. Пропаганда робить своє діло. Комуністичний. Начебто підтримує агресора. Товари низької якості?! От такі люди скажуть – «Це погано». Моя думка, все якраз навпаки. Капіталістичний (приватна власність процвітає). Не підтримує агресора (навіщо мирному Китаю санкції за підтримку Росії, якщо він розвивається більш високими темпами, ніж США і Європа?). А якість товарів – мені раніше і не снилася. Це не ширвжиток 90-х, який «штампували» невеликі приватні підприємства і відправляли в Україну. Це товари, які випускаються під брендами найвідоміших у світі компаній. Дуже високої якості і недорогі. І люди, які мені повірять, скажуть – «Це добре».

Хоча не все так просто. Так, провести якісь незаконні операції з грошима за такої системи контролю мабуть дуже складно. Практично гарантовано, що ніхто ваших грошей не вкраде. Але... Витрачається час на додаткові процедури.

Мені особисто такий контроль не подобається. Тому що його потрібно проходити на китайській мові. А з цим проблема?!

3.4. Медична страховка

За умовами контракту – в мене медична страховка, за яку платить компанія. Дні йдуть. Ніхто мені нічого за неї не каже. Прошу перекладачку зателефонувати містеру Су і запитати, коли можна буде застрахуватися. Хвилин через 10 перекладачка телефонує мені. Містер Су відповів, що я вже застрахований як працівник компанії. І переслала мені книгу (більше 100 сторінок) – страховий договір. Усе гаразд!

3.5. Вид на проживання

Ключове питання. Яке визначає, чи ми повертаємося додому, чи залишаємося працювати. Я вже писав, що на це, за умовами робочої візи, відводиться 30 діб.

Двадцятого грудня телефонує Поліна. І передає слова містера Су. На завтра запрошено фахівця по робочих візах. Тому я і Оля з документами о 9:00 мусимо бути біля офісу. Уточнив. Які документи? Паспорти і анкети на оформлення робочої візи, які ми з дружиною заповнювали ще в Україні (роль – інформативна, наприклад, наші ПБ на китайській мові). Вчасно підходимо. В звичній компанії – містер Су, його помічник Зенг, мій помічник Танг, Поліна, ми з дружиною, і ще один чоловік. Як на китайця – огрядний. Знайомлять з нами. Містер Ван. Двома машинами їдемо в поліцейське управління (я так думаю) району Баошань. Заходимо. Приміщення, як у банку. Ті ж самі ряди крісел. Така ж електронна черга. Присаджуємося. Як завжди, за віконцями одні дівчата. В формі. А поліцейських взагалі не видно. Наша черга. Підходимо до віконця. Розмовляє містер Ван. Дає пачку (не тоненьку) документів (які, я так розумію, підготував кадровий департамент), наші паспорти. Нам хтось показує – йдіть сідайте. Повертаємось на своє місце. Навколо нас багато дітей. З батьками. На нас дивляться – очей не зводять (діти). Вперше мабуть побачили таких дивних людей, в яких витягнуті обличчя (це ми в Поліні запитували, як китайці бачать європейців). Але діти такі ж як і в Україні. Бігають, граються, кричать. То на руки, до мами. То з рук, і бігом. Ми наче в Україні. Тільки мову не розуміємо. Хоча і в Україні буває важко зрозуміти дитячу мову. Дивимось, містер Ван кудись побіг (в прямому розумінні, при його комплекції?!). Стало тривожно. Через 5 хвилин повернувся. Потім перейшов до іншого віконечка. А ми з дружиною тут взагалі ні до чого? Глядачі? Ні, кличуть нас. Показують – треба розписатися. Потім ведуть (майже бігом) до фотографа. Фотографуємося. Знову сідаємо і чекаємо. Нарешті все скінчилося. Хвилин 40 пішло на все. І хвилин 10 чекали своєї черги. Паспорти забрали. Замість цього видали довідки. В довідках написано, що повернуть паспорти 2-го січня. Містер Ван і Танг поїхали окремо від нас. Ми їдемо машиною Зенга. Знову я запропонував заїхати в кафе – відзначити вже цю подію. І знову відмова. От коли все буде зроблено – тоді. Це слова містера Су. Добре. Почекаємо.

Потім, в офісі компанії, з'ясувалося, що ми повинні перерахувати містеру Су вартість оформлення виду на проживання. Він оплатив цю процедуру зі своїх грошей, щоб нас не турбувати. Ну, я вже майстер он-лайн платежів, перерахував через WeChat. Для цього зайшов у чат містера Су, натиснув кнопку «перерахувати» і вказав суму. Секундна справа.

Перед самим Новим роком знову інформація від містера Су (це вже після того, як ми орендували квартиру). Знову потрібно їхати в поліцейське управління. Треба взяти договір на оренду квартири. Як завжди, зустрічаємось о 9:00 біля офісу компанії. Немає Поліни (в іншому місті). Немає містера Вана. Зенг забирає в нас

договір. І вони їдуть своєю машиною. А ми їдемо з Тангом. Приїжджаємо в знайоме нам місце. Заходимо в приміщення. Містера Су і Зенга немає. На електронну чергу не стаємо. Просто сідаємо і когось чекаємо. Я думав, що містера Су. Хтось телефонує Тангу. Він поговорив. Показує – пішли. Нас чекають. Заходимо в бокове приміщення. Там приємна молода жіночка в поліцейській формі. Спілкуємося через телефон. Каже, що позитивне рішення щодо нас уже ухвалене. Але вона хоче поспілкуватися. Поставила кілька запитань. Ключові: чи виконує компанія те, що записано в контракті; чи виконаю я те, що записано в контракті. Даю ствердні відповіді. Були ще запитання щодо умов проживання в Китаї. Не було ні специфічно поліцейських запитань, ні щодо безпеки. І все швидко. 5-10 хвилин. І як не дивно – були без містера Су. Це вперше на заході з облаштування він не був присутній. І навіщо йому був потрібен наш договір на оренду квартири?

Попрощалися. Поїхали. Ми з Тангом на роботу. Оля – додому.

Другого січня містер Су прийшов до мене в кабінет і приніс договір на оренду квартири, паспорти і робочу пластикову картку. З видом на проживання. Все! Тепер точно можу спокійно працювати в КНР!

3.6. Оренда квартири

Проживання в Шанхаї дороге. Ціни на оренду квартири в районі Баошань (не в центрі) вищі, ніж у Києві, в Печерському районі. За готель уже писав. У кілька разів дорожчий, ніж квартира. При викладенні процесу отримання банківської картки описав першу спробу оренди квартири. Невдалу. Зрештою, наступного дня після того, як ми подали документи на отримання виду на проживання, містер Су запропонував варіант з квартирою. Запросив на 13:00 подивитися. Скинув адресу. Танг нас повів. Виявилося, що йти треба 5 хвилин від будівлі, де я працюю. З робочого кабінету видно будинок. Будинок, та й весь ком'юніті (відгороджена частина території з будинками – спільнота жителів), новий (Фото 3.5).

Одинадцятий поверх. Не останній. Піднялися. Зустріла ріелторка. Квартира загальною площею 103 м²: невеличка сучасна кухня, столова, вітальня, дві спальні, санвузол, лоджія, балкон (Фото 3.6). Гарно! Ціна – прийнятна. Навіть нижча за ту, на яку ми були готові. Недоліки. Холодно. Обігрів кондиціонерами. Одна з спалень без ліжка. За комуналку будемо платити самі.

Запитав вартість води, газу, електроенергії. Електроенергія дорожча, ніж в Україні. На наші гроші близько 3 гривень за кіловат-годину. Газ і вода – приблизно, як зараз в Києві.

Ріелторка пообіцяла – за кілька днів підготує угоду, запросить господарку, ми перевіримо все обладнання, і з Богом. На рік. Оплата кожні три місяці – наперед. Половина місячної вартості платиться ріелторці один раз – відразу. В квартирі з обладнання – газова плита, газова колонка для підігріву води, електронагрівач води для умивальника, три кондиціонери (в кожній кімнаті), СВЧ, холодильник, телевізор. Домовились – ліжко в одну з спалень господарка придбає. Все інше потрібно купувати самим. Китайського виробництва.

Через два дні пише містер Су. Є домовленість, зустрічаємось з господаркою і ріелторкою на квартирі завтра. Заселятися можемо з 1 січня. Переговорили з дружиною. Не зовсім добре. Новий рік зустрічатимемо в готелі. Та ще й будемо за нього переплачувати. Дозвіл на роботу – до кінця грудня 2024 року. Пишу містеру Су: «А чи не можна заселитися до Нового року?» Відповідає, що переговорить з господаркою.

Наступного дня зустрілися. Ми з дружиною, містер Су, Зенг, Танг, ріелторка і господарка. Перевірили роботу обладнання. Нас попередили про техніку безпеки, показали лічильники і зняли їхні показники. До нас зайшли, ми так зрозуміли, старша по будинку і керівник служби безпеки. Попередили, що раз в місяць будуть відвідувати з перевіркою (поки-що не відвідували). Ми з дружиною підписали договір. В якому стояла дата – 29 грудня. Заплатили за 3 місяці за оренду квартири, за півмісяця ріелторці і... ще за один місяць, як депозит. Якщо раніше з'їдемо – його не повернуть. До 29 грудня господарка пообіцяла встановити ще одне ліжко. Аякже. До нас гості з України планують приїхати. Та й з дружиною можемо посваритися. Хоча в залі є прекрасний диван.

Домовилися. 28-го завозимо речі. Для цього попросили один ключ. А 29-го зранку зустрічаємось біля будинку з господаркою – отримаємо всі ключі. Так і сталося. Перевезли речі. А 29-го грудня отримали 5 ключів. От тільки з ліжком вийшла затримка. Новий рік. Тому привезли тільки другого січня. Але все одно – все добре!

В ком'юніті (огорожена територія з електронним входом) дванадцять 6-ти поверхових і сім 14-ти поверхових будинків. З двох сторін вулиці. З третьої – торговий майданчик. А з четвертої – річка з пішохідною набережною (Фото 3.7).

Посередині – озерце з великими червоними і білими рибами (Фото 3.8). Схожими на коропів. Але не впевнений. Поки що не зловив жодного...

Розмір ком'юніті приблизно 400 x 400 м. Магазинів і кафе на території немає. Два входи. Для автомобілів – один заїзд. Саме на ньому знаходиться охорона ком'юніті.

Ми з дружиною за наше спільне життя змінили 23 місця проживання. І потрібно визнати – після села Мошни (наша з дружиною батьківщина) тут найбільш комфортні умови для життя!

Післямова до розділу 3

Чому я все це описую? Є три причини. Перша – моя особиста. Хочу, щоб ви, шановні читачі, через мене ознайомились з Китаєм. Щоб ви краще зрозуміли особливості китайського життя, китайської культури, людських стосунків. Специфіку діяльності різних організацій. В тому числі й тих, що відповідають за облаштування іноземців. Для того, щоб в кінці книги перейти до головного для мене питання. В чому відмінність китайського суспільства від українського? І чи насправді суспільство визначає розвиток країни? А не політика, не економіка, і тим більше, не лідери країн.

Наступна причина стосується тих, хто в майбутньому приїде в Китай жити і працювати. Я особисто знаю кількох вчених, які сьогодні працюють в університетах Китаю. Китай веде дуже, якщо хочете, «агресивну» політику щодо запрошення талановитих людей з інших країн до себе. І цей розділ може бути «художньою інструкцією» до переїзду і життя в Китаї. Для тих, кому пощастить бути запрошеним в КНР.

І нарешті, третя причина. Це зворотній зв'язок від читачів моїх статей в «Українській літературній газеті». Мій детальний опис життя в Китаї дає уявлення про цю незвичайну країну. Не про її політику, економіку, що зустрічається в вітчизняних публікаціях. А про Шанхай і район Баошань, транспорт, природу, магазини, відомства, харчування, житло... І найголовніше – про людей. Які живуть звичайним життям. Що, як виявилось, дуже цікаво читачам в Україні. Дехто навіть пише, що в них є відчуття, що вони самі побували в Китаї!

Є про що писати. Є бажання писати. І я пишу!

Розділ 4

ТРАНСПОРТ

Передмова до розділу 4

Про транспорт Шанхаю хотілося написати з самого початку перебування в Китаї. Ба, навіть більше ніж про місто, магазини, природні умови, роботу. Бо якщо в значній мірі правдиві вислови «місто як місто», «робота як робота», «магазини як магазини», то природні умови і транспорт значно відрізняються від українських. Зрозуміло – південь. Спекотне сонце (навіть взимку гріє), немає снігу, значна вологість, підвищений тиск (Шанхай на рівні моря), часті дощі і вітер. А транспорт? Здавалося, що тут може бути незвичного і цікавого? А може! Я хочу вас ознайомити з особливостями транспорту в Китаї. Розуміючи під цим не тільки і не скільки автомобілі, а весь міський транспорт, правила руху, автомагістралі. І розповісти, який саме транспорт найпопулярніший в Шанхаї. Не той, що в Україні. І навіть не той, що в західних країнах. Поїхали...

4.1. Легкові автомобілі

Вже писав – у Шанхаї дуже багато електромобілів. У звичайних (бензинових чи дизельних) – номери блакитні. У електромобілів – зелені (мабуть, від терміну «зелена енергетика»). Багато автомобілів представницького класу. Багато просто шикарних. Geeli, яких в Україні багато, практично не бачили. Багато знайомих автомобілів: Mercedes, Audi, Volkswagen. Зустрічаються Skoda, Opel, Volvo. Багато з невідомими емблемами – мабуть, китайські. Але теж шикарні. Знаєте, останнім часом часто бував у Братиславі. Здавалось би, столиця Словаччини. Заможні люди. Європейці. Зарплату отримують у євро. А автомобілі простенькі. «Крутих» автомобілів мало. Набагато менше, ніж у Києві. Я ще й придумав теорію, що в Братиславі людям автомобіль потрібен як засіб пересування. А не як засіб впливу на сусіда. Доїхав на роботу, приїхав додому. На паливо витратив копійки. І задоволений життям! В Україні, на мою думку, купують розкішні автомобілі, щоб показати сусіду, другу чи подружці, який я заможний, успішний, крутий! А в Шанхаї? Не знаю. Звичайно, відстані тут не ті, що в Братиславі (населення близько 400 тисяч чоловік) чи в Києві. Тут більше 25 мільйонів (сумно, але майже як вся Україна сьогодні). І відповідно немаленькі відстані потрібно проїхати з дому на роботу, чи в супермаркет, чи в місця відпочинку. Це зробити нелегко, і такі

подорожі займають значний час. Можливо, це і є однією з причин, чому в Шанхаї багато гарних автомобілів. Ще одна причина – їхня дешевизна (відносна). Купують автомобілі, що виробляються в Китаї. Заводів багато. Конкуренція велика. Тому ціни мінімально допустимі для виробників. А зарплата в Шанхаї достатньо висока. Ну і як же не врахувати «український» стимул до гарних автомобілів. І китайцям теж мабуть хочеться фарсонути перед знайомими. Який класний автомобіль я придбав! Ось, на мою думку, три причини, чому в Шанхаї автомобілів багато, і вони гарні.

4.2. Метро

Пошукав в інтернеті інформацію про метро Шанхаю. Вона різна. Метро розвивається, ростуть лінії (і довжина, і кількість), і збільшується число станцій. Bing підказав, що станом на 17 липня 2022 року було 17 ліній протяжністю 743 кілометра. Перевозить метро близько 550 мільярдів людей на рік. І ще кілька ліній будується. Ми взяли карти метро з інтернету. І в одну з поїздок мій помічник Танг направив нас на лінію 18. Дивимось кілька різних карт – її немає. Метро так швидко будується, що весь час потрібні нові карти. А в інтернеті багато минулорічних, позаминулорічних. І вже не знаєш, яка з них найбільш точна. Хоча на станції можна і потрібно придбати актуальну карту.

Але це приказка. Кожен з вас може знайти інформацію про метро Шанхая в інтернеті, і я не збираюся це дублювати. Адже ж для вас важливе моє бачення і моє враження від метро. Я вгадав?

Якщо ви думаєте, що ці всі 743 кілометри метро прорили сучасні китайські технократи – ви помиляєтеся. Поки що ми їздимо переважно «над землею». Метро, яке ми бачимо – це прокладені на естакадах рейки. По яких, як на мене, не дуже швидко їздять поїзди. Це щось середнє між київським метро і швидкісним трамваєм. Щоправда, дуже довгим – вагонів 8, між якими немає перегородок. Та і живлення на поїзд подається зверху, як у наших трамваях.

В метро все зроблено, вибачте, «для тупих». Все написано, розписано, кругом стрілочки. І найголовніше – різними кольорами. Вихід (Exit) - світло-жовтим. Кожна лінія метро має свій колір. Наша лінія №3 – темно-жовта. Кільцева четверта лінія метро – темно-синя, і т. ін. Смуги на поїздах відповідного кольору. Є ряд станцій, де по одних і тих же коліях йдуть поїзди різних ліній. Наприклад, кільцева 4-та лінія проходить по коліях з 3-ої лінії через десять станцій. Згадується смішний випадок з нашої першої поїздки в метро. Нам роздрукували схему, як їхати на набережну в центрі Шанхаю. Потрібно на станції Баошань перейти з

третьої лінії на четверту. Приїхали. Побачили стрілочки на четверту лінію. Пішли. Вийшли з протилежного боку платформи. Їде поїзд. Сіли. Під'їжджаємо до станції. І тут я розумію, по назві (англійською мовою), що ми на цій станції вже були. Вийшли. Дивимось – а це лінія 3. Починаємо розуміти, що ми чогось не розуміємо. Повертаємось на станцію Баошань. Знову виходимо і йдемо по тому самому маршруту. Правда, по дорозі, в працівниці станції запитали, чи ми правильно йдемо на лінію 4. Відповіла, що правильно. І ще й показала, на якому ескалаторі підійматися. Ми вже це робили. Піднімаємось. Знову на знайомій платформі. Але вже бачимо на стінах, на підлозі дві лінії. Темно-жовту і темно-синю. Зрозуміли. Що тут перетинаються дві лінії. Справді, підійшов поїзд, на якому жовта лінія, і на кожному вагоні цифра 3. Пропустили. Підходить наступний. Синя лінія на вагонах, і цифра 4. Наш! Поїхали.

Порівняно з Києвом – метро повільне. На кожній платформі вихід до поїздів закритий. Або суцільної стіною. Або бар'єром, висотою близько одного метра. Запитали Танга – навіщо? В Києві цього ж немає. Пояснив. Зранку і ввечері багато людей. Значна тиснява. І можна ненароком зіштовхнути когось на рейки (Фото 4.1).

Розумно – поставити перегородки! Але... В зв'язку з цим на кожній станції втрачається секунд 15-20. Під'їжджає поїзд. Зупиняється так, щоб двері вагонів були навпроти воріт у перегородках. Секунд 3-5 стоїть. Відкриваються двері вагона, і з невеличким запізненням (до секунди) відкриваються ворота в перегородках. Правила, – що спочатку виходять, а потім заходять, немає. Двері вагонів широкі. На підлозі стрілочки. Посередині воріт дві стрілочки на вихід. По краях – на вхід. Одночасно пасажири і виходять, і заходять. До речі, на багатьох станціях вхід-вихід на праві двері. Звикли, що в Києві, здається, тільки на станції метро «Дніпро» вихід на праві двері. А в метро Шанхаю по-різному. Зайшли. Ворота закриваються. З невеликим запізненням (до секунди) закриваються і двері вагона. Поїзд ще стоїть секунд 5. Потім рушає.

Я вже писав, що перегородок між вагонами немає. Всі місця для сидіння вздовж вагонів. Тверді. З пластику. Посередині вертикальні стійки. З інтервалом – метрів 2-3. Зверху поручні і петлі для тримання під час руху. Проходити по вагону незручно, навіть коли людей мало. Особливо коли хтось сидить з сумкою біля ніг.

Стійки, ноги, сумки, люди, що стоять – от і петляєш, щоб пройти по вагонах. Мабуть, тому майже ніхто не ходить (Фото 4.2).

Спочатку цікаво було спостерігати за людьми. Тепер – не цікаво. Діти – як і в нас. Зазвичай дівчатка бавляться. А хлопчики мовчать. Вся молодь, і майже вся не молодь в телефонах. Хіба що їде якась компанія чи сім'я. Тоді вони розмовляють.

Причому китайці дуже люблять поговорити. Майже як українські жіночки. Не раз бачили, як до автобуса заходить жіночка. Сідає. І починає говорити з сусідкою. А та з нею. Наче вони давно знайомі. Спочатку ми так і думали. Ну, зустрілися знайомі жіночки. Але бачимо, що це повторюється постійно.

Метро, одне з небагатьох місць, де ми бачили європейців і африканців. Буквально кілька осіб. Чого не скажеш про район Баошань. Всього один раз бачили на велосипеді європейця. Думаю, одна з причин, – коронавірус в минулі роки.

Як орієнтуватися в метро.? Спочатку нам було складно. Багато ліній. Але розібралися. Виявилося – все просто. Карти, інформація на підлозі і стінах, зображення ліній метро на станціях і в поїздах супроводжується написами на китайській і англійській мовах. Оголошення дикторів теж на двох мовах.

Вже самостійно їздили в різні місця Шанхаю. І навіть не хвилювалися. Як я вже писав – в метро все зроблено «для тупих». І для глухонімих у розумінні місцевої мови. Не знаємо ні китайську мову, ні англійську. Але запам'ятати назву станції на англійській мові здатні! Потрібно мати карту. І бажано зарання прокласти маршрут. Бо до однієї і тієї ж точки на карті можна добратися різними маршрутами. Звичайно, в телефоні є додаток, який рекомендує найкращий маршрут. Але, здається, тільки на китайській мові. Ми поки що ним користуватися не вміємо.

Вхід в метро. Складніший, ніж у Києві. По-перше. Рюкзаки, сумки, портфелі проходять через рентгенівський апарат. Підійшли, зняли, поклали на транспортер. Взяли з транспортера після проходження перевірки. Підходимо до турнікетів. Необхідно прикласти квиток, транспортну картку, або QR-код з телефону (Alipay). При виході з метро – те ж саме. Прикладаєте до турнікету. Знімаються гроші. Квиток можна придбати в терміналі. Але для цього, потрібно вибрати станцію, куди їхати (точніше – зону по оплаті). Адже вартість проїзду залежить від відстані (чи то кількості станцій, чи то часу, який мінімально потрібно потратити на проїзд від початкової до кінцевої станції). Теж квиток «ковтається і випльовується» турнікетом при вході, і при виході з метро. Ми квитками ще не користувалися. У нас транспортні картки, які можна використовувати для проїзду в метро, на автобусі і на таксі. Сама картка коштує 20 юанів (на сьогодні курс гривні трішки знизився, 5.45 за юань, тому це 109 гривень). Купується картка в терміналі. Поповнюється там же. Але можна поповнити прямо з телефону, в кого встановлений NFC – додаток бездротової передачі інформації. В мого помічника встановлений. Він мені і дружині при необхідності поповнює транспортні картки (кілька секунд). А я йому повертаю гроші через WeChat (теж кілька секунд).

Найкоротший маршрут, що в нас був – 2 станції. Заплатили по 2 юаня. Найдовший – в аеропорт Пудун. Майже 2 години. 8 юанів.

Ось таке метро в Шанхаї!

4.3. Таксі

Таксі дуже багато. І всі електричні. Як і колись в СРСР, мають «стандартну зовнішність» (Фото 4.3).

Вільні – їздять по місту. Або чекають на стоянках. Я так розумію, це державні таксі. Крім того, можна замовити по телефону приватне. Здається, як і в нас, водії підробляють. Були випадки, коли ми чекали автобус на зупинці, до нас під'їжджало таксі. І водій запрошував проїхатися. Мабуть, мотивовані!

Таксі відносно недороге. Я вже про це писав у попередніх розділах. 10-15 юанів на поїздку, що триває 10-15 хвилин. Дружина їхала на державному таксі з аеропорту Пудун, трішки більше сорока кілометрів. 270 юанів (близько 1500 гривень). Розплатитися в таксі, як і у всьому громадському транспорті Шанхаю, можна готівкою, телефоном і... транспортною картою. Дуже зручно!

4.4. Автобуси

Автобуси муніципальні. Звичних для нас маршруток немає. Тролейбусів, трамваїв теж немає (не бачили). Тому розповідаю про міські автобуси. Всі вони зовні однакові. Двоє дверей. Передні і посередині. Всі з зеленими номерами (значить, на електричній тязі). Хоча, здається, деякі мають і двигун. Гібридні (Фото 4.4).

Можливо, двигун потрібен для зарядки акумуляторів десь на стоянках, а не в місті. І, можливо, використовується коли не вистачає зарядки акумуляторів. Сам цього не бачив. Так подумав, бо внизу автобусів є вихлопна труба.

Розміщення сидінь всередині автобуса теж однакове. Справа (по руху), до середніх дверей, три одномісних сидіння. Зліва – одне одномісне. Всі інші двомісні (12 сидінь). За весь час перебування в Шанхаї лише один раз не було вільного місця для сидіння. А так, автобуси ходять напівпорожні. Кілька разів їхали в автобусі тільки ми з дружиною.

Різні маршрути мають різний інтервал руху. Який залежить і від дня тижня (вихідний чи ні), і від часу доби. На кожній зупинці вказано маршрути руху і скільки часу залишилось до двох наступних автобусів кожного маршруту. Інколи приходять на кілька хвилин раніше, чи пізніше.

Квиток на зупинці не купиш. І взагалі, квитків на автобус немає. Вартість проїзду – 2 юаня. І не залежить від відстані. Заходиш в автобус (тільки на передні двері). Біля водія – пристрій для зчитування транспортної картки, QR-коду телефону, та невеличкий прозорий ящик, з щілиною, для готівки (зазвичай металеві юані).

В Китаї, є монетки по 1/10 юаня, 1/2 юаня і по 1 юаню. Десь нам, з самого початку перебування в Шанхаї, на здачу дали ще дрібніші (1/100 і 1/50 юаня), але ми їх не використовуємо. Нумізматимо. І більше нам таких монет не давали. Паперові юані (те, що нам траплялося) – 5, 10, 20, 50 і 100 юанів. З портретом Мао Цзедуна. Але готівкою розраховуємося лише в одному міні-маркеті. Там розрахунок через термінал (а нам важкувато це робити на китайській мові). А на касі приймають лише готівку. Хочете без готівки – йдіть до терміналу. Звичайно, вже могли б і навчитися. Та й продавщиці-консультанти там нас уже добре знають. Але якось ліньки. Взяв з банкомату скільки треба готівки, та й пішов в цей магазин. І без проблем...

Як їде автобус? Не так як в Україні. По-перше, на всіх зупинках завжди зупиняється. Навіть якщо там людей немає. І якщо ніхто не виходить. Все одно зупиниться. Відкриє двері. Закриє двері. Поїхав. По-друге. Водії – як менеджери. Строгі костюми. Інколи в краватках. Навіть бувають у білих рукавичках. Як і всі китайці – завжди привітні. На початку в мене ніяк не виходило оплатити проїзд телефоном. Все одно показували – прохось. Один раз не спрацьовувала транспортна картка ні в мене, ні в дружини. Водій все одно пропустив в автобус. Інколи виходимо з автобуса і махаємо водію – дякуємо. Вони махають нам (європейці ж, диковинка). Хоча на нашому маршруті (яким ми найчастіше їздимо в супермаркет та торгові точки) нас мабуть знають уже всі водії...

Цікаво автобуси роблять правий поворот. Почне поворот. Передня частина на наступній вулиці. Задня ще на попередній. І... зупиняється. Обов'язково! Чи зелене світло. Чи червоне (в Шанхаї дозволено правий поворот на червоне світло світлофора). Чи є хто на пішохідному переході. Чи немає нікого. Завжди! Ми так і не знаємо, чому? Є здогадка. Що з правого боку проїжджої частини смуги для мото- і велотранспорту. І, можливо, водію не дуже добре видно із висоти автобуса, що там робиться внизу справа. Тому він дає можливість мотоциклістам і велосипедистам «відреагувати» на його поворот. Лівий поворот – ніяких зупинок немає.

І ще одне. Водії автобусів завжди зупиняють рух, якщо бачать, що хтось підходить до пішохідного переходу перед їхньою машиною. Водії легкових автомобілів – не завжди. Я б навіть сказав, що лише інколи зупиняються. В

більшості випадків, коли вже ти йдеш по переходу, і він бачить, що тебе не об'їхати – призупиняється.

Але це не головна проблема переходу вулиць. Головна проблема – в наступному розділі...

4.5. Мото- і велотранспорт

Найпопулярніший вид транспорту в Шанхаї (на мою суб'єктивну думку) – електроскутер (електромопед). На вулицях кругом стоять електроскутери і велосипеди. Велосипеди – нічийні. Можна підходити, з допомогою QR-коду телефону відкривати замок. І їхати, куди хочеш. Приїхав – закрити замок. Гроші з телефону знялися. За електроскутери – не знаю. Не брали. Можливо, «громадських» і немає. Хоча їх дуже багато стоїть завжди на тротуарах (Фото 4.5).

Чоловіки, жінки з дітьми і без дітей, і навіть солідного віку не просто їздять – «літають» по смугах, відведених для електроскутерів і велосипедів. Тому, зелене світло не значить, що можна спокійно переходити вулицю. Треба спочатку подивитися на цю смугу, чи не «летить» хтось на електроскутері, потім, переходячи дорогу, дивитися, чи не повертає хтось з іншої вулиці. Виходите з таксі – спочатку подивіться, чи можна відкрити двері. Чи не «летить» хтось на електроскутері. Вийшли з таксі – голова наліво і направо, чи немає скутеристів чи велосипедистів. За цей час було кілька разів, коли мене тягнув за руку мій помічник Танг, бо я не бачив «налітаючого» на мене електроскутера. Та й з дружиною, зазвичай, переходимо вулицю тримаючи один одного за руку. Щоб при потребі вчасно зупинити один одного.

Багато триколісних електроскутерів з чималим кузовом. На якому возять все. Такі їдуть не швидко. І їх постійно всі обганяють. Причому, перед обгоном обов'язково подають звуковий сигнал.

Кілька разів бачили такі триколісні транспортні засоби і на бензиновому двигуні. Трудяжки!

Ще одна цікавинка. Пересувні торгові точки (Фото 4.6). Зазвичай жіночки літнього віку на своїх електроскутерах вивозять чи то якусь городину, чи то апарат з виготовлення смачних кукурудзяних чи пшеничних трубочок, чи то невеличкі печі, в яких тут же запікають щось смачненьке. І найбільш незвичне для нас. Кожна така точка має свій QR-код. Отож розплачуємося через телефон (AliPay, WeChat). Податки платять всі!!! Але можна розплатитися і готівкою...

Цифровий Китай! Біля супермаркетів, на площах вулиці миють... роботи. Ні, не гуманоїди. А невеличкі автомобільчики, які прибирають сміття, миють настил (Фото 4.7-4.8).

Враховуючи дуже велику кількість транспортних засобів на електричній тязі, виникає запитання: де і як довго вони заряджають акумулятори? З'ясував. На вулицях стоять бокси. З зарядженими акумуляторами. Підходиш. Скануєш QR-код (відбувається оплата). Відкривається комірка. Забираєш заряджений акумулятор. А свій розряджений залишаєш. Поїхали...

4.6. Автотраси

Без ям, широкі, багато смуг. На обочині зазвичай зелені насадження. Багато квітів. На проїжджій частині бувають великі латки. Точніше, ділянки, де асфальт замінено. Ніяких «наляпаних» горбів (Фото 4.9).

Практично на всіх перехрестях – світлофори. Ні разу не бачили, щоб світлофор було вимкнено. На великих перехрестях зранку ще й стоять регулювальники. І коли для вас навіть загорілося зелене світло, але через тягучки з перпендикулярної вулиці автомобілі ще не закінчили проїзд перехрестя – регулювальник вас не пустить. Звільнилось перехрестя – їдьте. Аварій поки-що (тьху-тьху) не бачили. Їздять не швидко. Як водій оцінюю їх швидкість по місту десь в 30-40 км/год. Але на відгороджених автомагістралях у місті, бачили, дозволена швидкість – 100 км/год. Може, десь на платних і ще більша? Не знаю. Як і в нас, при поїзді по таких магістралях навігатор підказує водію, де встановлено камери. Але я так зрозумів, що камер дуже багато. Тому «приходиться» дотримуватися правил постійно.

За дотриманням правил вуличного руху слідує звичайно-ж поліція Шанхаю. Про регулювальників я вже писав. Бачили неодноразово патрульні автомобілі. Поліцейських, які зупиняли електроскутери. Але не більше. Ми все-таки ще не довго проживаємо в Шанхаї...

Світлофори інформативніші, ніж в Україні. Але майже всі без жовтого сигналу. Зате за 15 секунд до зміни кольору загорається табло, на якому йде відлік секунд. І вже видно, встигаєш перейти вулицю, чи ні. Різниця між виключенням для одних, і включенням зеленого світла для інших – секунд 5. Це значить, що якщо ви стоїте на світлофорі і для вас горить червоне світло, то зелене включиться через 5 секунд після того, як на іншому напрямку загориться червоне. Для безпеки. Тому ми навчилися перебігати вулицю, коли закінчується відлік секунд для зеленого світла. Знаємо, що в нас ще є секунд 5, поки почнеться рух автомобілів.

Ще до того, як приїхав у Китай, читав, що тут впроваджено соціальний рейтинг. Кожному дається 100 балів. І за добрі справи він підвищується. А за погані – зменшується. Відповідно, прав у тих, хто має менший рейтинг, менше. Наприклад, він не зможе взяти квиток в вагон 1-го класу поїзда. Чи поселитись в престижному готелі. Чи відправити свою дитину в найкращу школу. І т. ін. Я навіть зняв і виклав у «Школі професора Теслі» одне відео, де про це говорив. І наводив приклад. Перейшов вулицю на червоний сигнал світлофора, чи в не належному місці – рейтинг зменшився (відеокамери ж навкруги). Який я був наївний?! Ніякого рейтингу в Шанхаї немає і в помині. Переходять вулицю, хто де хоче. Інколи навіть між автомобілями. Щоправда, не всі, і не завжди. Інколи, і дехто! Я теж інколи це роблю. А дружина з мене сміється. Говорить, що тепер, у поїздах я буду їздити тільки в загальному вагоні...

Тягучки є (Фото 4.10). Особливо зранку і ввечері. Описуючи поїздку в місто Чжоушань, відзначив, що виїзд і в'їзд у Шанхай відбувався в тягучках. І це в вихідний день. Корків ні разу не бачив. Як і не бачив аварій на дорогах. І відповідно машин, що перегороджують трасу. Окремі смуги є лише для електроскутерів і велосипедів. Для громадського транспорту окремих смуг немає. В нашому районі. То мабуть немає і у всьому Шанхаї.

Про нерви на дорогах. «Підрізають» (в нашому розумінні) і сигналять постійно. Виїжджає з прибудинкової території автомобіль і зазвичай водій не дивиться, чи далеко транспорт на головній трасі. Якщо не далеко – просигналить і об'їде по іншій смузі. Але ні разу, ні в поїздках з працівниками компанії, ні в таксі, ні в автобусах не бачили, щоб водій висловлювався «незлим тихим словом» на адресу порушника. Але сигналять...

4.7. Водний транспорт

Я вже не раз писав і показував фотографії, яка тут шикарна набережна. На річці Янцзи. А ще через Шанхай протікає річка Хуанпу. Обидві судноплавні. Не те слово – судноплавні. На них безліч барж, катерів, лайнерів, поромів (Фото 4.11). У Шанхаї нам доводилось плавати тільки на поромі. Через Хуанпу в центрі Шанхаю. Два юаня – і ти на борту. Хвилин 15 йшли, і вже на тій стороні річки. Людей було багато. Вихідний день. Субота.

Океанські лайнери стоять на причалі. Стоять довго. Наприклад, лайнер Piano Land вже стоїть кілька місяців. Катери, які вміщають мабуть осіб 50-80, з тих же причалів йдуть кудись ввєрх по річці Янцзи.

4.8. Аеропорти

В Шанхаї два аеропорти. Пудун – міжнародна назва Shanghai Pudong International Airport. Та Хунцяо – Shanghai Hongqiao International Airport.

Ми справу мали тільки з першим із них (Фото 4.12). На мою думку, не найбільший. Наприклад, у Досі (Катар), через який пасажирів часто літають з Європи в Шанхай, аеропорт мабуть більший. Але не найбільший не означає, що малий. Ні, великий! Два термінали. На досить значній відстані один від одного (територіально – різні будівлі, між якими, звичайно, є перехід). Але краще переїжджати з одного в інший, якщо потрібно. Знаходиться на межі міста. В гирлі річки Янцзи. До нашого місця проживання, району Баошань, 44 кілометри. Туди можна добратися на метро (майже 2 години). Можна на таксі (майже 300 юанів). Можна на автомобілі друга і помічника Танга – 1 година. Звичайно, багато залів, багато гейтів. Але багато і різних табло. Все видно, і все зрозуміло. Навіть для тих, хто не знає ні китайської, ні англійської мови (я про себе). Потрібно тільки знати номер свого рейсу. А далі – все по буквах. Стійки для реєстрації – букви латинського алфавіту. Паспортний контроль. Митний контроль. Гейт. Літак. Щасливого польоту!

Інший аеропорт обслуговує переважно внутрішні рейси. Знаходиться на відстані 13 кілометрів на захід від нашого житла, поряд з залізничним вокзалом Shanghai Hongqiao Railway Station. Там не доводилося бувати.

4.9. Залізничні вокзали

Залізничні вокзали Шанхаю: залізничний вокзал Шанхаю (Shanghai Railway Station), західний залізничний вокзал Шанхаю (Shanghai West Railway Station), південний залізничний вокзал Шанхаю (Shanghai South Railway Station), залізничний вокзал Шанхаю Хунцяо (Shanghai Hongqiao Railway Station). Я в 2018 році користувався послугами одного з вокзалів (а яким, тепер не скажу, бо тоді думав, що він один). Доводилося їздити в інше місто. Що тут скажеш? Вокзал величний, багато інформації про поїзди. На платформу просто так не вийдеш. Тільки якщо є квиток, і якщо оголошено посадку. Знову-таки, перевірка багажу. Дбають про безпеку пасажирів. Автоматичний пропуск пасажирів по квитках (як у метро). Цікаво було. Вставляєш квиток (маленька пластинка) в шпаринку. Хоп. І його немає. Вилітає з зворотного боку турнікету. Проїшов, забрав його з собою. Але так було в 2018 році. Як зараз – не знаю.

Про саму поїздку. Поїзд йде дуже швидко. Близько 300 км/год. Чи то колеса прорезинені. Чи то рейки без стиків. Але рух взагалі непомітний і безшумний. Чай не вихлюпнеться зі склянки. Переважно рейки встановлені на високих естакадах. І так ви «летите» в поїзді на висоті метрів 20-30 над землею. Є й тунелі. Але немає станцій, через які поїзд повинен проїхати не зупиняючись, а призупиняючись на стиках рейок.

Мені потрібно буде восени з'їздити в Пекін. 1200 кілометрів. Літаком – 2 години. А ще потрібен час, щоб доїхати до аеропорту, від аеропорту, реєстрація, очікування. А поїздом... 4-6 годин. Ще й дешевше, ніж літаком.

Не можна не згадати поїзд на магнітній подушці Маглев. Який ходить між аеропортом Пудун і станцією метро Longyang Road. От там швидкість – до 431 км/год. ХХІ століття! Здається, це найшвидший регулярний залізничний рейс у світі. Не їздив. Але в планах є.

Післямова до розділу 4

Шанхай – дуже велике місто. І роль транспорту в ньому важко переоцінити. Резюмуючи сказане вище, можна стверджувати, що організація, порядок, системність в управлінні транспортом Шанхаю – на найвищому рівні. І на прикладі своєї компанії, і споглядаючи організацію транспорту в Шанхаї, пересвідчуюсь у правдивості слів одного з моїх колег. Тут до підбору керівників підходять дуже серйозно і професійно. Ніколи керівником (менеджером) не стане людина «по знайомству». Бо інакше полетить з посади і непрофесійний протеже, і його покровитель. Партія потурбується?! І на прикладі метро можна констатувати – транспорт Шанхаю розвивається! Але транспорт – це не тільки автобуси, метро, таксі і т. ін. Транспорт – це ще й чудові дороги, зелені насадження на узбіччі, безліч людей, які прибирають і проїжджу частину, і узбіччя. Доглядають за деревами, кущами, квітами. І я так розумію, що це все за державні (муніципальні) кошти. Які Китай отримує, збираючи податки. Які платять всі. Навіть бабусі, що продають вирощену на своїй ділянці полуницю.

І ще зі свого прикладу. Поки я в банку не покажу довідку, що заплатив з зарплати податок, я не зможу нікуди їх перерахувати, чи обміняти на валюту (правда, цю довідку за кілька секунд я отримую з телефону). Є до чого прагнути і нашій країні. І рецепт цього надзвичайно простий. Потрібні закони, які відповідатимуть «рівновазі по Нешу». Порушивши Закон (наприклад, не заплативши податок) – втрапиш більше, ніж виграти. І потрібні люди, суспільство, яке розуміє, що потрібно жити в мирі. Взаємодіяючи тільки

несиловим чином. В родині, з друзями, сусідами, колегами, начальником чи державою. Потрібно жити так, щоб вони від тебе отримували щось позитивне. І коли все суспільство (переважна більшість членів суспільства) буде на це налаштоване, то і податки всі платитимуть, і всім буде добре жити! Фантастика?! Утопія?! А мені тут, в Китаї, здається, що НІ!!! Чому я так думаю? Про це, в наступних дописах...

Розділ 5

ПОДОРОЖ

Передмова до розділу 5

Сталося те, чого з самого початку боялися. Самостійно потрібно їхати в інше місто. Яке знаходиться на островах у Тихому океані. І все б нічого, але без знання мови... Одразу виникає думка. Буде цікавий матеріал для книги! А то Шанхай, та Шанхай. А життя мабуть є і за його межами. Яке воно?

Їдемо до наших друзів. Справжніх друзів. Це перевірено роками і подіями. Дружимо сім'ями. Але наші друзі дуже скромні. Не хочуть, щоб їхні імена значились у моїх розповідях. Так і зробимо. Буду в книзі називати їх Друг і Дружина Друга.

5.1. Підготовка

Місто, куди ми їдемо – Чжоушань (Фото 5.1). Там живе мій справжній старий Друг! Місто знаходиться на островах Тихого океану (насправді – Східно-Китайського моря, але так приємно писати це чарівне і незвичне для українця слово «океан»). Їхати можна автобусом або летіти літаком. Варіант з літаком відкидаємо відразу. З врахуванням часу на поїздку в аеропорт, з аеропорту, проходження різних процедур – довше, ніж автобусом. Та й вартість...

Bing (як звичний в Україні Google) знає все. Знаходить карту. Автостанцію (південну). Ого. Щогодини відправляється по кілька автобусів. До Чжоушаня 180 кілометрів по прямій. А по трасі 280 кілометрів. Чому така різниця? Тому що автобусів-амфібій ще не придумали. Подивіться на карту.

Чотири години їхати. Вартість – 150 юанів (близько 780 гривень). Звичайно, взяти квитки самостійно ми не готові. Кличемо помічника Танга. Пояснюємо через перекладача. Вибираємо рейс. У Танга питання. До якої автостанції їхати? Виявляється, в Чжоушані їх аж три. І автобус всі об'їжджає. Зв'язуємося з другом. Відповідь – «Нове місто». Танг виконує якісь дії з телефоном. Через додаток AliPay оплачую. Зразу беремо з дружиною квитки туди й назад. А де ж квитки? Танг показує повідомлення на китайській мові. Перекладає, що в повідомленнях номери квитків і пароль, щоб їх отримати. Де? Виявляється... на автовокзалі?! В терміналі, або в касі. Виходить, що он-лайн ми тільки забронювали їх. Знову добрим словом згадуємо Україну і можливості наших сайтів зразу «доставляти»

квитки. Доведеться їхати на автовокзал. На карті метро знайшли. Знаходиться там же, де й Південний залізничний вокзал. Пригодиться на майбутнє! Дві новини. Хороша. Наша лінія метро (№3) йде прямо до автовокзалу. Погана. Потрібно проїхати 27 станцій. Автовокзал – кінцева. Відстані шанхайські! Вирішили. У вихідний день з'їздимо. Розвідаємо. І заберемо квитки. Системний підхід!

5.2. Автовокзал

Оскільки будемо виїжджати з Шанхаю о 14:10, вирішили поїхати на автовокзал так, щоб о 14:00 бути на платформі. Провести «наш» автобус. В неділю виходимо з дому об 11:50. Десять хвилин до метро. Прийшли невдало. Вихідний день. Чекати поїзда – 15 хвилин. Добре, що в нас передостання станція метро на лінії №3. Вагони майже порожні. Сідаємо. Поступово вагони наповнюються. До речі, між ними немає перегородок, і видно, де ще є не зайняті місця. Починаючи десь з п'ятої від нас станції люди вже стоять. Дуже багато дітей. Вихідний день. Батьки везуть у різні розважальні заклади. Навіть не так батьки, як дідусі й бабусі. А інколи і великими сім'ями. Все як в Україні. Щебетання дітей. Дівчатка то встають, то бігають, то щось розповідають. В красивих платтячках. Принцеси! Хлопчики більш спокійні. Інколи і набурмосені. Більше сидять мовчки. Про те, як вони дивляться на нас, потрібно розповідати окремо. Уявіть, напроти сидить дівчинка років п'яти і мовчки на нас дивиться. Хвилину, дві, три... Не зводячи очей. Не усміхаючись. Мабуть, уперше таких «дивних» людей побачила. Ми усміхаємося. Махаємо їй руками. Вже й мама щось їй говорить. Махає до нас. Усміхається. А дівчинка все гіпнотизує... Лише в кінці поїздки, виходячи з поїзда, помахала ручкою.

Взагалі в Китаї сімейні традиції дуже міцні. Це нам казали і мої колеги, і моя перекладачка. Бабусі й дідусі, татусі й мами (по китайськи – папа, мама), дітки – одна сім'я. Живуть часто разом. Не дивно, що на свята міста порожніють. Їдуть до батьків. Цим Китай схожий на Україну. І не схожий на Європу, США. Де дорослі діти – відрізана скибка (як кажуть в Україні).

Наша станція метро – неглибоко під землею. Всі інші – на поверхні. Їдемо через місто. Все добре видно. Але чогось незвичного не бачимо. Хіба що морський вантажний порт (це не найбільший в світі контейнерний порт, що розміщується на окремому острові), стадіон, залізничний вокзал (не південний). Поки проїжджаємо через наш район Баошань, бачимо дуже багато промислових підприємств. Та й за нашим районом, якісь склади, промислові зони. Хоча проїжджаємо і через місто з вулицями, житловими будинками, хмарочосами,

магазинами і супермаркетами. Дивлячись з вікна поїзда метро, можна сказати – місто як місто, тільки дуже велике!

Приїхали за одну годину десять хвилин. Знаємо, що потрібно йти на вихід №2. Виходимо. Простора площа. Точніше, парк. Поряд – залізничний вокзал. Десь метрів за 500 бачимо купол. Мабуть, автовокзал. Запитуємо в перехожого (через перекладач телефона). Так, потрібно йти туди (Фото 5.2).

Без пригод підходимо до автовокзалу. Вхід вільний. Зайшли. Автовокзал дуже нагадує наш, київський, центральний. Який був у минулому. Відносно невеликий. Бачимо близько десятка терміналів для продажу квитків. По 2-3 людини біля кожного. Підходимо. Зразу підбігає працівник автовокзалу. Показуємо повідомлення про квитки. Він веде нас до кас. Стаємо в чергу. Невелику. Хвилин через 5 підходимо до віконечка. Показуємо повідомлення. Касир кличе працівницю, яка веде нас назад до терміналів. Оце тобі. І китайці помиляються! Вертаємось до терміналів. Працівниця натискує якісь кнопки, вводить номер наших квитків. В лоток терміналу випадають два квитки. Все просто!

Тепер йдемо до зали де вихід на платформи. Черги немає. Перевірка речей (рюкзак проходить через рентгенівський апарат). Все добре. На квитку написано – гейт 15. Але черговий працівник показує, що наш автобус на гейті 14. Підходимо. Перекладаю написи на табло. Так. Наш автобус на 14-му гейті. За склом зали на майданчику бачимо «наш» автобус. Все ясно. Все просто. Але ми сьогодні не їдемо. Повертаємось в касовий зал. Там є східці донизу і напис – Metro. Перепитуємо в працівниці. Там метро? Відповідає: «Так». Йдемо через «метроград». Багато магазинчиків. Людей мало. 10 хвилин – і ми вже чекаємо поїзда метро. Кінцева станція. Клас! Зайшли – сіли. І годину десять хвилин до своєї станції.

Ну що ж, готові їхати в Чжоушань!

5.3. Поїздка

З 4 по 6 квітня вихідні. Фестиваль Цінмін. Як нам пояснили, «Свято підмітання могил». По нашому – гробки. Хоча паски, як загальнонаціонального свята, тут немає. Інша віра більшості. Хоча свято Різдва Христового є. Не національне. Не вихідний день. Але в списку свят фігурує.

Прочитав, що християн в Китаї близько 100 мільйонів чоловік. І до 2030 року їх буде близько 250 мільйонів. Найбільше в світі!!! До речі, бачили один християнський заклад у Шанхаї. Невеликий будиночок з хрестами. На самому будиночку і воротах. Переклали написи на китайській мові. Християнський вислів:

«Сюди потрібно заходити з добром». За віконечками бачили людей, що сиділи (значить, католицька церква). Хоча може й якась секта?!

Відволікся. Забув написати, що квитки взяли на 3 квітня туди. І 5-го назад. Щоб не повертатися з усіма, хто виїжджає на свята.

Третього квітня до 11:00 був на роботі. Керівництво попередив, що після обіду поїду в інше місто. Обід. І о 12:00 вийшли з дружиною з дому. Все як і при першій поїздки на автовокзал. Тільки поїзд метро чекали хвилин п'ять. О 13:30 були на автовокзалі. Неприємний сюрприз. Людей дуже багато. Перед входом в зал, де вихід до автобусів, велика покручена, обмежена турнікетами черга. Метрів 50 (як добре, що приїхали заздалегідь). Так само на вході в зал перевірка речей. Безпека понад усе! Помаленьку рухаємося в черзі. Періодично повз нас пробираються (проштовхуються) пасажери, що, очевидно, запізнюються на свій рейс. Хвилин через 15 підходить наша черга. Проходимо перевірку без сюрпризів. Біля 15-го гейту стійка. Працівниця автовокзалу (в формі) і якийсь чоловік (без форми). Даємо квитки. Працівниця ще просить паспорти. Щось відмічає в комп'ютері. За скляними дверима, що ведуть до платформ, кілька автобусів. Чоловік показує нам – «Йдіть за мною» (Фото 5.3). І веде до одного з автобусів (пізніше виявилось, що це наш водій). Займаємо свої місця. Цікаве розміщення.

У нас місця 5 і 6. Скільки їздив раніше – якщо місця починаються з непарного числа, значить, поряд. Але в цьому автобусі все по-іншому. Зліва два місця. Справа одне – але дуже широке. Дружина сідає зліва, а я справа. Чекаємо, хто прийде, щоб помінятися місцями. Заходить така сама пара, як і ми. Але китайці. У них місця 3 і 4. Просять дружину помінятися. Пересісти на правий ряд – місце 3. Що вона з радістю і зробила. Перше в правому ряду місце! Автобус двоповерховий (на першому поверсі – багаж). Дружині видно все. Буде вести відеозйомку!

На кожному сидінні ремені безпеки. Пристебнулися, хоча ніхто такої команди не давав. В салоні є туалет. Є буфет. Можна їхати навіть не 4 години, а значно більше. О 14:00 прийшов водій. Оглянув майже заповнений салон. І о 14:05 рушили. Навіть за 5 хвилин до часу відправлення. Мабуть, комп'ютер показав, що вже всі пасажери зареєструвалися.

Виїжджаємо з Шанхаю. Автовокзал на південній околиці. Потрібно трішки проїхати через місто. Але вже тягучки. Невеликі. Виїхали на платну трасу. Хвилин через 15 тягучки закінчилися. Їдемо нормально. Включив додаток «Карти». Дивлюся, куди будемо їхати. Швидкість близько 100 км/год. На трасі автомобілів багато. Навколо населені пункти. Безперервно. Немає не заселених місць. І такі звичні для українців ділянки землі, засаджені різною городиною. Капуста точно є.

Що ще? З автобуса важко розрізнити. Мабуть, картопля, морква, буряки (?). А ще, рисові поля і теплиці. Вся земля засаджена (Фото 5.4).

Невеличкі сільські будиночки. Мені взагалі вони нагадували Україну 60-х років. Зустрічалися і котеджні поселення. Двоповерхові однакові будинки. Але занадто шикарних не бачили. Мабуть, немає гонитви за розкішшю. Або є якісь обмеження (Фото 5.5).

Дуже багато водоймищ. Річки, канали. Бачили звичні для Шанхаю невеликі річкові баржі (Фото 5.6). Зафіксували моторний човен.

Багато ставків. Але ще більше маленьких ставочків (Фото 5.7). Площею 500-100м². З освітленням і якимось пристосуванням. Мабуть, розводять рибу. Яку ми потім купляємо в магазинах.

Кілометрів через 50 – тягучка. Злиття з іншими дорогами. Якесь місто. Хвилин 15-20 ледве просувалися. Дружина зауважила, що автомобілі вже не такі шикарні, як в Шанхаї. Багато автобусів, грузовиків, невеликих легкових автомобілів.

Коли їздив автобусами по Китаю в перші приїзди – 2018-2020 років, дуже набридали звукові сигнали автомобілів. Це було щось жахливе. Зранку в готелі прокидаєшся від того, що на вулицях постійно сигналять моторолери і автомобілі. Якщо автобус на трасі когось випереджав, водій завжди подавав звуковий сигнал. Це був постійний фон життя. Зараз – тиша. Майже не сигналять. Хіба що якась критична ситуація на дорозі. Мабуть, щось змінилося в правилах дорожнього руху?!

Під'їхали до затоки. Попереду Східно-Китайське море. Містечко. І звична для подорожей автобусом зупинка на автостанції. Оголошення по радіо не розуміємо. Питаємо в сусідів: скільки будемо стояти? На англійській мові відповідають – 20 хвилин. Виходимо. Тут же підходить водій і показує – стоїмо 20 хвилин. Добре. Шикарний величезний буфет, в якому кілька магазинчиків. І є все, що потрібно в дорозі. Ми ж не знали. Тому їдемо по-українськи. В сумочці у дружини спечені вдома пиріжки з картоплею і грибами. Термос з кавою. Все по нашому!

Пообідали. Відпочили. Через 20 хвилин зайшли в автобус. Традиційно, водій пройшовся по салону, перерахував, чи всі сіли. Рушили. Ще їхати 2 години. По мостах і островах!

Виїжджаємо з автостанції, з містечка. Їдемо вздовж узбережжя моря. Справа – величезне підприємство. Мабуть, хімічне. Бо подібне до черкаського ПАТ «Азот». Але в кілька разів більше. Десь там велике місто Ханчжоу. В ньому я бував у 2020 році. Навіть зустрів там Китайський Новий Рік! Зараз дорога на острови.

Тому автобус повертає ліворуч. На довжелезний (кілька десятків кілометрів) міст через затоку (Фото 5.8). Виникає думка: скільки мільярдів юанів було вкладено в цей міст!

Нічого подібного я досі не бачив. Шикарна 6-ти смугова дорога. Зліва і справа – вода. Десь там далеко видно вишки (чи не нафтові). Біля них кораблі (чи не танкери). Висота над водою – метрів 10. Єдине, що не подобається – огороження дуже низьке. Близько одного метра. Неприємно. З другого поверху здається, що якщо автобус втратить керування – може злетіти вниз. Не злетіли. Дякуючи водію в'їхали на острови. Острови гористі. Але їдемо без підйомів і спусків. Тунелі. Світлофорів багато! Як глянув на свою карту – до нашої автостанції 36 світлофорів?! Аж не повірив. Даремно. Так і було. Заїхали на першу автостанцію. Не наша. Частина пасажирів вийшла. Водій знизу кричить нам – “Next!”. Ми його не просили, але він сам підказує, що наступна автостанція наша. Як приємно!

5.4. Чжоушань

Приїхали з запізненням на 10 хвилин. Нормально! Зустрічає наш Друг.

Ми з ним потратили в Китаї незалежно один від одного. На одному з семінарів, де мене сильно критикували за мою теорію, він єдиний, хто мене підтримав. Хоча у відповідь отримав кучу звинувачень на свою адресу – від моїх критиків?! І з усіх вчених, хто був на цьому семінарі, тільки ми з ним і були запрошені до Китаю! Буває ж таке...

Зразу хочемо отримати квитки на зворотну дорогу. Підходимо до терміналу. Дивлюся на нього, вибачте, як баран на нові ворота. Все на китайській мові. Мабуть, побачивши мій вигляд, підходить працівниця автостанції. Показую повідомлення про квитки. Веде до каси. Людей – немає нікого. Касир читає повідомлення, вносить в комп'ютер номер квитка, пароль. Квитки надруковані. На все пішло секунд 15. Виходимо з автостанції. І потрапляємо... в ліс. Точніше, в парк. Чисте-чисте повітря. Зелені газони. Зелені насадження – дерева і кущі (Фото 5.9). Квіти. Канал.

Виходимо на трасу. Чекаємо міський автобус. Хвилин 10. Табло, на відміну від Шанхаю, на якому видно скільки часу залишилося до автобуса, відсутнє. Зате є зображення маршруту, на ньому зупинки, і світяться маленькі автобусики. Які рухаються. Видно, скільки зупинок залишилось кожному автобусу до нашої. Посадка в автобус як і в Шанхаї. Тільки на передні двері (вихід на задні). Вартість – та ж сама. 2 юані (10 гривень). Спробував оплатити своїм телефоном (додаток AliPay) – не вдалося. Потім виявилось, він в мене налаштований на транспорт

Шанхаю. Так само, як і транспортна картка. Яка «працює» тільки в Шанхаї. Прийшлося кидати в скриньку по два металевих юані. Запаслися з дому, заздалегідь передбачивши можливі проблеми. Системний підхід!

Їхали хвилин 10. Навколо нас зелене місто. Населення Чжоушаня трішки більше 1 мільйона чоловік. Приїхали в центр. О, тут як в Шанхаї! Торговий центр. Магазинчики. Багато транспорту. Але висотних будівель немає. Ті що є – поверхів 20. Йдемо додому до Друга. Зауважуємо, як багато навколо квітів (Фото 5.10-5.11).

Навпроти будинку, куди ми прийшли, паркова зона, річка (Фото 5.12). Чисте повітря. Так, це не район Баошань. Чимось це місто нагадало нам Черкаси...

Вечір по-українськи. Ситне і питне застілля! Тости. Розмови. Дружина Друга – справжня господиня. А квартира... Копія нашої, шанхайської. Столова, зал, кухня, дві спальні, лоджія. Однакова площа. Однакове розміщення. Щоправда, є невеличкий робочий кабінет. Уніфікація житла! А може й уніфікація життя?

Наступний день – 4-те квітня. Свято. В Китаї вихідний. Зранку – піша ходьба. Всі йдемо в парк. Все доглянуте, підстрижене. В парку є кафе, альтанки. Будинок чайних церемоній (Фото 5.13). Ще закритий. Краса. Річка, квіти, кущі, дерева і зелена травичка (Фото 5.14 – 5.15).

Доріжки вимощені плиткою. Але не прямі. Зигзагоподібні. Так і в Шанхаї. Логіка не зрозуміла. Я звик до прямих ліній. А тут начебто доріжки прокладалися для п'яних. Які через парк повертаються додому. Повертаємось і ми додому. Снідаємо (знову Дружина Друга постаралася – по-українськи гостинна). Складаємо план. Храм Будди і Університет.

До Храму Будди їхати далеко. На інший острів. Автобус йде більше години (між всіма островами мости). Беремо таксі. Міське. З усіма зовнішніми атрибутами таксі. Зупинили прямо на вулиці. Тут їх дуже багато. Доїжджаємо хвилин за 25 (70 юанів \approx 390 гривень). Але за словами Друга, якби замовили через телефон, було б не більше 40. Але то вже не міське таксі. Приватне. І без ніяких зовнішніх атрибутів. Як і в Україні – мабуть, звичайні водії підробляють. Але з замовленням через телефон проблема. По-перше, вибирати місце куди їхати потрібно на китайській мові. По-друге, відповідь, в якій йде мова про машину, оплату, час прибуття – теж на китайській. Але це ще півбіді. Гірше, коли таксист телефонує і говорить, де він знаходиться, чи запитує, де ви знаходитесь. Що тут скажеш (в у прямому розумінні)?

5.5. Храм Будди

Приїхали. Навпроти нас величний Храм Будди (Фото 5.16). Поряд будівлі не такі величні, але теж, очевидно, релігійного призначення.

Беремо квитки (цей Храм є музеєм, хоч і діючий). Не дешево. 90 юанів. Знову потрібні паспорти. Заходимо на територію Храму. Досить велика. І як завжди в Китаї – з водоймами (Фото 5.17). Людей не багато.

Мармуровим сходами піднімаємося в Храм Будди (Фото 5.18).

Далі міг би і не писати. Бо мої слова не зможуть передати ту красу, яка є в Храмі. Дивіться краще фотографії, які робила моя дружина (Фото 5.19).

Дуже-дуже красиво. Посередині Храму купол. Починаючи з першого поверху і аж до верху. В різьблених пелюстках. Бачимо невеличкий майданчик з музичними інструментами. Величезні барабани. Мабуть, тут відбуваються різні церемонії в на честь Будди. Але в Храмі й так постійно звучить музика.

Навколо ходять люди. По краях – майданчики для молитви. Інколи люди стають на коліна і вимовляють молитви (Фото 5.20). Багато дітей. Теж моляться (в нашому розумінні, але, зрозуміло, не по-нашому).

Кругом статуї Будди (Фото 5.21-5.23). Їх дуже багато. Тільки тут зрозумів, чому кажуть «багатоликий Будда». Бо статуї зображують різних людей, які уособлюють Будду.

Раптом голос диктора. І всі чомусь почали рухатися. До східців. Підніматися наверх. Йдемо й ми на наступний, а потім і на третій поверх Храму. Майданчики для відвідувачів розташовані навколо центрального купола. По периметру Храму. Дивимося – купол почав світитися. Заграла гучна музика. Світломузичний концерт! Красиво. А ще вище – мабуть, ще красивіше. Почали підніматися. Не встигли. Все припинилося.

Далі все просто. Піднімалися з поверху на поверх. Проходили по залах. Де різні вироби, прикраси (Фото 5.24). І довкола статуї Будди (Фото 5.25).

Всього пройшли 7 поверхів (йшли пішки, хоча є ліфт). Останній, восьмий, чомусь був закритий для входу. Вся екскурсія по Храму зайняла близько 1,5 години. Вийшли. Зробили фотографії оточення Храму. Сфотографувалися самі. Взяли таксі (на стоянці таксі). Поїхали в Університет.

5.6. Університет

Вихідний день. Але у Друга є перепустка. Тому в Університет зайшли без проблем (Фото 5.26 – 5.27). З нього добре видно величні (через колосальні розміри

арок) мости між островами. Сам Університет за китайськими мірками невеликий. Близько 25 тисяч студентів. На огороженій території багато корпусів.

Як не дивно, найбільший корпус – корпус бібліотеки (Фото 5.28). А я думав, що в еру цифрових технологій бібліотеки відмирають! Ні, виявляється, в Китаї працюють з книгами, методичними вказівками, науковими статтями в паперовому вигляді.

Коридори в корпусах як і в нас. Не найсучасніше оздоблення. До речі, лінолеуму на підлозі в Китаї ми ніде не бачили. Плитка. Паркет. На стінах багато плакатів і фотографій. Ні, не партійних. А інститутських, кафедральних. Дошки пошани викладачів і співробітників. Найкращі студенти. Точно як у нас було в епоху соціалізму. Моральне стимулювання в дії. На жаль, у нас цього в Університетах майже не залишилося...

Друг показав одну з лабораторій. Сучасне обладнання. Багато різних 3D-принтерів. Та «надрукованих» ними виробів. Обладнання для проведення нарад. Відеоконференцій. Наукові праці вчених, що працюють в цій лабораторії. Все як у нас. Як в наших кращих лабораторіях.

Попили каву. І на автобусі поїхали в центр Чжоушаня. Потрібно було ще «перевірити» супермаркет. Магазин як магазин. Все є. Особливість – є камери схову. В Шанхаї ми від них відвикнули. В жодному магазині не бачили. А тут, якщо ви щось в іншому місці купили – будь-ласка, покладіть у камеру схову.

Купили щось смачненьке до столу. І за підказкою дружини Друга дещо із речей собі в Шанхай. І додому. Знову гарна вечеря. За яку в черговий раз були вдячні справжній україночці – дружині нашого Друга. І спілкування...

5.7. Повернення

Ранок, 5-те квітня. Знову піша прогулянка в парку. Попетляли до будинку чайних церемоній. Поцілували замок (знову закритий). Сніданок. Збори. І на автостанцію. Виїжджаємо о 12:40. Автобус йде з іншої автостанції. «Пролітаючи» повз нашу. Тому треба бути точними. Справді, підійшли о 12:20. Проїшли перевірку. Знайшли свій гейт. На табло автобус на інший час. Почекали. Він від'їхав. З'являється інформація про наш рейс. Фіксуємо за часом відправлення. Але дивно. Прибуття на кінцеву станцію – 17:15. По розкладу до Чжоушаня – 4 години. А в Шанхай – 4 години 35 хвилин. Дивно. За скляними дверима автобуса ще не видно. Чекаємо. З'являється автобус. Нас, і ще кількох пасажирів пропускають на вихід. Знову надавали паспорти і квитки. Але автобус інший. Ліворуч і праворуч по 2 місця. У нас з дружиною місця 6 і 7. Повинні сидіти не

разом. Але сідаємо разом на місця 7 і 8. Якось домовимося, якщо хтось зайде. Автобус майже порожній. Надіємось – свято, і попереду вихідний день, може, нікого й не буде. Зайшов водій. Показав мені, щоб я пристебнувся ременем безпеки. Поїхали. Дружина звернула увагу, що дозвіл на рух і напрямок руху вказувала працівниця автостанції, яка і перевіряла квитки. Вийшла на перон з прапорцем і свистком, і керувала, поки автобус здавав назад і прямував до виїзду. Молодці, працівниці автостанції!

Заїхали ще на одну автостанцію. Заходить бабуся, і до нас. Розумію – її місце. Показую, що ми з дружиною їдемо разом. А ось моє місце 6. Вона якось не дуже мене зрозуміла. Але звідкись взявся водій. І посадив її окремо. Нам залишилося тільки подякувати – «Сі-сі».

Поїхали. Налаштувалися на просту поїздку. Як показує досвід – якщо в чомусь хорошому впевнений, все буде не так просто. Справді. На першому ж мосту тягучка. Відкриваю навігатор на телефоні. Боже! Попереду червоні відрізки. Звідки? Машин небагато. Може, аварія? І так ривками їхали по мосту. Потім за мостом. Розганяється автобус до 80-90 кілометрів за годину. Скидає швидкість до 10-20 кілометрів за годину. Їде так хвилин 5. Знову розганяється. І так до проміжної зупинки. Як і по дорозі в Чжоушань, водій попередив, що стоїмо 20 хвилин. Не пішли в буфет. Бо в сумочці у дружини «знайшлися» смачні бутерброди, які нам звичайно ж приготувала Дружина Друга. Смачно! Попили чайок. Поїхали.

Їдемо. 5-те квітня. 6-те квітня теж вихідний день. Але... Кілометрів за 30 до Шанхая знову почалися тягучки. І серйозні. Ледве їдемо. Транспорту багато. Якщо на мостах я так і не зрозумів, чому так повільно пересувалися, то тут з цим зрозуміло. Сходяться дороги з різних напрямків. Всі їдуть у Шанхай. А що ж тут робиться в робочі дні зранку? Або, що буде завтра ввечері, коли після свят люди почнуть повертатися в Шанхай? Правильне рішення – повертатися 5-го квітня! Системний підхід!

На автовокзал приїхали о 17:30. Майже 5 годин в дорозі. Далі без пригод. До метро 10 хвилин. 5 хвилин очікування потягу. Година десять хвилин до своєї станції. І 10 хвилин до свого будинку. І відпочивати... від відпочинку!

Післямова до розділу 5

Я все життя дуже цінував людську дружбу. Навіть присвятив цій темі кілька своїх віршів. Зокрема вірш «Друзі».

*Тебе хвилі життєві гойдають, ти плывеш і плывеш течією.
Десь зустрінеш корча, а чи камінь, десь зустрінеш людину з душею.
Десь у війни захочеться грати, десь до миру торкнешся рукою.
І плывеш і плывеш течією, і життя твоє плине рікою.*

*Хто веде тебе курсом в майбутнє, хто посвячує в радість творіння?
Друзів слово плыве над тобою, опираючись злу обміління.
Друзів слово, як ластівка рання, прилітає весною до танку.
І плывеш ти своєю рікою, зустрічаючи радість світанку.*

*Тебе друзі твої окриляють, і підтримують в бистрім потоці.
Тебе друзі добром зустрічають, на твоєму завжди вони боці.
Що б не сталося – чи хвилі могутні, чи трава-осока обплитає, –
Друзів сила в життєвім потоці опір підступів вражих здолає.*

*Опирається сила порогам, ураганам, зустрічному вітру.
І тебе навертає до цілі, прокладаючи курс в мрію світлу.
Ти плывеш у суспільстві, не знаєш, тих законів, що Рада представить.
Зате друзі – це спокій до ранку, це закон, що свободою править.*

Уявіть, ви в далекій країні. Без знання мови, звичаїв, правил. І з'являється маленький оазис знайомого вам життя. Українського. Це ваш друг, який захищав вас, сприяв вашій кар'єрі, давав цінні поради. Ви з ним завжди ділилися своїми переживаннями і проблемами. Це його дружина, яку ви теж знаєте і дуже цінуєте, як справжню жіночку. Розумну. Прекрасну господарочку. Я завжди кажу і пишу, що мета життя – бути щасливим. А щастя ґрунтується на позитивному світовідчутті. Яке вам можуть дати рідні і друзі, начальники і колеги, інші люди, з якими ви взаємодієте на вулиці, в магазині, в транспорті, і т. ін. І от ця поїздка принесла нам з дружиною частинку щастя від зустрічі з Другом та Дружиною Друга. Від української кухні і спілкування. Від ознайомлення з іншим містом, з Храмом Будди, Університетом. Навіть від подорожі автобусом.

Сподіваюся, що цей розділ теж принесе вам невеличку частку позитивного світовідчуття. Від нової інформації, від деталей в описі, які формують ілюзію присутності. Щоб ви стали на якусь долю щасливішими в цей важкий для всіх в Україні час. Це те, що я можу зробити для вас. І я це роблю!

Розділ 6

ЛЮДИ

Передмова до розділу 6

Тільки повернулися після відпустки в Китай. Були в Словаччині, Хорватії, і звичайно – в Україні. В Україну їхали з радістю, тривогою і хвилюванням. Війна! Але... Опинилися в звичних умовах. Люди, магазини, пляжі – все як завжди. Світло було цілодобово (нам пощастило). Зроблю уточнення. Ми були в Черкасах. Можна сказати, в глибокому тилу... Добиратись з Китаю в Україну не просто. Як і в зворотному напрямку. Переліт з Шанхаю до Відня з пересадкою в Хельсінкі. Поїздка електричками і потягом з Відня до Києва. Підрахував. З дому (китайського) до дому (черкаського) – 65 годин.

Розмовляючи з людьми в Словаччині, Хорватії і в Україні, підсвідомо переймався думкою. В якій мірі ці люди однакові, а в якій – різні. Ні, не зовнішньо. В моєму оточенні зовнішньо, як ви розумієте, відмінними є лише китайці. Але, якщо б мене запитали: «Яким одним словом можна висловити, чим українці відрізняються від китайців, хорватів, словаків?», то я б відповів – «Нічим». Особливо діти. Діти, в своїх іграх, в темпераменті, в «щебетанні» - всі однакові! Дорослі теж. Якби ми записали, про що розмовляють люди, переклали на одну мову і дали почитати експертам з запитанням «З якої країни ці люди?», я думаю, малоімовірно, щоб хтось це визначив.

Люди однакові! А рівень життя в різних країнах різний. Суспільства різні! Чому? Можливо тому, що відсоток людей, орієнтованих на добро, розвиток, чесність, порядок, зло, заздрість, обман, анархію різний? Можливо...

У попередніх розділах я писав про мирне, спокійне і досить заможне життя звичайних китайців. Я хочу, щоб українці моїми очима побачили таке життя. Побачили всі його грані. І найголовніше. Я хочу, щоб у цьому розділі, ви побачили людей. З іншим менталітетом, іншою мовою, іншим зовнішнім виглядом. І проїнялися думкою, що не важливо, який зовнішній вигляд людей, якою мовою вони розмовляють, і т. ін. Важливо лише те, чи добре жити в цій країні. Чи люди отримують позитивне світовідчуття від взаємодії з іншими людьми, від життя? Тому в цьому розділі мова піде саме про китайців, про їхнє життя, про особливості взаємодії з нами. Щоб ви побачили, що можна бути не дуже багатим, не дуже молодим, не дуже красивим. Проживати не в демократичній, а в комуністичній країні. І, тим не менше, бути ЩАСЛИВИМ!

6.1. Китай очима українця

Почну з того, що на Заході вважається головним недоліком Китаю.

Комуністичний Китай. Всі знають, що керує країною Комуністична партія. В мене було очікування – це як компартія СРСР. Але є істотна різниця. Портретів партійних керівників, лозунгів ні на вулицях, ні в приміщеннях немає. На свята немає і мітингів. Взагалі немає! Але є державні прапори на адміністративних будівлях. Про політику зі мною ніхто і ніде не говорить.

У моїй компанії на стінах бачив і перекладав заклики до продуктивної праці. Але не партійні. Про партію – ні слова. Інколи значної частини працівників не буває на роботі. Потім приходять. Догадався. На зібраннях. Перепитав. Правильно! Але не знаю, партійні це зібрання, чи якісь інші. Хто комуніст, а хто ні, також не знаю. Єдине у тих, хто є моїм другом у WeChat, і хто є членом партії, маленький прапорець біля фото. Таких друзів у мене 17%. І вони нічим не відрізняються від інших. Я ніколи не був членом КППС. Мене туди не допускали. І ніхто тут цих питань не ставив, на зібрання не запрошував, не агітував, партію не вихваляв... Взагалі, про політику – ні слова.

Приватна власність. У Китаї є приватна власність на засоби виробництва. І, мені здається, приватний сектор дає більше для економіки Китаю, ніж державний. Я не про обсяги. Я про зацікавленість. Всі, хто пам'ятає Радянський Союз, знає – ніякої зацікавленості в якіснішій чи продуктивнішій праці не було. Як би хто не працював – зарплата у всіх буде майже однакова. Особливо інженерно-технічні працівники. Що з того, що я на будівництві Південно-Української АЕС розробляв програми швидше і якісніше, ніж вся група програмістів. Оклади майже однакові. Премії майже однакові. Хоча моя продуктивність була разів у десять вища. А відкрити свою компанію було неможливо. Тому-то Білл Гейтс з'явився не в Україні. Хоча на Інститут кібернетики АН УРСР йшло грошей більше на кілька порядків, ніж спочатку заробляла компанія Microsoft.

Я тільки уявляю, який би був СРСР, якби пішов по шляху Китаю. Люди ж у нас працюють. Якби вони в радянські часи мали приватну власність, свій бізнес, були зацікавлені в результатах своєї праці, був би розвиток, ріст, прогрес. А не застій. І найголовніше, що творцям-теоретикам комуністичної ідеології все було відомо. Раби – зовсім не зацікавлені в результатах праці. Продуктивність – майже нульова. Феодалізм. Більше зацікавленості. Не все віддається поміщику. Вже вища продуктивність праці. Капіталізм. Ще більше свободи. Більше зацікавленості. Бурхливий розвиток економіки. Соціалізм (в радянському вигляді). Майже ніякої матеріальної зацікавленості. Була яка-не-яка моральна. Але не витягувала. Коло

замкнулося. Низька продуктивність праці. І ви знаєте, творці і ідеологи марксизму-ленінізму це розуміли. І пропонували замінити конкуренцію (результат зацікавленості і мотивації) соціалістичним змаганням. Яке в СРСР перетворились у формальність, з приписками. І практично з нульовим результатом.

А тут! Китайці зацікавлені в результатах своєї праці. Маленькі кафе і магазинчики. Бабусі, що продають фрукти і овочі з багажників електроскутерів. Таксі. І всі з QR-кодами. Все оплачується смартфоном. І з усього, очевидно, платиться податок. Я вже не кажу про великі приватні підприємства. Але ж як зацікавлені, щоб я в них щось купив. Тому й пропонують широкий спектр товарів. Але ж як зацікавлені, щоб я до них прийшов ще раз. Тому всі товари високої якості. Ось вам і соціалістичний капіталізм. Чи капіталістичний соціалізм? Який вистражданий війнами, потрясіннями, чистками, і т. ін. Але ж на сьогодні процвітаючий. Зі сміхом слухаю наших горе-експертів, які весь час говорять про кризу в Китаї. Яка є чи буде. І не кажуть про ріст ВВП. В 2023 році – 5,2% (США – 2,5%). В першому кварталі 2024 року – 5,3% (США – 1,6%). От Україні б, разом зі США, таку «кризу»?!

Умови роботи. Я вже писав – прекрасна їдальня. Туди ходять усі, від рядових співробітників до керівництва компанією. Обіди, по суті, безкоштовні. Кожному, незалежно від посади, виділяється на місяць 550 юанів (близько 3000 грн.). В середньому я витрачаю на один обід 15-18 юанів. Часто обідаємо з дружиною (25-27 юанів). На місяць до 400 юанів. Гроші, що залишаються, переходять на наступний місяць. Але ми їх зазвичай витрачаємо в буфеті. Фрукти, цукерки, напої і т. ін.

У моєму центрі працює дуже багато молоді. Хлопців і дівчат приблизно порівну. В обличчя практично всіх уже знаю. По іменах – не всіх. Протягом дня в коридорі пусто. Тільки переходять з кімнати і кімнату, при необхідності. Всі сидять разом у великих і маленьких кімнатах. Я вже писав, що сиджу в невеликій кімнаті з співробітницею компанії – Гуо. Виявилось, окремо тут ніхто не сидить, навіть двоє керівників сидять в одному кабінеті. Центр великих даних – тому абсолютно всі з комп'ютерами. Мені виділили непоганий ноутбук з усім, що треба для роботи. В кожній кімнаті кондиціонер. Три переговорні кімнати. Є кухня, з холодильником і СВЧ. Десь на 15 посадкових місць. У п'ятницю з 16:30 колективне прибирання кімнат. Всі роблять це самостійно. У великих кімнатах прибирають по черзі. Прибиральниці відповідають тільки за загальні кімнати.

Вихідні і святкові дні. Субота і неділя – вихідні дні. Крім того, протягом року, багато і святкових днів (в 2024 році це 25 днів, з них додаткових вихідних – 14 днів). Але цікаво, що свята переважно не партійні, не комуністичні. До таких

можна віднести лише День Праці – 1 травня (з натяжкою), та день утворення КНР (1 жовтня). Основні свята – Китайський Новий Рік, Новий Рік, День човнів-драконів, День підмітання могил, День середини осені. Релігійних свят, з вихідними днями, взагалі немає. Але є без вихідних. Наприклад, Різдво Христове.

Річна відпустка – різна за тривалістю. Але невеличка. У багатьох 14 календарних днів. Але в мене 30 днів відпустки, та ще й додаткові 20 днів для відвідування України. Іноземець!

Умови проживання. Живемо на одинадцятому поверсі чотирнадцяти-поверхового будинку. Який разом з іншими 18-тьма будинками відгороджений парканом від навколишніх вулиць. Ком'юніті. Будинок новий. Квартира – 103 м². Один мій колега оцінив її вартість – близько 5 млн. юанів. Ми кожні три місяці платимо 17400 юанів (5800 за місяць). До нас дуже гарне ставлення сусідів. Постійно вітаються і усміхаються. Є громадсько-активна жіночка, яка постійно до нас говорить. Мабуть, відповідальна за під'їзд. Всі знають, що ми з України. Співчують нам. Якщо їдемо з кимось у ліфті – досить часто ця людина натискує за нас кнопку на 11 поверх. Знають, де ми живемо. Особлива історія з охороною. Безпосередньо біля нашого під'їзду прохідна і проїзд автомобілів. Там сидить охорона. Вітаються постійно, автоматично відкривають хвірточку. А як бачать Олю – то ледве не вибігають її привітати. Так демонструють знаки уваги і захоплення. Постійно.

Так, кожній українській жіночці треба було б побувати в Китаї, щоб відчувати таку увагу чоловіків до себе!

Як я вже писав, у ком'юніті є набережна на річці Мей Пу. Ми там намотуємо пішим ходом свої кілометри. Крім нас, чимало людей роблять те ж саме. З якими ми вже давно вітаємося, як з давніми знайомими. Багато хто прогулює собачок. Майже завжди собачки «при нарядах». Особливо, якщо йде дощ. На них одягають такі балахони, які я не бачив і на людях. Закрито від дощу все. Скафандр для голови, комбінезон для тіла, і ще щось для хвоста. Без усмішки дивитися не можемо. Виходимо на ходьбу о 5:30 (зараз сонце сходить о 4:50). Люди вже прогулюються. Собачок вигулюють. Дехто на спортивному майданчику (їх кілька в ком'юніті) займається вправами. А дехто поливає квітки та інші насадження, підстригає, косить траву, і т. ін. Це жителі ком'юніті, а не працівники відповідних служб. Працівники з'являються вдень і теж постійно виконують роботи по озелененню території. В травні на 14-му поверсі почався ремонт квартири. Ремонтують тут капітально. Вибивають вікна, стіни. А потім все монтують заново. Шумно. Але тільки з 8:00 до 18:00. З перервою на обід з 11:00 до 13:00. І не кожен день. У ліфті все вкрито плівкою. Щоб не пошкодити і не вимазати в будівельний

матеріал. Не знаю, чи завжди і кругом так. Але це мені подобається. Бо пам'ятаю ремонти в новому будинку в Києві. До двох годин ночі. Доводилося викликати поліцію.

Відпочинок. Всі способи відпочинку в Китаї не знаємо.

Не були в театрах, кінотеатрах чи на стадіонах. Але були в океанаріумі. Дуже багато дітей. І багато магазинчиків, біля яких дітки беруть батьків за гаманці. Інколи з сльозами. Все як в Україні.

Постійно відвідуємо парки. Людей там багато. Є парки з озерцями, на яких можна взяти електрочовен. Ми вже це робили. Дуже сподобалося. А ще в парках є альтанки. Зі столиками, пеньочками чи лавочками для сидіння. Зазвичай сидять чоловіки. Грають в якісь ігри. Буває з карточками. Буває з дошками. На столах напої в посудинах. Не горілка, не вино, і не пиво. Чай! Буває, що з цих альтанок звучить музика і співи. Караоке. І як і в Україні, люблять співати ті, в кого слуху немає. Але дуже гучно. Мені це знайомо по Україні. В мене теж немає слуху, а співати я люблю. Гучно.

Також у парках майже завжди грають окремі музиканти, чи навіть невеликі ансамблі (Фото 6.1).

Перші рази шукав біля них якогось капелюха чи коробку, куди треба кидати гроші. Але ні, немає. Виявляється, це вони роблять просто так, для душі. Останнє відвідування – чоловік красиво грає на флейті, а дружина співає. В мікрофон. На весь парк.

Взагалі-то музику слухають всі і всюди. В парках. На вулицях. Інколи хтось їде на електроскутері і співає так гучно, що перекрикує шум вулиці. Ранкова ходьба на набережній, теж багато хто ходить з приймачами. З яких лунає музика.

На набережній постійно бачимо, як дорослі чоловіки, інколи солідного віку, запускають... повітряних зміїв. Величезних. І літають ці змії у вигляді літаків, пташок, драконів на висоті кількох сотень метрів. А внизу чоловік тримає такого змія на міцній, але тоненькій мотузці, ще й слухає музику і пританцьовує.

Танці. Особливий вид відпочинку в Китаї – танці. Китайці танцюють безпосередньо на вулицях, в парках (Фото 6.2). Не раз бачили з дружиною групи по 20-30 осіб, які під ритмічну музику виконували різні танцювальні вправи. З мечами і без. В різнокольорових костюмах і кімоно. В ошатних костюмах і сукнях. Чи в спортивній формі. Чи взагалі в джинсах і кофточках. Молоді і не дуже.

Танцюють! Не протестують проти влади, проти забудовника, проти когонебудь. А танцюють. І що краще? Для людей? Ви скажете – звичайно, протестувати. Заради кращого життя. Заради справедливості. Це демократія вам говорить, що шлях до справедливості лежить через вулицю?! Через вулицю? І чи

до справедливості? Адже інколи протестувальників купують?! І всі це знають. А може, є й інші шляхи боротьби за справедливість? Треба думати...

Одяг. Найпростіший. Джинси. Сорочка, теніска чи футболка. Кросівки. Ніяких костюмів, краваток. І на вулицях. І в мене на роботі. Але одяг відпрасований, чистий. В цьому плані китайці акуратисти. Бачили б ви, як просто вдягається керівництво компанії. Найчастіше я їх бачу в корпоративній формі. Мабуть, філософія проста. Головне – щоб було зручно. Тут сказати, що зустрічають по одягу, не можу. Можливо – по резюме... Хоч я в перший день так нарядився! Костюм, краватка, лаковані туфлі! Уявляю, якою білою вороною я був. Тепер аж незручно. До речі, після того тільки одного разу вигулював краватку. В ресторан. Щоб виділитися серед інших! А от мій друг працює в університеті. Там дрес-коду потрібно дотримуватися.

І ще дещо. По телебаченню, в основному, фільми, концерти, спортивні заходи. Є і новини. Не монополізовані партійною владою. На екрані, як в радянські часи у нас, – робітники і менеджери, трактори, роботизовані лінії, і звичайно-ж свійські тварини! Російськомовних каналів в Шанхаї немає (може, десь є, але я цього не знаю).

Звичайні люди, дізнавшись, що ми з України, висловлюють співчуття і демонструють знаки підтримки. Жодного разу ніхто нас не ображав. Кілька разів говорили Путін – ф-е-е. І показували палець вниз.

На вулицях вдень, автомобілів майже не видно. Мабуть, всі їхні господарі на роботі. Зранку і ввечері тягучки. Але менші, ніж у Києві. До приїзду в Шанхай був стереотип: на вулицях багато людей. Шанхай – це кам'яні джунглі. Виявилось, в ньому людей ще менше, ніж на вулицях у Києві. Особливо вдень. Але знову-таки, це в районі Баошань. А всі вулиці в деревах, квітах (особливо люблять троянди). Багато парків, водоймищ. А от релігійних закладів у районі не бачили. Ні церков, ні храмів. Але бачили один невеликий будиночок з християнською символікою. Мабуть, церква.

Основний інструмент придбання товарів – додаток Таобао. Інтернет-магазин всього. Причому вибір – сотні і тисячі товарів однієї назви. Захотів, наприклад, хліба. Через перекладач смартфона отримав китайську назву. Скинув в Таобао. Якщо не задавати додатковий фільтр – отримуєш перелік 100-200 пропозицій. Вибирай... Безкоштовна доставка від одного до кількох днів. Продукти заносять у квартиру. Якщо товар не псується – залишають на підлозі в під'їзді (номер квартири на упаковці). Зручно!

6.2. Китайці очима українця

Хочу тепер запропонувати вам подивитись на людей в Китаї в розрізі основних сфер життя. Спочатку кілька загальних спостережень.

Загальні спостереження. Моя дружина – білявка. Колосальна увага до неї на вулицях. Особливо з боку чоловіків. Досить часто незнайомі люди вітаються. Не молодь. Вся молодь – у гаджетах. При спілкуванні китайці завжди усміхаються. А буває, усміхаються й без спілкування – на вулицях, в магазинах, на роботі. З китайцями спілкуємося через цифровий перекладач. Рівень перекладу достатній, щоб порозумітися.

Гендерна рівність. Як мінімум. Бо, за моїми оцінками, в магазинах на 10 відділів з нарядами для жінок припадає один для чоловіків. Жінки на роботі, за кермом усіх видів транспорту, в магазинах. Один китайський колега, будучи у нас в гостях, розповідав, що в його сім'ї на першому місці дружина, на другому діти, на третьому кіт, а він на останньому.

Дуже міцні сімейні традиції. На китайський Новий Рік (свято Весни) більше тижня вихідних. Всі стараються виїхати до батьків. Шанхай порожніє. А квитки на транспорт дістати дуже важко.

За весь час перебування бачили європейців лише кілька разів. В У центрі Шанхаю і в метро. В моїй компанії (більше 1000 працівників) іноземців, крім мене, взагалі немає.

А тепер хочу охарактеризувати китайців у розрізі соціальних груп і сфер життя.

Працівники компанії. Всі, крім прибиральниць (у них своя форма – красивіша нашої), в однаковій корпоративній формі. В тому числі й керівництво центром, відділами, компанією. Форму носити не обов'язково. Але вона дуже зручна, і не боїшся зіпсувати. Заведено приносити на роботу щось смачненьке, і роздавати колегам. Як сказав мій колега, Сюй Ган, в Китаї культ їжі (а чи не наслідок це голодних часів у минулому столітті?). Цукерки, насіння соняшників, тістечка, сушені фрукти і т. ін. Спершу думав, що так китайці мене жаліють. Але бачу, що всі роздають один одному такі презенти. Підключився і я до цього. Люблю дівчат пригощати цукерками.

Хоч компанія і державна, – але всі працюють на совість. Робочий день з 8:30 до 17:00. Обідня перерва з 11:00 до 13:00. Виходить, потрібно працювати шість з половиною годин на день. Але практично ніхто і ніколи не йде додому о 17:00. Працюють і до 18:00, і до 19:00, і довше. Причому, ПРАЦЮЮТЬ! Перерви на

розмови не тривалі і відбуваються не часто. Про що між собою спілкуються співробітники, не знаю. Мабуть, не тільки про роботу.

Керівництво професійне. Теж постійно за комп'ютером. Своє діло знають (буває і таке, як казав Анатолій Єфремович Новосельцев у фільмі «Службовий роман»). Це жарт. Мені розповідали колеги, що в Китаї дуже прискіпливо ставляться до підбору керівників. Мабуть, так і є. Бо всі керівники, з ким я перетинався – професіонали високого рівня. Принаймні, всі питання, які у мене виникали до керівників, вирішувалися швидко і з позитивним результатом.

Під час нарад не можна негативно висловлюватися на адресу інших. Взаємодія тільки в формі передачі знань, доброзичливого спілкування, спільного вирішення проблеми. Але не раз бачив, що під час нарад говорять, ледве не всі, одночасно. Зрозуміло – що про роботу. Взагалі, китайський народ дуже балакучий. Точно, як українські жіночки.

Відсотків 20 – курці. Правда, тільки чоловіки. В курилці бувають «зібрання». Але не часто. Пішов, покурив, і до роботи. За руку ніхто ні з ким не вітається. Часто буває, зранку заходять в кімнату і не вітаються. А відразу починають розмову. Я трішки на цей процес вплинув. Часто вітаюся першим. Зранку – «цао» (як мені сказали, це привітання друзів). Вдень – «ні хао».

Взагалі, все це мені дуже нагадало будівництво Південно-Української АЕС. Теж молодий колектив, який розробляв і впроваджував ІТ. Який займав кілька великих кімнат. Така ж курилка. Той же ентузіазм. Так само працювали після роботи. І жартували, що в нас 8-ми годинний робочий день, з 8 ранку до 8 вечора (замість 17:30).

Перехожі. Зранку і ввечері багато. Вдень – майже немає. Ходять не швидко. Я ходжу швидше, ніж практично всі інші, і практично завжди. Інколи хтось із молодих хлопців обганяє і мене. Але не часто. Інколи бачив, як чоловік і жінка йдуть, тримаючись за руки. Зазвичай тротуари широкі. Але в нашому районі Баошань є містя, де, мабуть, розширювали дорогу, і посеред неширокого тротуару ще й залишили рости дерева. Тому, коли йдемо з дружиною, то дерева обходимо з різних боків. З одного не поміщаємося (Фото 6.3).

Зазвичай на нас звертають увагу. Особливо часто дивляться чоловіки на мою дружину. На мене частіше дивляться діти. Дивляться – не зморгнуть. Доводиться їм підморгувати, махати рукою, усміхатися. Тоді лишень вони розслабляються, і починають якимось реагувати. Часто нам усміхаються, вітаються абсолютно незнайомі люди. Ми відповідаємо тим же. Молодь на нас ніякої уваги не звертає. Вся в гаджетах. Що в транспорті. Що на вулицях. Не раз бачили навіть на електроскутерах. Їдуть, і щось видивляються в смартфоні. Жах! Дуже багато

дідусів і особливо бабусь з маленькими дітками. З колясками і без колясок, на вулицях, в ком'юніті, в парках. У вихідні – мами і татусі. Часто бачимо великі сім'ї. Особливо в метро. Їдуть дідусі, бабусі, мами, інколи і татусі, і дітки. Не знаю, чи одружена сусідка по кімнаті Гуо? Незручно питати. Але часто бачимо її з сином і батьками. Ми живемо в одному ком'юніті, і вона вже нас познайомила з ними.

Правила вуличного руху. Порушуються. Як і в Україні, досить часто переходять на червоне світло (якщо транспорт далеко). Інколи переходять вулицю і поза пішохідними переходами.

«Гонщики» на електроскутерах. Літають! По своїх смугах. Майже всі у шоломах. Але винятки бувають. Часто їздять з дітками. Теж шоломах. Але не завжди. Візуально – є електроскутери домашні, сімейні. Для поїздки. А є «виробничі». Для транспортування чогось. На таких є великі багажники. Наприклад, доставляють все те, що замовляється в Таобао. І не тільки. Інколи дивуєшся, як вони змогли все упакувати на свій електроскутер. Такі гори товарів везуть. Мабуть, добре закріплюють (Фото 6.4).

Багато сигналять. Але сигнал – це не від нервів. Не знак невдоволення. Найчастіше – це попередження: «Я лечу низько над землею! Будьте обережні! Пропустіть!». На електроскутерах їздять і молоді хлопці, й дівчата, і люди похилого віку.

Діти. Якби не мова, то ніякої різниці і не помітили-б. Дівчатка люблять наряджатися в платтячка принцес. Інколи з коронами. Хлопці – в звичайній дитячій одежі. Дуже багато на самокатах. Не їздять – літають. І хлопці, й дівчата. Про реакцію на нас вже писав. Дивляться – не змигнуть. Інколи вередують. Щось доводять батькам. Плачуть. Взагалі, все як і в Україні. Діти як діти!

Люди похилого віку. В ком'юніті, в будинку дуже багато. Навіть важко сказати, скільки їм років – 80, 90 чи може всі 100. Але всі вони «цифрові» (Фото 6.5). Тут всі активні, починаючи від дітей і закінчуючи людьми похилого віку (Фото 6.6).

Рух – це життя. Правильний вислів! Особливо впадає в вічі, коли бабуся, якій років 70, їде на електроскутері. Доводилося бачити, що такий бабусі правила вуличного руху – не закон. Їде, як хоче. А всі інші повинні підлаштовуватися під неї. Дуже часто бабусі й дідусі гуляють з внуками. Аякже, діти на роботі. На пенсію тут йдуть зарано. Чоловіки – 60 років. Жінки – 50-55 років, залежно від виду діяльності. А середній вік життя в Китаї – 82 роки (згідно даних на 2021 рік). Отож є час погуляти і з внуками, і з правнуками. Біля нас, недалеко, будинок пристарілих. Вірніше – за огороженням ряд гарних багатоповерхових будинків. На огорожі – реклама цього будинку. Там є медичний заклад. Місця для

прогулянок. На вихідні бачимо, як туди приїжджає багато гарних автомобілів (мабуть, діти).

У центрі великих даних, де я працюю, я, мабуть, найстарший. Зазвичай китайці виглядають молодше своїх років. Помічник Танг. На вигляд – років тридцять. Насправді 41! Батьки Гуо. На вигляд років 45-50. Насправді мої ровесники – за 60. В моєму центрі є кілька чоловіків приблизно мого віку. Але... Багато бачу робітників, що доглядають за зеленими насадженнями, ремонтують мережі, і т. ін., які виглядають виснаженими важкою працею. Як люди похилого віку. Але якщо працюють – значить, ще не на пенсії. Значить, не дуже старі.

Молодь. Становить собою зовсім інший Китай. Якщо старше покоління більше комунікує на вулицях, в парках, в транспорті, організують танці, то вся молодь – у смартфонах. Вже багато разів мені доводилося вивертатися від зустрічних молодих людей, які дивляться не на дорогу, а в свій смартфон. Навушники, музика – це класичний молодий китаєць. Інколи по будинку теж лунає музика. Нас попередили, що молоді люди люблять вмикати музику на повну гучність. А на свята?! Петарди, ракети, вибухи – це фон вечірнього життя Шанхаю. Люблять це робити і молоді люди, і старші діти. Як і в Україні, дівчата фарбуються – туш, помада, інколи волосся на голові теж пофарбоване. Але блондинок-дівчат не бачили. А от хлопців-блондинів (пофарбованих) зустрічали.

Доставляють товари, придбані через Таобао, теж молоді люди. Класичний представник – хлопець, років 20-30 на електроскутері з великим ящиком на багажнику. Думаю, багато з них це ті, хто не зміг вступити до університету. Бо різниця в оплаті і в умовах життя тих, хто має вищу освіту, з тими, хто її не має, здається, значна.

Також молоді люди часто їздять на велосипедах. Особливо дівчата (Фото 6.7). Тут велосипедів «нічийних» стоїть на вулицях безмежна кількість. Бери, скануй QR- код, відкривай замок, їдь, закривай замок.

На роботі молоді багато. Всі працюють. Зранку до пізнього вечора – за комп'ютерами. Про що вони розмовляють, які в них інтереси крім роботи, не знаю. Але спілкуючись постійно з своїм помічником, можу зробити висновок – інтереси і життя таке ж, як у наших людей. Сім'я, поїздки, покупки, і т. ін. Але йому 41 рік. А про що думають ті, кому 20-25 років, не знаю. Бачу їх тільки в роботі.

Продавці. Переважно жіночки. Маленькі, худенькі, швиденькі! А от у м'ясних відділах – чоловіки. Як і в радянські часи в СРСР. Але на цьому аналогія закінчується. Не обважують. Досить часто, доважують. Докидають ще щось безплатно. Наприклад, купляєш качку по-пекінськи. А тобі ще дають лоток морської капусти. Купив свининку, тут же попросив перемолоти її на фарш. Як

бонус – пучечок свіжої молодої цибульки. І т. ін. Звичайно ж, в тих магазинах, в яких ми буваємо часто, нас знають всі продавці. Вітаються. Усміхаються. Допомагають! Охорони не видно. Мабуть, усюди відеоспостереження. Я вже якось писав – камер схову в магазинах у Шанхаї не бачив. Йдемо з сумками в торговий зал, навіть якщо сумки з товаром, придбаним в інших магазинах. Ні разу наші сумки не перевіряли. Чи то довіряють. Чи справді все контролюється через камери відеоспостереження. Але в Чжоушані, як я написав у п'ятому розділі, камери схову в магазинах є.

Купляли смартфон. Так продавщиця надала (?) і скидку, і чохол, і налаштування, і термос. Все безкоштовно. Щоб приходили ще. Соціалістичний капіталізм в дії (чи капіталістичний соціалізм?)!!!

Водії автобусів. Ввічливі, гарно одягнуті, інколи в краватках. А ще частіше – в білих рукавичках. Вони і контролери. Оскільки вхід тільки на передні двері. У нас кілька разів були проблеми з оплатою – все одно пропускали в автобус. Зупинки вони не оголошують. Є запис диктора. Жінок за кермом автобусів не бачили. Водії таксі – звичайні хлопці, чоловіки (жінки теж не траплялися). Такі самі, як і в Україні. Оскільки ми не знаємо китайську мову, то в таксі їздимо мовчки. Як і в автобусах і метро. Тільки розмовляємо між собою. Розрахунок – смартфон (додаток Alipay), чи транспортна картка. Інколи готівка. Один раз при розрахунку готівкою водій здачу не дав (5% від вартості проїзду). Залишили «на чай».

Технічні працівники. Прибиральниці, садівники, охоронці, збирачі сміття, та інші. В Шанхаї немає великих автомобілів для збирання і транспортування побутових відходів. У ком'юніті кілька місць, де встановлюються невеликі контейнери для сміття (потрібно вдома відсортувати – продукти в один контейнер, папір в інший, пляшки також окремо, і т. ін.). Потім ці контейнери на своїх електроскутерах з великими транспортними причепами збирачі відходів кудись відвозять. Коли підписували договір на проживання в квартирі, злякалися одного пункту. За порушення по викиданню відходів – штраф в кілька десятків тисяч юанів. Тому дуже дисципліновані в цьому. Як і всі, хто проживає в нашому будинку. Зазвичай технічні працівники скромні, непомітні. Але видно, що важко працюють. Ми з ними завжди вітаємося. Вони завжди у відповідь вітаються, посміхаються. Працюють добросовісно. Завжди порядок. Чисто. Хоча треба сказати, що недопалки курці кидають де попало. Мабуть, не всі і не завжди. Але біля будинку, а інколи і в під'їзді бачимо.

П'яні. За півроку двічі зустріли на вулиці п'яних, яких супроводжували, мабуть, їхні друзі. Ідентифікували їх по невпевненій ході, навіть під ручку з

кимось. Шуму не було. Ми з колегами по роботі відвідували кафе і ресторани. Зустрічалися в домашній обстановці. Спиртне було. П'яних (в українському розумінні) ні. П'ють небагато. Наприклад, вдома випили одну пляшку української горілки 0,5 літра і одну пляшку вина (0,7 літра). І це на 12 чоловік. Помічнику Тангу подарували пляшку коньяку на Новий рік. Потім були з ним у ресторані. Виявилось – він зовсім не п'є. наступного разу будемо дарувати цукерки. Він – ласунчик. Коли тільки прилетіли в Шанхай і містер Су зі своїм помічником повели нас в кафе, то нас запитали, що будемо пити. Я відповів, – що питимемо те, що й він. На що він парирував: робочий день – йому не можна. Тоді ми з дружиною теж відмовилися. Так що, думаю, на роботі китайці не п'ють. Принаймні, які б свята не були – в центрі ні разу не бачили спиртного.

Поліція. Перетнулися лише одного разу. Коли отримували вид на проживання, пройшли міні-співбесіду з працівницею поліції. Не більше 10 хвилин. Формальні запитання по роботі. Чи я зможу зробити те, що обіцяв? Чи компанія все надала мені, що обіцяла? На вулицях кілька разів бачили поліцейських, що дивилися за порядком. Біля метро і в місцях скупчення людей. Але на нас вони увагу не звертали. Спочатку ми ходили завжди з документами. Зараз – ні. Ні до чого. Якщо будуть питання – зателефонуємо помічнику чи перекладачці. Регулювальників і поліцейських на автомобілях бачили. Але, здається, на пішоходів – порушників правил переходу через вулиці вони уваги не звертають. Ще раз нагадаю, що в один з перших днів перебування в Шанхаї містер Су, керівників HR департаменту, сказав, що тут безпечно 24 години на добу! Думається, цьому кілька причин: дружелюбний менталітет китайців, немає, або майже немає п'яних на вулицях, заборона володіння зброєю, відеокамери, мобільна поліція, суворе покарання порушників. Одним словом – рівновага по Нешу в дії.

Конфлікти. Вірите чи ні, але я особисто не бачив. Якось дружина розповідала, що бачила, як на вулиці поліція зупинила скутериста. Мабуть, хотіли оштрафувати. І тут же навколо зібрався натовп прохожих, які щось говорили поліцейським. Я можу тільки уявити, що значить говорили. В нашому розумінні – на підвищених тонах. Бо китайці й так розмовляють дуже гучно. Попервах мені завжди здавалося, що вони сваряться. Але дивлюся – «сваряться» з усмішкою. Це в них просто така гучна манера спілкування. Ще й на різних тонах (я музичного слуху не маю, тому чую тільки крик). Якось на зібранні один із керівників центру суворо пояснював працівникам, що вони повинні бути добросовісні, гарно виконувати завдання, не лінуватися. Щоб не було помилок. Це було достатньо суворо. Але без персоналій.

Я водій-порушник. Штрафів в Україні заплатив немало. Якби тут був мій автомобіль – мабуть, було б що написати про конфлікти на дорогах. Але чого немає, того немає. І це добре!

6.3. Роздуми про життя в Китаї і про китайців

З того, що я написав, випливає проста думка. Основне бажання китайців у житті – просто жити! Для себе, для сім'ї, для інших людей! Для цього потрібно заробляти. А для цього треба працювати. І чим більше – тим краще.

Дивлячись на людей, які їздять у транспорті, щось купують у магазинах, танцюють на вулицях, згадав знайому, але давно забуту картину. Дуже проста одяга (в краватках за весь час на вулицях бачили лише кількох осіб). Обличчя людей, які виснажені працею. Але переважно усміхнені. Шумні і гучні дітки. Мотоцикли на вулицях... Так, це ж Україна 60—70-х років минулого століття! В якій було багато посмішок, роботи (я виріс на селі і знаю, що таке присадибні ділянки), безтурботного спілкування без обговорення жахів з інтернету, радіо і телебачення. Художня самодіяльність в школі і Будинку культури. Танці на відкритому танцювальному майданчику, толоки на будівництві близьких і далеких сусідів, весілля, похорони, проводи в армію. Була й відмінність – багато п'яних. Люди, люди, люди... І в своїй більшості з позитивом, з добром, з усмішками. Були заможніші, але переважно всі не високого достатку. Як в Китаї.

Я ні в якому разі не вихвалюю соціалізм. Якось український політик Олександр Мороз висловився: «Хто не жалкує за минулим, той не має серця. А хто хоче туди повернутися – той не має розуму». З цими словами я згоден. Але я повернувся. Повернувся на іншому рівні. І щасливий від цього. Коли щось хороше є від нашого минулого. А щось хороше – від сучасного Китаю. І швидше мова «...не про повернення до минулого, а про відданість надіям минулого» – як в свій час писали Горкгаймер та Адорно в «Діалектиці Просвітництва».

Я не виправдовую ті нещастя, які «комуністичний» лад приніс в нашу країну. Із пісні слів не викинеш. Але суспільство було інше. Прийшли 90-ті роки минулого століття. І все змінилося. Стало інше суспільство. Братки, олігархи і безхатченки, розграбовані підприємства і інженери на базарах. А тут, в Китаї, я наче перенісся в минуле! І ставлю перед собою запитання: «А чи стало кращим українське суспільство з 60-70-х років минулого століття?». Моя відповідь – «Ні». А чому? Може, тому, що в лексиконі українців слово «ворог» стало переважати над словом «друг»? І не тільки стосовно Росії (що цілком зрозуміло). А й до начальників, сусідів, політиків, бізнесменів, суддів, працівників ТЦК і т. ін. А

найчастіше до тих, хто більше заробляє чи краще живе. Треба думати... А поки що мій вірш – «Брехунець»:

Пам'ятаю: в дитинстві, в кожному будинку була дротова радіоточка.

І що тільки не лунало зранку й до вечора із радіомовного роточка.

Найцікавіше – це назва радіоприймача, що висів на стіні:

Всі його називали брехунцем, і він зранку грав гімн, а потім давав слово комуністичній брехні.

Ми чули про перемоги соціалізму, про космонавтів, що демонструють досягнення нашої науки на земній орбіті!

Про врожай, за який б'ються хлібороби, про ЦК, про військовий переворот на Гаїті.

Про західних буржуїнів, що свій народ оббирають до нитки.

Про переможців соціалістичного змагання, про футбол й релігійні пережитки.

Все це було таким простим і невинним, без образ, не вимазував ніхто нікого в бруд.

Якщо й була критика, то лише про окремі недоліки, в окремих людей, якими в той час займався суд.

І лунала музика: народна чи класична, чи лунали на всю країну піонерські марші.

Ми раділи й пишалися космонавтами, балеринами, спортсменами, які на зло капіталістам приходили перші.

Багато води відтоді сплигло, брехунців вже немає на стінах.

Замінили їх політики, які брешуть з телевізійних каналів, що наживаються на моральних руїнах.

І брешуть, і брешуть, відмиваючи від бруду свої розваги та нагробований капітал.

Кожен у запалі доводить, що лише він знає правду і лише він може обжити керівний п'єдестал.

Хоче бути на п'єдесталі, але не хоче відповідати за бідну медицину,

За розбиті дороги, за те, що вже шість років триває війна в Україні.

Інший лає владу за закони і прийняті рішення і все радить, що треба зробити, щоб достаток був і стала заможна родина.

Хоча жодного слова не говорить, що сам був при владі і за прийняті ним рішення бідую заплатила не одна людина.

А засідання Верховної Ради для чого? Здається, для того, щоб всім нам брехати, а потім узаконити брехню – проголосувати.

А вибори, боже правий, там брехні стільки, і все заради того, щоб ввійти господарем у царські палати.

От і виходить, що сучасні політики брешуть, щоб їх не забули і куди-небудь обрали.

Олігархи начебто мовчать, але за них брешуть куплені ними телевізійні канали.

Журналісти теж брешуть, щоб когось відбілити, а когось брудом облили – в залежності від оплачених інтересів.

Урядовці брешуть і брешуть, ховаючи за нездійсненими обіцянками непрофесіоналізм усіх владних процесів.

Так хочеться замінити всіх цих брехунів на одного брехунця, що висить на стіні...

«Брехунець», 2018 р.

А взагалі китайці – люди, як люди. Хороші люди! Багато з того, що я написав про китайців, характерно і для українців. І позитивне ставлення один до одного. І бажання допомогти. І працездатність. І доброта. І... Але, виникає запитання: у якої частини українців? Якщо я щось тут пишу позитивне про китайців, то це є майже абсолютною характеристикою. І стосується всіх, з ким я перетинався. А в Україні це скоріше виняток із правил. Чи пустить водій маршрутки пасажира, якщо в нього немає грошей на оплату (не пройшла оплата)? Чи постійно і всі на робочих місцях пригощають один одного чимось смачненьким? Чи на виробничих нарад не застосовують «накачок» відносно конкретних персон? Чи всі керівники є професіоналами і чи достойні вони своїх посад? Чи відсутні п'яні на вулицях? Чи безпечно в Києві 24 години на добу (я не про війну, а про шпану)? Чи танцюють і співають українці просто на вулицях від того, що в них все добре, і їм у вихідний день чи ввечері це приносить задоволення? А чи просто усміхаються люди один до одного на вулицях? Ви скажете «Зараз війна. Не до цього». Так, ви маєте рацію. Але те, що я описав, було характерно і для довоєнного періоду.

І як на мене – найголовніше. Ми стикалися в Китаї з низкою проблем. Це я описував у попередніх розділах. А дещо і не описував. У всіх випадках їх

вирішення залежало від китайців. Працівників державних органів і моєї компанії, банків і готелю, продавців, водіїв, господарки квартири, охоронців, і т. ін. У всіх (!) випадках ці люди робили все, щоб проблему вирішити. НЕ «пересажували мавпу» на нас, чи на когось іншого. Вони не казали, що не можна вирішити, бо потрібен чийсь дозвіл. Ні! Мені здається, тут основне правило таке: «Якщо є складна проблема, але я можу її розв'язати, хоч це і складно, я її розв'язу». Вибачте, але в Україні я звик до іншого правила взаємодії з тими людьми, від яких залежить вирішення моєї проблеми: «Якщо є можливість її не розв'язати, відмовити, перепасувати на когось, то я її не розв'язу». Не завжди. І не всі. Але часто і багато хто. Думаю, у вас є власні приклади цього.

Післямова до розділу 6

Що потрібно, щоб країна розвивалася? Щоб люди були щасливі? Для розвитку економіки, потрібно, щоб усі працювали на результат. Насамперед – керівники. І працювали добре. А для цього потрібно, щоб люди були зацікавлені в результатах своєї праці. Соціальна сфера. Потрібно мати умови для гарної роботи, для життя. Щоб держава чи бізнес створили ці умови. Розвиток суспільства. Можливий лише тоді, коли позитивні взаємодії в суспільстві переважають негативні. Суспільство повинне працювати не на знищення своїх членів, а на їх прогрес, розвиток, щасливе життя. Незалежно від того, хто президент країни, яка партія при владі. Важливо, які люди живуть у цій країні, про що вони думають, чого хочуть, які в них мрії, як ставляться один до одного.

Вище написав, що конфліктів не бачив. Наврочив. Коли пишу ці рядки, вперше побачив конфлікт на вулиці між людьми. Вперше за майже два роки перебування в Китаї. У ком'юніті, де ми живемо, сварилися водій (не виходячи з автомобіля) та пішоходи. Дуже гучно (китайці й так розмовляють гучно, а це було дуже гучно). Чи не там поставив автомобіль, чи не туди заїхав? Не знаю. Але прийшов керівник охорони, і вони всі пішли в приміщення адміністрації. Отож, незважаючи на дуже позитивну першу частину моєї книги, пересвідчився – винятки бувають. Але не часто. Мій досвід – за два роки один раз.

Незважаючи на цей виняток із правил, я бачу, що в Китаї відношення між людьми спрямовані на позитив, на працю заради позитиву – країна розвивається незалежно від політичного устрою. І це я постарався довести в цій частині книги. І мені здається, що в Китайській Народній Республіці добре ставлення людей один до одного закладається не тільки і не скільки владою. Це закладено

історично. А влада лише регулює впливи на людей заради того, щоб це ставлення було позитивним. Щоб країна розвивалася.

ПІСЛЯМОВА ДО ЧАСТИНИ 1

Мій щоденник – це дзеркало, в якому я відобразив найбільш цікаві моменти проживання в Китаї. Коли ми їхали в Китай, продавчиня одного з магазинів сказала, що вона була в Китаї півроку. І це були для неї найщасливіші дні життя. Ми не повірили. А тепер часто згадуємо її (на жаль, не знаємо імені). І щоб там не казали різні українські експерти і блогери, що в Китаї погано, ось-ось настане криза, ріст ВВП падає, люди не мають свобод, ми бачимо інше. Люди працюють і відпочивають, заробляють і тратять, люди живуть. І вони щасливі.

Не все завжди було так добре в Китаї, як зараз. Китай пройшов через важкий період розвитку. Війни, розвал економіки, бідність, репресії. Все це було. Але який зараз став Китай!!! Вірю, що Україна теж, пройшовши шлях від війни до миру, від розрухи до відновлення, від непрофесійного керівництва до розумного, від пошуку ворогів до пошуку друзів, теж стане процвітаючою країною.

І ми в Україні ще заживимо вільним радісним щасливим життям. І ще будемо танцювати на вулицях. Будемо...

ЧАСТИНА 2

ІСТОРІЯ

ПЕРЕДМОВА ДО ЧАСТИНИ 2

Китай – велика країна!!! З тисячовіковою історією, з добрим народом, розвиненою економікою, великою площею, другою в світі за кількістю населення, розвиненою мережею автомобільних і залізничних доріг, надзвичайно розгалуженим водним і морським транспортом, родючою землею, потужною економікою, розвиненою торгівлею, працюючими людьми, мудрими керівниками, виваженою партійною ідеологією, мудрою філософією предків і т.д. І додати до цього нічого. Як і до історії Китаю. Можна змінити тільки майбутнє. І Китаю, і України. Навчаючись на помилках історії. І своїх, і чужих...

Китай має довгу історію, що налічує близько шести тисяч років. Письмові джерела, правда, свідчать про трохи менший вік – 3600 років. Китай подарував людству безліч винаходів, включаючи порох, компас, папір та набірний друк. До XIX століття Китай був одним з найбільш передових світових держав і основним культурним центром Східної Азії. За свою історію країна пережила цілі століття колоніальних захоплень, однак змогла знову стати могутньою, незалежною процвітаючою державою.

Що я можу сказати нового про історію Китаю? Нічого... Все, що я можу написати на цю тему, – вже давно написано. Є гарні історичні книги про Китай. Все те, що я буду писати, можна знайти відкритих джерелах. Я не історик, не дослідник старовини. Я не навів ніяких нових фактів. Але плюсом книги є те, що вам не потрібно шукати різноманітні джерела, щоб щось з'ясувати для себе. Звичайно я використовував ці джерела і відбирав з них, на мою думку, головне, що впливало на формування сьогоденного Китаю. Що я зробив нового, так це дав оцінку розвитку Китаю з позицій свого погляду на процеси взаємодії правлячої верхівки, аристократії, вчених, звичайних людей, які і призвели до побудови сучасного китайського суспільства. Оцінку вченого, менеджера і письменника. Я хочу показати, який шлях пройшов Китай від жорстокого середньовіччя, до толерантного сьогодення. Як він змінювався. Які сили, які впливи формували сучасний Китай в історичному аспекті.

І ще одне. Я хочу показати, що людина, її прагнення, її діяння не міняються в часі. І щоб вони були іншими в проявах, потрібна якась сила. Яка стримуватиме негативні компоненти в природі людини. І в розрізі історичних подій я хочу показати, як виникла така сила. Яка сформувала сучасне китайське суспільство.

Невеличкі пояснення до термінів. Різні джерела, по різному називають володарів країни в Стародавньому Китаї. Цар, Володар, Ван, Хан, очільник Династії. Для зручності я буду використовувати термін «Правитель» безвідносно до того, як насправді називався очільник країни. А в описі ранньо-імперського і імперського Китаю я вже використовую термін «Імператор».

Ще одне. У кожного імператора було кілька імен: власне ім'я – ім'я, яке дали при народженні, храмове ім'я – ім'я, з яким він увійшов в історію (зазвичай посмертне), посмертне ім'я. Різниця між храмовим і посмертним іменем – в стандартизації храмового імені. Воно повинно містити закінчення -ді, -цзу, -

цзун. В книзі для ідентифікації імператора використовується саме храмове ім'я. Не виключаю, навіть впевнений, що в різних джерелах можуть подаватися імена в різній транскрипції. Наприклад, з використанням дефісу чи без. Але в будь-якому випадку використані мною записи імен дають змогу точно ідентифікувати ту чи іншу історичну особу.

Є також незначні відхилення в різних джерелах щодо року початку і закінчення династії, чи правління того чи іншого імператора. Зазвичай на 1-2 роки. В цих випадках я використовував дати з книги Р. Крюгера «Піднебесна. Повна історія Китаю» [7].

Невеличке пояснення до викладення. Свої думки щодо оцінки історичних подій чи особистостей, їх впливу на суспільство, які призвели до формування цього великого народу, я подаю курсивом.

Загалом, у цій частині книги наводяться основні етапи і процеси історичного розвитку Китаю. Вона написана у відповідності з одним з варіантів хронології становлення Китаю в нижче вказаному порядку.

<i>Династії і Епохи</i>	<i>Роки</i>
<i>Розділ 7. Стародавній Китай</i>	
<i>Доісторична епоха</i>	8500–2070 до н. е.
<i>Ся</i>	2070–1600 до н. е.
<i>Шан</i>	1600–1046 до н. е.
<i>Чжоу</i>	1046–256 до н. е.
– <i>Західна Чжоу</i>	1046–771 до н. е.
– <i>Східна Чжоу</i>	770–255 до н. е.
<i>Розділ 8. Ранньо-імперський Китай</i>	
<i>Цінь</i>	221–206 до н. е.
<i>Хань</i>	206 до н. е. – 220 н. е.
<i>Сінь</i>	9–23
<i>Розділ 9. Шість династій</i>	
<i>Троєцарствіє</i>	220–280
– <i>Вей</i>	200–266
– <i>Шу</i>	221–263
– <i>В</i>	222–280
<i>Цзінь</i>	265–420
<i>Західна Цзінь</i>	265–316
<i>16 варварських держав</i>	305–439
<i>Східна Цзінь</i>	317–420
<i>Південні і Північні Династії</i>	420–589
<i>Розділ 10. Середньо-імперський Китай</i>	
<i>Суй</i>	581–618
<i>Тан</i>	618–907
<i>Друга Чжоу</i>	690–705

<i>Династії і Епохи</i>	<i>Роки</i>
<i>Ляо</i>	<i>907–1125</i>
<i>5 династій і 10 царств</i>	<i>907–960</i>
<i>Сун</i>	<i>960–1279</i>
<i>Західне Ся</i>	<i>1038–1227</i>
<i>Цзін</i>	<i>1115–1234</i>
<i>Розділ 11. Пізньо-імперський Китай</i>	
<i>Юань</i>	<i>1271–1368</i>
<i>Мін</i>	<i>1368–1644</i>
<i>Цін</i>	<i>1644–1912</i>
<i>Розділ 12. Сучасний Китай</i>	
<i>Китайська республіка</i>	<i>1912–1949</i>
– <i>Юанівський період</i>	<i>1912–1916</i>
– <i>Ера мілітаристів</i>	<i>1916–1928</i>
– <i>Націоналістичний уряд</i>	<i>1928–1949</i>
<i>Китайська Народна Республіка</i>	<i>1949–...</i>

З чого ж почати? Взяв класичну книгу з історії Китаю «Р. Крюгер, Піднебесна. Повна історія Китаю» [7]. Гарна книга. Багато чого описано. І взагалі вона створює досить повне уявлення про Стародавній Китай. Давайте почитаємо її разом. Але з моїми доповненнями.

Починаємо...

Розділ 7

СТАРОДАВНІЙ КИТАЙ

(??? – 256 рік до н. е.)

Передмова до розділу 7

Запитав у штучного інтелекту – ChatGPT – про найстаріші письмові згадки про Китай. Він відповів: «Найдавніша згадка про Китай зустрічається в стародавніх месопотамських джерелах, зокрема в одному з шумерських текстів, датованих приблизно 2300 роком до н.е. Це є згадка про народ Сі (Ся), що вважається одним із перших китайських племен чи держав. Вона згадується як частина торгівлі чи контактів з іншими народами того часу. Однак безпосередньо на території Китаю найдавніші письмові згадки датуються періодом династії Шан (приблизно 1600–1046 рр. до н.е.), де записи на черепашках та кістках (цзягуань) використовувалися для ворожінь і адміністративних записів. Це є одними з перших підтверджених писемних джерел про Китай».

Не буду стверджувати, що це саме так. Вивчав різні джерела. І отримував різну інформацію. Наприклад, у Вікіпедії написано: «Межа між доісторичною та історичною епохами Китаю досить умовна. Найдавніші китайські письмові джерела датуються 13 ст. до н. е. Вони торкаються лише останнього періоду династії Шан...».

Ще одна цікава інформація з інтернету: «Найдавніші згадки про Китай пов'язують із часами міфічного правителя Фу Сі, який жив у III–IV тисячолітті до нашої ери. Вважається, що боги надихнули його на створення священної книги Стародавнього Китаю — «І цзін», з якої походить теорія про те, що фізичний Всесвіт виник і розвивається завдяки чергуванню інь і ян (джерело: https://www.wikiwand.com/uk/articles/Історія_Китаю)».

Звичайно, Стародавній Китай, якщо говорити про територію, — не сучасний Китай. Це була деяка територія, яка знаходилась в межах сучасного Китаю. А точніше, таких територій, пов'язаних з тим чи іншим правителем, було багато. Але є території, які прийнято ототожнювати з Китаєм. Стародавнім Китаєм. Відповідно до цього у традиційній китайській історіографії визнавалися чотири великі стародавні столиці: Пекін (династії Мін і Цін), Нанкін (династії Мін), Сяньян (династії Чжоу, Цін, Хань, Суй, Тан) та Лоян (династії Чжоу, Пізня Хань і Вей).

Теж проблема. В різних джерелах ці міста по різному записуються. Різна транскрипція після перекладу на українську мову. Але різниця невелика, тому зрозуміти завжди можна.

Почнемо з епохи, яка називається доісторичною. З часів, ...коли по землі ще ходили мамонти.

7.1. Доісторична епоха (8500–2070 до н. е.)

Доісторична епоха Китаю – період в історії Китаю з часів появи на його території перших представників роду людей і до появи перших письмових джерел про його історію. Вважається, що люди на території Китаю жили вже 2 млн років тому. Залишки цих людей знайшли на півдні і півночі центрального Китаю приблизно з 700 000 року до н. е. Потім з'явився пекінський синантроп. До того часу – приблизно близько 400 000 років до н. е. – вже почався поділ людства на п'ять основних расових груп, одна з яких, монголоїдна, як прийнято вважати, отримала свої гени від пекінського синантропа.

Із цікавого. Він вже готував їжу, оскільки одним з перших у світі почав добувати і використовувати вогонь, і збирав яскраво забарвлені камінчики, можливо для того, щоб, розглядаючи їх у світлі багаття, задовольняючи своє зародкове естетичне почуття. Синантроп залишив після себе велику кількість різноманітних кам'яних знарядь.

Що далі?

Всього-навсього 200 тисяч років проживання в печері, причому безкоштовно, – і синантроп у Китаї домігся істотних еволюційних досягнень. Появився нащадок – *Homo Sapiens* («людина розумна», пишуть латиною, бо інакше, враховуючи кількість війн, що породила ця істота, в перекладі це звучить як насмішка). Цікаво, що неандерталець, попередник *Homo Sapiens* в Європі, мабуть, ніколи не з'являвся в Китаї, і це підкріплює позицію тих вчених, які вважають, що він був еволюційним тупиком, а не прямою дорогою, що веде до сучасної людини.

Чим займалися *Homo Sapiens*? Як виживали? В основному мисливство. Створювали собі різноманітні знаряддя, які допомагали полювати на звірів. І це тривало багато тисячоліть.

Після закінчення останнього льодовикового періоду близько X тисячоліття до н. е., встановлений на Землі клімат і геофізичні умови надали людині можливість зробити перші кроки від виживання до цивілізації. Приблизно до VIII тисячоліття до н. е. жителі межиріччя Тигру і Євфрату почали займатися сільським господарством. Вони засівали ґрунт і одомашнювали тварин. Почали виготовляти глиняний посуд. Різноманітні досягнення забезпечили надлишки матеріальних ресурсів і часу, що призводило до будівництва міст, з чого слідувала поява науки, торгівлі, мистецтва і політики.

А що ж Китай? У післяльодовиковому Китаї сільськогосподарська революція відбулася пізніше. Десь на початку V тисячоліття до н. е. люди досягли фінальної стадії вдосконалення інструментів кам'яного віку і заснували безліч сільськогосподарських громад.

Перші ясні уявлення про життя стародавніх сільськогосподарських громад, що існували протягом V – IV тисячоліть до н. е., з'явилися в результаті відкриття

археологічної культури Яншао. Різні фази її розвитку тривали близько двох тисяч років, справивши визначальний вплив на формування китайської цивілізації.

Подальший період можна вважати переходом до китайської цивілізації. Так протягом III тисячоліття до н. е. представники культури Яншао з різних регіонів спілкувалися один з одним. Саме в таких взаємодіях почався процес побудови нації, – і до кінця тисячоліття цю культуру змінила розвиненіша культура Луншань. Китайці почали формувати свою репутацію з найбільших будівельників стін на землі. Зокрема були розкопані стіни, які свідчать про потребу в обороні, а велика кількість наконечників стріл і списів серед археологічних знахідок – про бойові дії, що періодично спалахували. Багатші поховання тих часів, часто з прикрасами або предметами особистого вжитку, свідчать про збільшену релігійність, як і поява ритуальних судин серед найвисокоякіснішої кераміки, виготовленої на гончарному крузі та обпаленої при високій температурі.

Цікавим аспектом культури Луншань є поява практики ворожіння по кістках, під час якої лопаткові кістки тварин випалювали до появи на них тріщин, які потім витлумачували як послання богів – добрих і злих, котрі, хоч би де вони існували, живуть у розумах китайців, принаймні у розумах простих і недосвідчених, і донині: це не групи богів, як в античному греко-римському пантеоні, і не єдиний бог, як у християнстві чи ісламі, а цілі полчища.

Таким чином, у цей період китайської історії, відомий як період культур Яншао і Луншань, що тривав з V до II тисячоліття до н. е., відбулися важливі зміни: посилення диференціації населення за багатством і політичною могутністю, збільшення ролі ритуалів (ритуали характерні китайському суспільству дотепер), посилення насильства як у внутрішніх, так і в зовнішніх взаємовідносинах, збільшення обміну товарами й ідеями між різними центрами, зародження металургійного виробництва.

Ось так було пройдено шлях від Homo Sapiens до зародження китайської цивілізації. Наступний етап розвитку Китаю – створення централізованого монархічного правління у формі різноманітних династій. Історично у всьому світі така форма правління виникала раніше чи пізніше. Мабуть, була раціональною для тих умов. І вона пов'язана, звичайно, з диференціацією людства. Бідні – багаті, сильні – слабкі, розумні – дурні, працьовиті – ледачі, хитрі – чесні і т. д. І серед них в різноманітних кластерах населення з'являлися володарі, вани, хани, царі, очільники династій, а потім імператори. Одним словом – Правителі.

І, звичайно, всі хочуть бути Правителями. Тому і царств багато. І що це за царства були в Китаї – давайте розглянемо...

7.2. Династія Ся (2070–1600 до н. е.)

Як історично відомо, до 2000 року до н. е. з туману історії проявилася перша китайська династія верховних правителів, династія Ся. Карта (рис. 7.1) відображає територію, яка традиційно асоціюються з династією Ся, зокрема в долині річки

Хуанхе (Жовта річка). Оскільки про цю річку буде не раз йти розповідь в цій частині книги, покажу і її русло (рис.7.2).

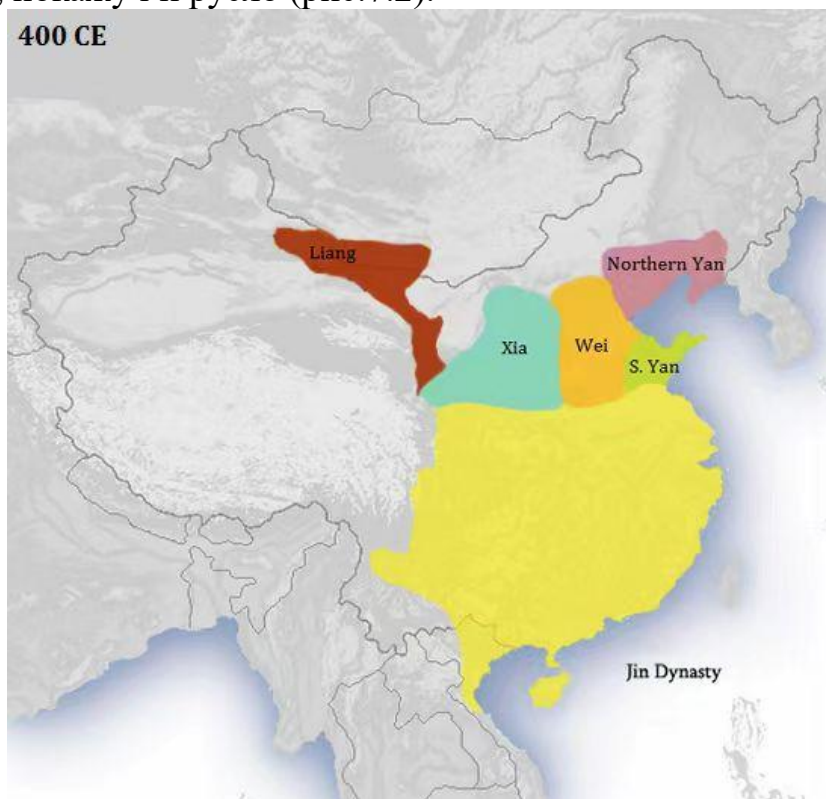

Рис.7.1. Карта, що ілюструє територію династії Ся [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/China400ce.png>

Рис.7.2. Сучасне русло річки Хуанхе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Хуанхе>

Щоправда, є думка, що ніякого Ся взагалі не існувало. Коли записувались перші історично-міфічні перекази, терміном Ся позначалася сукупність китайських земель і населення. Але сьогодні вчені загалом згодні з тим, що династія Ся є історичним фактом. У той час існувало кілька десятків маленьких «держав», і, можливо, Ся було серед них найсильнішою і найрозвиненішою. Судячи з усього, одна зі столиць Ся знаходилася на березі річки Ло, в межах тієї ж самої території поширення культур Яншао і Луншань. Тут виявлено залишки двох великих палаців, один із них становить в плані майже правильний квадрат зі стороною біля 100 метрів.

Але... Ця династія обплутана великою кількістю різноманітних міфів. І вони досить цікаві і перегукуються з сьогоденням. Є навіть такі, що передбачили сучасну теорію Великого вибуху!

Знайомтеся...

Міф 1. З Великого Початку, повної порожнечі, з'явилися первинна матерія і життєві сили. Усе, що було «легким і чистим (!)», підняло вісь догори й утворило небо, а «важке і брудне» опустилося вниз і утворило землю. Потім, без будь-чєї допомоги, почали виникати істоти, які, будучи несхожими одна на одну, розділилися на різні види риб, птахів і звірів. **І нарешті, людина народилася з небуття, щоб знайти форму в бутті.**

Інший міф про творіння є більш барвистим.

Міф 2. Спочатку Всесвіт був яйцем. Яйце розколося, верхня його частина стала небом, нижня – землею, а з самого яйця з'явився прабатько всіх людей Паньгу. Протягом вісімнадцяти тисяч років він ріс і досяг гігантських розмірів. Після смерті він розпався на частини: його очі стали сонцем і місяцем, кров – річками і морями, жили – дорогами, плоть – землею, волосся – лісами, краплі поту – дощем, дихання – вітром, а блохи, що жили на його тілі, – прабатьками людей. Протягом 216 000 років дванадцять Небесних Імператорів управляли Всесвітом. За ними пішли три правителі з людськими головами і зміїними тілами. Вони дали народження династії земних імператорів, з яких п'ятеро останніх визнані першими китайськими історичними записками, що з'явилися за століття до народження Христа. Найзнаменитіший із них, Хуан Ді, або «Жовтий імператор», якого вважають героєм-засновником Китаю, зійшов на трон 2698 року до н.е. Завдяки тому, що йому вдалося перемогти войовничих варварів і утвердити перевагу «землі за перевалами» – території в середній течії Хуанхе за оточуючими гірськими ланцюгами, він запровадив інститут правління, тоді як його перший міністр вигадав писемні символи. Мудре правління Жовтого імператора стало золотим віком, упродовж якого всі люди були чистими серцем і жили в процвітанні, роблячи свій внесок у розвиток цивілізації. Його послідовники, чіє правління також проходило в гармонії з навколишнім світом, запровадили астрономічні спостереження, календар і контроль над повеннями. Кожен із цих правителів посідав престол не за правом народження, а завдяки своїм особистим чеснотам. Так, наприклад, розповідають, що, коли один із них, якого звали Яо, постарів і вирішив знайти собі гідного наступника, мудреці порадили йому звернути увагу

на скромного селянина на ім'я Шунь: «Він син сліпої людини. Його батько дурний, його мачуха сварлива, а зведений брат високомірний. І все ж він живе в гармонії з ними, проявляючи ключову шанобливість. Він уміє справлятися з боєм, і його серце не озлобилося». Почувши цей похвальний відгук, правитель вирішив віддати Шуню в дружини двох своїх дочок і поспостерігати за його поведінкою. Випробування пройшло успішно. «Послухай, Шунь, – сказав Яо, – я перевіряв твої поради щодо тих справ, про які ми говорили. Протягом трьох років вони приносили хороші результати. Я хочу, щоб ти зайняв мій престол і став государем». Шунь спочатку заперечував, кажучи, що він недостатньо добродішесний для того, щоб впоратися з таким відповідальним завданням, але врешті-решт все-таки погодився з пропозицією Яо.

З часом Шунь поступився престолом Юю, що втихомирив потоп, а Юй поклав початок династії Ся, в якій нарахувалося сімнадцять правителів, завдяки чому нащадки присвоїли йому царствений титул Добродішесний Засновник Династії. Останній представник його династичної лінії, який правив через п'ятсот років, виявився зовсім іншою людиною. Це був жорстокий і порочний тиран, і його цілком заслужено скинули з престолу, який зайняла перша династія, що ясно і виразно постає перед нами у світлі історії, – династія Шан, яка, згідно з традицією, почала своє правління близько 1600 року до н. е.

Що в цих міфах правда, а що вигадка, вже ніхто не знає і не дізнається. Але ось така схильність до відображення позитиву в історії, нехай з допомогою міфів, дуже характерна для китайців.

7.3. Династія Шан (1600 – 1046 роки до н.е.)

В час зародження цієї династії на території, яка відповідає території сучасного Китаю, були й інші суспільства (царства). Але історики виділяють саме цю династію тому, що вона добре задокументована. Про неї є більше інформації, ніж про інші царства. І вона лежить на тому шляху, за яким історики відслідковують розвиток китайської цивілізації. Але зразу потрібно уточнити, що час її існування наводиться різний в різних джерелах. Так, у вже згадуваній книзі Р. Крюгера [7] вказано 1523(?)–1027(?) рр. до н. е. Всі ці роки престол у династії Шан передавався від брата до брата, або до сина в тому разі, якщо братів не залишалося.

Чим же вона виділилася і ввійшла в історію Китаю?

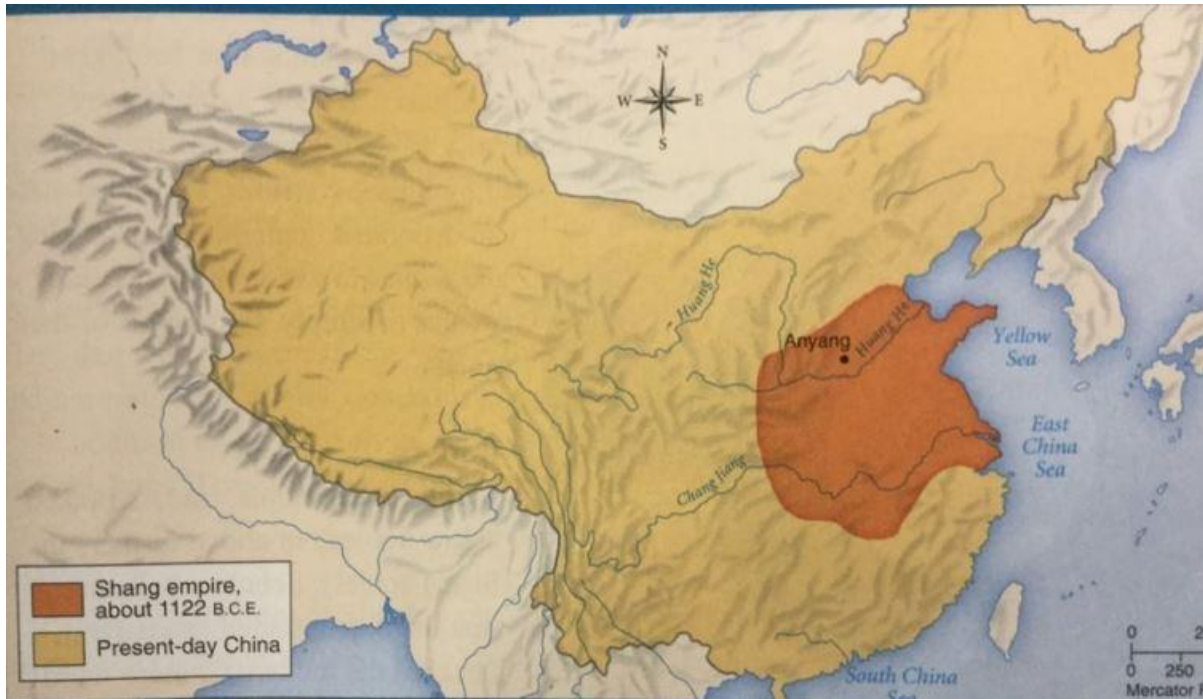

Рис.7.3. Карта, що ілюструє територію династії Шан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tur-gid.net/kitaj/dinastii/d-shan.html#i-6>

1. **Розміщення.** Вийшла ця династія з попередньої – династії Ся. Довго шанці (будемо їх так називати) шукали місце, де їм жити. Поки близько 1400 р. до н.е. їх правитель Паньген не вибрав місце для заснування Великого міста Шан. Приблизно в шістсот п'ятдесяти кілометрах на південний захід від сучасного Пекіна.

2. **Місто Шан.** Працьовиті шанці з старанністю будували своє місто. Звичайно, в першу чергу – комплекс будівель палацу правителя (-ів), огорожених потужними стінами (що-що, а стіни китайці завжди будували гарно). Прямокутні помешкання для населення міста будувалися на піднятих платформах з утрамбованої землі, настільки твердих, що їх не змогли розмити дощі трьох тисячоліть; на краях платформ розташовувалися парні стовпи, на які спиралися легкі крокви, що підтримували загострені дахи з обмазаних глиною циновок. Отам і жили люди. Землеробці, аристократія, торговці, майстри. Про них детальніше.

3. **Майстри.** Почали формуватися міста. Починаючи з столиці. Значну частину міста займали ремісники. Що ж і як вони вміли робити? Та все, що треба до життя. Причому деякі технології не перевершені і сьогодні. Як вони виплавили бронзові вироби? Робили з воску виріб. Обмазували його глиною. Коли глина ставала твердою, нагрівали і через отвір виливали воск. А всередину такої «глиняної» посудини заливали розплавлену мідь (83%) і олово (17%). Потім розбивали глину – виріб з різноманітними красивими, тонкими візерунками готовий. Щоб плавити мідь, роздувати в печах вогонь, вони придумали міхи! Недооцінюємо ми стародавніх людей!

4. Релігія. Вони розподілили богів за природними стихіями та сферами дій. По суті, вони ще в ті давні часи знали, що за кожну діяльність повинен відповідати один менеджер – Бог (істина проєктного менеджменту).

Ці Боги, за своєю суттю були духами гір, річок, вітрів, хмар, блискавок, небесних тіл, а найважливіші з них – духами землі, що дає врожай. На відміну від християнської, та й інших релігій, вони не мали жодного стосунку до моралі, будучи ні поганими, ні хорошими. Деякі люди вірили у верховного бога, який через жіночого духа землі дав народження всім живим і рослинам; інші ставили його в один ряд з іншими богами. Звався він Шан ді, або Верховний владика. Китайські філософи і художники, втім, як і прості селяни, ніколи не припиняли діалогу з природою, вірячи в те, що гармонія між людиною і природою є ключем до загального добробуту, практика поклоніння предкам протрималася до минулого століття.

Про це сер Леонард Вуллі, провідний англійський археолог першої половини ХХ століття, писав: «Проста віра шанців у те, що людина живе після смерті, стаючи джерелом керівництва і захисту для своїх нащадків, а також гідним об'єктом поклоніння, задовольняла їхню істотну потребу і справила найбільший вплив на формування ідеалу китайської цивілізації». Як бачите, тодішня китайська релігія йшла від природи, і була тісно пов'язана з природою.

І ще одне. В жертву богам людей вони таки приносили...

5. Астрономія. Ох і астрономи були в ті часи. Без комп'ютерів. Але... Професіонали! Точна дата мала найважливіше значення для пророцтв оракулів і це стало однією з причин появи точного календаря. Можливо, він виник ще за династії Ся. Як би там не було, шанці абсолютно точно мали свій календар, причому дуже точний. На підставі астрономічних спостережень вони підраховували, що тривалість місячного місяця (тавтологія..., а як ще сказати про період «місяць» за місячним календарем) становить 29,5305106 діб (сучасні астрономи називають цифру 29,530585 діб, хоча може з того часу місяць уповільнився), місячного року – 354 доби, а в сонячному році налічується 365,25 днів.

Приведення у відповідність місячних і сонячних років завжди становило собою складну проблему, і шанцям вдалося її вирішити на тисячу років раніше за греків. Шанський календар був складений з такою науковою точністю, з якою, за словами Вуллі, «не могли змагатися ні Вавілон, ні Єгипет».

От такі астрономи жили в царстві Шан! І хто ще буде говорити, що тоді люди були інші? За кілька тисяч років людина не змінилася. Фізіологічно. Збільшився тільки обсяг інформації, яку вона здатна переробляти в сучасному світі. Але не змінилася інтелектуальна здатність людини її обробляти. Мабуть...

6. Гадання. Виконувалося на кістках. Люди тих часів вірили в щось потойбічне, надприродне. І це було зрозуміло. Наука не давала відповіді на питання, хто вони і звідки взялися. Я маю на увазі людину як вид. І чому саме такі закони Природи. Тому люди вірили в різних богів, які сотворили Природу і які нею керують. А якщо хтось є над світом, значить, він знає, що робить. І можна

якимось чином це вгадати. Звідси широке розповсюдження віри в богів і духів, гадання, містики і т.ін.

Це я сам нафантазував. Але, думаю, я був не першим, хто висловлює таку думку.

7. Мораль. Насправді спільний життєвий уклад шанців свідчив про суворий моральний кодекс і соціальну освіченість. Рабів, на відміну від інших країн, у них майже не було. Жінки користувалися повагою: вони не працювали в полі, а приносили туди їжу своїм чоловікам. Померлим дружинам Правителів, як і Правителям, здійснювалися жертвоприношення. Правителі рідко мали більше однієї або двох дружин. Їхні слуги жили цілком достойно – вони часто займали відповідальні пости і направлялися посланцями в інші племена, оскільки Правитель не завжди міг покладатися на своїх родичів, яких йому не дозволяло карати сімейне табу.

8. Влада. Ці слуги, які користувалися довірою, поступово еволюціонували в міністрів. Але управління було досить простим, і його головна мета полягала в збереженні цілісності царства. Хоч великої військової загрози ще не було, адже тюрко-монгольські кочівники почали свої набіги на Китай набагато пізніше. Але на всій території ходу з'являлися регіональні сили, міста-держави, які становили постійну загрозу для Шан. В першу чергу – для її цілісності. Що стосується тюрко-монгольських кочівників, то вони в той час, можливо, слугували джерелом нових ідей. Познайомити шанців з колісницею, конярством, шаманською магією і поклонінням зіркам...

Здійснення Правителем прямого контролю було обмежене тією короткою відстанню, яку могли подолати його колісниці, не розриваючи ліній комунікацій, а також природними перешкодами. Тому Правитель здійснював управління за допомогою системи феодалних уділів. Кожен з васалів отримував право керувати своїм уділом.

І він багато в чому покладался на васалів. Крім того, Правитель використовував дипломатичні методи, наприклад обсипаючи щедрими подарунками переможних воєначальників і відданих васалів і організовуючи їм вигідні шлюби. Все робилося для того, щоб зберегти владу. Це була головна мета кожного Правителя.

І це не залежить від того, демократична країна, чи ні. Дивлячись сьогодні на демократичні країни та їх обраних керівників, бачиш, що в бажанні зберегти владу вони роблять те ж саме. Я не про шлюби. А про бажання і дії зі збереження влади. Питання не в демократії. А в природі людини. Отримувати позитив від життя. І той, хто спробував насолоду від влади, вже не може від неї відмовитись. І все робить, щоб вона залишилася.

Кінець династії. Як я вже писав, престол у династії Шан передавався від брата до брата або до сина. Правління тринадцятого Правителя, Чжоу Синя, почалося незадовго до 1100 року до н. е. Як пишуть історики, він «погруз» в жорстокості і розпусті, хоч і був розумним. Царство ослабло.

В той же час, по-сусідству, знаходилося плем'я Чжоу. Це плем'я силою встановило владу над іншими сусідніми племенами. Вождем племені був Вень Ван – «Освічений володар», син шанської принцеси, яку видали за його батька задля зміцнення васалітету. На думку істориків, це було варварське плем'я. І ніхто не міг передбачити їхній подальший інтелектуальний розквіт.

Так от. «Освічений владика» продовжив завоювання і врешті-решт звернув свій погляд на палаци самого царства Шан. Не злякавшись великих відстаней, природних перешкод і потужної шанської армії, він спланував кампанію. Однак Вень Ван помер до того, як зумів здійснити задумане, заповівши зробити це своєму синові. Його син, У Ван, або «Войовничий владика», витратив дев'ять років на підготовку армії і формування союзу племен, які заприсяглися у вірності. Близько 1050 року до н.е. У Ван завдав удару, коли сили шанського правителя були ослаблені заворушеннями на сході. Легенди говорять, що він виступив 50-тисячним військом проти 700-тисячної шанської армії. Не дуже віриться, але факт є фактом. Битву вони виграли. Династія Шан впала після одноденної вирішальної битви.

У Ван увійшов до столиці. Вожді союзних йому племен прагнули пожитися здобиччю і скоріше повернутися до своїх фортець. Але У Ван їх зупинив. Відтепер, оголосив він, буде загальна покірність його правлінню, від «кутів морів і сходу сонця». Так зійшло сонце нової династії. Династії Чжоу.

7.4. Династія Чжоу (1046 – 256 роки до н.е.)

Час правління династії Чжоу історики розділяють на періоди (рис.7.4):

- Західна Чжоу (1046–771 до н. е.);
- Східна Чжоу (770–255 до н. е.);

Після падіння династії Шан настав період Чжоу, що тривав вісімсот років, але тільки триста з них чжоуські Правителі мали реальну владу. Перша фаза отримала назву Ранньої або Західної Чжоу. Розглянемо її.

7.4.1. Західна Чжоу (1046–771 до н. е.)

Всього в Західній Чжоу було 12 правителів. Історія та світогляд Західної Чжоу відомі за класичними трактатами «Чжоу лі» – Чжоуські ритуали, «Шу цзін» – Книга Історії, «Ши цзін» – Книга Пісень, «Ї цзін» – Книга Перемін.

Які характерні риси цього періоду історії Китаю?

Територія. Нове царство перевершило старе за розміром, досить швидко поглинувши майже весь північний схід Китаю, від річки Янцзи до пустель. До чого це призвело? Велика територія, подорожі небезпечні і тривалі, відтак виникає запитання: а як взаємодіяти з віддаленими територіями? Як ними управляти? В сьогоденному менеджменті є золоте правило управління: якщо система складна, то її необхідно розділити на менші частини. І за кожен частину призначити відповідального. А він, якщо хоче, нехай ділить свою частинку, ще на

менші. Це правило звучить так: «Розділяй і володарюй». Те ж саме відбулося в Чжоу.

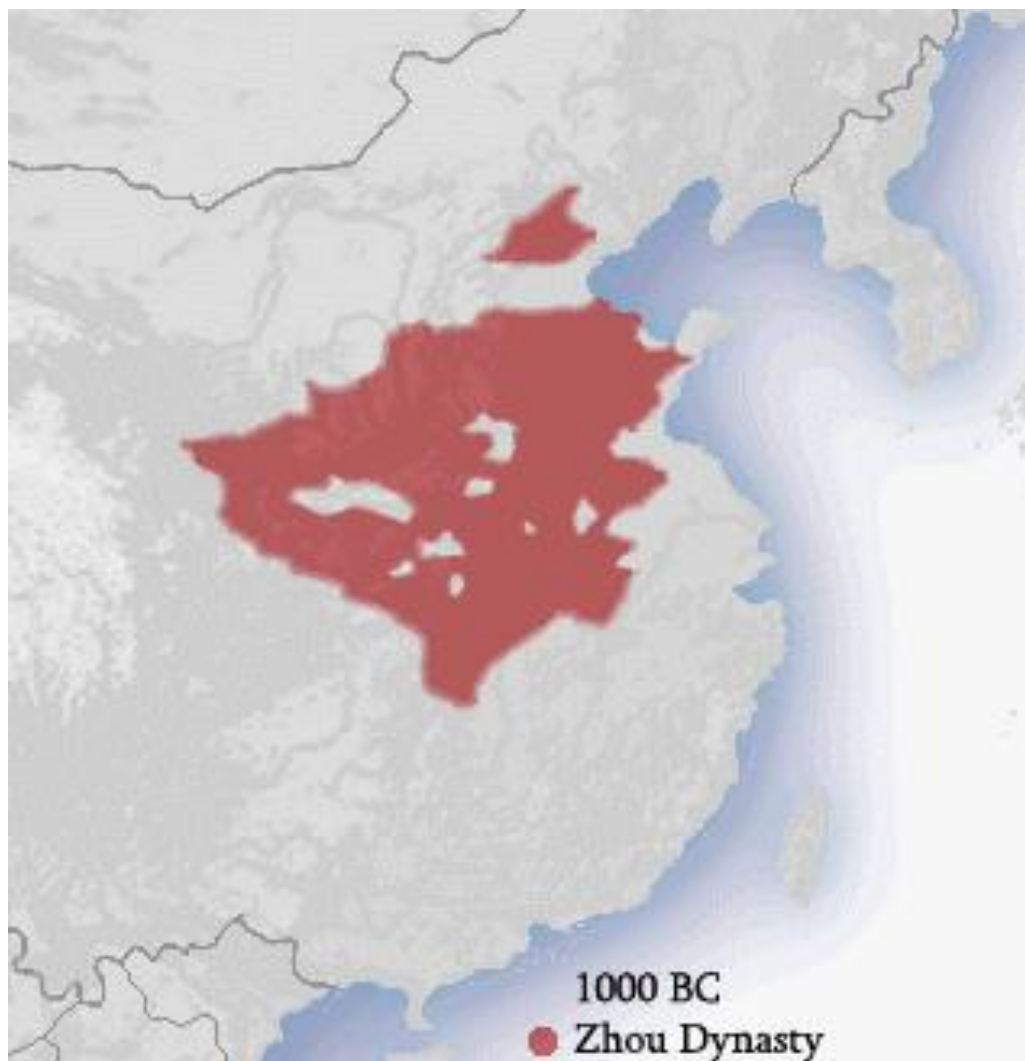

Рис.7.4. Карта, що ілюструє територію династії Чжоу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Династія_Чжоу

Влада. Нещодавно зайняті й завойовані землі були даровані у володіння удільним князям, які присягнулися у вірності верховному Правителю і обіцяли вірно нести службу (*є відповідальний за територію, який і ухвалює рішення – дуже розумно*). Вони також збирали податки зі своїх територій, частина яких надходила до царської скарбниці. Такі князі доводилися родичами Правителя, лідерами союзників, чи то місцевими вождями. А може й слугами нового Правителя.

Незабаром після завоювання шанського царства У Ван помер, і на престол зійшов його син Чен Ван, який отримав від батька неспокійну спадщину: недобудовану, необ'єднану державу, яка була охоплена відцентровими настроями. Але він був неповнолітнім. Тому молодший брат У Вана, Чжоу Гун, призначив себе регентом. Завдяки силі характеру та інтелекту, а також за рахунок жахливих

військових операцій і вправного переконання він дарував Правителю мир і зміцнив його владу. Для цього йому довелося придушити шанське повстання, яке розпалив його власний брат.

«Небо». Чжоусці залишили релігію шанців практично без змін, за винятком того, що вони запозичили у північних кочівників концепцію поклоніння зіркам. Звідси Небо – верховний Бог. А у нього з'явився свій представник на Землі – Верховний Правитель, якого відтоді почали називати Сином Неба. Небо очолило ієрархію підпорядкованих йому природних Богів (я вже говорив про відповідальних менеджерів – Богів), з яких найважливішими були Бог землі та Бог зерна, які завжди отримували свою частку жертвоприношень.

«Прикладна» релігія. На основі проголошення Неба Верховним Богом Чжоу Гун сформулював доктрину, яка впродовж кількох тисячоліть зберігала домінуюче становище в китайському політичному мисленні. Згідно з нею царська влада зумовлена «мандатом Неба». Правитель заслуговує на цей мандат своєю чеснотою: якщо він перестане слідувати чесноті, мандат буде в нього відібрано. Тому Правитель повинен приділяти найпильнішу увагу своїй чесноті (а про це дуже детально в наступному розділі, присвяченому конфуціанству).

І проповідувалась теорія, що насправді падіння династії Шан було зумовлене втратою нею Небесного мандата (а не зброєю).

Використовуючи цю ідею, Чжоу Гун використав інструменти інформаційного впливу задля зміцнення влади не тільки У Вана, а й майбутніх Правителів. Він закликав людей озиратися на стародавніх попередників, правителів Ся з думкою, що Небо плекало їх і захищало, доки не відвернулося від останнього з правителів, жорстокого і нещадного. І що останній правитель Шан віддався неробству, закинув справи управління і не здійснював належних жертвоприношень. І тому Небо знищило його. А от наш чжоуський Правитель добре ставився до людей, слідував чеснотам і виконував обов'язок перед божествами і Небом. Тому Небо наставило нас, зробило нам милість, обрало нас і наділило нас мандатом Шан, щоб правити у шанських незліченних землях.

Простежуючи походження свого царственного племінника Чен Вана від стародавньої династії Ся, Чжоу Гун у такий спосіб намагався надати легітимності владі нового дому, називаючи волю Неба головною причиною падіння династії Шан.

Примирення з шанцями. Приборкавши незадоволених чжоуських лідерів, Чжоу Гун боровся протягом трьох років за те, щоб назавжди викоринити вплив поваленої династії. В тому числі словом. Використовуючи «прикладну» релігію. Він говорив шанцям, що вони ні в чому не винні. І що все закономірно. Це була воля Неба. Цим самим він дипломатично дозволяв підкореним шанцям зберегти обличчя. Він також дозволив номінально продовжитися шанській династичній лінії для того, щоб її представники не припиняли здійснювати належні жертвоприношення своїм царственным предкам. У відповідь на приписуване шанцям падіння моралі він ввів заборону на вживання спиртних напоїв, порушення якої каралося драконівськими заходами.

Нова столиця. Чжоу Гун ініціював проєкт будівництва нової столиці. Метою цього є її перенесення в самий центр царства Чжоу. За допомогою ворожіння було отримано схвалення богів на будівництво, і після вибору точного місця послідували церемоніальні жертви жертвоприношення божествам (жертвами стали тварини). У місці, розташованому за десять миль від сучасного Лояна, збудували велике місто Лої – двійника сяючого Неба.

Потім він переселив весь цвіт знаті і трудового населення в це місто. А от свого племінника переселити йому не вдалося. Коли молодий Син Неба досяг повноліття, Чжоу гун підтвердив свою прихильність принципам, люб'язно «передавши» йому престол. Однак царствений племінник Чен Ван знехтував порадою правити з Лої і рідко там з'являвся. Тому Лої став справжньою столицею Чжоу набагато пізніше.

Структура суспільства. Насправді історики виділяють два класи – аристократію і простий люд. Але для аналізу розвитку суспільства я розбив китайське суспільство на дрібніші класи, які більш точно встановлюють їхнє місце в суспільстві.

Вище керівництво. На вершині суспільства, що сформувалося в перші століття династії Чжоу, перебував Правитель (Цар, Ван). Саме царство ділилося на князівства, кожне з яких по суті було державою всередині держави, зі своєю обнесеною стіною столицею і підлеглими уділами. Призначенням князів займався розпорядник Правителя (по нашому прем'єр-міністр), він же головнокомандувач. Правитель, або ван, стояв над усіма, але радше за титулом, ніж за фактом, оскільки багато князів відкрито називали себе ванами власних князівств.

Аристократія. На наступній ступені суспільної ієрархії перебувала аристократія. Учені, державні службовці, купці (які тільки почали зароджуватися). Аристократи рухали китайську цивілізацію вперед. У аристократії теж були ранги. Нижче князів Чжоу на соціальних сходах розташовувалися представники трьох старших рангів – маркізи (хоу), графи (бо) і барони (цзи). Серед решти шести рангів були менш шляхетні стани лицарів, міністрів і вчених, чисельність яких швидко збільшувалася.

Уявіть, 3000 років тому в Китаї був клас вчених. І вони зіграли колосальну роль в його розвитку. Але про це нижче.

Були ще державні службовці. До яких відносилися – майстер молитов, історіограф, та ін.

Нижче розташовувалася маса простих людей – «чорноголових». Серед них раби, селяни і «працюючі не селяни» – різнобарвна група обслуговуючих працівників, майстрів, купців, і т.ін.

Проміжний клас. Над селянами і під аристократами розташовувався змішаний клас, куди входили домашні слуги, моряки, шамани, рудокопи, ремісники, купці й навіть розбійники. Цей клас був різношерстим, нічим не об'єднаним і виділявся різними сферами діяльності.

Клас купців тільки зароджувався. Як і в наш час, це були дуже активні, пробивні, ініціативні люди, які не тільки хотіли заробляти, але й вміли це робити.

І, звичайно, вони ніяк не хотіли повертатися до найбільшого класу того часу – до селян.

Селяни. Більшу їх частину становили кріпаки, які працювали на землі, розбитій на ділянки, платили оброк, служили в армії, коли виникала потреба, і надавали своєму панові всі ті послуги, які той міг від них вимагати (справжній феодалізм). Деякі могли стати незалежними хліборобами, але ця незалежність була єдиним, що відрізняло їх від рабів.

Селяни були прив'язані до своїх феодальних правителів, і якщо ті звалювали на селян тягар непосильних податків або піддавали надмірному гніту, вони піднімали повстання. І, здебільшого, гинули.

Селяни були неосвіченими і вкрай забобонними. Головним перепочинком від важкої праці слугували для них довгі щорічні свята. І ця традиція збереглася дотепер. Селяни, порівняно з аристократією, були значно більшою мірою прихильні до шаманізму.

Раби. Рабами ставали військовополонені і засуджені. У великому феодальному володінні могли триматися до десяти тисяч рабів. Усі члени сім'ї раба ставали рабами, і цей статус був спадковим. Звільнення раба на волю траплялося дуже рідко. Але, за оцінками істориків, рабів у Китаї в той період було не так уже й багато...

Існування як і кріпаків, так і рабів, судячи з історичних джерел, було важким. Це важке життя могло стати ще гіршим, якщо пан був жорстоким і бездушним. Таке насправді траплялося часто, і селяни піднімали повстання, кількість яких зросла з настанням VIII століття до н.е. Але не тільки це загрожувало Чжоу. Була більш серйозна внутрішня загроза, коріння якої лежить в бажанні влади конкретними особистостями. І це коріння існує у всіх країнах і в наш час.

Відцентрові процеси. Приблизно у VIII столітті до н.е. «децентралізація» влади призвела до того, що князівства поступово еволюціонували в повністю розвинені самостійні держави. Удільні князі в умовах миру і стабільності «занурилися» в місцеві проблеми, побудували власні армії. У такій ситуації все залежало від здатності верховного правителя зберігати єдність царства і захищати його від зовнішніх атак.

Але система успадкування – лотерея, що розігрується в материнському лоні (на відміну від демократичної системи, коли лотереї немає, а є тільки інформаційний вплив на виборців – більший вплив; обрали, але не завжди кращого), і якщо хороші, сильні та здібні правителі стримували сповзання держави до дезінтеграції, то погані, слабкі та дурні його прискорювали.

Послаблення династії починається за правління Лі Вана (10-й імператор династії, правив з 878 р. до н.е.). Його жадібність і жорстокість викликали гостру критику, з якою він боровся, наказуючи шаману виявляти головних недоброчливців, яких потім страчували. Багато удільних князів висловлювали невдоволення хоча б тим, що перестали приїжджати до двору в державних справах і присягати на вірність. Розгніваний Лі Ван настільки посилив свої репресії, що спровокував повстання і 841 року до н. е. був вигнаний. Після повалення Лі Вана

настав період регентства, що отримав назву ери Загальної гармонії. Коли через чотирнадцять років Лі Ван помер від старості на чужині, трон успадкував Сюань Ван.

Західна Чжоу припинила своє існування з причини особистих стосунків, а не зовнішніх впливів. Полюбив імператор наложницю Бао Сі. З ким не буває. Вона народила сина. Імператор на радісах кинув свою законну дружину, хотів вбити сина – свого законного спадкоємця. Дядько кинутої дружини Шень Хоу зібрав армію і переміг Лі Вана, якого було вбито. Імператором став його законний син – Пін Ван. Новий Правитель переніс столицю на схід, у Лої, виконавши нарешті волю мудрого Чжоу Гуна. Перенесення столиці стало початком періоду Східної Чжоу, перша фаза якого відома як «Весни і Осені», а друга – «Царства, що борються».

7.4.2. Східна Чжоу (770–255 до н. е.)

Фази розвитку «Східної Чжоу». Особливо нічого нового. Правителі царювали. Князі керували. Вчені консультували. Солдати воювали. Люди працювали. Як завжди і у всі віки. Але політична ситуація була різна. Що відображалось в подіях, які було розбито в хронології на два періоди – «Весни та Осені», і «Царства що борються».

1. «Весни і Осені». Перший період існування Східної Чжоу характеризувався слабкістю центральної влади і постійними міжусобицями князів. Причому, як зазвичай і в наш час серед політиків, часто брудними, підлими, жорстокими. Технічно в існуванні об'єднаної держави не було особливого сенсу, оскільки Правитель мав мандат Неба на управління всією землею. У період «Весни і Осені» царства Чжоу утворювали Чжунго (Серединне царство). А всі інші, хто не приймав центральну владу, вважалися варварами. До Серединного царства входило одинадцять князівств і ще приблизно чотирнадцять перебувало за його межами; але з цих двадцяти п'яти майже половина потрапила в залежність від своїх могутніших сусідів, охоплених нескінченними пароксизмами амбіцій. Боротьба амбіцій часто переривалася потребою в об'єднанні перед лицем загрози з боку варварів. За відсутності авторитарного Правителя хтось достатньо сильний мав очолювати союзи князівств. Тому починаючи з 685 року до н. е. у хроніках згадується низка «диктаторів», які, щоб зберегти видимість підпорядкованості Правителю, називалися «гегемонами». Кожен з них був наймогутнішим феодалним правителем свого часу, який не тільки керував військовими кампаніями, а й виконував роль верховного арбітра в суперечках між іншими князями, формував союзи для стримування надмірної агресії, отримував податки, які раніше сплачували до царської скарбниці, і володів майже такою самою абсолютною владою, якою колись володів чжоуський Правитель. Завдяки таким заходам більшу частину періоду «Весни і Осені» вдавалося зберігати деяку подібність державної єдності. Незважаючи на падіння моралі та відсутність стабільності. І цей період вже точно не можна назвати несилловим...

2. «Царства, щоб борються». 479 року до н. е. напівварварське князівство Чу, що займало більшу частину долини Янцзи, поглинуло маленького сусіда, поклавши початок двохсотлітній епосі широкомасштабної кривавої боротьби, що дістала назву періоду «Царства, що борються» (рис.7.5).

Це була боротьба за оволодіння всім Китаєм – точніше, тілом Китаю, оскільки його душа вже була завойована людиною, яка, за дивним збігом обставин, померла в тому ж самому 479 році до н.е. Цій людині, якій, можливо, судилося чинити найбільший і найтриваліший вплив на людство з усіх людей, які коли-небудь жили, звали Кун Фу Цзи – вчитель Кун. На Заході він відомий як Конфуціус, або Конфуцій.

Наука. Коли йде війна – найбільш потрібні воїни. А коли настав мирний час? Хто потрібен? За період династії Чжоу мирного часу було достатньо для того, щоб «від нудьги» боротися за владу. А боротьба за владу вимагає використання інтелектуальних ресурсів. Тому правителі Чжоу в значній мірі поклалися в справах управління на вчених людей. Ці люди були спадкоємцями традиції колишньої шанської аристократії, і жадібно вбирали в себе досягнення завойованої цивілізації. Так з'явився клас високоосвічених людей. Ці люди, які були джерелом і провідниками китайських інтелектуальних досягнень, стали відомі як «вчені». Вчені належали до верхніх соціальних верств. Завдяки їм наука значно просунулася вперед. Зокрема:

Інформаційний простір Китаю. Китайські вчені зіграли основну роль у створенні або збереженні більшої частини монументальних праць, що пізніше увійшли до складу конфуціанського п'ятикнижжя. Це три більш ранні книги: «Книга пісень» (Ши цзін), «Книга ритуалів» (Лі цзі), «Книга Перемін» («І цзін»). Решта дві присвячені історії. Найбільш ранню з них – «Шу цзін» – називають «Книгою історії» («Книгою документів»), оскільки вона становить собою зібрання державних постанов, промов (таких, як промова великого Чжоу Гуна, звернена до засновників Лої), звітів тощо. Але... Якщо наведені в цій книжці факти про Західну Чжоу досить надійні, то більша частина інформації, пов'язаної з попередніми династіями Шан і Ся, є або вигаданою, або є пропагандою.

Останній класичний текст, аннали «Весни і Осені» («Чуньцю»), був написаний пізніше за інші. Хоча це хроніки лише одного з князівств із 722 до 481 року до н. е., їхню назву було присвоєно всьому розглядуваному періоду.

За глибиною впливу на суспільство ці книги можна порівняти з Біблією. Вони відчинили ворота в китайську літературу.

Рис.7.5. Китай в період «Царств, що борються» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uahistory.co/pidruchniki/world-and-ukraine-history-integrated-course-6-class-golovanov-2019/world-and-ukraine-history-integrated-course-6-class-golovanov-2019.files/image153.jpg>

Військова наука. Безперервні війни приводять до накопичення військового досвіду і появи перших наукових праць за цією тематикою. Фундатором військової теорії вважається Сунь Цзи. Його «Трактат про військове мистецтво», став каноном військової науки свого часу і досі справедливо вважається класикою військово-стратегічної думки.

Астрономія. Продовжився бурхливий розвиток астрономії, започаткований ще в династії Шан. З'явилися нові прилади для визначення координат небесних світил. За 600 років до н. е. був запроваджений сонячно-місячний календар. Знаки 12 тварин служили для позначення «земних гілок» циклу в 600 років. У IV столітті до н. е. вченим Ші Шенем був складений перший в світовій історії зоряний каталог. Він вмщував 800 зірок. Починаючи з 240 р. до н. е. точно фіксувалася кожна поява комети, відомої нині як комета Галлея.

Медицина. Значні досягнення стародавніх китайських медиків. Частина їхніх методів лікування не втратили своєї актуальності і в наш час: голковколювання, пульсова діагностика, припікання тощо.

Філософія. Складаються матеріалістичні переконання, в основі яких лежали уявлення про п'ять першоелементів («стихій») природи: воду, вогонь, метал, дерево, землю. Одночасно відбувається становлення головних принципів вчення про протилежні і взаємопов'язані сили інь і янь, дія яких розглядалася як причина руху в природі.

Прикладна наука. Союз учених і ремісників призвів до досягнень, таких як виготовлення музичних інструментів, виробництво солі та заліза, будівництво іригаційних споруд, а ще – поява міри довжини – фути. Він був розбитий на десять дюймів, що відображало схильність китайців до десяткової системи, яка з'явилася в шанські часи. Десяткова система використовувалася і раніше, причому більш послідовно, ніж у будь-якому іншому відомому нам місці. Така система, зрозуміло, відіграла важливу роль у розвитку математики і методів точних вимірювань.

Китайці значно обігнали Захід у технології виробництва заліза. Китайцям вдалося довести до досконалості свої потужні гончарні міхи. А значить і постійно підтримувати температуру, потрібну для виробництва литого заліза, яке помітно відрізнялося від західного сиродутного заліза. Китайцям вдалося понад два тисячоліття зберігати секрет виготовлення литого заліза. Лише в XVIII столітті в Англії зуміли це повторити. Доступний і дешевий метал використовувався в Китаї для виготовлення всього – від кухонного посуду до зброї.

Менеджмент. Найбільший внесок у розвиток цивілізації своєї країни китайські вчені зробили, будучи в ролі вчителів і державних службовців (консультантів Правителів). Під час консультування Правителя головною зброєю вченого було цитування стародавнього прецеденту, від якого ніхто не міг просто так відмахнутися. Інколи, щоб утримати правителя від нерозумної політики, вчений вигадував прецедент сам. Це не був обман. Це було своє власне трактування висловлювань мудрих предків. Часто думки такого вченого не співпадали з думками правителя (як і в наш час). І говорячи, те що він думає, цей «консультант» часто ризикував своєю посадою. А інколи і своїм життям. Але

найчастіше це його не утримувало, оскільки він завжди був готовий прийняти смерть на знак відданості своєму Правителю.

А в наш час? Найчастіше радники і експерти говорять те, що хочеться чути керівнику. Ради збереження посади. То чи кращою стала людина?

На тлі безперервної боротьби за владу, характерної для всього періоду «Весни і Осені», серед внутрішніх хвилювань, жорстокості, зради і корупції, вчений на посаді чиновника продовжував відігравати важливу роль у сутичці Добра і Зла. Ця роль виражалася в його впливі на феодалських Правителів, які заповнили вакуум, що залишився після ослаблення царської влади. Так, наприклад, Хуан Чжун, перший міністр одного з феодалських Правителів, побачивши, що дуже складно захистити землі, завойовані у сусідніх князівств, порадив Правителю їх повернути мирним шляхом. І тим самим створив з ворогів союзників. Звільнивши від внутрішніх боїв свої армії, вони спільно дали відсіч варварам. Після цієї події, що відбулася 679 року до н. е., протягом двох століть (аж до початку періоду «Царства, що борються») гегемонам, які змінювали один одного, вдавалося підтримувати крихку єдність країни.

Сім'я. В основу китайської цивілізації здавна було закладено шанобливе ставлення до батьків, поклоніння предкам.

Це залишилося в них і досі.

Суспільство і релігія, людина і бог об'єднувалися в сімейному союзі. Цей союз зазвичай складався з кількох поколінь, що живуть в одному домі, де старші батьки, володіли абсолютною владою, отримуючи у відповідь безмежну відданість. Суть шанобливого ставлення можна передати такими словами: «Батько мій і мати породили мене, турботою своєю оточили мене, вони приголубили, вигодували мене, виростили мене, виховали мене, виплекали ніжно любов'ю мене, мій обов'язок перед ними, що в серці виник, як небо безмежне, такий самий великий!».

І за моїми спостереженнями це поклоніння, ця єдність у китайських сім'ях залишилась дотепер. Це відрізняє китайське суспільство від західного.

Але був і мінус у такому єднанні сім'ї. Адже, незалежно від соціального статусу, покарання за злочин часто поширювалось на всіх членів сім'ї, щоб підкреслити доктрину колективної сімейної відповідальності.

Жінки. Полігамія, як і звичай заводити наложниць, стала наслідком зростання добробуту чжоусців і соціального домінування чоловіків, що було однією з головних відмінностей їхнього суспільного устрою від шанського, що був близьким до матріархату.

Становище жінок мало відрізнялося від рабства, з котрого вони могли звільнитися тільки завдяки сексуальній привабливості, сильному характеру, похилому віку або хитрості й підступності. Характерним прикладом тут може слугувати жінка, яка зробила все для того, щоб князь запідозрив законного спадкоємця її чоловіка в спробі його отруїти і замість хибно звинуваченого чоловіка призначив спадкоємцем її власного сина.

Чим не історія про Роксолану. І, знаєте, в історії Китаю це не раз повторювалося. Принаймні, вивчаючи історичну літературу, я подібні історії не раз це зустрічав у різних династіях і царствах.

Статус жінок робив неминучими інтриги, які протягом століть ставали причиною загибелі династій. І тому не дивно, що чоловіки, які мали достатньо підстав звинувачувати себе самих, скаржилися словами поета: «Не в небесах джерело смут, а в жінці причина тут». Моралісти обожнювали розповідати історії про катастрофи, накликаючи на голову видатних чоловіків їхніми жінками, – катастрофи, подібні до тих, що поклали кінець династіям Ся і Шан. Про людину, страчену через те, що вона видала важливий секрет своїй дружині, вони говорили: «Він проговорився своїй дружині. Він і справді заслуговує на смерть».

Однак жінка володіла і власними правами, особливо якщо вона була головною дружиною. Звичайно ж, вона мала поводитися скромно, коли в дім приходили гості, і навіть залишатися за ширмою, якщо її чоловік був князем, але гості часто приносили їй подарунки на знак своєї поваги. І її становище було цілком надійним доти, доки вона підкорялася батькам чоловіка, дотримувалася вірності, народжувала дітей, а також не базікала надто багато. «Якщо з довгим язиком дружина, всі біди до нас тягне вона», – сказано в «Ши цзін» («Книзі пісень»). Порушуючи ці правила, жінка ризикувала розлученням. Вона ж, зі свого боку, була прив'язана до чоловіка до кінця життя, і на вдів, які повторно вийшли заміж, дивилися косо.

Відпочинок. Як і в наш час, і тоді, люди любили спорт. В одному з джерел я навіть зустрів слово «футбол». Але не впевнений, що це був звичний нам футбол, винайдений в Англії. Але були змагання з метання наконечників стріл у вазу. Деякі вчені вважають спорт чжоушанців попередником таких ігор, як кістки, карти і шахи (хоча єгиптяни грали в деяку подобу шашок ще в IV тис. до н. е.). Любили полювання і їзду на колісницях, півнячі бої. Але найбільшою популярністю у чжоусців користувалися змагання зі стрільби з лука. Єдиними офіційними школами, що існували в ту епоху, були школи лучників. Змагання влаштовувалися за кожної зручної можливості.

Змагання супроводжувалися рясними бенкетами. На яких, як і в наш час, звучала музика. Насправді музика, як ритуальна, так і розважальна, відіграла досить помітну роль у житті аристократів. Найчастіше кожен сам грав на якомусь інструменті. Професійні музиканти зазвичай були сліпими, мали офіційний ранг і користувалися великою повагою. На урочистостях будь-якого роду були присутні або квартети музикантів, які виконували також і вокальні партії, або групи флейтистів, або цілі оркестри, які грали на «дзвінких каміннях» – кам'яних плитах (інструмент бін), духових і струнних інструментах, великих і маленьких барабанах, а також дзвонах.

Їжа. Як і сьгоднішні китайці, чжоушанці любили неформальні застілля та офіційні банкети. Тому спортивні змагання та релігійні церемонії рідко відбувалися за відсутності напоїв. Часто це був лише фруктовий сік або слабоалкогольний напій із зерна, але вживання, наприклад, просяного пива часом

могло призвести до сумних наслідків. Я вже відзначав, що Чжоу Гун після завоювання Шан видав указ про заборону вживання спиртних напоїв.

Шеф-кухарі при княжому дворі мали статус важливого державного чиновника. І саме вони забезпечили лідируюче положення китайської кухні у світовій кулінарії до сьогоднішнього дня. Окрім специфічних делікатесів, таких як ведмежі лапи, у 600 році до н. е. обід міг складатися з таких страв: Суп – яловичина, баранина, свинина. Риба – осетер, лящ, короп або черепаха. М'ясо – варена або тонко нарізана баранина чи свинина; рубана яловичина; смажена свинина з соусом і гірчицею; курча з телятиною; просте або гостре сушене м'ясо; рагу з оленя, лося, равликів або зайця. Дичина – фазан або куріпка. Овочі – селера, гірчиця, пагони бамбука, ряска, рдеет, таро або квасоля; папороть (двох типів). На десерт вони могли вибрати персики, сливи, дикий виноград, апельсини, дині, кавуни та китайські фініки (плоди дерева ююба). І ще, вони любили соління.

Як бачите, практично все те, що і сьогодні споживають в Китаї. І що ми не раз пробували. Крім ведмежих лапок. Ну не бачили ми їх в магазинах, і не замовляли в ресторанах...

Але найдивовижніший факт, пов'язаний з раціоном китайців, полягає в тому, що вони з незапам'ятних часів утримували молочних тварин і тісно контактували з людьми, які п'ють молоко. Але самі, аж до появи морозива у ХХ столітті, ніколи не вживали молочних продуктів.

Але в сьогоднішньому Китаї молока багато. В цьому я сам пересвідчився. Ми постійно купуємо за ціною 8,5 юаня за літр (коли я пишу ці рядки, це близько 50 гривень). Значить, китайці п'ють молоко, і багато, бо у всіх продуктових магазинах воно є.

Потойбіччя. Ритуали, гадання, молитви, жертвоприношення (тварин) – все було. Як і в попередні історичні епохи. Стародавні китайці вірили в потойбічне життя, духів, богів. Вони вірили в безсмертя душі, але без райських блаженств або пекельних мук – так, душі покійного загрозували страждання, але лише в тому разі, якщо родичі не здійснюватимуть для неї необхідних жертвоприношень. Шан ді, верховне божество, не був ні космічним творцем, ні вершителем верховного правосуддя, ні автором моральних кодексів, і його єдиний зв'язок із чеснотою полягав у необхідній умові отримання божественної санкції на царське правління.

А що ж ще вони могли робити на тому рівні знань про закони природи? Звідки вони взялися? Звідки взявся світ? Не могли ж вони уявити, що світ виник сам собою в момент Великого вибуху. Хоча й моменту вибуху не було, бо до нього не було ні простору, ні часу. Так кажуть вчені.

Звичайно, віра «в потойбіччя» відтоді трансформувалася у зв'язку з новою інформацією, яку люди отримали за час, що пройшов від династії Чжоу. Вже ніхто не вірить, щоб Бог сидить на небі (мабуть, майже ніхто). І вже предки чжоушанців реалізують свою космічну програму. Запускають ракети на орбіту Землі, Місяць, Марс, і т.ін. Але віра в щось «небесне» все одно в багатьох залишилася...

7.5. Виробництво в Стародавньому Китаї

За незліченні мільйони років у Китаї предок людини (пане Юрію, я скептично ставлюся до теорії Дарвіна, тому тут правлю, але це -- на Ваш розгляд) еволюціонував у стародавню людину, а потім у людину, яка нічим не відрізняється від сучасної. І яка від мисливця, який мешкав у печерах, дійшла до співпричетності трьом найбільшим досягненням, що сформували наш світ: практиці землеробства, яка почалася на Близькому Сході близько VIII тисячоліття до н. е. і спричинила заснування сіл і міст; розвитку металургії, також відкритої на Середньому Сході, після того як якийсь гончар, можливо, ще до початку III тисячоліття до н. е., уперше помітив, який вплив чинить жар його печі на мідь та інші мінерали; реєстрацію подій і спілкування за допомогою писемності, яка, вочевидь, зародилася в III тисячолітті до н. е. у храмах Шумеру, де місцеві жреці вели з її допомогою облік підношень.

І також китайці ще в ті часи стали лідерами з виробництва шовку. І залишаються ними й понині.

Але чи були ці досягнення насправді всього лише відлунням того, що відбувалося на Заході, або ж вони були спонтанними? От, наприклад, металургія. Китайці почали виплавляти мідну руду до III тисячоліття до н. е. Області, де це вперше сталося, мали власні багаті запаси руди, в той час як єгиптянам довелося витратити ціле тисячоліття на те, щоб навчитися одержувати бронзу з власної міді. Китайці відкрили для себе бронзу дуже рано (близько 2200 р. до н. е.). Через те, що їхня мідна руда зазвичай містила домішки, зокрема й олова, вони могли натрапити на процес змішання міді та олова для отримання бронзи за щасливим збігом обставин.

Оскільки подібні результати були отримані не тільки в Китаї, але й на Середньому Сході та на Заході, виникає питання, як у ті часи відбувався обмін інформацією? Як реалізовувалися культурні зв'язки? Ні радіо, ні телебачення, ні газет, ні тим більше інтернету в ті часи не було. Та й подорожі на такі відстані були практично неможливі. Як і на чому можна було долати тисячі миль найвищих гірських хребтів і безкрайніх пустель? Пошук відповіді на це запитання давно є предметом запеклих суперечок серед вчених.

Так, землеробство могло з'явитися самостійно. Адже землеробству на плідючих землях, що витягнулися вздовж річки Хуанхе, можна було навчитися в самої природи, що розповсюджувала й вирощувала насіння, тоді як утримування в загонах слухняних тварин могло видатися надійнішим способом забезпечення їжею, ніж полювання. Так й китайська писемність мала тривалий період місцевого дозрівання, і вона не містить жодних ознак зовнішнього впливу. Бо в її основі – ієрогліфи. Чого немає ні на Середньому Сході, ні на Заході.

І це все було в Стародавньому Китаї! А більш пізній розвиток? Наприклад, винайдення пороху, також в Китаї. Ці приклади показують, що розумними китайці були ще з доісторичних часів. І знаєте, не здивувався, коли дізнався, що на міжнародній платформі по визначенню IQ рівня (рівня інтелектуальності)

китайці на першому місці. Не хочу тут казати про місце українців у цьому рейтингу. А тут буде цікаво розглянути саме інтелектуальну складову розвитку нації. Яку неможливо уявити без писемності.

7.6. Писемність в Стародавньому Китаї

Зрозуміло, що цивілізація неможлива без інформаційного обміну. А для цього потрібна писемність, щоб тиражувати інформацію задля несилового впливу на людей. Як і вся китайська нація, китайська писемність є однією з найдавніших, а також однією з найскладніших систем письма у світі, з історією, яка налічує більше 3000 років. І має назву “китайське письмо” (中文). Вона є важливим елементом культурної спадщини Китаю та має вирішальне значення для розвитку мабуть не тільки китайської мови, літератури та філософії, а й інтелекту в цілому. Ця унікальна система письма пройшла довгий шлях еволюції, зберігши ключові елементи своєї форми, водночас адаптуючись до потреб часу.

Точна дата появи китайської писемності залишається невідомою, але найдавніші викопні китайські писемні джерела, які можна вважати справді писемними, датуються часом династії Шан (XVIII-XII століття до н.е.). Зміст ранніх писемних джерел обмежується короткими написами на бронзових посудинах і на ворожильних кістках – лопатках великої рогатої худоби та панцирах черепах. До теперішнього часу розшифровані далеко не всі ранні ієрогліфи. Ці написи, відомі як «цзягувень» (oracle bone script). Їхні символи були графічними, часто схематично зображаючи об'єкти та поняття, що вони представляли. Наприклад, символ для «людини» нагадував стоячу фігуру, а символ для «жінки» зображав фігуру на колінах.

Уже на той час китайська писемність була досить розвиненою, з понад 2500-3000 символами, більшість із яких можна прочитати й сьогодні. Це свідчить про те, що формування писемної системи почалося ще раніше, і до часу династії Шан вона досягла значної складності.

Тому деякі вчені вважають, що насправді вона виникла близько 6 тисячоліття до н.е. на основі піктограм і ідеограм, які зображували фізичні об'єкти або абстрактні поняття. Можна говорити, що це була не писемність, а образотворча діяльність. Передача інформації через малюнки, що зображували реальні об'єкти. У V-му тисячолітті з'явилися перші символи на керамічних виробках. Подальший розвиток привів до справжніх написів на бамбукових і дерев'яних дощечках, що відносяться до XXII століття до н. е.

Але не можна обійти одне питання. Чому ієрогліфи, а не алфавіт? У Месопотамії, де вперше з'явилася писемність, теж спочатку все йшло за «китайським» сценарієм. Мова складалася, переважно, з односкладових слів. Піктограми для двох або більше складів можна було з'єднувати, утворюючи інше, за потреби абстрактне слово. Для позначення слів, які не можна зобразити за допомогою символів, використовувалися ребуси, складені з омонімів. Вводячи нові, дедалі тонші значення, шумери поступово стилізували свої піктограми в

клинописний алфавіт і отримали завершену систему. У 1 тисячолітті до н. е., шляхом постійного скорочення знаків, фінікійці перетворили клинопис на алфавітну систему, завдяки якій більшість мов володіють майже безмежними можливостями для вираження власних думок за допомогою обмеженої кількості букв.

Китайці, які також починали з піктограм, слідували приблизно тим самим шляхом, але в підсумку так і не прийшли до алфавіту. Замість того щоб скласти свої слова з двадцяти-тридцяти букв, вони досі записують кожне слово за допомогою окремого ієрогліфа. Таким чином, у сучасній китайській мові налічується понад 70 000 ієрогліфів, з яких близько 7500 перебувають у повсякденному використанні, – усі вони еволюціонували з 2500 ієрогліфів, що були у вжитку в шанців.

Після періоду Цінь (221 — 207 рр. до н. е.) китайське письмо продовжувало змінюватися та удосконалюватися. Однією з ключових подій стало поширення письма на основі пензля та чорнила, що змінило саму форму ієрогліфів. Використання пензля дозволило створювати більш витончені й абстрактні символи, що втратили свою мальовничу простоту, але набули нової естетичної цінності. Це також стимулювало розвиток каліграфії як мистецтва.

Цікаво. Прогулюючись в парках Шанхая, спостерігаю, як чоловіки з півтораметровими пензлями вимальовують на пішохідних доріжках водою ієрогліфи. Повільно і красиво! Каліграфічно!

Завдяки своєму довгому розвитку китайська писемність досягла рівня, коли стала відображати не лише предмети, але й абстрактні поняття та емоції. Від того часу і донині китайська писемність зберігає свою важливу роль як інструмент філософського та літературного самовираження.

В такому «розумному» підрозділі виникає розумне питання. А звідки все це відомо? З яких джерел беруть інформацію і викладають в своїх працях дослідники історії Китаю? Як вчені виявляли історичні факти особливо до того часу, коли з'явилися письмові джерела? Адже письмові згадки про Китай охоплюють періоди від доісторичних часів і можуть бути датовані від XVI століття до н.е., коли почали застосовувати писемність в державних справах.

Розглянемо це питання.

7.7. Методики дослідження історії Стародавнього Китаю

Оскільки найдавніші письмові джерела про Китай датуються другим тисячоліттям до нашої ери, то інструментом визначення того, що відбувалося в більш ранні періоди, є розкопки. Тому, незважаючи на наявність письмових джерел, навіть після 1600 р. до н. е. основний масив даних про історію Китаю пов'язаний з археологічними знахідками – це справедливо як для регіонів, де писемність вже була, так і тим більше справедливо для тих регіонів, де писемність була відсутня.

Найважливішим джерелом інформації про той період є **ворожилські написи** на спеціально оброблених баранячих лопатках і панцирах черепах. Всього було виявлено понад 150 тис. таких написів. Також важливим джерелом є «Ши цзін» (Книга пісень), яка є однією з найстаріших китайських літературних пам'яток і була складена в період династії Чжоу (XI–III століття до н.е.).

У дослідженні історії Китаю існують дві суперечливі тенденції, які привертають до себе увагу. З одного боку, жоден інший народ не проявляв більшої ретельності у реєстрації історичних подій, ніж китайці, які приступили до ведення своїх літописів на початку першого тисячоліття до н. е. І, відповідно, пунктуально оновлювали їх династія за династією. З іншого боку, спробам відновити події далекого минулого аж ніяк не сприяла існуюча серед місцевих селян багатовікова традиція використовувати викопні рештки – так звані «кістки дракона» – для лікування всіх мислимих і немислимих захворювань, оскільки вважалося, що дракони приносять здоров'я і удачу. Ця практика не обіцяла особливої шкоди, чого, як зауважив один британський вчений, не можна сказати про більшість ліків, які використовуються в сучасній британській фармакології. Проте вона призвела до поглинання великої кількості безцінної інформації в шлунках легковірних селян.

Така розмита історична картина, коли письмові пам'ятки не можуть забезпечити основний масив історичних даних, зберігається приблизно до 200 р. до н.е., після чого, нарешті, можна говорити про хорошу ув'язку між археологічними та письмовими даними. І саме до цього періоду ми зараз переходимо в наступному розділі.

Післямова до розділу 7

Період, описаний в цьому розділі, охоплює приблизно дві тисячі років (починаючи з династії Ся). Про Китай тих років мало що відомо. А те, що відомо, не дуже достовірне. Але загальна тенденція зрозуміла. Люди були ті ж самі. Хотіли жити добре. І шукали до цього шляхи. Через працю. Через те, щоб в когось щось відібрати (війни). Через владу. І це зіграло на користь Китаю. Правителі хотіли розширювати свої царства. Хотіли ще більшої влади. Так, воювали за це. Але тим самим збільшували територію Китаю.

Якщо подивитись на відношення в суспільстві, то вони були традиційні і для сучасності. Розширення. Одні мали все, інші нічого. Одні користувалися працею інших. А інші працювали або воювали, щоб вижити.

Але був один позитивний момент. Правителі були розумними, тому залучали до управління царством інтелектуалів. Вчених. На сьогоднішній мові інтелект працівників, а особливо менеджерів, це додатковий ресурс компанії. Який дозволяє з більшою ймовірністю успішно реалізовувати проекти. Якщо по простому, то влада Правителів це не влада заради того, щоб власноручно давати розпорядження підлеглим. А влада, яка дозволяє підібрати гарних управлінців, які й будуть давати найкращі розпорядження підлеглим.

І це чітко простежується в історії Стародавнього Китаю.

Розділ 8

РАННЬО-ІМПЕРСЬКИЙ КИТАЙ

Передмова до розділу 8

Спочатку коротко про те, про що йтиме мова в розділі. В ньому я теж використав уже згадувану книгу «Р. Крюгер, Піднебесна. Повна історія Китаю» [7].

Після завершення періоду «Царства, що борються» основна влада зосередилася в руках принца Цінь, військо якого скинуло останнього правителя Чжоу. Новий імператор Ші Хуанді став засновником династії Цінь 221 р. до н. е. Як особа, яка вперше об'єднала китайську імперію, він вважається засновником ранньо-імперського і імперського періодів китайської історії (221 до н. е. — 1912).

Перший імператор Ші Хуанді об'єднав Китай під своєю владою, розділивши новостворену імперію Цінь (221-206 до н. е.) на 36 провінцій, що управлялися чиновниками, які призначалися імператором. Він оголосив про припинення всіх воєн, зібрав у підданих зброю і переплавив, побудувавши 12 великих монументів. Він упорядкував міри і ваги, ввів стандартне написання ієрогліфів, організував жорстку бюрократичну систему управління. Під час правління Ші Хуанді було розпочато будівництво Великої Китайської стіни. Було прокладено мережу доріг шириною 15 м і загальною довжиною 7500 км, які зв'язали країну.

Другу в історії Китаю імперію, що отримала назву Хань (206 до н. е.-220 н. е.), заснував виходець із середнього чиновництва Лю Бан. Цей період вважається одним з найважливіших періодів в історії Китаю, самі китайці взяли свою самоназву, звідси (ханьці).

Починаємо детальний розгляд...

8.1. Легізм

Спочатку, про одну філософську течію, яка використовувалася дуже потужно в ранньо-імперському Китаї. Особливо в царстві Цінь і підкорених ним царствах. Це давньокитайська філософська школа V—II ст. до н. е. – філософія Фа цзя (法家, від китайського фа — закон) або Легізм (від лат. legis — закон). Це ідеологічна основа тоталітаризму. Який зазнав нищівної критики і був «відкинутий» аж в двадцятому сторіччі.

Основна відмінність між легістами і представниками інших філософських шкіл полягала в тому, що останні весь час озиралися на те, що вважали історичними прецедентами. Позицію школи легістів з цього питання ілюструє історія, яку розповів один з основоположників школи легістів Хань Фей Цзи (Хань Фей Цзи був засновником легалізму, чії ідеї стали основою для об'єднання Китаю під владою імператора Ші Хуанді). Селянин орав поле і раптом побачив, як заєць, що біг, ударився головою об стовбур дерева, зламав собі шию і здох. Селянин

кинув свій плуг і став біля дерева, чекаючи, коли об нього вдариться інший заєць. Той, хто сьогодні хоче управляти країною, – писав Хань Фей Цзи, – використовуючи методи перших правителів, точнісінько схожий на селянина, який чекає зайця біля дерева.

Революційна ідея легістів полягала в тому, що історія є процесом безперервних змін. Поширення феодалізму зумовлене новими обставинами, і методи управління мають бути змінені відповідно до них. Ці методи управління державою повинні бути засновані на вченні про нагороди і покарання. Легісти вважали, що людина народжується не доброю, а злою, і лише мізерна меншість людей чинять добро за власною ініціативою. Тому правитель повинен здійснювати свою владу з усією суворістю закону. Він не повинен бути мудрим або, як казали конфуціанці, добродішним, слугуючи прикладом для свого народу. Насправді він має бути повністю бездіяльним, за винятком тих випадків, коли потрібно нагородити або покарати людей, призначених ним на державні пости. Якщо ті сумлінно виконують свої службові обов'язки, їх нагороджують, якщо ні – карають. Завдяки такій системі некомпетентність не має шансів проіснувати довго.

Це справедливо для професійного менеджменту і сьогодні. Менеджер проекту (Правитель) повинен сформувати команду професіоналів. За кожен сферу діяльності призначити відповідального (Менеджера). Передати йому повноваження з управління цією сферою. І тільки нагороджувати, або карати за результати роботи. Він сам нічого не повинен робити. Тільки організувати, і контролювати.

Крім того, логісти вказували, що народ, зі свого боку, не повинен мати ідеалістичних устремлінь до добродішної поведінки. Конфуціанська чеснота не має жодного стосунку до держави, і в народі є лише один головний обов'язок – коритися закону. Закон слід безжально посилити, і всі мають бути рівними перед ним. У цьому відношенні легісти слідували революційному конфуціанському принципу ігнорування класових відмінностей. Але замість того, щоб намагатися підняти народ до вищих стандартів поведінки, легісти прагнули опустити аристократію до нижчих стандартів, цілком покладаючись на систему нагород і покарань, рівну для всіх.

До речі. Періодично ці заклики бачимо і сьогодні. Коли політики стверджують, що перед законом всі рівні. Тут же виручаючи своїх, які порушили цей закон. Все скорочують і скорочують чиновників, що служать в державних органах (а їх стає більше і більше). А пам'ятаєте анекдот про революцію.? Коли княжна, внучка декабриста, чує шум з вулиці. Просить свою покоївку дізнатися, що там відбувається. Покоївка приходить і каже – «Революція». «А що люди викрикують, чого вони хочуть» – питає княжна. «Хочуть, щоб не було багатих» – відповідає покоївка. «Дивно» – каже княжна, – А мій дідусь хотів, щоб не було бідних»!

8.2. Династія Цінь (221–206 до н. е.)

Влада, Влада, Влада...

Що було до заснування династії Цінь? Нічого незвичного і оригінального. Кривава боротьба і підступні інтриги періоду «Царства, що борються» повсюдно посилювалися до 250 року до н. е. Серед цих царств було царство Цінь. Унаслідок завоювань кількість учасників міжусобиць скоротилася від початкових 24 до 7. Таким чином, у Цінь залишилося шість суперників.

Багато хто думає, що царствами управляли Правителі. Не зовсім так. Тоді теж були розумні керівники. Які розуміли, що для управління потрібен час і професійність. Тому Правителі наймали собі гарних менеджерів, яких називали Радниками. Все як зараз (про це я написав у попередньому розділі, коли описував стародавню науку). Розумний власник компанії не буде сам управляти, а найме собі професійного менеджера. Який може керувати краще ніж він. І перша задача такого власника – знайти такого менеджера.

Так от, в той час це, здається, вдалося. Посаду радника в царстві Цінь обійняла видатна людина на ім'я Люй Бу вей. Він був найбагатшим торговцем свого часу і єдиним торговцем у китайській історії, який піднявся настільки високо. Його спритні маневри призвели до того, що на трон зійшов син наложниці на ім'я Ін Чжен, тоді ще хлопчик, далекий від того віку, коли він міг би правити самостійно. У 238 році до н. е. він нарешті досяг повноліття і... вигнав Люй Бу Вея (як часто і в наш час люди, які «створюють» Президентів, опиняються у в'язницях). Опинившись у вигнанні, Люй Бу Вей прийняв отруту і помер. На той час на історичній сцені з'явилася ще більш чудова людина. Це був Лі Си, найвидатніший з усіх державних діячів-легістів. З 247 року до н. е. він упродовж сорока років обіймав найвищі посади, серед яких був і пост радника.

Завдяки гарному менеджменту царство Цінь становило собою високоорганізовану державу. І в 230 році до н. е. його армії рушили на схід, щоб завоювати одне за одним шість царств, які залишилися. Цінь вдалося виконати це завдання протягом одного десятиліття. Забігаючи наперед (третя частина книги) можу сказати, що рідне князівство Конфуція Лу вже кілька років було окуповане одним із сусідів, а колись могутні царства Чжао, Янь, Ці, Чу, Хань і Вей одне за одним опинилися під п'ятою Цінь. Отже, 221 року до н. е. Китай був об'єднаний під владою Правителя Ін Чжена, який одразу ж узяв собі титул Ші Хуанді – «Перший імператор».

Багато позитивного було в його правлінні. Але був і негатив (як і у всіх Правителів всіх царств, князівств, країн – адже керують люди, а не Боги). Спочатку про його досягнення з розвитку Китаю.

1. **Об'єднання земель в єдину країну.** Його країна простягалася на тисячу миль на захід від узбережжя Тихого океану і від північних пустель до родючих земель на південь від Янцзи. Це було ядро Китаю, яке, незважаючи на періодичну фрагментацію і значне прирощення території, збереглося як країна і нація до сьогоднішнього дня. Китай вже на той час становив собою одне з головних

політичних утворень на Землі. І от саме перший імператор Ші Хуанді став тією особою, яка об'єднала Китай під своєю владою в єдину державу.

Рис.8.1. Територія імперії Цінь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Династія_Цінь#

2. **Менеджмент.** Оточив себе радниками, яких ми б сьогодні назвали професійними менеджерами. І серед них політичний зодчий династій – радник Лі Си. Він ввів жорстку бюрократичну систему управління, яка дозволяла ефективно керувати імперією. При ньому царства, раніше керовані ванами, аристократами, чиновниками, були розбиті на адміністративні повіти, а повіти об'єднані в тридцять шість областей, кожною з яких керував призначений з центру неспадковий тріумвірат, який складався з цивільного губернатора, військового командувача та інспектора, який представляв імператора. За допомогою цієї

системи областей і повітів центральний уряд здійснював управління в найдаальших куточках країни.

3. **«Солодка неволя».** Колись після завоювання Шан Чжоу Гун переселив підкорену шанську аристократію в свою столицю Лої. Так само Ші Хуанді зібрав правителів, аристократію і чиновників завойованих царств у цінзьській столиці Сяньян. Тут для них побудували нові помешкання (пишуть в літературі про палаци, та не дуже віриться). Не віриться і в їх кількість. Адже цифра 120000 будівель, що є в джерелах, скоріше метафорична, ніж реальна. Для чого такі витрати? А для того, щоб цих інтелектуалів можна було тримати під наглядом, позбавивши можливості влаштувати заколот.

4. **Миротворча діяльність.** Оголосив про припинення всіх воєн, зібрав у підданих зброю і переплавив, побудувавши 12 великих монументів.

5. **Писемність.** Головний об'єднуючий чинник у житті китайців – письменність – стандартизували, оскільки з'явилося безліч розбіжностей. Було введено стандартне написання ієрогліфів, яке, хоч і удосконалювалося, збереглося в незмінному вигляді до наших днів. Таким чином, хоча на великій території Китаю люди говорили на десятках різних діалектів, письмова мова була зрозуміла всюди.

6. **Стандартизація мір ваги та довжини.** Були прийняті стандарти мір та довжини і поширені на всю країну.

7. **Стандартизація металеві валюти.** Хоча металеві монети вже були в обігу протягом кількох десятиків років, при розрахунках використовувалися і інші предмети – перли, нефрит, панцирі черепах, срібло, олово і т. ін. Однак тепер розрахунки могли проводитися тільки з використанням двох типів грошей, а саме золотими та бронзовими круглими монетами з квадратним отвором посередині, які залишалася стандартними протягом подальшого тисячоліття.

8. **Будівництво широких трисмугових імператорських доріг,** які розходилися з столиці у всіх напрямках. При цьому збільшили їх ширину – з тим, щоб колеса екіпажів могли скрізь потрапляти в наїжджені колії, що мало важливе значення при подорожах. Пораховано, що загальна протяжність цінзьських імператорських доріг складала 6800 кілометрів (за оцінкою Гібона, протяжністю дорожньої системи римлян, від Шотландії до Єрусалима, становила 6000 кілометрів). Ці дороги прослужили близько п'яти століть, після чого розвиток водних шляхів прискорив їхнє руйнування.

9. **Будівництво Великої китайської стіни.** Як я вже писав, китайці славилися своєю любов'ю до зведення стін. На деяких ділянках північних кордонів колишніх царств вже побудували деяку кількість стін для відбиття нескінченних набігів кочових варварських племен. Тепер їх об'єднали в одну суцільну стіну, яка простягнулася на більш ніж 3000 кілометрів через гори і напівпустині. Працювало на цьому проєкті близько 300 000 чоловік. Лютий зимовий холод і літня спека забрали життя багатьох тисяч з них.

10. **Будівництво палаців.** Вже було написано, що для усунутої від влади аристократії було збудовано безліч палаців у столиці країни (мабуть, щоб всі були

на виду і не бунтували – солодка в'язниця). Крім зведення цих палаців, Перший імператор почав будівництво нового величезного тронного залу, а також продовжив уже розпочаті роботи з будівництва свого мавзолею, який вразив світ, будучи частково розкопаний у ХХ столітті. Давні джерела стверджують, що на будівництві палацу і мавзолею були зайняті 700 000 чоловік, хоча ця цифра навряд чи реальна.

11. Захоплення нових територій. Всього через кілька років після об'єднання цінська військова машина знову прийшла в дію. Армія пішла вперед. Захоплювати нові землі. Внутрішня Монголія, землі на південь від Янцзи, нові території, які додалися до вже існуючих тридцяти шести повітів. А логістика? Армію треба годувати. Не дурніші керівники тоді були за теперішніх. Щоб полегшити транспортування зерна для постачання військ, через гірський ланцюг був проритий канал завширшки три милі, який зв'язав притоку Янцзи з однієї із східних річок. Він продовжує використовуватися і сьогодні, як один в системі каналів, загальна протяжність яких згодом збільшилася до 1250 миль – безпрецедентна довжина внутрішніх водних шляхів.

12. Колонізація нових територій. Після захоплення нових територій багато людей почали їх колонізувати. Деякі з цих людей були звичайними громадянами, добровольцями, спокушеними нагородою у вигляді десятирічного звільнення від трудової повинності або підвищення в державній ієрархії. Інші вирушали з примусу, як наприклад каторжники або дезертири з військової служби. Або, що відображало упередження проти комерції, торговці. Або кріпаки – члени бідних сімей, що були вимушені працювати на сім'ю кредитора і потрапляли в рабство, якщо їм не вдавалося погасити свій борг у трирічний термін (чому саме трирічний – не знаю, але так є в джерелах). Направлялися і чиновники, які не впоралися зі своїми службовими обов'язками і відповідно за принципами легістів підлягали покаранню нарівні з усіма.

13. Подорожі. Одними з найбільш примітних подій, які відзначили правління Першого імператора, були його об'єднанчі поїздки по країні. Майже кожен рік Ші Хуанді проводив кілька місяців, подорожуючи з імператорським кортежем. Навіщо? Та для підсилення своєї влади. Для того, щоб якомога більша кількість людей, які проживали у віддалених куточках країни, усвідомило той факт, що вони підпорядковуються йому – імператору. Та головніше мабуть було те, що він відчував дуже позитивні емоції, коли бачив, скільки людей йому підкоряється!

14. Академія знань. Створив. Включив до неї сімдесят науковців, які користувалися великою пошаною і повагою.

А тепер перейдемо до негативу.

1. Самодурство. Під час бенкету в імператорському палаці, багато академіків бажали імператору довгих років життя. Один учений також возніс хвалу за те, що імператор приніс мир і підтримує його, замінивши колишній аристократично-політичний режим новими методами управління через намісників в адміністративних повітах і областях. Потім слово взяв інший вчений. Хоча імперія управлялася на підставі легістських принципів, конфуціанство, поряд з

даосизмом і теоріями школи інь-ян, не втратило свого місця в інтелектуальному житті, і цей оратор говорив як конфуціанець. Попередні династії, сказав він, трималися при владі тому, що Правителі роздавали спадок своїм синам та чиновникам. «Хоча ваша величність володіє всіма землями в межах морів, його сини і молодші брати залишаються простими людьми. Я ніколи не чув про те, щоб система, яка не відповідає зразкам давнини, змогла протриматися довго». Оце звернення до «давнини» викликало обурення у найближчого оточення імператора: не до давнини потрібно звертатися, а думати про сучасність!

2. Спалення книг. Після цього був виданий декрет, згідно з яким, за винятком історичних записок самого царства Цінь, текстів, що зберігаються в Академії знань, а також робіт по медицині, ворожіння, сільському господарству та лісівництві, всі інші праці різних філософських шкіл і всі класичні книги підлягали здачі губернаторам областей для спалення. Люди, що обговорюють «Ши цзін» («Книгу пісень і гімнів») або «Шу цзін» («Книгу історії»), підлягають карі, а їх тіла будуть виставлені для загального огляду; не тільки ті, хто «використовують минуле для критики цього», але і їхні родичі будуть страчені. Чиновники, які не доповіли про порушення будь-якого з цих постанов, будуть вважатися винними у тій же мірі, що і порушники, і кожен, хто не спалить заборонені книги в тридцятиденний термін, буде затаврований і відправлений на примусові роботи.

3. Погана слава. Шкоду знанням, заподіяну цим «спаленням книг» (хоча його найгірших наслідків загалом вдалося уникнути) викликала у китайських учених наступних поколінь глибоку відразу до імперії Цінь.

4. Захоплення магією. Посмертну репутацію імператора не поліпшило і його «занурення» в магію. Знайшов собі вчителя Лу. І слухався його. Запустив кілька проектів з пошуку еліксиру життя, відправляв воїнів туди, куди вказував вчитель Лу. Зрештою за підказкою вчителя Лу обніс свої (270) палаців великою кількістю стін, щоб його ніхто не бачив, коли він переїжджає з одного місця до іншого. Взагалі, в його поведінці, на погляд сучасної людини, було дуже багато дурості.

5. Жорстокість. Один з придворних підслухав розмову, в якій Вчитель Лу зі своїми друзями чорнив імператора. І маги відразу ж втратили милість імператора. Вони втекли, але імператор наказав стратити чотириста шістдесят вчених, запідозрених у зв'язках з магами. Інша подібна історія розповідає про те, що в одному зі своїх походів імператор розлютився після того, як його кортеж зупинили в горах шалені пориви вітру, і визнав вітер злою насмішкою Бога гори. Розгніваний імператор наказав трьом засудженим злочинцям зрубати на горі всі ерева і пофарбувати її в червоний колір – колір одягу каторжників.

Звичайно, це не всі плюси і мінуси першого імператора Китаю. Про це багато говорять історики. Але, я думаю, цього достатньо, щоб зрозуміти:

1. Керівники будь-якого рівня з тих часів, за своїм внутрішнім світом, не змінилися.

2. *Яким розвиненим був Китай на той час! Набагато розвиненішим за європейські країни.* Достовірно відомо, що в 210 році до н. е., повернувшись з подорожі на схід, Ші Хуанді раптово захворів і помер. Йому було сорок дев'ять років. Сліди його правління зберігалися в китайській державі наступні два з гаком тисячоліття. Зайве казати про велич і розкіш мавзолею, в якому його поховали. Його можна порівняти лише з єгипетськими пірамідами. Наприклад, в 1974 році внаслідок випадкових розкопок поблизу від гробниці на глибині близько десяти метрів на площі більше 12000 кв.метрів було виявлено цілий військовий підрозділ цінської армії, виконаний з кольорової глини. Виявилось, що проходи до гробниці охороняють близько 7500 реалістично розфарбованих солдатів у натуральну величину. У сьогоднішніх відвідувачів створюється враження, що ці фігури виліплені з живих воїнів, оскільки кожна особа має свої індивідуальні риси, свій вираз обличчя, і, крім того, існують відмінності в тому, як причесане їхнє волосся і голені скроні. Відомо, що на завершення будівництва комплексу пішло тридцять шість років, і серед багатьох тисяч людей, які працювали над його створенням, були не тільки ремісники і робітники, але також філософи, віщуни, чаклуни і ціла армія чиновників, які координували роботи. У результаті вийшло те, що, безсумнівно, має повне право зайняти гідне місце в одному ряду з сімома чудесами древнього світу, відомими на Заході.

Але повернемося до династії Цін. Точніше, до її занепаду і знищення. Тим більше, що цей період якнайкраще проявив природу людей. Яка, на мою думку, відтоді не змінилася.

Коли Перший імператор помер, його старший син Фу Су перебував на північному кордоні разом із великим полководцем Мен Тянем. Свідками смерті імператора стали його улюблений син Ху Хай, радник Лі Си, а також перший з довгої низки євнухів, яким судилося залишити чорний слід у китайській історії. І підтвердити правило, що короля робить свита. Так от, євнуха звали Чжао Гао. Він переконав старого Лі Си підтримати Ху Хая в домаганнях на трон, і з цією метою вони приховали лист покійного імператора, в якому той проголошував спадкоємцем свого старшого сина. Вони замінили цей лист фальшивим декретом, де спадкоємцем оголошували Ху Хая, а Фу Су і Мен Тяню наказали скоїти самогубство, що ті й зробили.

Так, у двадцять один рік Ху Хай зійшов на трон під титулом Ер Ші Хуанді, або «Другий імператор». Найхарактернішою рисою Другого імператора була довірливість, яка і зробила його легкою здобиччю для Чжао Гао. У 209 році до н.е. останній переконав імператора ще більше посилити закони і стратити деяких зі своїх молодших братів. В той же рік рядовий офіцер, якому було наказано супроводити дев'яносто злочинців на заслання, не зміг виїхати вчасно через сильний дощ. Знаючи, що за чинними законами на нього в будь-якому разі очікує смертна кара, він підняв заколот. З цього заколоту розгорілося народне повстання, що охопило всю країну, і вже через кілька місяців було вбито багато губернаторів областей. Весь цей час підступний Чжао Гао прагнув до того, щоб здобути повну владу при дворі, і переконав молодого імператора заарештувати Лі Си. Блискуча

кар'єра великого державного діяча завершилася стратою. Його близьких родичів також було вбито.

Тепер дещо, що схоже на вигадку. Хоча, може, це й правда. Чжао Гао подарував імператорові оленя, назвавши того конем. Коли присутні придворні підтвердили цей опис, імператор, сумніваючись у своєму здоровому глузді, пішов зі світу (казка про голого короля, але навпаки). Незабаром Чжао Гао змусив його вчинити самогубство.

Чжао Гао замінив його одним з онуків Першого імператора, якого звали Цзи Їн (в деяких джерелах його вважають не справжнім імператором). Цей крок виявився для Чжао Гао фатальним, оскільки новий Правитель, який добре розумів, наскільки небезпечним є Чжао Гао, одразу ж викликав його на аудієнцію у свої покої, де той і був убитий.

О, звичаї! А роль євнухів? І це був тільки початок. В подальшій історії Китаю євнухи зіграли колосальну роль. Принаймні, в заміні чи підсиленні влади імператорів. Про це буде написано нижче. Цікаве питання. А хто грає роль євнухів в сучасній Україні?

Кількома місяцями пізніше повстанська армія під командуванням колишнього старости Лю Бана прорвалася через південний перевал і впритул наблизилася до столиці. Цзи Їн здався без бою. Але на початку 206 року до н. е. інший лідер заколотників на ім'я Сян Юй спустошив столицю, ймовірно, знищивши при цьому більше стародавніх текстів, ніж постраждало під час описаного вище «спалення книжок». Від колишньої могутності імперії Цинь не залишилося й сліду.

Висновок: менеджмент, бажання прославитись на віки, віра в магію, жорстокість, можливо підступність – ось складові характеру Правителів Цинь. І залежність від впливу оточення. Короля робить свита! Звичайно ними рухало прагнення отримати позитивне світовідчуття від своєї влади.

А ким це бажання не рухає?

8.3. Династія Хань (206 до н. е. – 220 н.е.)

Три роки заколотів, унаслідок яких впала династія Цинь, вилилися в жорстоку громадянську війну, що тривала майже п'ять років. Війна закінчилася, і її переможець Лю Бан був проголошений імператором і став родоначальником династії, що отримала ім'я Хань. Це ім'я впродовж чотирьох століть було синонімом небаченої могутності і видатних досягнень імперії. Самі етнічні китайці взяли свою назву звідси (ханьці). Цей період вважається одним з найважливіших періодів в історії Китаю,

Династія переривалася періодом міжцарства, очолював яку імператор Ван Мен, і епоха, що передувала йому, дістала назву Рання, або Західна, Хань (до 9 року н.е.) – 14 імператорів, а наступна – Пізня, або Східна, Хань (25 рік н.е. – 220 рік н.е.) – теж 14 імператорів.

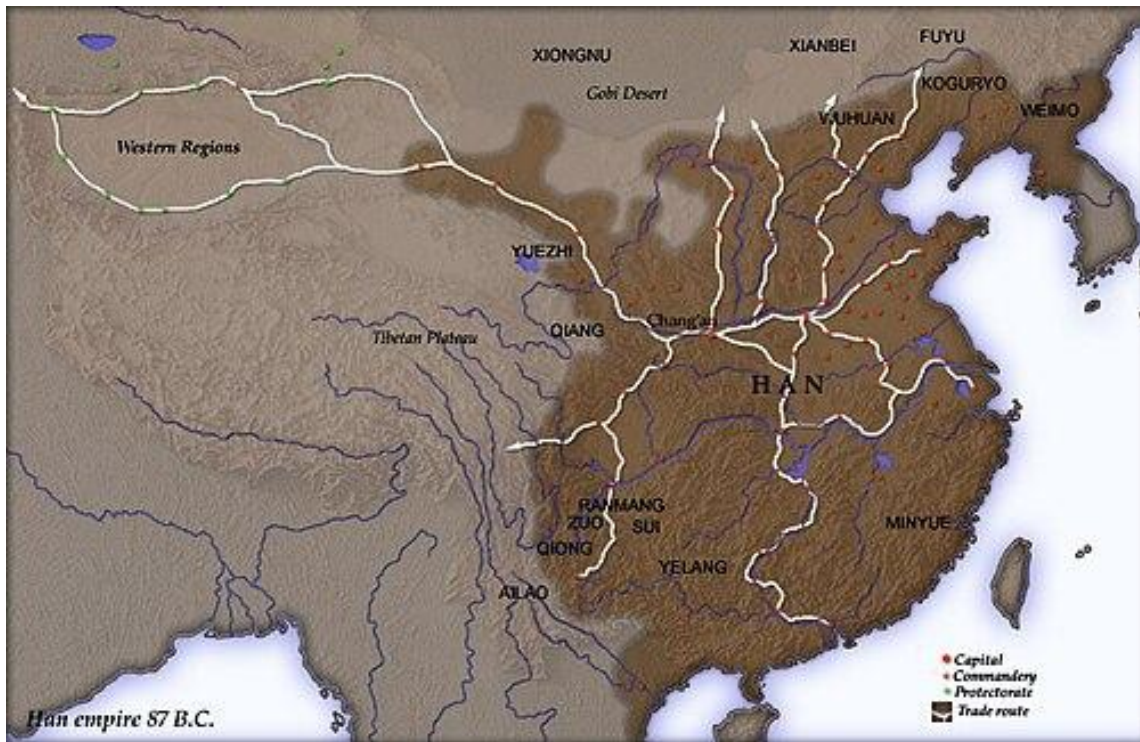

Рис.8.2. Територія імперії Хань у 87 році до н. е. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Династія_Хань#/media/Файл:Han_map.jpg

Перший імператор Хань узяв собі ім'я Гаоцзу. Він зробив своєю столицею Чаньань, поруч зі зруйнованою циньською столицею Сяньян, на північний схід від сучасного міста Сіань.

Структура влади. Основна частина циньських законів і державних структур збереглася. Але у країні з'явилося і багато нововведень. Найголовніше – було засвоєно урок останніх неспокійних років, і вплив школи легістів зменшився. А от вплив конфуціанства виріс. Перший указ Гаоцзу зобов'язував чиновників використовувати закон для пояснень і настанов, а не як інструмент покарання. Імператор пом'якшив деякі закони легістів, а після демобілізації армії оголосив загальну амністію. Він полегшив тяготи розірваного війною населення й оголосив, що змушені тікати з рідних місць люди можуть повернутися до рідних вогнищ і повернути втрачені земельні наділи.

Мудреців з конфуціанського царства Лу, що колись існувало, запросили поєднати конфуціанські традиції з церемоніалом імператорських дворів Цинь і Хань.

Головними радниками Гаоцзу були два імперських канцлери (правої руки і лівої руки), імперський секретар і верховний воєначальник. На щабель нижче цих «Трьох володарів» розташовувалися дев'ять міністрів, які відповідали за різні державні функції:

- начальник обрядового наказу – ритуали, медицина, школи.

- начальник посольського наказу – відносини з царями і варварами (по нашому – міністр закордонних справ).
- палацовий радник – поліція і в'язниці (міністр внутрішніх справ)
- великий управитель сільським господарством – натуральні податки і державні фінанси (поєднується податкова адміністрація, міністерства фінансів і сільського господарства);
- доглядач імператорських комор – податки для особистої скарбниці імператора, палацовий персонал, бібліотека й архіви, палацові секретарі та євнухи (мабуть, найближче – офіс Президента);
- начальник охоронної варти палацу – палацова варта (служба Державної охорони);
- начальник судового наказу (можливо, міністр юстиції);
- головний конюший – кінні заводи, арсенали, палацові коні та екіпажі (міністр транспорту).
- старший чиновник, який відає справами імператорського роду (такого міністра зараз немає).

Як і в наш час, цим міністрам підпорядковувалися чиновники окремих рангів, які володіли різними повноваженнями. Незважаючи на те, що можливість обіймати державну посаду, як і раніше, визначалася сімейними зв'язками, високим заступництвом і багатством (*точно як в Україні, я б ще додав приналежність до партії влади*), вплив конфуціанства призвів до того, що дедалі більшого значення почали набувати моральні якості та здібності людини (*та невже?*). За рік до смерті Гаоцзу наказав чиновникам з адміністрації надсилати всіх гідних і талановитих людей до канцлера, щоб вони могли отримати посади, на яких їхні здібності використовувалися б повною мірою (*от нам би так*). Адміністративні повіти епохи Цінь були замінені на супрефектури, але в західній частині країни збереглася система об'єднання повітів в області, керовані центральним урядом. Тепер областю керував не тріумвірат, а губернатор, а на чолі супрефектур стояли префекти.

Супрефектури були поділені на райони приблизно по п'ять тисяч сімей у кожному; вони були зобов'язані утримувати поштові станції та поліцейські пости вздовж головних доріг імперії. Райони, своєю чергою, склалися із сіл, або громад, чисельністю від п'ятдесяти до ста сімей.

Ось така структура. І створена вона була на основі ключового закону правителів – розділяй і володарюй (що знайшло своє відображення в ключовому методі управління проєктами, методі декомпозиції – розподіляй і керуй)!

Рівновага по Нешу. Джон Неш – лауреат Нобелівської премії з економіки. Його «рівновага» виникла з теорії ігор. Не буду вдаватися в математичні тонкощі його напрацювань. Стосовно суспільства суть рівноваги полягає в тому, що невиконання законів повинне призводити до більших втрат, ніж виграш від цього невиконання. Як досягалась ця рівновага в Стародавньому Китаї? І зокрема в династії Хань. Звичайно, покараннями. Покарання були дуже суворі. Відрубати

голову, чи розрубати того, хто порушив закон, навпіл, – це була норма. Інколи знищували всю сім'ю злочинця. Але робили це восени чи взимку. Влітку чи навесні не робили. Вважалось, що це принесе нещастя.

Також призначалися виправні роботи чи удари палицями. В'язниць не було. Хіба що на період очікування суду. Суд відбувався на місцях. Це робили супрефекти чи їх чиновники.

Структура суспільства. Класова структура суспільства залишалася незмінною з династії Цін, хіба що межі між шарами суспільства стали більш розмиті. На самому верху розташовувався імператор. Потім його радники. Потім вчені та діячі мистецтва, потім ішли селяни, потім торговці, ремісники і раби.

Особливість цього часу. Розвиток торгівлі і торговців. На шкоду сільгоспвиробникам. Бо торговці дешевше скупляли сільськогосподарську продукцію, і дорожче продавали. І ця жилка у китайців залишається і сьогодні.

Селяни дуже важко працювали (як у всі віки і у всіх країнах). Крім того, вони повинні були проходити державну службу. Усі чоловіки віком від двадцяти трьох до п'ятдесяти шести років були зобов'язані два роки відслужити в армії, а в разі воєнної небезпеки підлягали повторному призову. Крім того, один місяць на рік їм пропонувалося провести на суспільних роботах.

Економіка. Військові кампанії і подальше збільшення чиновницького апарату обходилися недешево. Відмова У Ді від збалансованої політики своїх попередників теж не сприяла економії. До прикрашання столиці він додав пишну церемонію приймання почесних гостей, причому багато хто з тих, кого він бажав вразити могутністю і багатством імператорської династії Хань, були князями й вождами, з якими він намагався укласти союзи або яких хотів підкорити. Тому величезні запаси зерна і грошові резерви, що дісталися йому у спадок, незабаром вичерпалися. Уряд перейнявся отриманням додаткових доходів. Було запроваджено нові податки на будь-які угоди на ринку на кшталт податку з продажів або податку на додану вартість, – на транспортні засоби і на нерухомість. Держава також збільшила подушний податок для дітей від трьох до чотирнадцяти років.

Після запеклих суперечок (подібних до тих, що мали місце у XX столітті) між прихильниками націоналізації та тими, хто пропонував приватизацію, уряд вдався до кроків з націоналізації. Спеціальним уповноваженим було доручено стежити за станом сільського господарства й оподатковувати продукцію цієї галузі. Держава оголосила про монополію на виробництво алкоголю.

Як все це нагадує часи Радянського Союзу! І націоналізація. І податки. І виробництво алкоголю.

Медицина. Хворих – в цей час лікували лікарі, керівництвом для яких слугували стандартні конфуціанські підручники з медицини. Крім лікарів, які сповідували принципи конфуціанства, були ще й так звані спадкові лікарі, які працювали помічниками у своїх батьків і іноді виконували обов'язки сімейних лікарів. Крім них, лікуванням займалися численні знахарі, шамани, жерці та

просто жінки похилого віку, яких вважали неосвіченими і недоброчесними, але все ж таки часто запрошували до будинків знаті як няньок і акушерок.

Що стосується професійних лікарів, то вони шукали дисгармонію всередині організму, а також у відносинах між організмом, навколишнім середовищем і Всесвітом, тобто порушенням балансу між життєвою енергією тіла, інь-янь і п'ятьма першоелементами. Вони вирізнялися надзвичайно глибоким знанням анатомії, і підхід китайського лікаря під час виявлення конкретного захворювання в пацієнта мало чим відрізнявся від підходу його сучасних колег: він вивчав історію хвороби, навколишнє середовище і промацував пульс. Потім лікар прописував порошок або пігулки – їх готував він сам або фармацевт – з комбінацією сильнодіючого «головного!» препарату, що розріджує загуслу кров, «провідного!» препарату, що дає змогу дістатися до ураженої системи, та допоміжних речовин, що доповнюють дії перших двох і запобігають побічним ефектам. Вибір ліків – рослинного і мінерального походження – був величезний.

Гарем. Виявляється, він відігравав колосальну роль в існуванні імперії. Точніше, в житті володарів імперії та їхніх наближених. І велику роль в цьому грали євнухи. Близькість до трону неминуче виливалася в діяльність, що виходила далеко за рамки турботи про «високоповажних», «прекрасних» і «обраних пані» з імператорського гарему. Не раз вони брали участь в «призначенні» нового регента, а інколи і імператора, або в поваленні небажаного.

Вони поділялися на кілька рангів на чолі з головним євнухом і об'єднувалися у всілякі угруповання, які змагалися в боротьбі за прихильність імператора, імператриці або імператриці-вдовиці. Точно як у наш час наближені до Правителів різних країн «б'ються» за їхню увагу.

В імперії Хань євнухи постійно отримували титули і посади. З 175 року на чолі всіх палацових служб стояли євнухи, один з яких навіть був призначений головнокомандувачем. Змови, що виникали час від часу і мали на меті обмежити вплив євнухів, закінчувалися провалом. Дійшло до того, що в період з 169 до 184 рр. усіх супротивників євнухів було знищено. Ставленики євнухів, їхні батьки і брати призначалися на вищі пости в столиці і в промисловості. Корупція, а не ділові якості визначала того, хто обійме ту чи іншу посаду на державній службі. Місце можна було купити за гроші. Студенти мали репутацію неблагоннадійних – 172 року, після масових демонстрацій, понад тисячу студентів арештували за наказом євнухів.

Так що, вони були такими поганими? Навряд чи. Бо якщо на їхніх плечах стояло керівництво розвитком імперії, а імперія розвивалася, значить, їхній вклад в це також був позитивний. Важко сьогодні все точно оцінити. Але точно можна сказати, що вплив «наближених до престолу» у всі часи визначав і визначає дії Правителів. По суті, несилловий (інформаційний) вплив на Правителя визначає в більшості випадків його рішення і дії. А не його власна воля. І про це повинні думати постійно всі Правителі. Тоді вони зможуть «відсіювати» впливи наближених, як спрямовані на створення позитиву тільки для них. Під видом позитиву для країни.

Досягнення. Могутність династії Хань, що поставила Китай в один ряд з Римською імперією, не підлягає сумніву. Два великі винаходи, зроблені в цю епоху, перевершують усі досягнення римлян. Це компас і папір. Компас був винайдений як засіб для орієнтування будівель. Для цього китайці навчилися намагнічувати залізо тертям. В Європі магніт став відомим лише через 1000 років.

Для отримання паперу китайці брали рослинні волокна, які змішували, товкли, варили, розливали у форми, промивали водою на сітці, що нагадує сито, а потім висувували для отримання кінцевого продукту. Цілком ймовірно, що основою для цього винаходу послужила давня китайська традиція вимочувати циновки у воді. Цей винахід датується 105-м роком. Місце – імператорські майстерні. Спочатку папір застосовували не для письма, а для прикраси і в образотворчому мистецтві, а також під час церемоній і свят тощо. Далеко не одразу папір витіснив бамбукові та дерев'яні дощечки, з яких склалися книжки. Проте з часом його застосування для письма стало в Китаї повсюдним, хоча секрет виробництва паперу відкрився решті світу лише через тисячу років (у Європі почали виготовляти папір у XII столітті). Папір став необхідним провісником іншого великого винаходу китайців – книгодрукування, винайденого п'ять чи шість століть потому.

Були й інші досягнення. Такі як сейсмограф, водяний млин і тачка. Великих успіхів досягла астрономія, були закладені основи систематики в ботаніці та зоології. З'явилася глазурована кераміка і праобраз порцеляни, а технологія виробництва тканин у Китаї на кілька століть випереджала європейську і перську. У цей період почалося складання бібліографії, коли в одному списку наводилося до семисот робіт фахівців у таких галузях, як магія, медицина, військова наука, історія, філософія, ворожіння та астрономія.

Все це свідчить про те, якими розумними були і є китайці. Так, у ханців було менше інформації. І були більш примітивні технології. Та поступовий розвиток, творіння нового, призвело і до пізнання законів світу (стало більше інформації), і створення сучасних технологій. За кілька тисяч років! Для підтвердження цих слів скажу лише одне. За даними міжнародної платформи з тестування на інтелектуальний рівень (IQ), за результатами 2024 року, китайці знаходяться на першому місці. Чому? Я думаю, в першу чергу, тому, що історично основна маса (і немала) китайців була селянами. Які важко працювали. І те, що в них в головах поселилося добро. Думки про те, як працювати краще, щоб краще жити. А не думки, що робити, щоб жити краще. Такого питання в них не було. І ось результат їхньої важкої покірної праці. Це лише моя версія.

Шовковий шлях і буддизм. Велику роль у становленні Китаю зіграв шовковий шлях. Він виник у II столітті до нашої ери. З'єднував сухопутними шляхами Китай з Індією, Центральною Азією, Близьким Сходом та Європою. В епоху династії Хань цим шляхом вироби з Китаю потрапляли на великі території від Сибіру до Афганістану, а шовк вирушав ще далі – через Крим до басейну Середземного моря, до Єгипту і Риму, де на нього був великий попит. У зворотному напрямку цими шляхами до Китаю йшли не тільки товари, а й

найнеприємніше, те, що принесло багато нещастя на китайську землю – опій. Але зараз мова не про це. Саме за часів Хань на територію Китаю цими шляхами прийшов... буддизм. Початок масового проникнення в країну цього вчення в I-му столітті н.е. був зумовлений поширенням даосизму, в якому багато що перегукувалося з практикою буддизму (*більш повно про даосизм – в наступній частині книги*).

Існує легенда про те, що імператор Мін Ді бачив віщій сон, після якого відправив послів у Центральну Азію, щоб вони отримали докладні відомості про буддизм. Місія повернулася з двома ченцями-індусами, які на спині білого коня привезли священні буддійські тексти. Цей факт увічнили заснуванням монастиря Білого Коня. У наступному столітті двоє парафіян переклали буддійські тексти китайською мовою, а постійне зростання кількості прихильників цієї релігії настало після жертвоприношення, яке здійснив імператор Хуань Ді у своєму палаці в Лояні на честь засновника даосизму Лао Цзи, якого ототожнювали з Буддою. За цією церемонією послідувало офіційне представлення культу Будди при дворі і в столиці. До кінця періоду правління династії Хань на сході країни побудували величезний буддійський храм: багатоповерховий, зі шпилем, прикрашеним дев'ятьма дисками, і бронзовою позолоченою статуєю Будди, що вміщав понад три тисячі вірян. Ось так з'явилася на теренах Китаю одна з п'яти офіційно визнаних на сьогодні релігій (буддизм, даосизм, католицизм, протестантизм, іслам) – буддизм.

Боротьба за цілісність. У деяких колишніх провінціях під час громадянської війни губернатори, а також залишки старої аристократії оголосили про створення князівств. Ці Правителі формально визнавали Гаоцзу. І мали перераховувати до імперської скарбниці частину податків та щороку складати присягу на вірність імператорові. Щоб усунути небезпеку повернення до епохи «Царств, що борються», центральний уряд розпорядився переселити на околиці столиці близько 100 тисяч членів впливових родин, а також вжив різноманітних заходів із контролю над царствами. Так, наприклад, за першої ж можливості Правителем ставав один із родичів імператора. У кожному з князівств був повноцінний державний апарат, але його керівник призначався центральним урядом. Згодом князівства дедалі більше й більше дробилися або переходили в пряме підпорядкування центральній владі, перетворюючись на області імперії.

Але цілісності загрожували не тільки внутрішні вороги. Громадянська війна, а потім процес об'єднання послабили країну і зробили її вразливою перед загрозою агресії з боку північних варварів, яка ніколи не зникала. Племена гунів, яких китайці називали «сюнну», об'єдналися в потужний племінний союз. Війна з ними йшла з перемінним успіхом. Точніше, успіх був зовсім не на стороні династії Хань. Тоді, не маючи коштів, щоб підтримувати в належному стані Велику Китайську стіну та її оборонні споруди, не маючи в достатній кількості війська, Гаоцзу видав одну з принцес заміж за вождя «сюнну». І погодився щорічно підносити зятю багаті дари. Але мир не був міцним, і військові дії

періодично спалахували з новою силою. Гаоцзу особисто брав участь у боях, і 195 року до н. е. був смертельно поранений ворожою стрілою.

Наступним тринадцяти імператорам «Ранньої Хань» вдалося вирішити цю проблему. Імперія «Рання Хань» (потім «Пізня Хань») існувала і була цілісною аж до 220 року. Але сама династія, на відміну від імперії, виявилась не цілісною. Її було «розділено» імператором зовсім іншої родини. Це був високопоставлений посадовець імперії Хань – Ван Ман з родини Ван. І сталося це 9 року. Забігаючи наперед, скажу, що правив він недовго. В 23 році його було страчено, і династія Хань повернулася до влади над імперією.

Розглянемо цей «розрив» в династії Хань. Період міжцарювання!

8.4. Міжцарювання

Ван Ман був призначений регентом при малолітньому імператорові Ін Ді. А потім оголосив себе нащадком легендарного Жовтого імператора і взяв владу в свої руки, оголосивши про закінчення династії Хань та зайнявши імператорський трон. Заснувавши династію Синь – Нову.

Цікава інтерпретація особистості самопризначеного імператора Ван Мана. Він зійшов на трон в 54 роки. Не молодим. Виходячи з китайських понять – він був призначений Небом. І повинен бути зі всіма чеснотами. Але його швидко скинули з престолу. Значить, Небу він не сподобався. Значить, чеснот у нього не було. І тому китайські історики і філософи описували його як негативного персонажа.

Точно, як в Україні. Діючий Президент – позитивний у всьому. Скинули – і всі починають писати і говорити, який він був нікудишній.

В імперії на той час проживало близько 60 млн. чоловік. Ван Ман почав своє правління жорсткими законодавчими заходами. У 5 році скликав представницьку нараду, щоб обговорити різноманітні питання, від камертонів і астрономії з астрологією до ворожіння і класичних текстів (консультувався). Чотири рази проводив грошову реформу. Змусив усіх обміняти золото на бронзові ножі. А потім через деякий час навпаки. І аристократи втратили частину зоощаджень. А потім взагалі забрав у них маєтки.

Провів реорганізацію чиновницького апарату. Зміцнив державну монополію на виробництво і торгівлю алкоголем, сіллю, виробами із заліза, на карбування монет і на доходи від гірських і болотистих місцевостей. Він стабілізував ціни на зерно, тканини та шовк – ці товари купували в період низьких цін, зберігали на спеціальних складах, а потім продавали, коли ціни починали зростати (*ти дивись, яким бізнесменом він був*). Він обклав десятивідсотковим податком мисливців, рибалок, шовківників, ремісників, торговців і всіх, хто мав якусь професію (за нашими мірками, ще й небагато).

Усе це посилювало невдоволення різних верств населення. Хоча. Кожному працездатному чоловікові він дав земельний наділ, а сім'ї з надлишками землі були зобов'язані розподілити ці надлишки між біднішими родичами і сусідами. Однак

схема виявилася нереалізованою, і незабаром від неї довелося відмовитися. Безпрецедентною слід вважати спробу Ван Мана обмежити рабство шляхом заборони на продаж і купівлю рабів, однак цю заборону легко обходили, і її теж довелося скасувати.

Усі ці спроби реформ вказують на людину широких і благородних поглядів. Ван Ман вважав за краще керувати сам, не ділячись ні з ким повноваженнями, і ретельно стежив за роботою чиновників. Дотримуючись моральної чистоти правлячої династії, він змусив накласти на себе руки трьох синів, онука і племінника, які порушили закон. Він запросив до себе на службу людей, які мали незвичайні таланти. Про ставлення до нього свідчить навіть те, що на нього не було замахів (можливо, гарно працювала тогочасна служба безпеки). Хоча практично на всіх попередніх імператорів були.

Але його покарали не люди. А Небо.

В 4 році була сильна повінь. Русло Хуанхе в нижній течії розділилося на два широкі рукави, і вода проклала нове русло. Через сім років сталися нові повені, і річка знову змінила русло. З двома стихійними лихами – друга катастрофа завершила те, що не вдалося першій, – Ван Ман впоратися вже не міг. Почався голод. Сотні й тисячі селян об'єднувалися в банди, які грабували місцевих жителів. На їх утихомирення Ван Ман відправив сильне військо, але воно зазнало поразки. У 22 році, повстанці вщент розбили ще більшу за чисельністю армію імператора. А тут ще й стали проростати зерна невдоволення, посіяні реформами Ван Мана. Сім'ї землевласників, серед яких виділявся рід Лю, що заснував династію «Рання Хань», об'єдналися з бандами селян і підняли заколот проти Ван Мана. Численні вожді повстанців обрали нового імператора – нащадка царського роду Лю Цзін Ді. Його історики охарактеризували дуже негативно. Як п'яницю.

Армія Ван Мана була розбита. Переможці ввійшли в місто Лоян. Ван Ману відрубали голову.

Це сталося в липні 23 року.

Обраний імператором Цзін Ді під ім'ям Ген Ші став першим правителем (але не засновником) династії «Пізня Хань». Бо його правління було коротким.

Тому що він відразу зробив грубу помилку. Відправив Лю Сю, старшого сина царського роду Лю, наводити порядок в інших регіонах. Приблизно за рік Лю Сю, усвідомивши недалекоглядність дій імператора, зрадив йому і зібрав армію, яка захопила столицю. Ген Ші був заарештований, розжалуваний до селянина, а потім узагалі вбитий. Лю Сю, який на той час контролював значну частину країни, оголосив себе Сином Неба. Він зійшов на трон 25 року під ім'ям Гуан У Ді і став засновником династії Пізня Хань. Новий імператор захопив Лоян і оголосив місто своєю столицею.

Але це ще не все. Громадянська війна ще тривала одинадцять років. Зрештою сили повстанців виснажилися, і вони були розгромлені армією імператора.

Так Гуан У Ді став повелителем усього Китаю, і династія «Пізня Хань» утвердилася на троні.

8.4. Занепад династії Хань

У царстві Хань (як і в інших) постійно виникали заколоти. В обстановці тривалої політичної й глибокої соціально-економічної кризи в країні вибухнув найпотужніший в історії стародавнього Китаю широкий суспільний рух, відомий під назвою «повстання жовтих пов'язок». Щоб боротися з цим, та з іншими заколотами, воєначальникам давалися великі права. Один з них, на ім'я Дун Чжо, вів наступ на заколотників із заходу і зайшов набагато далі, ніж йому було наказано, зупинившись лише у вісімдесяти милях від Лояна. У цей же час, у 189 році, після смерті батька трон зайняв Лю Бянь, якому було всього тринадцять років. Мати нового правителя стала імператрицею-вдовицею і регентом.

Головний євнух Цзянь Ші спробував замінити імператора. Проти євнухів було висунуто обвинувачення, яке підтримали воєначальники. Тоді євнухи підступно вбили головного воєначальника Хе Цзіня. Інші воєначальники цього не стерпіли. І рушили на столицю. Там вони швидко розправилися з командою імператора. Один з воєначальників Дон Чжо примусив імператрицю-вдовицю призначити імператором малолітнього Лю Се. Це спричинило бунт інших воєначальників. І закінчилось все смертю Дон Чжо. А значить, правління Лю Се перестало опиратися на військову силу.

Один із керівників заколотників Цао Цао підпорядкував собі й північний захід, і тепер під його впливом опинився весь північний Китай, за винятком невеликого регіону на заході. Там правив прославлений воїн Лю Бей, який перебував у далекій спорідненості з правлячою династією Хань. А область на південь від Янцзи опинилася під контролем спочатку талановитого двадцятип'ятирічного полководця, а потім (після його смерті) його брата на ім'я Сюнь Цюань. По суті, відбувся розкол царства Хань – а значить Китаю.

Цао Цао продемонстрував свою владу над нещасним імператором, домігшись відставки імператриці-вдовиці і вбивши двох її синів. Якщо його смерть 220 року і принесла полегшення імператору Лю Се, то ненадовго. Син Цао Цао на ім'я Цао Пей успадкував численні титули і звання, якими нагородив себе батько, а потім – під впливом провісників, що пророкували неминучу зміну мандата Неба, – почав чинити тиск на імператора, щоб той зрікся престолу.

11 грудня 220 року Лю Се зрікся на користь Цао Пея, який проголосив себе першим імператором династії Вей. Чотирьохсотрічна епоха династії Хань закінчилася. Ханьська імперія розкололася на три частини – північ на чолі з Цао Пеєм, південний захід на чолі з Лю Беєм, який претендував на спадщину Хань, і південь під контролем Сюнь Цюаня. Так почався шістдесятирічний період в історії Китаю, що отримав назву Трицарства. Іноді його ще називають китайським середньовіччям.

Післямова до розділу 8

Який висновок можна зробити з вивчення цього періоду розвитку Китаю? Боротьби за владу було дуже багато. Зміна Правителів майже завжди означала зміну політики, законів, відношення до імперії, до людей. Зміну території. Одним словом – ранньо-імперський Китай. Нестабільний, то розділений, то об'єднаний. То воюючий, то мирний. Різний. І як відбувалися ці зміни, особливо які думи і дії Правителів лежали в їх основі – це інша історія. В якій проявляється і підлість, і хитрість, і підступність. Все як тепер. Але, можливо, менш таємно.

І найчастіше це приносило розбрат, горе, війни. Так було в Китаї. Так було у всьому світі.

Посилення впливу в суспільно-політичному житті окремих заможних родин (князьків) з середини II ст. знаменувало собою дезінтеграцію імперської бюрократичної системи та остаточний занепад імператорської влади. Періодично в династії на трон приходили малолітні імператори. Які виявлялися пішаками в руках придворних угруповань євнухів. Політична боротьба між євнухами, і вченими, які уособлювали інтереси професійної бюрократії, виливалася в запеклі чвари, які доходили до кровопролиття. Перемагали зазвичай євнухи. Вчених страчували, катували, засилали, кидали до в'язниці. Їхні книги публічно спалювалися на вогнищах.

Все як завжди на всій земній кулі. Бажання жити і бажання влади. Це бажання керувало імператорами, князями, воєначальниками, євнухами. Людьми у владі, або при владі. І призводило до кривавих сутичок, війн, заколотів.

Отака природа людини!

Але, крім воїнів, були і вчені, і ремісники, і селяни, і купці, і раби. І які мабуть найменше раділи життю. Чого лише вартують розливи ріки Хуанхе, яка постійно виходила з берегів. А її розливи несли лихо сотням тисяч родин.

Але люди працювали. І як тепер виявляється, на те, щоб побудувати сучасний розвинений процвітаючий Китай. Ще кілька тисяч років тому. І були досягнення. Про які дуже приємно писати. Приємно бачити сьогоднішній Китай і гордитися, що він ще кілька тисяч років тому випереджав багато близькосхідних і європейських країн в розвитку. Багато країн, а може й всі, або майже всі.

Ось такий Китай був дві тисячі років тому!

Розділ 9

ШІСТЬ ДИНАСТІЙ

(220-589 рр.)

Передмова до розділу 9

Династії змінювалися і до династії Хань. І після. Але найгіршим було не це. А те, що Китай «розколовся» на кілька царств. Які знищувалися. А потім на цій території створювалися нові. Які теж знищувалися. Настала ера нестабільності. Коли було не до мирного розвитку, не до нових досягнень в науці і техніці, в економіці. Я трішки перебільшую?! Так, у військовій сфері вівся пошук нових методів і технологій, які б забезпечували перемогу. Люди і в епоху нестабільності жили, працювали, чогось досягали. Так. Але вони ще й багато витрачали сил на протистояння, шукали і знаходили ворогів (особливо Правителі), воювали. Це і відбувалося на руїнах династії Хань.

9.1. Троєцарствіє (220-280 рр.)

Після падіння династії Хань 220 року відбувся поділ Китаю на три царства.

1. Царство Вей на півночі й північному сході розташовувалося в основному в долині річки Хуанхе. Воно було наймогутнішим і найбагатшим. В ньому мешкало близько тридцяти мільйонів людей – у півтора раза більше, ніж у двох інших царствах разом узятих. Його правителем був Цао Пей. Отримавши царські печатки з рук останнього імператора династії Хань, він оголосив себе спадкоємцем мандату Неба на управління всім Китаєм. Він узяв собі храмове ім'я Вень Ді й утримував пишний двір у Лояні.

2. Царство У. Південь і південний схід. Китаю. Займало басейн річки Янцзи.

3. Царство Шу. На південному заході знаходилось в районі сучасної провінції Сичуань. У ньому родючі поля пшениці, а також діяльність купців, які постачали зерно гірським племенам, торгували товарами з Тибету й експлуатували торговельні шляхи через сучасну провінцію Юньнань до Індії, забезпечили економічний добробут, але невелика чисельність населення ускладнювала оборону царства від ворогів.

Цей період, що дістав назву Троєцарства, чимось нагадує епоху «Царств, що борються», але якщо колись існував – принаймні номінально – центральний уряд Чжоу, то тепер усі три царства заявили про свою абсолютну самостійність.

Царства постійно воювали одне з одним і плели інтриги. Ось, наприклад, племінний союз янь із південної Маньчжурії погрожував приєднатися до південного суперника царства Вей, царства У, і взяти в «кліщі» армію Вей. Тому 237 року військо Вей напало на Янь і знищило цей союз.

Рис.9.1. Китайські царства Вей , У і Шу в 262 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/41/China_5.jpg

Найбільш значущі події для Китаю відбувалися в царстві Вей, як найбільш могутньому. У 263 році вони захопили царство Шу.

Після кількох років внутрішнього розбрату з інтригами і вбивствами, 265 року на трон царства Вей зійшов представник однієї з впливових родин, Сима Янь, який заснував нову династію Цзінь. І навесні 280 року вже династія Цзінь захопила царство У.

На цьому тріцарстві закінчилося.

Нічого особливого в цей період в царствах не відбувалося. Точніше, я не знайшов нічого особливо в історичних джерелах, крім постійних підготувань до війн та проведення військових дій. Все як завжди, коли влада розділена між

Правителями. Хочеться більшого, ніж є. Мабуть, все-таки краще, коли правитель один...

9.2. Багатоцарствіє (265–589 рр.)

Карта, наведена на рис.9.2. показує приблизні межі династії Цзінь, яка існувала на території сучасного Китаю. В існуванні династії Цзінь виділяється два періоди:

- Західна Цзінь (265–316 рр. н.е.): Столицею був Лоян.
- Східна Цзінь (317–420 рр. н.е.): Столицею стало місто Цзянькан (сучасний Нанкін).

Рис.9.2. Карта, що ілюструє розміщення імперії Цзінь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9e/Western_Jin_Dynasty_280_CE.png

Західна Цзінь. Цей період розпочався з династії Цзінь (265 – 420 рр.). *Різні джерела по різному трактують рік заснування династії Цзінь. Формально – 265 рік. Бо саме тоді трон царства Вей захопив Сима Янь і оголосив про створення династії Цзінь. Але останнє із царств «Троєцарствія» впало 280 року. І, формально, троєцарствіє зникло саме тоді. Я так розумію причину розходження*

в періодах розгляду царства Цзінь. І ще одне. За весь період існування династії на його теренах виникали різні царства і династії. Не можна сказати, що царство Цзінь – це і є Китай тих часів. Царство Цзінь було основним царством в той період. Це так. Але не єдиним. І не дуже міцним.

Існувала династія Цзінь довго. 155 років. Початковий період, до 316 року, вважають періодом існування Західної Цзінь. Весь час вона знаходилася в боротьбі за цілісність. Як із зовнішніми (мабуть, меншою мірою), так і з внутрішніми ворогами (я так зрозумів, що переважно). Навіть після перемоги династія Цзінь зі своєї столиці Лоян номінально правила всім Китаєм, але це була лише ілюзія.

Проблеми, які супроводжували існування династії Цзінь:

1. Центральний уряд майже не контролював навіть колишнє царство Вей. Князі хотіли жити по своєму. І коли імператор видав указ про загальне роззброєння, щоб відновити економіку, багато князів не забезпечили його виконання. І міняли зброю на землі кочівників. Хоча імператор планував переплавити зброю на монети. Через це нестача металевих грошей відчувалася протягом шести століть, і товарообмін вівся переважно на основі бартеру.

2. Довколишні кочівники, зміцнівши в економічному та військовому відношенні, були готові до нових завоювань. І насправді протягом двох наступних століть вони об'єднувалися в різноманітні племінні союзи. На півночі виникли конфедерації монгольських, тюркських і тибетських народів, які не давали спокою династії Цзінь.

3. Князі змагалися один з одним, нерідко укладаючи союзи з кочівниками.

4. Жорстока боротьба за владу. Зокрема, у період з 300 до 306 року було вбито шість претендентів на трон.

5. Нова хвиля міграції, до якої призвели заворушення в столиці та на її околицях. Вона співпала з епохою Великого переселення народів, яка відбувалася в світі в II-VII сторіччях:

- a) Деякі селяни втекли на північний схід, у сучасну провінцію Ганьсу, де дієздатний уряд проводив зважену економічну й адміністративну політику, здобувши незалежність як князівство Лян.
- b) Інші селяни і багато дрібнопомісних дворян вирушили на південь, у колишнє царство У. Тут 317 року князь-утікач із дому Цзінь, що влаштувався в Нанкіні, заснував першу династію південного Китаю, що дістала назву Східна Цзінь.
- c) Третій потік селян і ремісників рухався на північ, об'єднавшись із дрібнопомісним дворянством, що втратило вплив і потерпало від безперервних воєн. Ці дрібнопомісні дворяни знаходили особливо привітний прийом у гунів (союз кочових племен на півночі Китаю).

Вождь гунів Лю Юань здобув освіту в Китаї. Він ввів при своєму дворі китайський церемоніал і розраховував, що кочівники почнуть за прикладом китайців обробляти землю. Збіг назви роду Лю Юань із прізвиськом правителів із династії Хань дало йому право оголосити себе законним спадкоємцем Ханьської

династії і «відновити» імперію Хань. Він хотів стати імператором усього Китаю. Лю Юань напав на ослаблене царство Цзінь, а вже після його смерті гуни захопили Лоян і Чаньань, поваливши імператора Цзінь. Це сталося 316 року. На цьому династія «Західна Цзінь» припинила своє існування.

Настав період, який історики називають епохою шістнадцяти царств. За невеликим винятком усі вони проіснували недовго і не залишили помітного сліду в історії. Але деякі були помітними і вплинули на подальшу долю Китаю.

Тому не буду перераховувати всі держави, їхнє існування і війни, які вони вели. Це тут ні до чого. Хочеться провести аналогію з сучасним періодом. Зверніть увагу, що існування багатьох держав на одних теренах призвело не до розвитку, а до регресії, до знищення і самознищення, до горя простого народу і колосальної боротьби за владу у верхівках держав. Людина не змінилася. Те ж саме відбувалося і відбувається і в наш час. Приклад – існування і розпад Радянського Союзу.

Старша Чжао, Молодша Чжао і Східна Цзінь. Новостворену династію Хань потім було перейменовано на династію Молодша Чжао, яку у 351 році захопив колишній прихильник Лю Юаня, Ші Ле. У 350 році він проголосив себе імператором і заснував династію **Східна Цзінь**. Його спроби встановити стабільність на півночі Китаю ні до чого не призвели. Було багато царств, багато різних і протилежних інтересів, багато конфліктів.

По суті, в той період Китай складався з північної імперії, розташованої на північ від Хуанхе, якою керувала династія Старша Чжао, а також південної імперії, що перебувала під владою династії Східна Цзінь. Коли останній імператор Старшої Чжао Ші Ху помер, його сини пересварилися один з одним, і 352 року династія Старша Чжао була повалена монголами.

Молодша Цінь. У центральних і західних районах північного Китаю тибетські племена витіснили монголів і в 384 році заснували свою династію, що отримала назву Молодша Цінь. Очолював її імператор Фу Цзяня. Любив погратися у війну. Завоював кілька царств, тим самим підпорядкувавши собі весь північний Китай, зокрема стародавні столиці Лоян і Чаньань. Він мріяв зробити свою династію Молодша Цінь володаркою всього Китаю. Зібрав армію і пішов на південь. Але програв і був убитий. Після цього його імперія швидко розпалася на кілька дрібних держав.

Царство Тоба (Північна Вей). Гуни, монголи і тибетці під проводом багаточисельних вождів грабували північні рівнини. Вони об'єднувалися в строкаті за своїм складом племінні союзи, які так само швидко розпадалися. Тибетці, як етнічна група, зникли зовсім, а гуни деградували в пастухів, які не мали своєї державності. І навпаки, маленьке тюрксько-монгольське царство Тоба відродилося після поразки, завданої йому тибетцем Фу Цзянем, і поступово почало розширювати свою територію.

Царство Тоба виникло як і багато інших на руїнах царства Молодша Цінь. Воно продовжувало розширювати свої володіння. До нього приєдналося багато племен гунів і ще більше монгольських племен. З 409 до 440 року царство Тоба

зміцнювалося, завойовуючи інші. До 440 року під владою імператора Тоба перебував весь північний Китай, і це була найпотужніша держава на всьому Далекому Сході. Що стосується самого царства Тоба, воно проіснувало ще сто років під ім'ям Північна Вей, ставши попередницею Оттоманської імперії, яку заснували її далекі нащадки багато століть потому.

Рис.9.3. Царство Тоба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/87/Asia_500ad.jpg

Таким чином напівтюрська, напівмонгольська держава Тоба перетворилася на китайську. На північний Китай. Вже після 490 року на півночі Китаю заборонили використовувати кочові мови, одяг і звичаї. Китайська мова стала державною, а імператор Вей Ді (467 – 499 рр.) вважав себе китайцем. Він оголосив себе імператором усього Китаю, а південну імперію Східна Цзінь розглядав як бунтівну провінцію. Війна між північною і південною імперіями практично не припинялася, і найсерйознішим можна вважати загострення 450 року, коли імперія Тоба, щоб захистити нову столицю Лоян, захопила великий шматок південних територій.

Спочатку найбільшим впливом у царстві Тоба користувалися буддисти – чужоземні ченці при дворі імператора Тоба ставилися до правителя як до втілення Будди, що прирівнювало його до китайських імператорів, яких шанували як Синів Неба. Проте буддизм не зміг міцно закріпитися при дворі імператора Тоби. Закінчення військових кампаній, які забезпечували гегемонію Тоби, призвело до припинення потоку військової здобичі, що забезпечувала розкішне життя правлячому класу. Багато племінних вождів і знатних сімей загинули під час воєн.

У міру того як рідшав і біднішав вищий клас, китайська аристократія з сільських маєтків багатіла і набувала все більшого впливу при дворі. Знать Тобо остаточно втратила вплив після того, як китайці при дворі імператора вмовили правителя перенести столицю на південь, у древній Лоян. У підсумку палацова знать, що переселилася в Лоян, виявилася непотрібною, оскільки всі головні пости в державі на той час уже були зайняті китайцями.

Переїзд до Лояна став свідченням занепаду аристократії Тоби і відродження китайської знаті, разом з якою повернулося конфуціанство, що змінило буддизм як офіційну релігію.

Відновлення міста стало найяскравішою сторінкою в столітній історії Тоби. За п'ять років столиця піднялася з руїн і засяяла в усій великій красі. І це було одним із найзначніших досягнень царства Тоба. Іншими досягненнями є:

1. Введення рівних прав на землю. Формально, в Тоба вся земля належала державі, але кожен чоловік і кожна жінка отримали право на довічне користування певним наділом.

2. Формальне визнання традиційного поділу суспільства на два класи, вільних громадян (знать і вільні селяни) і простолюдинів. Що фіксувало класовий поділ суспільства.

Приблизно з 20-х років VI століття імперія Тоба почала руйнуватися. Залишки кочових племен не раз піднімали повстання. Одного разу вони захопили столицю, убивши кілька тисяч китайців і їхніх прихильників із числа кочівників, а потім відступили. Угруповання всередині племен, військові кліки і воєначальники вели криваві битви між собою, багато імператорів було вбито, а величний Лоян поступово перетворювався на руїни.

9.3. Кінець багаточарствія

317 року на південь утік принц із династії Цінь, що гинула. Принц-утікач оголосив себе імператором Юань Ді. І став першим імператором династії Східна Цінь. За сто років з часу правління Юань Ді на троні цієї імперії змінилося понад десять імператорів. 420 року воєначальник на ім'я Ю Люй убив імператора і, оскільки сам належав до царського роду, оголосив себе першим імператором династії Сун, яку зазвичай називають династією Люй Сун, щоб відрізнити від наступної династії Сун, яка буде правити з 960 року. З часом після повстання місцевих князів було проголошено імператором полководця Сяо Дао Чена, який спочатку вбив правлячого імператора, а потім і його юного спадкоємця.

Після його сходження на трон династія Люй Сун змінилася на династію Південна Ці. Занепад династії Південна Ці почався 494 року, коли владу захопив один із принців. Після його смерті трон зайняв один із його родичів, Сяо Янь (502 г.). Він узяв собі ім'я У Ді і заснував династію Лян.

Любитель літератури і буддизму, У Ді протримався на троні цілих сорок сім років, поки не впав від руки вождя з роду Тоба, який очолив один із заколотів. Ця людина згодом сама зайняла трон, але ненадовго. Армія, що прийшла з верхів'їв

Янцзи, його розгромила і відновила династію Лян. Але переможці вважали, що Нанкін розташований занадто далеко від їхніх маєтків. Тому столицю перенесли в Ханькоу, за триста миль на захід, але військово командування залишилося в Нанкіні, в результаті чого південний Китай розділився на дві частини, східну і західну. І куди ж тут без ворожнечі. Такий територіальний розподіл призвів до того, що до 550 року імперія розкололася на дві ворогуючі держави, східну і західну, відомі під назвою Північна Ци і Північна Чжоу. Імператор Північної Чжоу заборонив і буддизм, і даосизм, заклавши всі храми цих релігій. Близько сорока років царства воювали одне з одним, а також з гунами, монголами і тюрками, що кочували в степах. Зрештою Північна Чжоу перемогла Північну Ци.

У 555 році армія Північної Чжоу вторглася на південь. Переможці «поставили» свого імператора – принца з роду Чжоу. Його династія отримала назву Пізня Лян. У свою чергу на сході через два роки імператором був проголошений один з воєначальників. Його династія називалася Чень. Обидві династії, Пізня Лян і Чень, проіснували не більше двох десятиліть.

У Північній Чжоу, яка була спадкоємицею імперії Тоба, 581 року представник китайської знаті Ян Цзянь оголосив себе імператором, ставши першим правителем династії Суй. І 589 року династії Пізня Лян і Чень були знищені.

Через триста шістьдесят років різнобарв'я династій і багаточарствія, країна знову об'єдналася: династія Суй правила усім Китаєм, від В'єтнаму і Тайваню на півдні до Ташкента в Центральній Азії.

9.4. Розповсюдження буддизму

Період багаточарствія не відзначений особливими досягненнями китайської культури і цивілізації. Аристократи, в основному, відмовлялися від державної служби. Тому інтелектуальний рівень правителів царств знизився. Крім того, для цього періоду характерний широкий наступ буддизму. Для представників вищих класів китайського суспільства, які здебільшого сповідували конфуціанство, буддизм був непривабливий. Бо він був «антисімейним». На відміну від кофуціанства, що будувалося на сімейних принципах. Адже класичним буддистом вважали ченця, який залишив сім'ю заради життя в монастирі, що суперечило традиції синівського послуху. Істинний буддист мав відмовитися від плотського кохання, яке слугувало основою продовження роду.

Але для більшості простих людей буддизм мав багато привабливих рис. Так, наприклад, з буддійського вчення випливало, що люди, які гнобили бідняка, в майбутньому житті посядуть нижче становище, а бідняк, що терпів несправедливість, у своїй наступній інкарнації матиме високий ранг і насолодиться добробутом. Торговці теж прихильно ставилися до буддизму – отримавши дозвіл використовувати буддійські монастирі як банки і склади, вони дарували ченцям гроші та землю, а від них дізнавалися про різноманітні фінансові інструменти, що практикувалися в Індії, як-от позика під забезпечення,

акумулювання капіталу за допомогою акціонерних товариств, аукціони і навіть лотереї. Цим буддизм підкупляв і підкупив китайців.

Крім того, відмова аристократії від державної служби призвела до того, що на керівні посади стали запрошувати інших освічених людей, буддистів з Індії та Центральної Азії. Вони використовували свій вплив для релігійної пропаганди і переклали багато буддистських текстів китайською мовою. Для передачі нових індійських понять було використано знайому термінологію даосизму, що робило ці дві релігії схожими для непосвячених і сприяло кращому засвоєнню буддизму.

В якійсь мірі можна говорити про протистояння в той час конфуціанства і буддизму. Ідеологій, які мали і мають значний вплив на китайців. Що краще заволодіє умами китайців? І якщо освічені люди (аристократи) були більш схильні до конфуціанства, то прості селяни, майстри – до буддизму. Це моя особиста оцінка.

Післямова до розділу 9

У період багатоцарствія Китай переживав період «темного середньовіччя». В цей період проявилася колосальна різниця між владою і народом. Першим хотілося ще більшої влади. А другим – можливості працювати на себе, щоб вижити. Але владці мають змогу примусити народ воювати задля ще більшої своєї влади. Народ замість праці на розвиток вимушений воювати, знищувати собі подібних. Розвитку, прогресу немає. Ось на такому матеріалі вчилася китайське суспільство. До речі, не тільки китайське, а й будь-яке інше. Але гарними учнями, як показала історія, були не всі.

Впродовж усього періоду багатоцарствія тривала боротьба за владу серед вищих верств суспільства. У політиці стикалися сім'ї аристократів, які уклали між собою союзи (можна сказати, партії) за допомогою шлюбів. Ворогуючі партії прагнули захопити владу в державі, вводячи до складу уряду якомога більше своїх родичів. Незнатні члени тієї чи тієї партії, до яких належали кріпаки, радники та вчителі, об'єднувалися з людьми аналогічного статусу з інших родин партії та виконували таємні доручення – підкуповували чиновників, а подекуди й убивали ворогів. Чим чисельнішою була партія, тим краще вона була захищеною, бо за невдачі в політиці вдавалося зберегти життя і власність більшій частині її членів.

Як це схоже з сьогоднішнім! У ті часи – та й сьогодні теж – у політиці мала значення не ідеологія, а персональний склад тієї чи іншої партії, а також близькість до керівництва.

Можна навести похмурий список інтриг, убивств і воєнних кампаній у боротьбі між партіями та із зовнішніми ворогами, тоді як імператори, яких саджали на трон, скидали або вбивали, не були самостійними політичними фігурами. Часто імператорами ставали діти, а дорослі більше цікавилися вином і жінками, а не державними справами.

Ось такі були звичаї у верхівці. Я думаю не тому, що тоді люди були гірші. Влада розбещує слабких людей. Передача влади у спадок є не найкращим способом визначення керівника країни. Талановитого, розумного керівника. Але влада розбещує людей і сьогодні. Особливо тих, хто, користуючись слабкістю демократії, формує значний потенціал інформаційних впливів у суспільстві задля продовження часу свого «царювання».

Але це стосується людей у владі. А не звичайних, рядових працівників. Щоб Що б там не було, але звичайні люди і в часи «темного середньовіччя» отримували задоволення від життя завдяки своїй праці. Так, аристократія, яка сповідувала конфуціанські принципи, а також поети, художники і ремісники перебували в опалі. Торговці, відомі своїм умінням пристосовуватися до обставин, щосили боролися з труднощами, що звалювалися на них, а селяни – ті, хто зміг уникнути рабства і примусової військової служби, – продовжували справу своїх предків, терпляче обробляючи землю. Як і в попередні епохи, коли на китайській землі виникало кілька царств, мир змінювався на війни. І ні про які досягнення і успіхи китайської культури і цивілізації не було й мови.

Те, що тут написано, – взагалі, наче написане з сучасності. Партії, свої і чужі, підкуп, інтриги, і т. ін. Висновок простий. Всі хочуть бути щасливими. Всі хочуть отримувати позитивні світовідчуття. І якщо це дає влада, її потрібно не упускати. Будь-яким способом. Чесним чи підлим. Ця традиція збереглася і донині.

А що зробити, щоб цього не було? Давайте про це поговоримо пізніше. В мене щодо цього є своя думка. Яка виникла від споглядання життя в сучасному Китаї. І про це буде розмова в четвертій частині книги.

Розділ 10

СЕРЕДНЬО-ІМПЕРСЬКИЙ КИТАЙ

(581-1279 рр.)

Передмова до розділу 10

Цю частину писати вже легше. По-перше, більше історичних даних. По-друге, менше плутанини в царствах і династіях. Більше системності. Все просто. Одна династія змінює іншу. Китай майже в тих межах, що і сьогодні. Цей період перетинається в часі з існуванням Київської Русі. І цікаво вивчати Китай, знаючи, що відбувалося в цей час у державі, історичною спадкоємицею якої можна вважати Україну.

Як слідувало з попереднього матеріалу, і як буде підтверджено в цій частині книги, є закономірності в існуванні династій. Китайська, та й не тільки, історія постійно повторюється, ніби підкоряючись величому ритму часу. З хаосу і руїн постає талановитий правитель, який засновує династію, що відроджує країну. Держава процвітає. Потім починається період занепаду. Країна занурюється в хаос і руїни. Потім нова династія. Яка вирішує спочатку проблеми попередньої династії. А потім створює свої.

Все просто і однаково. Але правителі різні. І різні їхні рішення і дії. Тому розглядати будемо кожену династію, виділяючи її особливості. Починаємо...

10.1. Династія Суй (581-618 рр.)

Ян Цзянь, який започаткував династію Суй, взяв собі тронне ім'я Вей Ді. Він був військовим. Звичайно до влади він йшов через жорстоку боротьбу і вбивства. Але в нього була одна позитивна риса. Він був надзвичайно щасливий у шлюбі, і дружина, в нього була не китаянка, але яка поділяла його буддійську віру, пуританські погляди і прихильність до моногамії. У їхній унікальний союз – шлюбний і державний – вона привнесла розважливість і здоровий глузд, хоча інколи й виявляла впертість, характерну для жіночої статі.

Що примітного було зроблено при Вей Ді?

1. Заснував нову столицю. Після обов'язкового звернення до віщунів обрали місце на південний схід від Чаньані, і в повній відповідності до імперських традицій там побудували місто, що стало однією з архітектурних перлин тієї епохи. Столицю було названо Дасин («Велике відродження»).

2. Скасував закон Північної Чжоу, що забороняв буддизм і даосизм.

3. У тому, що стосувалося управління країною, Вей Ді твердо дотримувався конфуціанських принципів з їхньою проповіддю послуху, що так імпонувало солдатському мисленню імператора. Саме конфуціанство лежало в основі масштабної політичної реформи, проведеної за династії Суй, що принесла спокій і стабільність на територію величезної імперії, яка мучилася нескінченними

війнами, суперництвом провінційних кланів, корупцією і навіть різноманітністю діалектів.

Цей вплив «зверху» теж вніс свою долю в формування доброти китайського народу.

Рис.10.1. Карта, що ілюструє територію династії Суй (609 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tur-gid.net/wp-content/uploads/2023/07/foto34411-3.jpg>

4. Було створено новий збір законів, що складався з 1735 статей і вийшов друком через п'ятдесят років після появи зводу законів візантійського імператора Юстиніана, який заклав основи західної юриспруденції. Вей Ді визнавав конфуціанську ідею про непотрібність законів за наявності добродісного правителя: «Можливо, недалеко той час, коли воно (кримінальне право) проголошуватиметься, але не застосовуватиметься (*віра в те, що не буде злочинців. Те ж саме було і після революції в 1917 році в Росії*). Зрозуміло, такі часи ніколи не настали, але основи зводу законів Суй проіснували багато століть.

5. Було розроблено детальний табель про ранги, куди були занесені чиновники всіх без винятку державних установ – земельних, податкових тощо, – щоб усі точно уявляли, що від них вимагає закон. Ввів ранги для державних службовців (всього 9).

6. Сформувався клас компетентних державних службовців, яких набирали з усіх верств населення, незалежно від національності, регіональних чи класових

відмінностей. Відродилася практика іспитів. Підтримку надавали людям із високими моральними якостями, а не тим, хто міг похвалитися знатним походженням. Відбір на державну службу виконувався тільки спеціальними комісіями. Термін перебування на посаді обмежувався трьома роками. Повторне призначення не допускалося, і чиновник не міг приймати на службу близького родича, щоб виключити недоречний вплив. Це створило перепони звичаям призначати та ці посади «своїх».

І мені здається, що це в тій чи іншій формі продовжується і зараз, настільки професійними є керівники в Китаї. Так хочеться, щоб це було й в Україні. Щоб посади займали професіонали, а не родичі, однопартійці, чи наближені до керівництва країни.

7. Відновив грошовий обіг.

8. Створив ефективну військову машину. Вона була потрібна для стримування безперервних набігів варварів на півночі країни. Велику Китайську стіну було відремонтовано та подовжено – результат примусової праці мільйонів людей з числа місцевого населення. Спокій в імперії вдавалося підтримувати вмілим поєднанням військових і дипломатичних заходів.

Усе це сприяло процвітанню імперії Суй. Система розподілу землі, аналогічна тій, що існувала в імперії Тоба, забезпечувала велику кількість сільськогосподарської продукції, а також приплив податків у вигляді зерна і текстилю. Система продовольчих запасів включала в себе п'ять головних зерносховищ, у яких накопичувалося до п'яти мільйонів бушелів зерна, що збиралися державою у вигляді податків.

Як видно з цього, Вей Ді був справжнім Правителем-Господарем, який хотів розвитку своїй країні. А все тому, що він, мабуть, отримував від її розвитку велике задоволення.

А тепер негатив Вей Ді. Цей негатив супроводжував і супроводжує не одного правителя в світі. У нього та його дружини була параноя щодо змов на них (пишуть – безпідставна). До числа підозрюваних увійшли і їхні діти. Вей Ді знайшов приводи, щоб позбавити спадщини, стратити або якимось іншим способом усунути від влади п'ятьох синів. Виняток становив лише другий син, улюбленець імператора Ян Гуан. Саме він 604 року після смерті батька став другим імператором династії Суй, взявши собі тронне ім'я Ян Ді.

Чим він запам'ятався і був виділений істориками? Спочатку про позитиви Ян Ді.

1. Перед тим, як стати імператором, він був намісником Півдня. На цій посаді він багато чого зробив, щоб викоринити ворожість південних провінцій стосовно північних, яка накопичилася в результаті багатовікового конфлікту. Зниження податків, страта чиновників, що гнобили простий народ, великодушність до полководців, які зазнали поразки, підтримка і буддизму, і даосизму – все це приносило плоди.

2. Одружився з жителькою півдня, освіченою дівчиною з тонкими почуттями, яка володіла літературним талантом; повагу і любов до неї він проніс через усе життя.

3. Ян Ді наказав відновити Лоян, що лежав у руїнах після тривалих воєн. Місто було відбудоване з незвичайною розкішшю і стало третьою столицею країни – поряд із Дасином його батька і Нанкіном, де розташовувався двір.

4. Провів широкомасштабні роботи з прокладання мережі каналів, розпочатими ще за його батька. Які увійшли у Великий Імператорський канал. Це дало змогу значно поліпшити систему транспорту і зв'язку в центральних районах Китаю. Такі грандіозні проєкти, як прокладання Великого Імператорського каналу і будівництво Великої Китайської стіни, не мають аналогів у історії.

5. Налагодив мир з сусідами – Кореєю, Японією, Західною і Східною імперіями тюрків.

А тепер про негативне в правлінні Ян Ді. Але не знаю, чи можна вірити багатьом негативним твердженням? Адже через те, що династію було щойно створено, і для цього його батько відібрав мандат Неба в попереднього імператора, за Ян Ді закріпилося принизливе прізвисько «губитель династії». Можливо, тому історики не гребували підлогом і підтасовуванням фактів, щоб його очорнити. Але були факти, які неможливо спростувати.

1. Якщо вірити китайським історикам – він був розпусним. Хоч би що говорили про хтивість імператора, він був тонким поетом і прозаїком, поціновувачем прекрасного і шанувальником естетики.

2. За висновками істориків – не любив працювати. Ненавидів справи.

3. Був дуже марнотратний. На відміну від ощадливого батька. Постійні переїзди між «столицями» в супроводі сотень чиновників і помічників обходилися неймовірно дорого.

4. Стратив трьох видних державних діячів. Оточив себе підлесниками і лизоблюдами, які ізолювали його від реальності.

5. На будівництво Великого Імператорського каналу, що тривало шість років, мобілізували понад п'ять мільйонів осіб, і з-за нестачі чоловіків влада вперше в історії Китаю залучала до примусових робіт жінок. Тим, хто ухилявся від мобілізації, відрубували голову, а на недбайливих працівників чекали суворі покарання.

6. Воював з царством Когуре (воно знаходилося на території сучасної Маньчжурії та на півночі Корейського півострова). У період з 612 по 614 рік було здійснено три дорогих військових походи, і всі вони закінчилися поразкою.

Тепер, про кінець династії. Негатив все-таки переважив! Після 614 року бунти охопили всю країну. Це була розплата за величезні людські та фінансові втрати, пов'язані з будівництвом каналу і війнами проти Когуре, з марнотратством імператора, а також слабкістю центрального уряду, зумовленою постійними переїздами. За два роки кількість повстань досягла двох сотень, і аристократія стала відвертатися від імператора, висуваючи своїх претендентів на трон. Підлабузники, що оточували Ян Ді, продовжували приховувати від нього

справжній стан справ – одна людина, яка спробувала розповісти правду, була забита до смерті прямо в залі для прийомів. Коли катастрофу, що наближалася, приховувати стало вже неможливо, імператор втік до південної столиці.

Лі Юань, князь Тан, хоробрий воїн, у якому текла кров кількох царських родів, 617 року, спостерігаючи за безсиллям уряду, став головним заколотником. Він зібрав 200-тисячну армію і захопив столицю Дасін. Після цього він скинув Ян Ді, який знаходився в південній столиці, і оголосив імператором його шестирічного онука. Але вже 618 року Лі Юань захопив Лоян і оголосив себе імператором. Ян Ді був убитий, і з ним зникла і династія Суй.

Незважаючи на короткий період правління, ця династія, що складалася з батька і сина, не тільки знову об'єднала Китай, а й шляхом культурної уніфікації, а також через створені нею політичні, військові, юридичні та економічні інститути проклала дорогу «китайському середньовіччю» і стала однією з найвідоміших династій цього періоду. За три десятиліття було закладено основи наступної династії, що проіснувала три століття.

10.2. Династія Тан (618-907 рр.)

- – Цивільна адміністрація
- – Військова адміністрація
- – Тимчасово контрольовані території

Рис.10.2. Імперія Тан у часи свого найбільшого розширення у 661 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9f/Tang_outline_map%2C_661.svg/500px-Tang_outline_map%2C_661.svg.png

Династії Тан (618-907 рр.) і Сун (960-1127 рр.) прийнято називати класичним періодом в історії Китаю. Про період Сун будемо говорити нижче. Зараз поговоримо досить детально про династію Тан. І особливо про дії імператорів. І почнемо з її засновника.

10.2.1. Засновник династії: будівничий держави

Імператор Лі Юань, який заснував династію 618 року, на сьогодні відомий як Гаоцзун. Він оголосив столицею імперії Дасін і перейменував місто на Чаньань. Що позитивного було в його правлінні?

1. Головним своїм завданням він вважав досягнення миру в країні, і на це в нього пішло десять років. Він домогся своєї мети не тільки за допомогою сили, вигравши кілька великих битв, а й умілою політикою. Гаоцзун віддавав префектури під управління лідерам заколотників, які добровільно склали зброю. Амністував їхні війська, включивши їх до складу своєї армії. Відновив на посадах чиновників, що зберігали вірність Ян Ді. Цим самим він зумів переконати багатьох заколотників перейти на свій бік.

Це велике мистецтво, яке підвладне тільки мудрим людям. Робити з ворогів друзів. Більшість вміє тільки з друзів робити ворогів.

2. Відновив жорсткий контроль центрального уряду над місцевою владою.

3. Зберіг систему розподілу землі, встановлену імперіями Тоба і Суй.

4. Запровадив розумний подушний податок.

5. Почав чеканити уніфіковані монети.

6. Жорстко контролював торгівлю, призначаючи управителів кожного ринку в столиці та провінції, які мали підтримувати порядок, реєструвати всі крамниці, перевіряти гирі та ваги, стежити за цінами та якістю товару.

7. Продовжив відновлення системи іспитів. Але в обмежених масштабах і зі збереженням привілеїв знаті. Ця система сприяла вихованню освіченої еліти, оскільки кандидат, який добре знав класичні тексти, незалежно від соціального походження був здатний зайняти ранг чиновника.

8. Люди гуманітарних занять — письменники, філософи, вчені — були визнані людьми привілейованого класу.

9. Призначив комісію для розроблення нового єдиного зводу адміністративних і кримінальних законів. У цьому знаменитому зводі законів Тан кількість статей зменшилася з 1735 (звід законів Суй) до 502-х. Нові закони ґрунтувалися на класичному принципі інь-ян, а також являли собою компроміс між філософією конфуціанства та легістами.

Але в імператора були й проблеми. Так у міжнародних справах ніяк не вдавалося усунути загрозу з півночі, з боку тюрків. (Тюрки загрожували з півночі? Можливо, з північного заходу?) Та й всередині країни не припинялися повстання. Імператор доручив справу боротьби з цими загрозами своєму сину на ім'я Лі

Шимінь. І він успішно справився. Але законним спадкоємцем трону був не він. Хоча й хотів стати.

Для історії Китаю шлях, яким він пройшов до влади, не має значення. Але враховуючи, що подібним шляхом проходили багато правителів, я розповім цю історію. Яку прочитав в книгах. Не знаю, де правда, а де вигадка. Але пишуть так.

На той час спадкоємцем престолу був його старший брат, що призвело до суперництва між ними, причому в цьому конфлікті третій брат став на бік спадкоємця. У 626 році Лі Шимінь дізнався про те, що братам вдалося налаштувати проти нього батька. Крім того, він отримав повідомлення від шпигуна, що брати збираються його вбити. Тоді він звинуватив братів у незаконному зв'язку з жінками з батьківського гарему. Попереджені однією з наложниць, вони вирушили до палацу, щоб заявити про свою невинність. Їм потрібно було пройти через ворота, які охороняла імператорська варта, але Лі Шимінь підкупив командира і з дванадцятьма своїми прихильниками зайняв позицію біля воріт. Коли брати наблизилися, Лі Шимінь стрілою з лука пронизав спадкоємця престолу, а його люди вбили іншого брата. Один із воєначальників Лі Шиміня увійшов до палацу в повному озброєнні та зі списом – це вважалося серйозним правопорушенням – і оголосив враженому жахом імператору про смерть братів. За три дні Лі Шимінь був проголошений законним спадкоємцем і очолив уряд. Кілька тижнів по тому Гаоцзун зрікся на користь Лі Шиміня. І решту дев'ять років свого життя провів у сільській глушині.

10.2.2. Правитель-мудрець

Так 626 року Лі Шимінь, якому виповнилося двадцять шість років, став другим імператором династії Тан. Він залишився в історії під своїм посмертним ім'ям Тайцзун і шанувався як блискучий зразок государя всіма наступними правителями китайської імперії. Про це навряд чи можна було здогадатися за його першими діями, коли він, щоб позбутися можливих суперників, наказав стратити десятьох дітей вбитих ним братів, що суперечило конфуціанському вихованню, яке він отримав.

В нього було досить багато позитивних рішень і дій. Все-таки конфуціанське виховання зробило свою справу. Його якості:

1. Був відважним, енергійним і вправним воєначальником.
2. Прекрасно розбирався в поезії та історії.
3. Досконало володів мистецтвом каліграфії.
4. Мав могутню статуру і величну фігуру.
5. Був емоційним, легко втрачав самовладання.

Був дуже працьовитим і цього ж вимагав від підлеглих. Тому чиновники спали позмінно, щоб бути в розпорядженні імператора в будь-який час дня і ночі. Їхні доповіді стали настільки численними, що Тайцзун розвішував їх на стінах

своїєї спальні і читав ночами, а на ширмах були записані послужні списки чиновників, яких він збирався підвищити або понизити на посаді.

Його бачення, рішення і дії з укріплення імперії теж були досить ефективними і... добрими:

1. Перші роки його правління, що отримало назву Чжень Гуань (Справжнє Бачення), відзначені повагою до міністрів і чиновників.

2. Прагнув поліпшити управління країною, тому заохочував критику.

3. Встановив близькі особисті стосунки з вищими чиновниками.

4. Суворо дотримувався конфуціанського принципу призначення на посади вчених людей.

5. З підозрою ставився до всіляких ворожінь та еліксирів.

6. Міністри його уряду були найвищою мірою компетентними, не корумпованими і поділяли турботу імператора про благо народу.

7. Його настанова уряду: «Пригнічення народу з метою змусити його служити правителю подібно до відрізання власної плоті з метою наситити шлунок».

8. Вдосконалював інститути центральної та місцевої влади, які його не задовольняли.

9. Продовжив реформу влади на місцях, покращуючи систему управління.

10. Був дуже ощадливим, без марнотратства.

11. Найнещаднішу боротьбу вів з корупцією. Покарав тисячі чиновників.

12. Потужна Міжнародна співпраця: Китай, Персія, інші арабські країни. В основному полягала в експансії китайської культури і традицій в інші країни. Хоча, звичайно, це був взаємообмін. Зокрема, в Китаї з'явилося християнство.

13. Міжнародна співпраця привела до розвитку торгівлі з іншими країнами.

14. Тайцзун був прихильником даосизму. Своє ставлення до буддизму сформулював під кінець життя, назвавши його вульгарною і несерйозною релігією.

Все це, у поєднанні з миром на зовнішніх кордонах, розумним управлінням, поліпшеною завдяки Великому каналу системою транспорту і зв'язку, а також гарними врожайми, принесло процвітання всій нації. По суті, він впритул наблизився до реалізації ідеї імператора-мудреця, яку за тисячу років до нього проголосив учитель Кун Цзи (Конфуцій).

Його військова політика зосередилася на Середній Азії. Стотисячна китайська армія вщент розбила тюркські війська (630 р.). Але інші держави Середньої Азії продовжували загрожувати Великому Шовковому шляху, яким йшли каравани з Центральної Азії, Персії та Візантії. Тайцзун підкорював їх по одному; його війська відійшли від столиці на відстань п'ять тисяч миль, залишаючи в кожній державі китайські гарнізони під управлінням намісників. Однак не зумів підкорити корейське царство Когуре. І в 649 році помер від невідомої хвороби.

І хоча наприкінці життя Тайцзун більше не був імператором-мудрецем, як у перші роки свого правління, став зарозумілим і свавільним, для наступних поколінь він залишився яскравим прикладом конфуціанського ідеалу правителя –

мудрого й чесного, що має незаперечний авторитет, ґрунтуючись на чуйному ставленні до ретельно підібраних вчених радників, а також на щирій турботі про благополуччя свого народу.

Я думаю, багато обраних Президентів програли б в любові і відданості справі розвитку держави такому імператорові. Але... він був швидше винятком з правил, ніж правилом. Влада зазвичай псує і змінює людей так, що в них мало залишається від людини: доброго, чуйного, ощадного. І як видно, під кінець життя вона змінила і імператора Тайцзуна. А що говорити про «слабких» імператорів! Слабких з позицій управління імперією. Або слабких з точки зору протистояння різним спокусам. Були ж і такі. І немало. І якраз наступний підрозділ про таких...

10.2.3. Під п'ятою у дружини

Спадкоємцем Тайцзуна став дев'ятий син. Взяв собі ім'я Гаоцзун. Мав слабкий характер. Гаоцзун правив тридцять чотири роки, але справжнім володарем країни була його дружина, найнезвичніша з низки видатних жінок, які наводили страх на Китай. Її звали У Хоу.

Вона вбила колишню дружину й улюблену наложницю Гаоцзуна. Повністю підпорядкувала собі і чоловіка, і уряд. Її звинуватили в чаклунстві. Ця спроба закінчилася стратою супротивників імператриці, а сама вона не постраждала. Тратила гроші наліво й направо. Без міри. Прийняла титул Небесної імператриці.

Як і раніше, основу курсу навчання становило конфуціанство. Але до нього додалися класичні тексти даосизму.

Війни. А куди ж без них? В час правління Тайцзуна (чи то У Хоу) військові дії були спрямовані на північ. На північних кордонах імперії від поразки оговталися тюрки, повернувши собі втрачені території. Але тимчасово. Після кількох років воєнних дій все-таки китайський експедиційний корпус вщент розбив супротивника. До 660 року володіння імперії Тан простягалися від Китайського моря до кордонів Персії – найбільша територія за всю історію Китаю. Однак для утримання такої території країні не вистачило ресурсів, і за кілька років тюрки повернули собі незалежність.

А тут ще піднялися тибетці. Які з заходу атакували Китай. Крім того, до кінця правління Тайцзуна об'єднані осередки північних тюрків відновили набіги з-поза Великої Китайської стіни.

В 683 році тривала хвороба імператора закінчилася його смертю.

10.2.4. Імператриця

На час смерті Гаоцзуна країна була в «розбитому стані». Військові проблеми і фінансова криза. До величезних витрат на Лоян додалися повені, неврожаї, посухи і нашествя сарани. Ціни на зерно злетіли вгору, і маси селян тікали в необжиті райони, щоб не платити податки. Все це стало головними турботами

спадкоємця Гаоцзуна, принца Іня, відомого під своїм храмовим ім'ям Чжоуцзун. Але найнебезпечнішою «спадщиною» імператора стала його мати У Хоу. Вона позбавила його трону і вислала зі столиці. І стала правити від імені його більш поступливого брата Жуйцзуна. Її параноя посилилася. Почалася жахлива епоха терору.

Вона створила мережу шпигунів та інформаторів. У містах встановлювали урни, в які люди могли опускати доноси, нерідко неправдиві. Багато інформаторів з усіх кінців імперії за державний кошт доправляли в столицю для надання свідчень, а також отримували нагороди і посади.

Чи не нагадує це недавній період історії СРСР, в якій країною правив Сталін, а не У Хоу? Але це говорить про те, що внутрішній світ людини, її мотивація і ставлення до інших людей не змінилися. Чому я це кажу на фоні дій імператорів.? Тому що природа людини найбільше проявляється тоді, коли немає ніяких обмежень. Страху і відповідальності перед тим, хто вище. У людей у владі, немає, або майже немає зовнішніх обмежень. І саме в їхніх діях проявляється «зла» природа людини.

Ніхто з міністрів не наважувався суперечити імператриці, боячись, що його заарештує таємна поліція. У такій обстановці У Хоу без сорому вдавалася до розпусти і вміло підтримувала культ власної величі. Імператриця часто з'являлася на публіці, проводила грандіозні церемонії і відродила ритуали золотого століття імперії Чжоу – вона вважала себе нащадком великого Чжоу Гуна. У 688 році в річці було «виявлено» білий камінь із написом: «Мудра Мати правитиме людьми, і її правління принесе вічне благоденство» (досі невідомо, як він туди потрапив, але сумнівів у тому, що це було зроблено за наказом У Хоу, майже немає).

Для благословення знахідки вона провела найпишнішу церемонію в історії Китаю. Примусила прибути туди всіх видатних людей імперії. Хто не хотів – був знищений. Страти, самогубства і покарання посіяли хаос серед знаті, а рід Лі (засновника династії Тан) був майже повністю винищений.

Підготувавши грандіозну церемонію, У Хоу нарешті дала волю своєму честолюбству. Скромно відкинувши три петиції з проханням посісти трон, вона потім змінила рішення – після повідомлень про те, що над палацом бачили птаха фенікса, якого вважали символом імператриці, а над тронною залогом пурхала зграйка птахів з червоним пір'ям, що було витлумачено як знаки, У Хоу оголосила себе володаркою Піднебесної, ставши першою і єдиною жінкою-імператором, і перейменувала династію, назвавши її Чжоу.

З чого почала тепер уже офіційна Правителька Китаю У Хоу? Як ви думаєте? Підказка. Згадайте кінець 30-х років минулого століття в СРСР.

Правителька послабила масштаб репресій і організувала вбивство начальника своєї таємної поліції, а потім віддала під суд вісімсот п'ятдесят його підлеглих.

Стратили тих, хто страчував. Згадайте Єжова. І не тільки.

Влада перебувала під жорстким контролем У Хоу, яка постійно тасувала та міняла своїх міністрів –вісімдесят відсотків із них відправили на заслання,

страли або понизили в посаді (*тепер згадуємо Сталіна*). Проте здебільшого це були найвищою мірою компетентні люди, які могли керувати державою.

У Хоу проводила жорстку зовнішню політику. Але були й проблеми. Наприклад, із західної частини сучасної Маньчжурії повела наступ нова сила в особі монгольського племені киданей. Їм удалося захопити великі території аж до самого Пекіна, перш ніж імператорські війська відкинули їх назад.

Останні роки правління У Хоу відзначені широкомасштабною корупцією і протекціонізмом, які до цього були вкрай рідкісним явищем, а також любовними зв'язками імператриці. Незгасаюча пристрасть до плотських насолод дозволяла їй приховувати сімдесятирічний вік. Нарешті на початку 705 року група вищих сановників умовила поваленого імператора Чжунцзуна (його У Хоу у свій час відправила на поселення в провінцію) покинути дім і з п'ятьма сотнями солдатів палацової варти зайняти імператорський двір. Через кілька місяців потому у віці вісімдесяти двох років У Хоу померла. З її смертю скінчилися сімнадцять років перебування на троні так званої династії Чжоу і п'ятдесятирічне правління У Хоу.

Як впливає з історичних джерел, влада У Хоу – це влада для боротьби за владу. Не гребуючи ніякими засобами. Верхівка країни просто розвалилася. Після неї уряд перебував у стані, що більше нагадував пекло. Це був розсадник корупції, кумівства і безвідповідальності. Міністри змагалися між собою, домагаючись прихильності імператора Чжунцзуна, який повернувся на трон, і його дружини Вей, не гребуючи в цій боротьбі жодними засобами. І в усьому цьому потрібно було наводити порядок.

Але імператор Чжунцзун та його дружина Вей – це був не найкращий вибір. Хоча, хто вибирає?

10.2.5. Повернення династії Тан

І знову до вершин влади піднялася жінка – цього разу в особі розпусної та аморальної імператриці Вей, до якої прилучилася її дочка, принцеса Аньло. Перша не встигала змінювати коханців, а друга корупцією нагребла собі величезні статки. Клас чиновництва роздувся до неймовірних розмірів – за рахунок тисяч євнухів а також людей, які або купили собі посаду, або пройшли крізь деградовану систему іспитів.

У 710 році помер Чжунцзун – вважають, що його отруїла імператриця Вей, намагаючись зайняти місце У Хоу. Вона підробила заповіт імператора, оголосивши спадкоємцем свого п'ятнадцятирічного сина. Але за два тижні її володарюванню поклав край двадцятип'ятирічний Лі Лун Цзи, син поваленого імператора Жуйцзуна (якого також усунула в свій час У Хоу). Він разом зі своїми прихильниками вбив імператрицю Вей і принцесу Аньло. Сестра Лі Лун Цзи, принцеса Тайпін, особисто стягнула юного ставленника імператриці з трону і оголосила, що імператором знову стає Жуйцзун.

І знову керувати почала жінка. Реальна влада перейшла в руки цієї принцеси, тому що Жуйцзун був геть позбавлений енергії та честолюбства. Отака «слабка

стать» була у роду Тан. Їм хотілося влади? І вони її отримували! І моє життя в Китаї підтверджує, що не тільки принцеси чи імператриці любили керувати. Це люблять робити і сучасні китайські жінки...

Але... Посилення хаосу в управлінні, проблеми на кордонах імперії, знамення у вигляді яскравої комети спонукали Жуйцзуна зректися престолу на користь сина. У 712 році Лі Лун Цзи став імператором – в анналах історії він залишився під ім'ям Сюаньцзун. Стосунки між ним і честолюбною принцесою Тайпін швидко псувалися. Вона намагалася отруїти брата, а зазнавши невдачі, замислила військовий переворот, але Сюаньцзун був попереджений про змову. Він наказав стратити прихильників принцеси прямо перед залом прийомів, а їй дозволили вчинити самогубство. Так закінчилася незвичайна для Китаю ера правління жінок.

10.2.6. Людина «Епохи Відродження»

Отже, на троні Сюаньцзун. Він пройшов через загрозу страти в період правління У Хоу. А його мати була страчена. І як не дивно, ці страждання зробили з нього добру людину. Якщо про доброту можна говорити відносно тих, хто у владі. Його якості:

- м'якість манер;
- любов до братів і родичів;
- прямота;
- запальність;
- прихильністю до радників;
- талановитий музикант;
- поет і каліграф;
- знавець філософії даосизму;
- любов до театральних вистав і спортивних змагань;
- прихильник даосизму.

В Європі його назвали б «людиною епохи Відродження».

Найголовніше це те, що він твердо і розумно застосовував владу. Це дозволило йому спочатку побудувати ефективну управлінську систему. Для цього він:

- позбувся наскрізь прогнилої попередньої адміністрації;
- оточив себе трьома або чотирма видатними менеджерами, які не належали до вищої знаті;
- відновив дієздатність уряду;
- почав залучати вчених до складання указів;
- усі некомпетентні чиновники позбулися посад;
- обізнаних людей було призначено в провінцію;

– встановив шестирічний період звільнення від податків для зареєстрованих жителів імперії. Тим самим уряд збільшив кількість платників податків на вісімсот тисяч сімей;

– став прикладом ощадливості: при дворі заборонили парчу та одяг, прикрашений вишивкою, перли і нефрит, а кількість наложниць у гаремі скоротилася. Скоротив витрати на сім'ю;

– заборонив усім чиновникам приймати в себе провісників;

– позбавив імператрицю всіх привілеїв і титулів.

Це все дозволило реалізувати три масштабні проєкти:

1. Розробив і реалізував програму реформ. Ця програма заклала основи імперської політики на довгі роки і містила в собі такі елементи: гуманне управління, що не спирається на жорстокість законів, відмова від військових кампаній, рівність усіх перед законом, включно з друзями імператора, усунення політичного впливу євнухів, зниження податків, виведення з центрального уряду родичів імператора, можливість міністрам відкрито й без побоювання висловлювати свою думку. Русійною силою всіх цих заходів було прагнення до відродження моралі в суспільстві.

2. Провів масштабну військову реформу. Армія ставала дедалі професійнішою. Солдатів заохочували брати із собою сім'ї та засновувати сільськогосподарські колонії. Війська чисельністю від чотирьохсот до шестисот тисяч осіб підпорядковувалися військовим губернаторам, – що забезпечувало їхню кращу керованість. Основним завданням армії стала оборона, а не розширення імперії. Протягом майже чотирьох десятиліть успішно стримував прикордонні держави від вторгнення в Китай. І не тільки військовим способом. Налагодив дружні дипломатичні відносини і торговельні зв'язки практично з усіма сусідами.

3. Столицю, яка періодично переносилася в Лоян, остаточно розмістив у Чаньані.

Імперія Тан досягла свого розквіту, й імператорський двір у Чаньані вражав блиском і величчю. До міста з'їжджалися не тільки послы, а й купці з усіх кінців імператорської імперії, а також із далеких країн. Імператорський двір був буквально переповнений вченими, письменниками, (Письменники – це поети, прозаїки, драматурги і т.ін.) священнослужителями, артистами, художниками, каліграфами, гравцями в шахи та фахівцями в різних галузях знань.

Джерелом цієї пишноти була економіка, що відроджувалася, і це можна вважати заслугою надзвичайно ефективної бюрократичної машини, в якій чиновники відпочивали лише кожен десятий день. Була змінена фінансова система. Покращився процес збору податків і при цьому значно скоротилася кількість документів, необхідних для її функціонування. У країну, незважаючи на безперервні природні катастрофи, повернулося благоденство.

В імперії Тан розквітла наука і мистецтво.

1. Так, приблизно в 50-ті роки VIII століття з'явилося книгодрукування. Як і зараз – на папері. Верстат для книгодрукування з набірним шрифтом у Європі з'явився лише 1458 року, за сімсот із гаком років після винаходу китайців.

2. Були засновані вищі збори вчених, так звана академія Ханьлінь, яка на тисячу років випередила аналогічні інституції Європи та була сформована з улюблених науковців, поетів і художників імператора.

Ця академія зіграла колосальну роль в майбутньому. Безліч вчених цієї академії залучалися до роботи на державній службі. Керували країною. Розвивали країну. Сповідували конфуціанство і цим самим вносили елементи доброти не тільки в суспільство, а й у владу.

3. Художники створювали чудові скульптури, зокрема з мармуру, а також чудові фрески і картини.

4. Розквітло мистецтво ювелірів, які працювали із золотом і сріблом.

5. Найвищого розквіту досягла поезія.

От що значить погляд справжнього менеджера на менеджмент в країні.! І його дії. Це все актуально і сьогодні. Як можна ефективно керувати чимось, коли менеджери, які це роблять, не професіонали.? А родичі, друзі, знайомі, чи однопартійці керівників. Дивіться. Ми говоримо, що монархія програє демократії з точки зору визначення Правителя. Бо при монархії це питання спадковості. І невідомо, наскільки ефективний менеджер отримає трон. А при демократії народ вибирає кращого (начебто). Але... Виходить, що призначення «по близькості» до Правителя в демократичному світі має ті ж недоліки, що і спадковість. Невідомо, наскільки професійною буде наближена до трону людина.

Ви скажете, що те ж саме було і в імперії Тан. Та і в будь-якій. Ні, була одна відмінність. Імператор був і відчував себе власником імперії. Тому, найчастіше, хотів її розвитку. І від цього отримував позитив у житті. Це точно відноситься до Сюаньцзуна. Тому і призначав на найвищі посади професіоналів. Які б забезпечували ефективний менеджмент.

Не подумайте, що я виступаю за монархію. Ні, ні і ні. Я виступаю за професіоналізм на всіх рівнях управління державою. Якщо в країні справжня демократія, то обраний керівник держави буде зацікавлений в гарному професійному менеджменті. Він відповідає за країну. Йому потрібен успіх. Щоб його знову обрали на посаду. А коли демократія незріла, то керівнику легше оточити себе «своїми», які допоможуть йому побудувати систему восхвалення, систему інформаційного впливу на маси задля повторного переобрання. Це підтверджує існування майже всіх пострадянських країн.

Сюаньцзуну було двадцять вісім років, коли почалося його довге і блискуче правління, що прославило династію Тан. Але з часом йому все набридло. Після майже сорока років правління він відійшов від справ. Пишуть, що, можливо, через улюблену наложницю Ян Гуйфей.

Усе закінчується. І хороше, і погане. 751 року китайська армія, відправлена на крайній захід імперії, щоб зупинити просування арабів, була розбита біля річки Талас. За розгромом біля річки Талас послідували нові невдачі й поразки на

західному кордоні країни. Але найбільша небезпека була внутрішня. Командувач військами півночі та північного сходу Ань Лушань у грудні 755 року підняв заколот. І країна на 7 років опустилася в безодню громадянської війни.

Ань Лушань спочатку захопив Лоян. І пішов на столицю Чаньань. Сюаньцзун вимушений був покинути столицю зі своїми наближеними. Ця втеча закінчилась трагічно. Охорона спочатку примусила його вбити кохану жінку – Ян Гуйфей (її при дворі не любили через вплив на імператора). А потім відректися від престолу на користь одного зі своїх синів Суцзуна. Так закінчилося найдовше і славне царювання в епоху імперії Тан.

Армія Суцзуна повернула Лоян і Чаньань. Імператор запропонував батькові повернутися до столиці, де через чотири роки Сюаньцзун помер у віці сімдесяти семи років.

Бунтівник і самозваний імператор Ань Лушань був убитий 757 року. Його син аж до 763 року намагався роздмухати пожежу повстання, але так і не зумів домогтися масової підтримки населення. Зрештою, величезні ресурси імперії Тан дали змогу придушити заколот, але шкода від нього виявилася серйозною і довготривалою.

10.2.7. Імператор за імператором

Подальший період династії Тан був не такий яскравий, як його початок. Але кожен з імператорів робив свій внесок в процвітання, чи занепад Китаю. Коротко про них.

Дайцзун (762-779). У 762 році помер імператор Суцзун. Один із його синів став імператором, взявши собі ім'я Дайцзун. Він зіткнувся з багатьма проблемами. Основна – війни на кордоні імперії. Повстання і прикордонні війни стали причиною економічних труднощів. Характерною рисою цієї епохи, її часто називають Пізня Тан, з'явилося відродження євнухів як впливової політичної сили. А так, нічого особливого крім війн та двірцевих інтриг, з участю тих же євнухів, не відбувалося.

В останні роки свого правління Дайцзун все більше захоплювався буддизмом. Почалося будівництво нових храмів і посилення впливу. Однак 779 року, – після смерті імператора, на престол зійшов старший з його двадцяти синів, Децзун, який відмовився від політики державної підтримки буддизму.

Децзун (779-806). Новий правитель був реформатором. Взяв курс на економію. За його правління було переглянуто всю податкову систему. В 780 році замінив усі податки двома – один податок з усіх родин, а другий – з усіх оброблюваних земель.

І знову виникла (а може нікуди й не зникала) проблема забезпечення цілісності Китаю. Децзун спробував покінчити із сепаратизмом, що охопив уже й крайній південь, унаслідок чого більша частина країни перестала підкорятися Чаньані, а багато намісників поводитися як князі й навіть імператори. Однак його зусилля призвели до повстання на півдні, і імператор був змушений тікати з міста.

Цілий рік він не міг повернутися до столиці, і до кінця 80-х років VIII-го століття йому довелося змиритися з децентралізацією імперії. Проблема, яку прийшлося вирішувати нащадкам.

Шинцзун (805-806). Децзун помер у 805 році, і країна вступила в доленосне IX століття під керуванням його старшого сина, який взяв собі ім'я Шинцзун. На жаль, унаслідок удару (інсульту?), що стався за кілька років до цього, новий імператор був практично німим, і після місяця усамітнення з коханою наложницею і євнухом він зрікся престолу на користь старшого зі своїх двадцяти трьох синів – Лі Юань-чжана, який взяв собі ім'я Сяньцзун.

Сяньцзун (806-820). Сяньцзун залишився в історії як наймогутніший імператор династії Пізня Тан. Він стабілізував імперію. Ліквідував центробіжні процеси. Для цього понад десять років його війська вели кровопролитні бої, щоб утихомирити непокірні провінції. І це йому вдалося. Китай знову став єдиною державою. Система двох податків і енергійні дії в економічній сфері допомогли відновити фінансову й політичну стабільність. Сяньцзун надав своєму правлінню девіз «Споконвічна Гармонія». Приборкав євнухів, і кілька років бюрократична машина держави працювала ефективно і без збоїв. Однак так тривало недовго. Відновилася боротьба за вплив серед чиновництва, знову почали плести інтриги євнухи. І не даремно. У 820 році Сяньцзун несподівано помер. Після його смерті євнухам вдалося посадити на трон свого протеже – сина Сяньцзуна – Муцзуна.

Муцзун (820-824). Позбавлений енергії і талантів батька Муцзун швидко втратив контроль над північно-східними провінціями. У 823 році після нещасного випадку під час гри в поло він став інвалідом, переклав більшу частину своїх обов'язків на євнухів, а через рік помер.

Цзіньцзун (824-827). Новим імператором став, знову-таки стараннями євнухів, син Муцзуна. Йому ледь виповнилося п'ятнадцять років, але він виявився безвідповідальною і розпусною людиною. При відсутності сильної руки у владі почалася боротьба за вплив. Виділялось три групи: євнухи, вчені, представники кланів (родів). Зрозуміло, що було не до розвитку країни.

Оскільки в країні вже багато століть для того, щоб зайняти посаду, потрібно було здати відповідний екзамен, ці групи старалися вплинути на результати екзаменів, щоб провести у владу своїх людей.

В кінці кінців «всесильні» євнухи вбили обридлого імператора, коли той п'яним повертався після нічних пригод. Вони зробили імператором серйозного і працюючого Венцзуна, брата попереднього правителя.

Венцзун (827-840). Відразу ж заборонив розкіш. Вирішив приборкати євнухів. Уявляєте, підрозділами імперської армії, що охороняли столицю, командували євнухи. Новіть імператору доводилося бути змовником проти них. Спроби їх знищити не увінчалися успіхом. Після цього імператор став багато пити. А євнухи, що плели інтриги навколо питання про престолонаслідування, змусили його стратити єдиного сина і спадкоємця. Страждаючи від докорів сумління, Венцзун

не прожив і року після смерті сина. За підтримки однієї з груп євнухів трон успадкував його брат Уцзун.

Уцзун (840-846). Після проголошення Уцзуна імператором, євнухи організували знищення всіх його суперників. Але була важлива особливість цього правління. Імператор знайшов собі хорошого менеджера. Це був перший міністр Лі Де-ю. Користуючись довірою зухвалого, запального й упертого імператора, він значно поліпшив роботу уряду й приборкав євнухів.

У військовому плані він розгромив уйгурів (корінний народ Східного Туркестану тюркського походження), які перейшли кордон Китаю. Придушив небезпечне повстання на сході країни. Розгромив буддистів. Величні буддійські храми були заповнені виробами із золота і срібла, великі володіння містили родючі поля і багаті дичиною ліси, а багаточисельне духовенство не платило податків. Імператор, будучи твердим прихильником даосизму і зазнаючи фінансових труднощів, не зміг утриматися від спокуси і завдав удару по буддизму. Згідно з програмою репресій, складеною Лі Де-ю, пограбуванню піддалися тисячі буддійських храмів і каплиць, а разом з ними загинули великі витвори буддійської архітектури, живопису та скульптури, які створювалися протягом двох століть.

Імператор Уцзун помер 846 року. Вирішальне слово в питаннях успадкування престолу знову належало євнухам. Новим правителем Китаю став Сюаньцзун, дядько двох попередніх імператорів.

Сюаньцзун (846-859). Він звільнив Лі Де-ю. Децентралізація імперії зберігалася і при ньому. Але керував більшою частиною імперії. Бідою імперії стали банди, річні пірати, повстанці в різних регіонах, тибетські і бірманські племена на півдні країни. Це був неспокійний час для імперії.

Почалися заколоти в гарнізонах. До солдатів приєднувалися банди. Одна така армія протягом цілого року тероризувала десять префектур, перш ніж урядові війська змогли її розгромити. 859 року, у розпал цих подій, помер імператор Сюаньцзун. Знову плели інтриги євнухи. Але нічого не вийшло. Трьох євнухів стратили, і на трон зійшов старший син Сюаньцзуна.

Іцзун (859-873). Був марнотратною, жорстокою і примхливою людиною. «Правляча команда» Іцзуна складалася з євнухів. Імператор гаряче підтримував буддизм. У 868 році був написаний найстаріший зі збережених священних буддійських текстів «Алмазна сутра».

У 873 році імператор помер. Вирішення питання про спадкоємця знову опинилося в руках євнухів, і новим імператором став п'ятий син Іцзуна, якому виповнилося лише дванадцять років і який правив під ім'ям Сіцзун.

Сіцзун (873-888). Він захоплювався різними видами спорту, такими як стрільба з лука, перегони і фехтування, і особливо пишався успіхами в улюбленій розвазі епохи Тан – футболі (!). Подорослішавши, він став цікавитися державними справами. Але так і не став справжнім правителем найчисленнішого народу на Землі, чисельність якого наближалася до ста мільйонів осіб. Він у всьому покладався на свого головного євнуха, що вселяв страх – Тянь Лін-цзи, який зосередив усю владу у своїх руках.

Але імперія зіткнулася з проблемою бандитизму ще в більших масштабах, ніж раніше. Проблеми в країні посилювалися після засухи, що загрожувала масовим голодом у деяких районах, де люди вже харчувалися ягодами і листям.

Центральна влада дедалі більше слабшала. У багатьох районах населення, що збунтувалося, зміщувало або вбивало ненависних префектів. Банди розбійників були не винятково селянським явищем, а наслідком загального зростання злочинності.

Перший із двох найсерйозніших сплесків бандитизму, що вилилися в справжні повстання, почався 874 року. Лідер банд, що об'єдналися, Ван Сянь-Чжі рушив на захід і дійшов до Лояна, погрожуючи захопити місто, а потім повернув на південь, грабуючи міста і села на величезній території в кілька тисяч квадратних миль, аж до середньої течії Янцзи. Повені, спричинені розливами Хуанхе, а також нашість сарани сприяли поповненню повстанської армії селянами, що розорилися. Ван Сянь-Чжі оголосив себе верховним головнокомандувачем і видав декрет про усунення уряду, звинувативши міністрів у нечесності та корупції. Чотири роки уряд боровся з заколотом і врешті-решт переміг. Армія Ван Сянь-Чжі була розгромлена, а він убитий.

Потім на історичній сцені з'явився Хуан Чао, колишній союзник Ван Сянь-Чжі, набагато небезпечніший за свого попередника. Розорений торговець сіллю, він командував численним військом і називав себе Небесним полководцем. Його армія 880 року захопила столицю – Чаньань. Хуан Чао в'їхав до столиці в золоті. Імператор Сіцзун утік. Місто було розграбоване і спалене. Загинули вісімдесят тисяч людей. Після розгрому величезне місто вже не змогло відновити своєї пишноти. Хуан Чао зійшов на трон і оголосив себе засновником нової династії Ці (на честь давньої назви його рідного Шаньдуна).

Але для імператора Сіцзуна не все ще було втрачено. На схід від Чаньані стояли війська, вірні імператорові. Крім того, уряд звернувся за допомогою до тюркського племені шато, вождем якого був Лі Го-юнь. Армія Хуан Чао, послана проти цих військ, була розбита. Провінції одна за одною відмовляли в підтримці Хуан Чао. Після року битв, програвши Хуан Чао, він був оточений і покінчив життя самогубством.

Імператор у 885 році повернувся до столиці. Місто було зруйноване. Різні іноземні племена проникли через Велику Китайську стіну і захопили північ. Безліч проблем. Влада імператора поширювалася лише на три провінції в безпосередній близькості від Чаньані. Ще дев'ять південних регіонів номінально визнавали його Правителем. Всі інші тридцять провінцій управляли незалежні намісники – здебільшого колишні воєначальники або ватажки банд.

Та він ще й посварився з Лі Го-юнем, який у нагороду за військову допомогу отримав посаду намісника однієї з віддалених північно-східних провінцій. Лі Го-юнь відповів походом на Чаньань і розграбував її ще більше, ніж раніше. Імператор знову втік на захід, через два роки імператор помирився з Лі Го-юнем і повернувся до столиці. Але він був уже смертельно хворий і незабаром, 888 року, помер.

Виникає думка. А чи не жалкував він, що в такі часи став імператором. Як і інша думка. А чи не жалкують деякі президенти, що покинули успішний бізнес, сцену і пішли в політику?

10.2.8. Занепад династії Тан

Вже з попереднього підрозділу стало ясно, що замість міцного цілісного Китаю на теренах з'явилося багато самостійних Правителів. З своїми людьми, територіями. Безпорядок підсилювався нашествиям зовнішніх орд з півночі і півдня. Чи могла вистояти династія Тан? Можливо? Якби знайшовся сильний керівник. Але...

Правління династії Тан підійшло до кінця. На трон зійшов молодший брат Сіцзуна, здібний і розумний молодий чоловік, якому ледь виповнився двадцять один рік. Він залишився в історії під ім'ям Чао цзіня. Так сталося, що деякий час він фактично був бранцем, позбавленим будь-якої влади. Військові намісники в провінціях вели нескінченні інтриги і воювали один з одним, прагнучи затвердити свою незалежність і розширити підконтрольні їм території. Страти і самогубства при дворах правителів траплялися дедалі частіше, а між євнухами і вищими сановниками розгорівся жорстокий конфлікт, що закінчився 903 року безжальним знищенням євнухів. За рік був убитий і сам Чао цзінь.

На троні його змінив дев'ятий син на ім'я Ай Ді, якому було лише дванадцять років, але й того скинули 907 року. Після трьохсотрічного правління династія Тан втратила мандат Неба.

Перед самим заходом імперії Тан сталася подія, яка не віщувала нічого хорошого ні Сходу, ні Заходу. В одному з даоських храмів було винайдено порох. Його спочатку не оцінили належним чином і використовували лише для розпалювання вогню й отримання диму, але час поставив його в один ряд з компасом, папером і книгодрукуванням, які вважаються головним внеском Китаю в драму людської історії.

Що мене найбільше вразило в процесі вивчення династії Тан? Не війни, підлість родин Правителів, жорстокі вбивства ради влади. Цього було і в Китаї, і в інших країнах достатньо. Мене вразила колосальна роль євнухів в «виборі і призначенні» імператорів. До цього в мене було досить зневажливе ставлення до них. Ну були такі люди, які обслуговували гареми. А виявляється – ні. Це була політична сила з колосальними можливостями. І ці можливості визначалися близькістю до імператора. А, відповідно, і участь у прийнятті рішень.

І тепер виникає питання. А хто в сучасній Україні грає роль євнухів?

10.3. П'ять династій і десять царств (907 – 960 рр.)

Як впливає з назви – імперія розпалася. На радість багатьом правителям, що з'явилися на її теренах.

А могло ж так і залишитися. І замість одного Китаю було б багато країн, які були б схожі на теперішніх сусідів цієї Великої країни.

У 903 році воєначальник Чжу Вень влаштував різанину євнухів, а рік потому організував убивство передостаннього імператора династії Тан. У 907 році, поваливши останнього імператора династії Тан і контролюючи значні території на півночі та сході країни, він оголосив себе засновником нової династії. Так розпочався період в історії Китаю, що дістав назву «епохи п'яти династій і десяти царств». Династії існували в північній частині країни. Царства – у південній.

10.3.1. П'ять династій

П'ять династій швидко змінювали одна одну. Перша з них, Пізня Лянь, назву якій дав її засновник Чжу Вень, поступилася місцем спочатку тюркській династії Пізня Тан, а потім династії Пізня Цзінь. Але незабаром після цього стародавні монгольські племена, що прокинулися, створили свою імперію, що простягалася від Монголії і Маньчжурії, і заснували династію Ляо, яка зі столиці, розташованої поблизу сучасного Пекіна, контролювала всю північ Китаю. На південь від цієї імперії великі землі перебували під владою династій Пізня Хань і Пізня Чжоу. Всі ці династії проіснували, за винятком Ляо, загалом близько півстоліття. Досить сказати, що в ту епоху більша частина півночі країни перебувала в руках чужинців. І хоча китайські солдати і знать, а також китайська культура й надалі відігравали вирішальну роль у житті країни, бурхливі часи призвели до зубожіння населення. На півдні Китаю ситуація була зовсім іншою.

10.3.2. Десять царств

Вони знаходилися на півдні країни. Тут утворилися маленькі незалежні держави, на чолі яких стали колишні військові намісники – різного походження, від теслі до сільського злодія, – які тепер називали себе князями. Підвладні їм території процвітали – переважно за рахунок торгівлі та видобутку корисних копалин. Особливо сприятлива економічна ситуація склалася в провінції Сичуань, відомій своїми чайними плантаціями і соляними копальнями.

До речі, сіль усю стародавню історію Китаю відігравала колосальну роль в економіці. Зазвичай була державна монополія на видобуток солі. І це приносило значні кошти в казну.

Правителем Сичуань став владний воєначальник, який починав службу простим солдатом і користувався заступництвом сумнозвісного євнуха Тянь Лін-цзи. Він взяв за зразок режим Тянь Лін-цзи (нагадаю, жив в династії Тан при імператорові Сіцзун). Зумів привернути до себе правлячу еліту династії Тан, а також багатьох поетів і художників. Саме в цьому царстві друкували священні книжки даосизму, і звідси мистецтво друкарства стало поширюватися на схід.

Ще про книги. В 932 році в царстві Сичуань почалася двадцятирічна робота зі складання бібліотеки класичних творів конфуціанства – загалом на дерев'яних

дощечках було вирізьблено сто тридцять томів, – і процес розповсюдження книжок значно прискорився.

Більше нічого особливого про династії і царства говорити нема що. Невеличкий період в історії, який закінчився не формуванням кількох країн, а подією, яка призвела до чергового об'єднання різних династій і царств в одну країну – Китай.

10.4. Кінець середньовіччя (960-1279 рр.)

10.4.1. Чотири династії

Так сталося, що в період з 960 по 1279 рік в Китаї правили 4 династії, які володіли практично всією сучасною територією Китаю. Це династії: Ляо, Сун, Західна Ся, Цзінь. Особливістю цих династій було те, що їх населяли не тільки китайці, але й монгольські та тибето-бірманські племена. Які завойовували частину територію, яка раніше вважалася китайською.

Рис.10.3 Китай в середні віки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fs01.vseosvita.ua/0100iv9y-b3a5/004.jpg>

Першою з них з'явилася династія Ляо (907-1125 рр.), яка розміщувалася на півночі Китаю. Якщо бути точним, то династія Ляо була не китайською. Її сформував монгольське плем'я киданей. Але як не дивно, кажуть, що назва Китай сформувалася, в тому числі, під впливом назви цього племені – кидані.

А от чисто китайською династією можна вважати династію Сун (960-1279 рр.). У 960 році головнокомандувача останньої з п'яти династій, Пізньої Чжоу,

Чжао Гуань-інґ солдати, незважаючи на його протести, оголосили імператором. Наступний за цим державний переворот поклав кінець династії Пізня Чжоу, і полководець Чжао Гуань-інґ став засновником нової династії Сун, взявши собі тронне ім'я Тайцзун. Причому перший період цю династію ще називають Північна Сун. Чому – стане ясно трошки нижче.

Від поставив за мету – об'єднати Китай. Але його військові дії на півночі не принесли успіху. Кидані не піддавалися. Тоді він пішов на південь. Протягом 20 років йому вдалося підкорити 10 царств. Але все-таки йому не підкорялися: на півночі – вже описана династія Ляо; на заході тангутська імперія Західна Ся (тангути – племена тибето-бірманської групи) (1038-1227 рр.).

Династія Сун відстоювала своє право на існування не тільки військовим шляхом. Але ще й платила дань. Наприклад, царству Ляо доводилось виплачувати близько 2% власного річного доходу. Але це все одно було дешевше, ніж підтримувати армію, яка б воювала з царством Ляо.

На жаль, в нас час бажуючі воювати не рахують гроші. Може, справді в багатьох випадках дешевше (до пори до часу, поки противник в силі) щось виплатити, ніж знищувати власну економіку війною?

«Дочекалася свого» і династія Сун. В 1125 році царство Ляо захопили племена тангутів із Маньчжурії. Вони називали себе чжурчженями. Але радіти було рано. На той час династією Сун правив вже імператор Хуейцзун. В наступному році вони напали на династію Сун і захопили імператора. На цьому династія Північна Сун припинила своє існування. На її руїнах чжурчженці заснували свою династію, яку назвали Цзінь (1115-1234 рр.).

Але... Брат імператор Хуейцзуна втік на південь і заснував династію Південна Сун. І от дивіться, в царстві Цзінь проживало близько 40 млн. етнічних китайців. А в царстві Сун – 50 млн. чоловік. Враховуючи царство Західне Ся, Китай розділився на три великі території. Царства Цзінь, Південна Сун, Західна Ся. Через те, що в царстві Цзінь було багато китайців, воно поступово і ставало китайським. Причому воно було сильніше, в військовому плані, ніж царство Південна Сун. І царство Південна Сун платило йому данину.

От такий період. Різні протиборства. Я не думаю, що правителі царств думали про єдиний Китай. Швидше всього, вони думали про власну владу. Якої хотілося все більше. І хотілося уберегтися від інших правителів, які теж хотіли все більше влади, тому й зазіхали на їхню владу.

Але... Всі ці війни і суперечності було нічим порівнянно з тим, що чекало Китай попереду. В 1185 році до влади у монголів прийшов Чингісхан.

Дотепер він вважається найвойовничішим завойовником в історії людства. Він стирав народи з землі як стирають гумкою малюнки, зроблені олівцем. Спочатку він пішов на Захід, і завоював все до Чорного моря. А потім повернув на схід. І першим на його шляху стало царство Західна Ся.

У 1227 році після тривалої облоги війська монголів захопили столицю цього царства. Якраз у цей час сам Чингісхан загинув, упавши з коня, внаслідок чого

було вирізано більшу частину населення міста – як пояснювали монголи, щоб забезпечити померлому ханові належний супровід у загробне життя.

Тепер його спадкоємець Угедей взявся за інші царства. Кульмінацією цього стала облога столиці царства Цзінь – Кайфина. Облога міста, серед захисників якого було багато китайців, тривала цілий рік і була примітна тим, що обидві воюючі сторони використовували порох. Гранати, які метали за допомогою катапульта, завдавали величезної шкоди живій силі і коням противника. Крім того, китайські ремісники виготовляли схожі на ракети «вогняні списи». Але незважаючи на це місто здалося. Після цього імперія Цзінь проіснувала всього шість місяців.

У 1251 році правителем монголів став один з онуків Чингісхана, Мунке. Він захотів підкорити імперію Сун. Мунке діяв дуже обережно, доручивши цю непросту справу своєму братові, Хубілаю. У 1268 році монгольські орди обрушилися на Південну Сун. Першою великою метою монголів було місто на річці Хань, притоці Янцзи. Китайці хоробро билися 5 років. Але поступилися ворогові. Потім завойовники рушили вглиб країни. Шість років тривав їхній похід у постійних битвах із китайцями. Зрештою вони перемогли. У 1279 році династія Сун припинила своє існування.

Чому я так описав цей період? Не історію людей, а історію царств. Тому що цей період характеризувався значною кількістю військових протистоянь, які змінювали обличчя Китаю. Важливою в цей період була асиміляція китайців та інших народів (племена тибето-бірманської групи, монголи). І вона відбувалася. На щастя, на користь китайській нації. Яка вистояла і далі успішно розвивалася.

10.4.2. Місток від середньовіччя до сучасності

Але не тільки війнами славився цей період. Найголовніше –цей період можна вважати періодом закінчення Середньовіччя. І переходом до сучасності. В першу чергу завдяки династії Сун.

Китай в період XI-XIII сторіччя ввійшов у когорту найбільш цивілізованих країн планети. Відбувся перехід від епохи Середньовіччя до сучасності. Багато в чому завдяки першому імператору династії Сун – Тайцзун.

Успіх династії Сун значною мірою визначався стабільністю. Так, наприклад, у династії Північна Сун було всього сім імператорів, а середній термін правління становив понад двадцять років. І при дворах імператорів не було значних скандалів.

В епоху імперії Сун Китай, який не знав воєн, під керівництвом стабільного уряду, який заохочував комерцію, поступово перетворювався з аграрної країни на промислову. Високими темпами розвивалася гірнична справа. Значно збільшився видобуток заліза, міді, свинцю й олова. Безпрецедентних масштабів досягло виробництво кераміки, а технологія одержання порцеляни, спочатку білої, а потім біло-синьої, досягла досконалості. Практично кожен регіон країни славився якимось товаром – це могли бути рис, папір, очеретяний цукор, книжки тощо, – і

торговці повною мірою використовували переваги розгалуженої мережі річок і каналів, особливо в басейні Янцзи. Протяжність цієї мережі сягала десяти тисяч миль, і на деяких ділянках Янцзи рух був таким щільним, що з'являлися цілі плавучі села.

Бурхливо розвивалася і економіка Китаю. Основним джерелом доходів скарбниці стала комерція – податками оподатковувалися крамниці, товари та торгові операції. Торговці, – навіть незважаючи на податки, отримували значну вигоду. Вони вкладали отриманий прибуток у купівлю землі, створюючи найбільші в історії Китаю маєтки. Деякі маєтки мали власні млини й текстильні виробництва, навколо яких виростили цілі села.

Частиною великих маєтків управляли клани, які керувалися принципами взаємодопомоги і навіть утримували школи – ті вважалися благодійними організаціями і звільнялися від податків. Процвітання країни сприяв і розвиток сільського господарства, в якому з'явилися нові знаряддя праці та агротехнічні прийоми. Техніка висаджування в ґрунт пророслого насіння і селекція дали імпульс розширенню виробництва рису в басейні Янцзи і на півдні Китаю. Високі врожаї з рисових полів були надзвичайно важливими для життя людей і розвитку всього Далекого Сходу. Для династії Сун це означало велику кількість продовольства, розквіт міжрегіональної торгівлі та комерціалізацію сільськогосподарського виробництва.

З одного боку, збільшення кількості великих помість призводило до зростання кількості орендарів із числа колишніх незалежних господарів, які здебільшого не витримували жорсткої конкуренції, навіть диверсифікуючи діяльність за допомогою вирощування фруктів і рибальства. З іншого боку, зростання продуктивності праці в сільському господарстві вивільняло робочі руки. Однак розвиток промисловості й торгівлі сприяв появі величезної кількості інших способів добувати засоби для існування, особливо в містах, що приваблювали до себе маси людей, – там постійно збільшувався попит на прислугу в крамницях, трактирах, тавернах і чайних будинках. І через це проходили всі країни, а не тільки Китай. Може, трішки пізніше.

Бурхливо розвивалася міжнародна торгівля. Переважно через морські порти. Та й не потрібно забувати про Великий шовковий шлях.

Така ж стабільність і ефективність була характерна і для державного апарату. Управління країною здійснювала цивільна влада без участі армії, як це було колись, хоча чиновників набирали зокрема і з військових, які мали власну систему підготовки та іспитів. Цей порядок відповідав конфуціанській ідеї уряду, що складається з компетентних і добродесних людей. Державна рада, в якій налічувалося від п'яти до дев'яти членів, під головуванням імператора визначала загальний напрям політики, а вчена палата складала офіційні документи. Рішення ухвалювали тільки після ретельного обговорення, а імператор бачив свою роль як людини, яка затверджує ухвалені рішення або якій належить право вирішального голосу.

Величезних зусиль докладали для того, щоб люди будь-якого рангу в усій країні мали можливість висловлювати свою думку, не побоюючись репресій, і щоб їхні пропозиції були почуті.

Матеріальне благополуччя епохи значною мірою будувалося на успіхах науки, як фундаментальної, так і прикладної. Було безліч досягнень – в філософії, інших науках. Фундаментом науки, як у всі часи, була освіта. Із самого початку було визнано, що для країни потрібен клас високоосвічених чиновників. У результаті сформувалася безпрецедентна за своїм охопленням екзаменаційна система. Доля окремих людей, родин і навіть громад нерідко залежала від результатів іспитів. Суспільне становище, влада і багатство були пов'язані зі складанням іспитів різних ступенів, і особливо вищого вченого ступеня цзцньшц. (?)

Розвиток освіти значно прискорився внаслідок розвитку книгодрукування. Жвава книготоргівля зробила книжки менш дорогими і більш доступними. З'явилася велика кількість друкарень. Зростала кількість бібліотек, а найбільша з них містила вісімдесят тисяч томів. У Європі подібне сталося лише через 400 років.

Дітей починали навчати в ранньому віці. Підручники знайомили дитину з ієрогліфами, а також підносили основи моралі та політичної філософії, а повчальні оповідання навчали хорошим манерам і правильній поведінці в сім'ї (а ми ще запитусьмо, звідки скільки доброти в китайському народі). Загалом у країні налічувалося близько 1100 державних шкіл, у яких навчалися 200 тисяч учнів, зокрема 3800 в Імператорському університеті. До школи приймали і за результатами іспитів, а успіхи в навчанні оцінювали за допомогою щомісячних і щорічних перевірок. На школяра чекала важка праця: під час вивчення класичної літератури він був зобов'язаний вивчити напам'ять текст, що складався загалом із 431 386 ієрогліфів (дотепер школярам у Китаї не набагато легше).

Бурхливо розвивалась творчість. Артисти, письменники, художники відчували себе потрібними людям, потрібними епосі.

Післямова до розділу 10

Не хотілось би применшувати результат праці всіх правителів Китаю та його народу з формування великої країни – Піднебесної. Але імперія Сун показала, що країна може і повинна розвиватися на позитивній основі. На основі несилових взаємодій в суспільстві. А не тільки на основі війн і захоплення чужих територій.

Якщо сказати простими словами, то цей період був Золотим віком Китаю. В період панування Тан була сформована система державних іспитів. Вони сприяли вихованню освіченої еліти, оскільки кандидат, який добре знав класичні тексти, незалежно від соціального походження був здатний зайняти ранг чиновника. Люди гуманітарних занять — письменники, філософи, вчені — були людьми привілейованого класу.

А ще був період Сун. Який вважається епохою економічного і культурного розквіту Китаю. Зросло число міст збільшилась чисельність міського населення, китайські ремісники досягли висот у виготовленні виробів з фарфору, шовку, лаку, дерева, слонової кістки та ін.

Так, це був час бурхливого розвитку Китаю. Завдяки миру. Завдяки добру і мудрості Правителів. Завдяки освіті. Завдяки бажанню простих людей працювати і заробляти. Завдяки комерції підприємців. Як бачите, вже в той жорстокий час зароджувалась традиція мирного розвитку. І цим правила конфуціанська філософія. Яка була як на самій вершині влади, так і в китайському суспільстві.

Ще раз висловлю свою думку. Саме в час династії Сун було закладено перехід від темного Середньовіччя до сучасного Китаю. З царством доброти.

Ось таким було суспільство Китаю, суспільство імперії Сун, на яку, як вовки на кошару, накиннулися монгольські завойовники. І які остаточно підкорили Китай 1279 року.

Розділ 11

ПІЗНЬОІМПЕРСЬКИЙ КИТАЙ (1271-1912 рр.)

Передмова до розділу 11

Золотий вік Китаю закінчився... Не через внутрішні конфлікти. А через зовнішніх завойовників. І першими серед них були монгольські завойовники. Чому китайці не вистояли перед ними? Основна причина – монгольські завойовники були дуже сильними. У військовому плані. Безжальні. І мали колосальний досвід завоювання інших країн. Але Китай вижив. Нехай на деякий час опинився під гнітом завойовників, які зрештою стали більше китайцями, ніж монголами. Бо жили в Китаї. Як це було – розповідь нижче.

11.1. Династія Юань (1271-1368 рр.)

Рис.11.1. Карта, що ілюструє територію династії Юань (1294 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Yuan_ch.png

Основні особливості династії Юань.

- Центр влади: Столицею був Даду (сучасний Пекін).
- Територія: Охоплювала більшу частину сучасного Китаю, включаючи Тибет, Маньчжурію та частини Центральної Азії.
- Культурні досягнення: Династія Юань відома розвитком торгівлі, зокрема через Шовковий шлях, а також впровадженням паперових грошей і розвитком мистецтва.

Як відомо, Хубілай, брат Правителя Монголії, захопив династію Сун. І на її місці постала монгольська династія. На теренах Китаю. Що ж вона принесла китайському народу?

Здавалось – монголи захопили Китай. Погано. Але принаймні один позитив був. Як пишуть деякі автори, до цього часу європейці знали про Китай рівно скільки, скільки й про зворотну сторону Місяця. Тепер монгольська імперія простягалась від Китаю до Європи. І нарешті до європейців почала надходити інформація про Китай. Багато інформації.

І поїхали. Високопоставлені європейці в Китай. Наприклад, францисканський монах Іоанн Плано Карпіні, купці – брати Поло, і т.д. Син одного з братів Поло – Марко, прожив у Китаї 20 років. І пізніше на основі його знань була написана перша книга про Китай. Це було відкриття Китаю для європейців. Але не дуже достовірне. Минуло ще майже чотириста років, перш ніж європейці почали отримувати достовірну інформацію про Китай.

А що ж Хубілай.? Пов'язав себе з Китаєм. Продовжив китайські династичні традиції, оголосивши себе Сином Неба, назвав нову династію Юань і взяв храмове ім'я Шицзу. Наказав у 1266 році побудувати місто Даду (тепер це Пекін).

Як і попередні правителі, скористався правилом – розділай і володарюй. Розділив Китай на провінції. Призначив керівників. Завів двох канцлерів – лівої і правої руки – менеджерів. Підпорядкував їм управління країною. І почав розвивати Китай. Будував дороги. Створив (чи продовжив діяльність) академію. Хоча наука при ньому майже не розвивалася. Може, через те, що посунув китайців від верхніх шарів суспільства. Адже він його розшарував. Монголи на вищому щаблі, потім іноземці (переважно мусульмани), потім китайці. Найбезправніші.

Також отримав широке розповсюдження театр. Розвивав буддизм. Будувалось багато храмів. Хоча був терпимий і до інших релігій.

Військові дії зазвичай були успішні. Крім захоплення Японії та острова Ява. З цього нічого не вийшло. Перепоною до захоплення Японії йому стала... стихія. Яка то знищувала кораблі, то воїнів. А Ява? Була занадто далеко, щоб можна було направити велику армію.

Невдачі підкосили Хубілая. В кінці життя він спився. Помер у віці 79 років.

І пішло-поїхало. Імператори змінювали один одного. А розквіту імперії, такої як була в попередній династії Сун, не було й близько. Мені здається, цьому було дві основні причини. Перша – слабкі керівники. З точки зору менеджменту, та й

людських якостей. А по-друге те, що китайці майже були усунуті від місць, які впливали на розвиток країни. Органи влади, науки, культури, економіки.

Якщо хронологічно пройтись по імператорах, то отримаємо таку картину.

Трон Хубілая перейшов до його внука – Тимура (імператор Ченцзун, 1294-1307 рр.). Але цей був слабким керівником. Тим більше п'яницею.

За нього до небачених масштабів розрослися хабарництво та корупція. Військові кампанії, корумповане чиновництво і багаті подарунки монгольським ханам призвели до важкої інфляції.

Після смерті Тимура на престол зійшов його племінник Хайсан (імператор Уцзун, 1307-1311 рр.). Армія чиновників при ньому зросла ще більше. Він щедро роздавав титули і звання. У міру поглиблення фінансової кризи підвищувалися податки і збільшився випуск паперових грошей, що посилювало інфляцію.

Хайсана змінив молодший брат Аурбаваді (імператор Женьцзун, 1311-1320 рр.), якого виховував учений конфуціанець. Новий імператор відновив систему іспитів і залучив до уряду прихильників вчення Конфуція. При цьому вплив і привілеї монгольських князів практично не приховувалися, і вони продовжували отримувати щедрі подарунки від імператора. І знову інфляція. Та й внутрішньофракційна боротьба в уряді паралізувала його роботу.

Наступним правителем став син Аурбаваді, вісімнадцятирічний Судхіпала (імператор Інцзун, 1320-1323 рр.). Імператор, вихований на засадах конфуціанства, оточив себе чиновниками з середовища вчених, які дотримувалися таких же поглядів. Впровадження конфуціанських ідей призвело до поліпшення дисципліни серед державних службовців і ослаблення тягара підневільної праці, від якої страждав народ. Кінець правління Судхіпали поклав указ про скасування практики щорічних багатих дарів монгольським князям. Незадоволені князі увірвалися в покої і вбили імператора.

Наступним був племінник Тимура, Ясуна (імператор Тайдін, 1323-1328 рр.). Він одразу ж стратив або відправив на заслання всіх учасників палацового перевороту. Ключові пости в його уряді посіли монголи, які здебільшого були мусульманами і не соромилися використовувати державні кошти для будівництва мечетей.

Після смерті Ясуна імператором став один із синів Хайсана на ім'я Тог (імператор Венцзун, 1328-1332 рр.), який отруїв свого єдинокровного брата. Короткий період його правління відзначений як мінімум вісьмома змовами аристократії. Ці змови посіли політичну нестабільність, спричинену повстаннями етнічних меншин на величезній і різномірній території імперії, а також повеннями й посухами, внаслідок яких мільйони людей залишилися без даху над головою.

Імператор прагнув зміцнити фінанси країни, що постійно слабшали, скасуванням привілеїв аристократів, зменшенням кількості буддійських жертвоприношень і скороченням палацової прислуги. Сам він був пристрасним шанувальником Конфуція і намагався організувати свій двір за зразком китайського. Талановитий поет, вправний каліграф, збирач китайського живопису,

він поважав учених, які сповідували принципи конфуціанства, і щорічно нагороджував чоловіків і жінок, які прославилися своїм благочестям і чесністю. З метою пропаганди високого духу конфуціанства він заснував раду вчених. Результатом діяльності ради став великий збір документів і законів, що отримав назву «Великий закон управління світом».

Як бачите, серед слабких імператорів проскакували і досить прогресивні, на мою думку. Хоча хто знає, як їх оцінювали сучасники...

Син Тога Ірінцібал, якому було лише шість років, помер за два місяці після сходження на трон, поступившись місцем тринадцятирічному Тоган-Тимуру (імператор Шунді). Той був проголошений імператором 1333 року і правив країною тридцять три роки.

І вони були досить складними.

Через рік чи два було знову скасовано систему іспитів – відновлену п'ять років потому. До 1336 року внаслідок фінансової кризи остаточно знецінилися паперові гроші. Народ біднів.

А прагнення придворних забезпечити посадами всіх монголів і іноземців, які користувалися привілеями, призвело до непомірного роздування чиновницького апарату і зростання корупції. А це додаткові витрати. Крім того, родичі імператора і чиновники багатіли за рахунок сотень торговельних і промислових підприємств, що перебували в їхньому володінні.

Це не могло тривати довго.

Після 1350 року бандити і заколотники почали захоплювати міста, грабувати зерносховища і вбивати чиновників. А що імператор? А він самоусунувся від керівництва імперією. Не звертаючи уваги на посилення заворушень у провінціях, де повстанці, які часто воювали один з одним, створювали незалежні від центральної влади райони, він розважав себе і своє оточення танцювальними «асамблеями» та оркестрами, що склалися з жінок. Але найсерйознішою його помилкою стало несподіване відсторонення того, хто при ньому керував імперією. Канцлера Тохто. Після цього монголи досить швидко випустили з рук кермо влади, і держава розпалася.

І що ж далі? Усе почалося з одного з найуспішніших заколотів у провінції Хунань. Керівник повстання висунув гасло про відродження моральності та принципів конфуціанства. Після його смерті 1355 року повстання очолив Чжу Юань-чжан. Він, зібравши сотні й тисячі прихильників, вів збройну боротьбу понад десять років, до самого падіння династії Юань. Селяни сотнями йшли в його армію. До селян приєдналося дворянство, яке ждало позбутися влади монголів. Так більша частина населення Китаю встала під прапори Чжу Юань-чжана. Він захопив Нанкін і форсував Янцзи, а 1368 року його талановиті воєначальники вперше у світі застосували гармати з металевими дулами, без зусиль опанувавши Даду (Пекіном). Імператор верхи на коні втік у стародавню монгольську столицю Каракорум. Так закінчилася окупація Китаю монголами.

І дивлячись сьогодні на карту, на якій є і Китай, і Монголія, думаєш: «Та невже Монголія була такою великою? Більшою за Китай?!». Отак і ми не знаємо,

що буде в майбутньому. І можливо, дивлячись через тисячу років на тодішню карту світу, хтось і скаже: «Та невже Росія була такою великою? Більшою за Україну?!».

11.2. Династія Мін (1368-1644 рр.)

Рис. 11.2. Карта, що ілюструє територію династії Мін (джерело: <https://th.bing.com/th/id/OIP.9WBz0cmd2pAkjVJ3-di3egHaHJ?rs=1&pid=ImgDetMain>)

На початку 1368 року Чжу Юаньчжан зайняв китайський престол під ім'ям імператора Тайцзу і став засновником династії Мін. Чжу Юань-чжан зробив Нанкін своєю столицею, а колишню столицю Даду було перейменовано на Бейпін, а потім – на Пекін. За його наказом було відновлено академію Ханьлінь.

Його тридцятирічне правління було відзначено жорстокістю і репресіями. Приводом до суворого покарання ставав найменший натяк на нелояльність або корупцію. Жертвами репресій, що тривали не один рік, стали понад сорок тисяч осіб. Покарання за будь-яку провину було надзвичайно суворим – наприклад,

імператор наказав стратити одного з університетських викладачів за те, що той нібито оббрівував свого начальника, а чимало чиновників, звинувачених у зловживаннях під час проведення іспитів, позбулися голови.

Чи це було виправдано? З сьогоднішніх позицій цивілізованого людства – ні. Але це було. І мабуть злочинів, корупції тоді було менше. Працювала рівновага по Нешу. Виграш від злочину (гроші), менший за програш (життя). Для тих, хто міг зважувати ці категорії. Сьогоднішня формула трішки інша: виграш від злочину (гроші), менший за програш (гроші). Гуманна формула. І теж діє. Може, не настільки ефективно, ніж та, яка працювала тоді. Бо більше людей неправильно оцінюють програш у грошах. Програш життя легше оцінити. На жаль, не у всіх країнах ця формула працює. Я натякаю на Україну.

Він постійно змінював структуру уряду, перерозподіляючи повноваження. Ліквідував посаду прем'єр-міністра і сам виконував його роль. Ввів мідні монети замість срібних. Проводив політику залучення вчених на державну службу, особливо після 1370 року, коли відродив традиційну систему іспитів. Щоправда, за кілька років він знову відмовився від системи іспитів, і ціле десятиліття набір на державну службу відбувався за рекомендаціями – незважаючи на те, що серед численних випускників університету було багато талановитих людей.

Жорстоке правління імператора Тайцзу супроводжувалося відносним спокоєм усередині країни. З військових кампаній слід відзначити каральну експедицію до Тибету, зміцнення позицій у Маньчжурії, а також звільнення провінцій Юньнань і Сичуань з-під влади монголів. Військові дії проти вигнаних монголів зі змінним успіхом велися на великій території, зокрема за Великим Китайським муром, і імперським військам навіть вдалося спалити столицю Монголії Каракорум.

Тайцзу помер 1398 року. Перед цим він призначав спадкоємцем престолу свого онука Чжу Юнь-веня, і за кілька днів країною став правити новий імператор, Хуейді.

Можна сказати, що при Тайцзу в країну повернулися китайські традиції, китайська працездатність, китайська душа. У всякому випадку, монгольські традиції він точно зневажав.

Доля Хуейді підтверджує, що в той час бути добрим Правителем було дуже небезпечно. Хуейді був м'якою людиною. Він оточив себе чиновниками з числа конфуціанців. Знизив податки. Але коли він спробував поставити заслін небезпечним амбіціям своїх дядьків, яким Тайцзу подарував звання принців, у країні почалася громадянська війна. Зарозумілий і владолюбний принц Янь після успішних кампаній проти монголів зібрав велику армію в 1402 році захопив Нанкін. Він не щадив супротивників. Хуейді, його сім'я, тисячі чиновників та їхніх родичів було страчено, запроторено до в'язниці або відправлено на заслання.

1403 року принц Янь проголосив себе імператором, взяв ім'я Ченцзу. Переніс столицю в Пекін. Хоч він щедро роздавав маєтки і титули своїм воєначальникам, все ж підтримував ефективну цивільну адміністрацію, поставивши на чолі її вчених. Усі державні посади, аж до магістратур на місцях, обіймали люди, які

успішно пройшли систему іспитів. Але при ньому зростав вплив євнухів. Вони проникли в усі державні структури і шпигували за чиновниками, як військовими, так і цивільними. «Розжареним залізом» випалював корупцію. Загибло багато людей. Створив спеціальну установу для боротьби з корупцією і внутрішніми ворогами країни. Вона отримала назву – Східна група. Саме на цю сумнозвісну установу покладали провину за тортури і загадкову загибель людей.

Сприяв ученим. Поширював китайський вплив на північ, у тому числі за допомогою книг. Дотримуючись його вказівок, учені склали «Великий збірник філософії людської природи». Фінансував роботу понад двох тисяч учених, які працювали над грандіозною збіркою «Велике сховище літератури епохи царювання Юнь-ло». Двадцять дві тисячі розділів, що охоплювали такі царини, як класична література, історія, ритуали, зводи законів, військові походи, медицина, зоологія, ботаніка, казки і драма. Ці твори допомагали пропагувати ідеї конфуціанства в інших країнах.

Військові дії були постійними. Проти Китаю виступив монгольський хан Тимур (Тамерлан). Зібрав 200-тисячну армію, але помер, так і не встигнувши здійснити задуманого. Були постійні зіткнення з монгольськими ордами. Були рейди в бік В'єтнаму. Але все без особливого успіху.

А от на морі успіх був. Імператорські євнухи зібрали флот із 300 суден з екіпажем у 27 000 осіб. Командував флотом теж євнух, адмірал Чжен Хе. У період з 1405 до 1421 року він здійснив шість плавань у Південно-Східну Азію, Цейлон, Індію і навіть у Перську затоку. Під час цих походів адмірал узяв у полон і відправив до Китаю багатьох правителів, а щонайменше сімнадцять держав надіслали посольства і данину до двору династії Мін. Ці експедиції значно розширили вплив Китаю і стали найбільшми в історії морськими дослідженнями, що на кілька десятиліть випередили європейську епоху великих географічних відкриттів.

Отож євнухи не тільки боролися за владу, як можна подумати з вищевикладеного матеріалу, але й приносили користь державі.

Імператор Ченцзу помер 1424 року, повертаючись із чергового походу проти монголів. Трон успадкував його старший син, відомий під храмовим ім'ям Женьцзун. Він страждав на ожиріння і хворобу ніг і менше ніж за рік помер від серцевого нападу. На трон зійшов старший з його синів – імператор Сюаньцзун.

Вихований у традиціях конфуціанства, Сюаньцзун, подібно до своїх попередників, поставив на чолі уряду вчених з академії Ханьлінь, хоча й за нього євнухи зберегли вплив.

І знову боротьба з корупцією на першому плані. Крім того, імператор послабив податки і звільнив від них райони, що постраждали від стихійних лих. Глибоко стурбований питаннями справедливості, він особисто головував у суді під час розгляду важливих справ і наказав провести повторне розслідування багатьох кримінальних злочинів, у результаті чого було виправдано тисячі невинних. Мир усередині країни доповнився спокоєм на кордонах. Союз монгольських племен розколовся внаслідок протистояння східних монгольських племен і ойратів на

заході. Переможцями в цьому конфлікті вийшли ойрати, які підтримували дружні відносини з двором Мін. Пожвавилися дипломатичні й торговельні зв'язки з Японією. Дружні взаємини підтримувалися і з Кореєю.

Сюаньцзун помер 1435 року. Історики назвали його зразком конфуціанського монарха, обізнаного в мистецтвах і схильного до доброзичливого правління.

І знову гойдалки. Практично нічого з блискучого правління Сюаньцзуна не було при правлінні нового імператора Інцзуна (йому було всього шість років). Влада перейшла до 3-х регентів. Але реально вона належала одному з них – Ван Цзіню. При ньому уряд працював ефективно. Проте була низка значних проблем:

- важким тягарем на населення лягала примусова праця, і тисячі людей залишали рідні місця, щоб уникнути цієї повинності;

- у період з 1435 до 1448 року великі території регулярно потерпали від посухи, повеней та епідемій;

- найстрашнішою була повінь 1448 року, коли річка Хуанхе знову прорвала дамби і змінила русло, що призвело до серйозних руйнувань і масової загибелі людей;

- з 1422 до 1448 року в країні відбулося кілька повстань;

- війни проти бірманського племені;

- напад монголів у 1449 році, який закінчився розгромом півмільйонної китайської армії, смертю Ван Цзіня і полонем імператора.

Поразка від монголів 1449 року була однією з найбільших військових поразок в історії Китаю. Дивно, що монголи не рушили свою армію на незахищений Пекін і не захопили його.

Оскільки імператор був у полоні, то спочатку призначили регента. Брата імператора принца Чена. 1450 року регент проголосив себе новим правителем країни, зійшовши на трон під ім'ям Цзінцзун (не плутати з імператором династії Тан Цзінцзуном, який правив з 824 по 827 роки). І знову битви з монголами, які закінчилися тим, що монголи повернулися на батьківщину.

Настав нетривалий період стабільності. Уряду вдалося:

- реформувати армію (щоб не було більше таких катастрофічних поразок);

- провести відновлювальні роботи, будівництво водосховищ і шлюзів у долині річки Хуанхе.

Але були й проблеми:

- повстання на півдні країни, який потерпав від стихійних лих – повеней, посухи і небувалих зимових холодів, під час яких на смерть замерзла величезна кількість людей;

- скорочення доходів скарбниці;

- виплата величезних сум як компенсацій постраждалим.

Загострилася ситуація з полоненим імператором Інцзуном. Цзінцзун, який змінив його, міцно закріпився на троні й не поспішав повертати зведеного брата. Були переговори. Монголи відпустили імператора. Інцзун повернувся в Пекін, відмовився від претензій на владу, був позбавлений усіх почестей і оселився в

далеких покоях палацу. Але тимчасово. Група впливових міністрів і воєначальників здійснила палацовий переворот. Змовники скинули Цзінцзуна і знову оголосили імператором Інцзуна. Цзінцзун знову став принцем і за кілька місяців помер.

В уряді, як завжди буває при зміні правителя, відбулися зміни. В тому числі було зміщено і ряд змовників. Після цього настав період дивовижної стабільності в уряді – з 1458 року до самої смерті імператора в 1464 році всі міністри залишалися на своїх місцях.

Спадкоємцем престолу став старший син імператора, який зійшов на трон під ім'ям Сянцзун. Його правління відзначилося десятирічною війною проти монголів. Велику Китайську стіну було відновлено і добудовано, вона стала такою, якою ми її бачимо сьогодні. Ця грандіозна оборонна споруда простягнулася на 4500 миль, з численними сторожовими вежами. За деякими оцінками, спорудження цієї найбільшої на Землі інженерної споруди коштувало життя восьми мільйонам людей.

Не всі китайці в той час жили добре. Тому, як завжди, було безліч повстань. Але новий імператор з ними впорався. І настав відносно спокійний час його правління.

Як пишуть історики, імператор Сянцзун не був взірцем чесноти. Дуже заїкався, був розпусним, не займався справами. Потрапив під вплив своєї дружини – пані Вен, набагато старшої від себе. По суті, вона разом з чотирма євнухами керувала країною.

Самоусунення імператора від державних справ і призначення чиновників на посади прямими указами відкрило шлях до зловживань: палацові євнухи торгували посадами, званнями та привілеями, запроваджували особливі збори та мита, випрошували в імператора звільнення від податків для деяких маєтків.

Про звичаї в імператорському палаці. Старша дружина імператора не мала дітей і все робила, щоб їх не було і в наложниць імператора. Але прорахувалася. В однієї молоді дівчини все-таки народився його син. І в 1487 році він зійшов на трон під іменем Сяоцзун.

Сяоцзун очистив двір від розбещених улюбленців пані Вен і попереднього імператора. Відбулися страти, заслання й ув'язнення тисяч жадібних євнухів, незаконно призначених чиновників, нечистих на руку буддійських і даоських священнослужителів. Сяоцзун оголосив свою дружину, пані Чань, імператрицею і залишався вірним їй – він був єдиним прихильником одношлюбності серед усіх імператорів Китаю. Був переконаним прихильником конфуціанства. Щосили прагнув відповідати вимогам цього вчення: виконував усі приписані ритуали, призначав на міністерські посади конфуціанців і дослухався до їхніх порад, дбав про благополуччя народу.

Але правління Сяоцзуна було відзначене низкою природних катастроф. Хуанхе знову вийшла з-під контролю. Довелося рити нові канали. Та й дружина не була взірцем доброчесності. Марнотратна, просувала своїх родичів. Капризувала. А імператор усе виконував.

З урядом теж не все було добре. По суті, з'явилася паралельна структура. Чисельність євнухів зросла до величезних розмірів, перевищивши десять тисяч осіб. Ця бюрократична структура зрівнялася за чисельністю з цивільною адміністрацією. Керівники двох структур вели запеклу боротьбу за вплив на імператора. Що не додало стабільності імператорському двору.

Імператор Сяоцзун помер 1505 року. І престол успадкував його тринадцятирічний син, який взяв собі ім'я Уцзун. Він був зовсім не схожий на батька.

До державних справ був байдужим. Поклав свої обов'язки на євнуха – Лю цзіня. Лю цзінь жорстоко правив. Всіх, хто був проти нього – карав. Був націлений на підвищення доходів. Підняв податки. Це призвело до заколотів. Зокрема серед військових. Заколоти були придушені. Зрештою його звинуватили в підготовці замаху на імператора. І стратили. Усі його розпорядження та укази були анульовані.

Імператор тим часом продовжував пиячити. Але тепер з двома військовими. Як би зараз сказали – з товаришами по чарці. Кінчилось це погано. Гуляли на свято ліхтарів так, що спалили палац імператора. Який потім відновлювали сім років.

Спився зовсім. У 1521 році, у віці двадцяти одного року, захворів і помер. Можливо, це була розплата за розпусне життя.

У цін помер бездітним, і 1522 року, після кількох місяців невизначеності, трон посів його п'ятнадцятирічний двоюрідний брат, який взяв собі ім'я Шицзун. І почалося. Уявіть, протягом 20 років велись дискусії навколо того, мав він право стати імператором, чи ні. Оскільки не був прямим нащадком попередніх імператорів. Його право на це оскаржували, і не раз. Усі ці роки він вносив зміни в численні ритуали, присвячені Небу, Землі, сонцю, місяцю і навіть душі Конфуція. Зрештою, все закінчилось. І він почав спокійно правити.

Вірніше, не зовсім спокійно. Були і війни, і повстання. Був сильний землетрус, який тільки в долині річки Вей забрав життя 800 тисяч людей. Були економічні проблеми. Спроби зменшити витрати призводили до бунтів. В тому числі серед військових. Які одного разу вбили міністра доходів. Була заборонена міжнародна торгівля. Тому розквітала контрабанда.

Але найважче для імператора було те, що на його життя були замах. Запальність і жорстокість Шицзуна викликала ненависть багатьох людей. І на нього було організовано замах. Невдалий. Він тільки був покалічений. І довго був без свідомості. У цей час імператриця видала указ, згідно з яким всі жінки, які брали участь у спробі вбивства імператора, зокрема його улюблена наложниця, засуджувалися до болісної смерті. Проте Шицзун не пробачив імператриці страти своєї улюбленої наложниці, і кілька років по тому, коли в покоях імператриці сталася пожежа, він не дозволив її рятувати. Ось такі звичаї. Такі часи. Такі імператори, та їхнє оточення.

У наступні тридцять років після замаху його переслідувала нав'язлива ідея досягнення безсмертя за допомогою еліксирів, ритуалів і езотеричних даоських дієт. Це його й погубило. Лікарі давали йому пілюлі із червоного свинцю і білого

миш'яку. І не тільки. Він був дуже хворий. І в 1567 році помер. При владі він був 44 роки. Але імперія при ньому не розквітла.

Старший син Шицзуна, якому виповнилося двадцять дев'ять років, зійшов на трон під ім'ям Муцзун. Історики вважають, що він був розумово відсталим. У період свого правління, що тривало п'ять із половиною років, він практично не втручався в управління країною, але державний апарат під керівництвом компетентних міністрів був настільки ефективним, що імперія насолоджувалася спокоєм і процвітанням.

Рецепт на сьогодні. Власникам компаній. І вони це знають. Для процвітання потрібні професійні менеджери, які вміють керувати краще за власника компанії. Тоді шанси, що компанія буде рости і процвітати, збільшуються. І взагалі, золоте правило керівника: не потрібно робити те, що з успіхом можуть зробити підлегли. Це мабуть знав Муцзун...

Як не дивно, але такому ефективному правлінню було продовження. У 1573 престол успадкував син Муцзуна, імператор Шеньцзун. Це був дев'ятирічний хлопчик. Вплив його матері, яка сповідувала буддизм, проявився в тому, що він жодного разу не затвердив смертну кару. Хоча тягар влади призвів до того, що він став самотником.

Імператор майже не з'являвся при дворі. Нерідко чиновники цілими групами ставали на коліна біля палацу і гучними криками намагалися привернути увагу правителя. З доповідних записок, що залишалися без відповіді, виростали цілі гори. Але він був як жоден імператор жадібним. Мав справу лише з міністерством, що збирало податки для нього особисто.

Але в цілому уряд імперії був знову самостійним. Лідером якого був Чжан Чу-чжень. Він створив ефективну систему управління в усій країні і встановив суворий фінансовий контроль, що поєднував економію витрат і ретельний облік доходів. Чжан Чу-чжень зумів накопичити в сховищах Пекіна таку кількість зерна, що його вистачило на дев'ять років, а запаси срібла в скарбниці становили більше ста тон. Чжан Чу-чжень помер 1582 року, і жоден з його наступників не міг похвалитися такими успіхами.

Ну, і що я говорив про те, що успіх країни визначається швидше не особистістю імператора, а професійністю та правами його менеджерів! Яких розумні імператори й підбирали для управління країною.

Період його правління, як і попередні періоди, був відзначений кількома повстаннями всередині країни, а також прикордонними війнами з монголами і бірманцями.

Велися військові дії і проти японців, які 1592 року вторглися на територію Кореї, – кінцевою їхньою метою був Китай. Китайці контратакували, у свою чергу націлившись на Японію. У результаті семирічної війни на суходолі й на морі жодній зі сторін не вдалося реалізувати свої плани – удача супроводжувала то китайські, то японські війська, і все закінчилося тим, що японці відступили з Кореї.

У цей же час виникло протистояння між академією Ханьлінь та партією Дунлінь. Власне, це була не партія, а просто група осіб, що сповідувала суворе

дотримання принципів конфуціанства. Саме ці принципи змусили їх чинити опір бажанню імператора призначити престолонаслідником сина улюбленої наложниці, який був молодшим за сина імператриці. У цій запеклій суперечці перемогли суворі послідовники Конфуція, що свідчило про обмеженість влади імператора. Прихильники партії Дунлінь 1603 року заснували академію з такою-ж назвою.

Одна дуже важлива подія відбулася під час правління Шеньцзуна. В Китаї осіли європейці. Спочатку португальці. Потім іспанці. У 1557 році португальцям було надано право торгівлі в Макао, де китайська митниця стягувала з них мито. Тим часом приклад Португалії взяли іспанці. У 1571 році вони колонізували Маніли, де вже давно жили китайці. Повномасштабна війна розгорілася на Філіппінах, і 1603 року об'єднані іспано-філіппінські сили вигнали китайців з архіпелагу. У цій війні загинули майже двадцять тисяч людей.

Але були й позитивні моменти. Італійський єзуїт Маттео Річчі побудував першу християнську церкву за кілька миль від Кантона. Він багато зробив для того, щоб Китай прийняв європейців як партнерів у торгівлі та науці. Втім, 1610 року, невдовзі після смерті Річчі, християнська церква в Китаї вперше зазнала гонінь, хоча й не дуже сильних.

Але вже наближався кінець імперії.

У 1583 році під керівництвом одного з вождів, такого собі Нурхаці, якому на той час було двадцять чотири роки, маньчжури почали створювати імперію, що незабаром об'єднала всю Маньчжурію і монгольські племена, які проживали в ній. Спочатку вони задовольнялися торгівлею з Китаєм. Однак Нурхаці прагнув позбавити свій народ васальної залежності від сусіда. Після кількох вдалих сутичок із китайськими військами він опублікував список претензій до Китаю, зажадавши частину території та щорічні дари у вигляді золота, срібла та шовку.

Китайці зібрали 100-тисячну армію і в 1619 році увійшли в Маньчжурію. Але були розбиті.

Для компенсації витрат на невдалу кампанію уряд підвищив податки. Економічний стан країни погіршився. У цей час здоров'я імператора різко погіршилося, і влітку 1620 року він помер. Шеньцзун правив китайською імперією сорок сім років. Населення країни на той час досягло 150 мільйонів осіб.

Новим імператором став син Шеньцзуна, який взяв собі ім'я Гунцзун. Однак через місяць він помер. Тому у вересні 1621 року на трон зійшов один із його шістнадцяти синів, чотирнадцятирічний Сяцзун. Це був фізично слабкий, неосвічений хлопчик із сумнівними розумовими здібностями. Він був черговим імператором, що не втручався в справи уряду.

Почалася боротьба при дворі за сфери впливу. Найвпливовішим, у черговий раз виявився євнух – Вей Чжунчен. Він вигнав прихильників партії Дунлінь і встановив режим терору, що позбавив уряд дієздатності. Тим часом маньчжури постійно вторгалися на китайську територію.

Гунцзун правив менше семи років. Він помер 1627 року. На троні його змінив сімнадцятирічний брат, який взяв ім'я Сіцзун. Швидко знайшли винуватця у всіх

невдачах і смертях – Вей Чжунчена. Євнух покінчив життя самогубством, а його наближені були страчені.

Прихильники партії Дунлінь знову зайняли посади в державному апараті. Але з'явилися нові біди. На північному заході сувора зима, що настала після сильної посухи, стала причиною неврожаю і голоду. Податкові надходження до скарбниці скорочувалися – платники податків залишали свої домівки, орендарі нападали на збирачів податків і землевласників, слуги бунтували проти господарів, поширювався бандитизм, селяни грабували, щоб не померти від голоду.

У країні спалахували все нові повстання. Повстання, посухи, нашествия сарани, податки, що підвищувалися, скорочення припливу срібла, корупція, постійна зміна міністрів унаслідок фракційної боротьби при дворі – всі ці чинники в поєднанні з набігами маньчжурів створювали серйозну небезпеку для правлячої династії.

У 1629-1630 рр. на територію країни знову вторглися маньчжури. Дійшли майже до Пекіна. А 1636 року вождь маньчжурів оголосив себе імператором нової династії, яку він назвав Цін.

Підкоривши Корею, він спрямував усі сили на завоювання Китаю. У 1642 році відновилися набіги маньчжурів, у лавах яких було багато монголів і китайців. Вони пройшли рейдом на північ і схід від Пекіна, захопивши дев'яносто чотири міста, 360 тисяч полонених і багату здобич. Нападники в черговий раз повернулися до Маньчжурії, але перспективи династії Мін були безрадісними – орди маньчжурів і повстанців облягали імператора з усіх боків. У квітні 1644 року один із загонів заколотників став біля воріт столиці. Опівночі 24 квітня імператор піднявся на невеличкий пагорб на території палацу, увійшов у будиночок, де розташовувалося одне з міністерств, і повісився – щоб, згідно з китайськими повір'ями, піднятися в небеса на драконі. Так завершилася трьохсотрічна історія імперії Мін.

Правда, ще 20 років залишки імперії билися з маньчжурцями, бандитами, повстанцями. Принци міняли один одного. Але це нічого не дало. Зрештою все закінчилося. На території Китаю встановилася влада династії Цін.

11.3. Маньчжурська династія Цін (1644-1912 рр.)

Столиця: Пекін (1644–1912).

Територія: Охоплювала більшу частину сучасного Китаю, включаючи Тибет, Маньчжурію, Монголію, Тайвань та частини Центральної Азії.

Особливості: Династія Цін була останньою імперією Китаю та найбільшою за територією в історії країни. Під час її правління Китай досяг значного економічного розвитку та культурного розквіту, але також зіткнувся з численними внутрішніми та зовнішніми викликами.

Рис.11.3. Карта, що ілюструє територію династії Цін (1820 рік) [Електронний ресурс].
 — Режим доступу:
<https://i.pinimg.com/736x/43/87/87/43878799a18e3da47bc013938cce869f.jpg>

11.3.1. «Маленькі» проблеми династії

З чого починають завойовники.? Спочатку страчують ворогів. Так і було. Маньчжурці захопили Пекін 1644 року. Стратили останнього принца династії Мін 1661 року. Придушили осередки опору до 1683 року.

А потім почали гратися в доброту. Точніше, захотіли стабільності. Бо ставлення до них в Китаї було вкрай негативне. Але час все змінює. Особливо, коли він супроводжується значними впливами, спрямованими на асиміляцію китайців у маньчжурське середовище чи навпаки. Але головне, щоб потім був один народ (як це ми знаємо на прикладі СРСР). Так от, із початкового невизнання і гноблення китайців (заборонені шлюби з маньчжурцями, скрізь, де працювали китайці, були наглядачі, і т.д.) проросло бажання асимілюватися. Інакше кажучи, маньчжурський режим дедалі більше китаїзувався. Цьому сприяло і те, що за сто п'ятдесят років у династії Цін змінилося лише чотири імператори: Шицзу, 1644-1661 рр.; Шенцзу, 1662-1722 рр.; Шицзун, 1723-1735 рр.; Гаоцзун, 1736-1795 рр.

Зрозуміло, що, довго перебуваючи на «посаді», вони були більше зацікавлені в розвитку саме Китаю, підвладної території, а не Маньчжурії загалом.

Починаючи з Шенцзу, імператори заговорили китайською мовою, сформували уряд, що користувався повагою, за зразком епохи Мін, позбулися впливу євнухів, значною мірою викоринили корупцію, запросили китайських вчених на державні посади, перейняли китайську культуру і заохочували придворних наслідувати їхній приклад. У результаті освічені люди знову попрямували до Пекіна, а ворожість до загарбників зникла. Було скасовано навіть заборону на змішані шлюби.

Це був напрочуд спокійний період в історії країни. Уряд ефективно керував країною. Населення стрімко зростало, і до 1800 року його чисельність сягнула трьохсот мільйонів осіб. У багатьох провінціях було більше людей, ніж у Великій Британії та Сполучених Штатах Америки разом узятих. Вулиці великих міст рясніли крамницями, чайними будиночками, театрами, храмами і майстернями. У сільській місцевості, серед численних маєтків аристократів, працювали маси селян, власників землі та орендарів. Зростання населення сприятливо позначалося на економічній активності – швидко розвивалися банківська справа і міжнародна торгівля.

Мистецтво переживало піднесення. І було в міру демократичним. Було видано єдину енциклопедію, що налічувала 26 тисяч томів. Італійські місіонери познайомили місцевих художників з окремими прийомами європейського живопису. У літературі, як і раніше, домінувала поезія. У прозі з'явилася розмовна мова.

Один із таких творів, написаний у XVIII столітті, належить до шедеврів китайської літератури. Це роман «Історія каменю», або «Сон у червоному Теремі», що оповідає про життя і долю кількох поколінь великої аристократичної сім'ї, про її піднесення і занепад. Понад двадцять років витратив Цао Сюецін на написання цього енциклопедичного роману, який відкрив нові орієнтири для літератури Китаю, і посів у китайській культурі місце, яке можна порівняти з місцем Шекспіра на Заході. У багатьох прозових творах тієї епохи містилася критика існуючих порядків, зокрема, формалізму конфуціанського вчення, екзаменаційної системи та суспільних відносин. Дехто проповідував фемінізм, який увійшов у моду в Європі лише у XX столітті.

Драматурги творили нові п'єси. Деякі з них були надзвичайно довгими – одна така п'єса складалася з 240 актів, і її вистава тривала два роки (праобраз сучасних мильних серіалів).

А що з війнами? Майже не було селянських повстань. А ті, що були – швидко придушувалися. Маньчжурія завоювала Корею і Тайвань. Монголи були союзниками маньчжурів, але в міру китаїзації династії Цін почали перетворюватися на ворогів Китаю. Шестирічна війна, яку розпочав монгольський хан Галдан, тривала до 1696 року. Але врешті-решт китайська армія здобула перемогу. Це була важлива історична подія – загроза з боку півночі, яка протягом кількох століть висіла над Китаєм, була практично усунена.

Через два десятиліття китайці завоювали всю Монголію і Сянган. Потім вони продовжили наступ на Тибет, захопили столицю, а на чолі китайського протекторату поставили нового далай-ламу. Китай підпорядкував собі Непал, Бірму, В'єтнам і Сіам, і до XVIII століття імперія розширилася до своїх максимальних розмірів. Згодом деякі надбання були втрачені.

В Китай поїхали іноземці. З'явилося посольство Росії. Проникали в Китай і високопоставлені представники Великої Британії. Їх прийняв імператор Гаоцзун. Правда, підготовка прийому була комічно складною і довгою. Не могли узгодити навіть питання поклоніння перед імператором. Ціла проблема була з перекладом листа короля Британії до імператора Китаю. Але зрештою все було вирішено.

У листах британців на Батьківщину можна прочитати захоплення і народом, і результатами його праці – храми, палаци, дороги т. ін. Багато чого вони бачили вперше. Але вони також замітили, що китайці не люблять іноземців.

Хай там як, але вплив багатьох китайських ідей визнається беззастережно. Так, наприклад, сучасна демографія дуже багато чим завдячує китайській практиці перепису населення, який проводили ще з часів династії Хань. На Заході перший перепис було проведено в Канаді 1665 року, а потім у Швейцарії 1749 року. Те саме стосується системи іспитів для кандидатів на державні посади, яку запозичили французькі революціонери 1791 року, і британський уряд 1855 року. На естетичні погляди європейців найсильніше вплинули синьо-біла китайська порцеляна, сади, меблі та дрібнички, а любов китайців до природи дала імпульс розвитку романтизму в європейському мистецтві. Вплив китайської філософії підштовхнув західну науку до відмови від концепції Всесвіту як якоїсь машини з вищою рушійною силою. Їй на зміну прийшло уявлення про систему взаємодіючих сил, що визначають порядок у природі. Європейські вчені під впливом китайців стали досліджувати магнетизм, силові поля, зокрема гравітаційне, хвильові явища і саморегуляцію живих організмів.

Читаючи це в історичних джерелах, я ловлю себе на думці. Який все-таки талановитий китайський народ! І це видно ще по тому часу. А їхні винаходи? Мені здається, це той випадок, коли талант, розумна філософія і праця дали паростки великому народу, великій країні – Китаю.

Останні роки життя імператора Гаоцзуна були затьмарені заворушеннями, що порушили мирне правління династії Цін. У їхній основі – культ, що виник ще в XI столітті і який становить суміш буддистських, даоських і маніхейських концепцій. Він називався «Товариство Білого лотоса». Його послідовники стверджували, що Будда покаже дорогу до миру і процвітання, «принц світла» принесе світло у світ, що потонув у гріхах, а також обіцяли порятунок душі і зцілення від тілесних хвороб. Спроби розслідувати його діяльність викликали спротив з боку озброєних загонів «Білого лотоса», до яких невдовзі приєдналися лісові розбійники. Утихомирити бунт вдалося лише 1806 року. Підключивши армію. Хоча «Товариство Білого лотоса» не зникло остаточно, і в першій половині XIX століття виникли його численні спадкоємці, які піднімали повстання в різних частинах країни.

Усе це вдарило по престижу династії. І виснажило скарбницю. На довершення всього, в 1796 році з Тайваню до Китаю прийшли кримінальні співтовариства, які отримали назви «тріад». І які існують і донині.

Старий імператор Гаоцзун зрікся престолу 1796 року. Передав у спадок, як це часто вже було в Китаї, масштабну корупцію. Не зникла вона і за наступних двох Синів Неба – Женьцзуна (1796-1820) і Сюаньцзуна (1821-1850).

За Сюаньцзуна в уряд повернулася єдність, насамперед завдяки професійному менеджменту першого міністра, переконаного прихильника конфуціанства Цао Чжен-юня. Але завдяки комерціалізації суспільного життя, а також приватизації влада вислизала від центрального уряду. Втім, це було не найстрашніше. З'явився страшніший ворог країни – опій.

11.3.2. «Великі» проблеми династії. Опіумні війни

За кілька тисяч років до цього періоду в Китаї з'явилися купці. Які самі нічого не виробляли, але купували і продавали. Як і зараз. І китайці вмели й вміють гарно діяти в цій сфері. Це ми бачимо по китайських товарах у всьому світі. Якось один з продавців в Україні нам сказав геніальну фразу. Ми запитали: «Це китайський товар?». Він відповів: «Тепер все, що не китайське – підробка!».

В останні десятиліття XVIII століття і на початку XIX століття головними китайськими портами, через які здійснювалася торгівля із Заходом, були Макао, де вже давно панували португальці, і Кантон, де монополію мала британська Ост-Індська компанія, інструмент англійського панування в Індії. Торгівля із Заходом процвітала. Найпопулярнішим товаром був чай.

Але цей бум міжнародної торгівлі, – посилений американцями, призвів до серйозного дисбалансу. З 1800 по 1810 рік експорт Китаю перевищував імпорту на двадцять шість мільйонів доларів. Проблему вирішило ввезення опію. Після 1819 року торгівля цим наркотиком переживала шалений підйом. З 1828 по 1836 рік уже імпорту перевищував експорт на тридцять шість мільйонів доларів.

Опій використовувався як лікарський засіб ще в епоху династії Тан. Але 1729 року уряд династії Цін його заборонив. Як пишуть історики, він все одно потрапляв у невеликих обсягах до Китаю. Але 1831 року Ост-Індійська компанія погодилася постачати опій з Індії, де вирощувалася більша його частина, у порт. Через кілька років англійський уряд дозволив усім, а не тільки цій компанії, продавати опій.

Яка була мета англійців? Гроші? А може, й не тільки. Вплинути на Китай. «Зіпсувати» Китай?

1836 року в Китай ввезли опій на суму, що перевищувала вісімнадцять мільйонів доларів. Нелегальна торгівля опієм перетворила на наркоманів багатьох дворян і чиновників як у столиці, так і в провінціях. У центрі цієї торгівлі було місто Кантон.

На той час продаж опію посів важливе місце в британській економіці: опій вигідно збувався в Кантоні, а виручені гроші вкладали в прибуткові поставки чаю на Захід, що давало змогу фінансувати подальшу колонізацію Індії.

Тому заборона на торгівлю опієм була не потрібна англійцям. Оскільки посольство англійців не змогло отримати торговельні концесії, їхні думки спрямувалися в напрямку війни. Яку, як заявила спеціальна парламентська комісія, можна виграти без особливих зусиль, після чого «побудувати взаємовідносини з Китаєм на раціональній основі».

По суті, мова йшла про торгіву війну. Китайці створювали перешкоди на шляху до вільної торгівлі. А англійці по іншому не мислили свою «дружбу» з Китаєм без вільної торгівлі.

І війна почалася. Спочатку без пострілів. У 1836 році було призначено керівника торговельних операцій у Кантоні, офіцера Елліота, якому підпорядковувався також флот, розміщений біля Китаю. В свою чергу, 1838 року імператор Китаю Сюаньцзун направив на боротьбу з наркотиками спеціального уповноваженого Лінь Цзе-сюя. Який мав тверді принципи конфуціанської моралі. Лінь наказав членам купецької гільдії Кантона здати свої запаси опію. Але наказ не був виконаний. Тоді Лінь Цзе-сюй оточив військами поселення іноземців. Аби врятувати життя європейців, Елліот наказав співвітчизникам віддати наявні запаси опію, обіцявши компенсувати втрати з державної скарбниці. Опій був знищений на очах у всіх. Торгівців було попереджено, що за торгівлю опієм буде смертна кара.

Побоюючись арешту, все співтовариство іноземних купців, за винятком американських торговців чаєм, що раділи несподіваному прибутку, – залишило Кантон, і їхні торговельні судна врешті-решт знайшли притулок у Гонконзі. Але ситуація загострилася. Спочатку, під надуманими чи не надуманими приводами, сталися невеликі сутички між флотами. Технічна перевага була на боці англійців. У них були кораблі з паровими котлами і пістонні рушниці.

Англійці відправили ще одну експедицію – шістнадцять військових кораблів, чотири оснащені зброєю пароплави та чотириста солдатів. У 1840 році вони взяли в облогу місто Чжушань на південь від Шанхаю. Імператор усунув з посади свого уповноваженого Лінь Цзе-сюя. На його місце був призначений Ці-шань. Він переконав капітана Елліота припинити воєнні дії і почати повномасштабні переговори в Кантоні. У січні 1841 року було підписано мирну угоду. Незважаючи на те, що договором передбачалося виконання частини англійських вимог, ними залишилися незадоволені обидва уряди. Імператор заявив, що в пункті, який підтверджував передачу Гонконгу Британії, Ці-шань перевищив свої повноваження. Чиновника вивезли з Кантона в ланцюгах, а потім конфіскували його великі маєтки. А англійці були незадоволені тим, що Елліот віддав Чжушань. На його місце призначили сера Генрі Поттінгера.

Війська під командуванням Генрі Поттінгера швидко захопили Чжушань і порт Німбо, що знаходився поруч.

До речі, я в Чжоушані був. Про це описано в першій частині книги. І ніяких згадок про захоплення острова англійцями не бачив. Хоча, думаю, десь у музеях вони є.

Після цього англійці вирішили піднятися річкою Янцзи і розрізати Китай навпіл. Китайці теж зібрали свою 60-ти тисячну армію. Командував нею кузен імператора Ї цзінь. Ї цзінь був відомим ученим, обіймав посаду директора імператорських парків і мисливських угідь.

Перший же бій китайці катастрофічно програли англійцям. Після цього Поттінгер оволодів містом Чжаба, а потім незахищеним і покинутим жителями Шанхаєм. Наступним на черзі був Чженьцзян. Після взяття Чженьцзяна перед британськими військами відкрився шлях до незахищеного Нанкіна, колишньої столиці імперії та її символу.

І все. Імператор Сюаньцзун вирішив просити миру. Він призначив свого родича Ці-іна представником на переговорах. Ці-ін негайно почав переговори, встигнувши попередити штурм міста Нанкін, що назрівав. Переговори тривали кілька тижнів і закінчилися Нанкінським мирним договором 29 серпня 1842 року. У ньому було багато поступок англійцям. Наприклад, Гонконг перейшов у вічне володіння Великої Британії. Але про опіум – ні слова.

Після цього нелегальна торгівля наркотиками тривала за потурання китайської влади і британського флоту. Британські, американські та інші судна доставляли наркотики на узбережжя, звідки їх по всій країні розвозили китайські дилери.

У 1843 році було підписано додаткову угоду до Нанкінського договору. У якій англійцям дозволили селитися і переміщатися в низці міст. А потім аналогічні договори були підписані з Францією, США та низкою інших країн.

Після цього настали важкі часи незліченних заколотів, піратства, засилля «тріад» та інших таємних товариств, а контрабанда процвітала на всьому південному узбережжі країни, від Шанхая до Макао. Це був результат першої опіумної війни. Так знищувався Китай. Але це ще був не кінець...

Англійці захотіли переглянути Нанкінський договір. У 1857 році було відправлено до Китаю новий експедиційний корпус. До них приєдналися французькі війська. Вони разом захопили Кантон. Так почалася Друга опіумна війна. Після цього вони пішли на північ і дійшли майже до Тяньцзіна, розташованого всього за сімдесят п'ять миль від столиці. Імператор Венцзун змушений був піти на переговори і підписання Тяньцзіньського договору з Британією, Францією, Росією та Сполученими Штатами. Китайський уряд погодився допустити постійних послів іноземних держав до Пекіна, виплатити величезну контрибуцію, потроїти кількість відкритих портів, відкрити для торгівлі річку Янцзи аж до Ханькоу, установити низькі торговельні мита, допустити на митницю іноземних інспекторів і дозволити іноземцям (за наявності паспорта) роз'їжджати країною. Ба, більше, договір легалізував торгівлю опіумом. Тепер «зло» отримало офіційний статус.

Найбільша проблема була щодо розміщення посольств у Пекіні. Адже, на думку китайців, жоден іноземний король не міг вважатися рівним імператору, що володів мандатом Неба. Прихильники традицій були твердо впевнені, що послі «варварів» можуть бути тільки гостями, які привозять данину і б'ють земні поклони. Таке внутрішнє несприйняття іноземців як рівних призвело до нових бойових дій.

Через кілька місяців випадкове зіткнення в околицях Тяньцзіня призвело до загибелі чотирьохсот британських солдатів і знищення чотирьох військових кораблів, і тріумфуючі «ястреби» імператорського двору домоглися відмови від Тяньцзінського договору. Відповідь англійців і французів не забарилася.

У середині 1860 року вони відправили на північ Китаю двісті п'ятдесят кораблів і двадцять тисяч солдатів. Коли англо-французькі війська наблизилися до Пекіна, імператор Венцзун утік, сховавшись за Великою Китайською стіною. У Пекіні залишився молодший брат імператора принц Гун, який мав домовитися з «варварами», що зайняли столицю. Пекінський договір підтвердив усі положення Тяньцзінського договору, тільки сума контрибуції збільшилася, а Британія, крім Гонконгу, отримала півострів Коулун. Союзники відвели війська, залишивши гарнізон у Тяньцзіні, і на цьому друга опіумна війна завершилася.

Це мабуть була перша, але не остання війна на теренах Китаю не за землю, не за владу. А за ринки, за можливість торгувати і заробляти. В майбутньому таких війн стало дуже багато. Але вони переважно були без крові. А реалізувались через впливи, об'єднання одних проти інших, монополії, підкуп представників влади і т.ін. Це дійсно краще, ніж вбивати один одного. Але це була перша «торгова» війна, із традиціями справжньої війни. І за великим рахунком опій був лише приводом до перерозподілу ринків збуту.

Наступного року помер імператор. Після кількох палацових переворотів трон посів його малолітній син Тунчжі, а провідну роль при дворі почала відігравати партія дядька нового імператора, принца Гуна, яка виступала за мир і компроміс із Заходом. І в цьому плані Китай став цивілізованим. Допустив іноземців на свою територію як неминучу реалію буття. Налагодилася співпраця з ними. Відбувався культурний, економічний і науковий взаємообмін. Торгівля процвітала. Зміцнилися зв'язки між людьми. Іноземці купували нерухомість у центрах торгівлі, багато з яких перетворилися на великі міста, а велика кількість китайців отримувала англійську освіту.

Це ще раз підтверджує, що несиліві взаємодії дають більший ефект і з меншими витратами, ніж силіві – війни.

Справжньою причиною воєн був не опіум, а прибуток від торгівлі загалом. Результатом воєн стало не знищення суверенітету Китаю, а його обмеження умовами договору. Але ці війни принесли і позитив. Поява швидкохідних суден із паровими двигунами та телеграфного зв'язку поступово втягувала країну в орбіту Заходу.

Хай там як, хвилювання, спричинені вторгненням Заходу, не загрожували самій династії Цін. Але була інша біда. Великі повстання з 1851 по 1864 рік.

Причини: перша опіумна війна і Нанкінський договір. Це призвело до втрати роботи тисячами китайців. Вони об'єдналися з різними бандами, з найманцями, що воювали з англійцями, з піратами, відтісненими вглиб материка британським флотом, залишками «Товариства Білого Лотоса» тощо. На чолі найжорстокішого заклоту за всю історію Китаю стояв шкільний учитель Хун Сюцюань. Він кілька разів провалив іспити на державну службу. Обізлився на весь світ. Хворів. Але тут один місіонер подарував йому християнську брошуру. І він уявив, що є молодшим братом Ісуса Христа, і його священна місія полягає в тому, щоб повернути віру в Бога через християнство. Він написав кілька трактатів і поем, у яких прагнув примирити християнство з конфуціанством, унаслідок чого позбувся місця шкільного вчителя і зайнявся місіонерською діяльністю. У 1847 році його під своє крило взяла американська баптистська місія. За кілька років його організація, що дістала назву «Товариство поклоніння Богові», перетворилася на впливову і дедалі агресивнішу силу. У 1851 році численна паства Хуна оголосила про створення Тайпінської держави (Небесної держави Великого спокою). Потім вони вирушили в «хрестовий похід» на північ. Закликаючи селян до повстання проти маньчжурів, оголосили про свій намір побудувати Царство Боже на землі. Вони фанатично йшли вперед, збираючи під свої прапори дедалі більше прихильників. І у 1853 році захопили Нанкін. Їхня чисельність в цей час становила близько двох мільйонів осіб.

Заклотники перейменували Нанкін на Небесну столицю і почали будувати християнську державу, громадяни якої були твердо переконані, що врятують свої душі в битві проти зла. Тайпіни навіть організували похід на північ, і лише голод і холод зупинили їх у безпосередній близькості від Пекіна.

Над маньчжурською династією нависла смертельна загроза. Її армія тікала від тайпінів, які прокладали кривавий шлях із центру країни, і європейців, що наступали з узбережжя. Одночасно уряду довелося мати справу зі ще одним великим повстанням. Цей рух називався Ньєн. Протягом багатьох років у сільській місцевості на північний захід від Нанкіна активно діяли залишки «Білого лотоса», а також численні розбійницькі банди. Урядовим військам знадобилося десять років, щоб придушити цей заклот.

В свою чергу, тайпіни були зайняті тим, що будували власну державу всередині Китайської імперії. Простий народ був зобов'язаний дотримуватися пуританських норм, які проголосила нова релігія, а вожді тайпінів привласнювали собі нові права і привілеї, купаючись у розкоші і не відмовляючись від численних наложниць.

Як це знайомо. Скільки сект було, є і мабуть буде на землі. Заманюють людей. Ті все продають і віддають сектам. А вожді сект живуть як хочуть, користуючись рабством простих обдурених людей.

Сам Небесний князь ставав дедалі більш замкнутим і божевільним. Пішов на схід, щоб захопити дельту Янцзи і використати її як економічну базу для наступу вгору за течією річки. Хун Сюцюань розраховував на допомогу братів-християн із Заходу, але європейці вважали «Товариство поклоніння Богові» аморальним,

богоненалежним і, найголовніше, таким, що становило загрозу для торгівлі. Тому вони відмовили тайпінам у проханні надати пароплави для наступу до верхів'їв Янцзи, а коли заколотники наблизилися до Шанхаю, англійці та французи прийшли на допомогу урядовим військам. Тому цей похід нічого не дав.

У 1864 році урядові війська захопили Нанкін. Небесний князь прийняв смертельну отруту. Частина його прихильників, які зуміли уникнути смерті й приєдналися до руху Ньєн, продовжували чинити опір аж до 1868 року, але руйнування Нанкіна поклало кінець державі тайпінів. Це було найбільше, але не єдине повстання. У той час їх було дуже багато, особливо на півночі імперії.

Головне в цьому часі те, що, на відміну від Середньовіччя, Китай виявився в оточенні багатьох хижаків – Великобританія, Франція, Росія, Італія, Португалія, та ін. Ні, вони не обов'язково хотіли воювати з Китаєм. Але вони хотіли завоювати Китай торгівлею. А китайський менталітет, принципи, якщо хочете, внутрішня природа китайців говорила їм, що вони стоять над усіма. Їхній імператор – Син Неба. А вони діти Піднебесної. «Не пускати нікого на територію Китаю» – девіз тих часів. Звідси протистояння. Звідси війни. Зрештою китайцям довелося змиритися з тим, що вони не єдині в світі. Але вони гарні учні. І саме вони сьогодні проводять найбільш потужну торгову експансію на інші країни. Тільки що подивився. В 2024 році США продала в Китай товарів на суму близько 143 млрд.доларів. А Китай в США – на суму 438 млрд. доларів. То хто на чий територію зайшов?

Однак, незважаючи на поступки, уряду Цін за допомогою дипломатії, міграційної політики, а в деяких випадках і застосування сили вдавалося зберігати контроль над територією країни. Імперія вступала в доленосні для неї останні роки XIX століття, зумівши зберегти єдність.

11.3.3. Іноземці

Імператор Веньцзун помер 1861 року, не встигнувши повернутися до столиці, з якої він утік після того, як англо-французькі війська взяли Тяньцзін. Як я вже писав, його спадкоємцем став єдиний син, п'ятирічний хлопчик, який зійшов на трон під ім'ям Тунчжі.

Зрозуміло, що були призначені регенти. Причому ті, кого призначив перед смертю, були вбиті або заслані вже згадуваним мною принцом Гуном. Влада в країні перейшла в руки двох імператриць-вдовиць – офіційної вдови останнього імператора і наложниці, матері Тунчжі. Провідну роль у цьому тандемі відігравала мати юного імператора – імператриця-вдовиця Цисі. Вона керувала урядом протягом наступних сорока семи років.

Ще однією важливою персоною тих часів був Лі Хунчан. Його, поряд із принцом Гуном, вважають найвидатнішим державним діячем Китаю XIX століття. Зігравши важливу роль у придушенні повстань тайпінів і Ньєн, він став провідним виразником ідеї «самоукріплення». Брав участь практично у всіх переговорах, які вів Китай з іншими країнами. Його п'ятдесятирічна кар'єра досягла піку 1896 року,

коли під час тріумфальної мандрівки світом його приймали кайзер Вільгельм, Бісмарк, королева Вікторія і президент Клівленд.

Тепер про насущні проблеми, з якими зіткнулася династія Цін в цей час:

1. Проникнення Заходу.

2. Погіршення ефективності управління імперією, особливо на місцях. Про принципи конфуціанства було майже забуто.

З першою проблемою практично було неможливо боротися. Її можна було лише використовувати на свою користь. І влада Китаю почала відправляти своїх студентів на навчання в США, Англію, інші країни. Щоб тим самим вирішити і другу проблему. Використати передові світові знання для покращення управління державою. Крім того, залучалися фахівці з інших країн. Наприклад, англійський фахівець Роберт Гарт, найнятий урядом Цін, створив ефективну митну службу, що забезпечувала 21 відсоток доходів скарбниці.

Потрібно визнати, що Китай так діє дотепер. Інакше б я, як і дуже багато іноземців, тут не працював би. На залучення іноземців на роботу на китайські підприємства, в дослідницькі інститути, університети Китай тратить дуже великі кошти. Наскільки я знаю, в конкурсі 1000 талантів беруть участь десятки тисяч вчених, фахівців з усього світу. За кошти КНР приїжджають в Китай, живуть тут, харчуються, виступають, презентуючи свою програму. І лише невеличка частка їх відбирається. Але і це Китаю вигідно.

Але загалом все було не так добре. Перша проблема давала про себе знати. Ну не хотіло ні китайське суспільство, ні китайські верхи визнавати Захід як рівню собі.

У Китаї був відсутній процес цілеспрямованого засвоєння західних знань і технологій, що спостерігався в Японії, чому значною мірою сприяли торговці країни Сонця, що сходять, – у Китаї цей клас завжди викликав двоїсте ставлення в суспільстві. Основною перешкодою на шляху прогресу стали консервативні – якщо точніше, реакційні – елементи у правлінні Цін. Апелюючи до найпотужнішого імперативу китайського політичного мислення, тобто до традиції, вони стверджували, що звеличувати варварів, переймаючи в них знання та навички, означає впадати в ересь і принижуватися. Це призведе до втрати народної підтримки, що сприймалося як найперша потреба нації. Конфуціанські принципи були несумісні з утилітаризмом, а конфуціанський космологічний міф усі повені, посухи та землетруси, що трапилися в ті роки, пояснював тим, що західні інновації потривожили духів вітру та води.

А ось місіонерство отримало свободу проникнення в Китай. Франція й Англія створили сотні, якщо не тисячі католицьких місій. І хоча початок був важкий, але вже на сьогодні в Китаї проживає близько 100 мільйонів християн. Значить, результат є.

На порозі ХХ століття Китай залишався переважно селянською країною – близько чотирьохсот мільйонів людей здебільшого жили за межами великих міст у невеликих сільських громадах. Але все ж таки, до кінця ХІХ століття імперія, незважаючи на протидію консервативної опозиції, повільно рухалася шляхом

індустріалізації. Було побудовано перші залізничні лінії та телеграф, але всі ці проекти фінансувалися за допомогою іноземних позик. Бо фінансове становище імперії погіршувалося.

І не тільки. Кінець XIX сторіччя пов'язаний з індустріальним зростанням багатьох країн. Промислова революція призвела до появи великих держав з їхніми імперськими амбіціями. Вони розширювалися і вимагали дедалі нових ринків і просторів взаємодії. Для більш ефективного розширення вони використовували досягнення науки і техніки. І вже будували більш ефективні політичні моделі.

А застаріла династія Цін була гальмом усього розвитку. Навіть коли китайські дипломати заснували перші дипломатичні представництва в інших країнах (після 1877 року), на них вилилося багато критики в Китаї. Китайські учені і консервативна аристократія заявляли, що впродовж усієї історії Піднебесної саме китайська цивілізація асимілювала варварів, а не навпаки, що запровадження західних норм і встановлення дипломатичних відносин з іноземцями – це ганьба, що служба дипломатів за кордоном схожа на заслання і що жодна добродісна людина не погодиться займатися зовнішньою політикою.

От бачите, наскільки шкідливий національний егоїзм. Що ми не такі, як інші. Ми кращі. Вони повинні прихилити голови перед нами. На прикладі Китаю видно, до чого це призводить. Передова країна в Середньовіччі перетворилася в відстаючу в епоху індустріалізації і встановлення міжнародних зв'язків. В епоху глобалізації світу.

Такі події, як закінчення громадянської війни в Америці, об'єднання Італії, об'єднання Німеччини і відкриття Суецького каналу (1869), розширили можливості для експансії, якій сприяла і поява нових видів зброї. Китай із деградуючою династією Цін, у якій провідну роль відігравала імператриця-вдовиця Цисі, з корупцією, що розросталася, з відсутністю реального прогресу на шляху «самозміцнення», з величезними боргами й слабкою армією виглядав великою дозрілою сливою, що чекала, аби її зірвали. Єдиною перешкодою до цього стало суперництво між великими державами, які почали захоплювати прикордонні області та залежні від Китаю держави.

Японія, Франція, Англія, Росія «відкушували» частинки імперії. І династія Цін нічого не могла з цим зробити. Важкий час для Китаю.

І вінцем цьому стала Японо-Китайська війна. Центром протистояння була Корея, яка до того належала Китаю. 1 серпня 1894 року, коли японці потопили китайське судно з резервістами, внаслідок чого загинули 950 солдатів, Китай і Японія оголосили один одному війну. За сім місяців японські війська перетнули весь Корейський півострів з півдня на північ і вторглися спершу в Маньчжурію, а потім на півострів Шаньдун, розгромивши китайську сухопутну армію і флот. Японська військова машина, якій допомагали англійські та німецькі радники, виявилася надто сильною, організованою і добре озброєною для слабкої Піднебесної.

У черговий раз Лі Хунчан отримав повноваження розпочати мирні переговори. У Сімоносекі, на японському острові Кюсю, він підписав мирний договір. Багато чим поступився японцям. А взамін Китай отримав мир.

Неприємно, що це стало поштовхом до того, що свою частину пирога (території) через кілька років отримали і Росія, і Британія, і Німеччина, і Франція. Зазвичай це була багаторічна оренда. Але... Чи збирався хто-небудь її повертати?

Уникнувши розгрому, династія Цін продовжувала правити країною. В уряді голосно лунали войовничі голоси тих, хто виступав за енергійну відсіч Заходу і Японії, але їх змусила замовкнути остання з низки видатних жінок в історії Китаю – імператриця-вдовиця Цисі. Вона була одним із двох регентів під час короткого правління її малолітнього сина Тунчжі. А після сходження на престол його наступника Гуансюя (імператор Децзун, в деяких джерелах імператор Сюаньтун) – 1875 рік, стала його єдиним регентом. І навіть коли йому виповнилося 18 років (1889 рік), вона продовжувала визначати політику держави.

Повернемося до поразки від японців. Як завжди і у всіх країнах, в такі моменти історії з'являються реваншисти. У Китаї біля витоків цього процесу стояла група молодих учених із Кантона під керівництвом Кан Ю Вея. Він адресував уряду кілька доповідних записок, наполягаючи на модернізації – за західним зразком – у всіх сферах. Він пропонував сформувати мережу конфуціанських церков по всій країні, а також ввести західні науки до списку предметів для іспитів. Більше того, він виступав за конституційний спосіб правління і парламентський принцип формування уряду, вперше висунувши ідею демократії. За його пропозиціями стояло властиве конфуціанству прагнення до ідеального суспільства.

Такі радикальні ідеї не приймалися поміркованими прихильниками реформ. Однак у червні 1898 року сталася подія, що стривожила чиновників. Імператор запросив Кан Ю Вея на особисту аудієнцію.

Бесіда тривала кілька годин. І Кан Ю Вей переконав імператора, що йдучи цим шляхом, Китай випередить західні країни. Юний імператор тут же оголосив про початок «100 днів реформ». Імператорські укази слідували один за одним – вони дозволяли енергійно проводити реформи в усіх галузях, у промисловості, освіті та державному устрої. У них знайшли відображення майже всі ідеї Кан Ю Вея, за винятком ухвалення конституції та скликання національної асамблеї. Проте імператор висловлював готовність до діалогу навіть із цих фундаментальних питань. Чиновництво сполошилося. Видані укази не тільки віддзеркалювали ідеологію, чужу традиціоналістам, а й також суперечили інтересам і консерваторів, і поміркованих: оновлена екзаменаційна система, побудована за західним зразком, загрожувала кар'єрі більшості освічених людей, а спрощення державного апарату з усуненням бюрократичних каналів, реформа армії та призначення на державні посади молодих реформаторів послаблювали позиції чисельного класу чиновників. Понад те, програма реформ кидала виклик імператриці-вдовиці і становила небезпеку для її євнухів.

Імператриця-вдовиця не сиділа склавши руки. У вересні 1898 року, коли імператор призначив молодих реформаторів до Державної ради, вона здійснила державний переворот. Імператор був відсторонений від влади і поміщений під домашній арешт. Потім імператриця-вдовиця звільнила й заарештувала багатьох прихильників Кан Ю Вея. Шістьох реформаторів стратили, один видатний політик утік з країни на японському військовому кораблі, а самому Кан Ю Вею англійці допомогли втекти в Гонконг, а потім у Японію. Імператриця-вдовиця втретє стала регентом.

Вона завдала реформаторам смертельного удару, але нічого не могла вдіяти з наслідками їхньої діяльності – з вимогою змін, що проявлялася через таке нове явище, як громадська думка. І з появою класу інтелігенції, що відрізнявся від класу вчених-аристократів, які завжди були опорою династії.

Але було ще дещо. У 1898 році річка Хуанхе знову вийшла з берегів, затопивши сотні сіл. Наступного року посуха. Поповзли чутки, що причиною цих стихійних лих стали іноземці, які проповідували свою релігію і тим самим образили духів. А будівництво залізниць і видобуток корисних копалин у горах порушили гармонію людини і природи. І з'явився новий культ, який підживлювався цією інформацією – «Кулак в ім'я справедливості та злагоди». Європейці називали його членів «боксерами».

Так от, «боксери» «сподобалися» імператриці. З червня 1900 року «боксери» перерізували залізничну гілку між Тяньцзінем і Пекіном і увірвалися в Пекін, спалюючи церкви і будинки іноземців, розправляючись зі співвітчизниками, які прийняли християнство.

Банди «боксерів», які отримали зброю з урядових арсеналів, і регулярні війська, що приєдналися до них, атакували зарубіжні посольства в столиці імперії. Імператриця повірила, що вони можуть знищити всі іноземні війська.

Звістки про напад на посольський квартал дійшли до Британії. Було сформовано двадцятитисячний корпус із британців, американців, японців, французів, австрійців та італійців, і 4 серпня почався наступ на Пекін. Союзні війська здобули три рішучі перемоги і через десять днів вступили в китайську столицю. Посольства були майже повністю зруйновані, а сотні їхніх захисників убиті або поранені. За день після того, як союзники увійшли в Пекін, імператриця-вдовиця втекла з міста. Час «боксерів» підійшов до кінця.

І знову переговори від імені Китаю вів старий Лі Хунчан. У вересні 1901 року він підписав «Заключний протокол». Умови його були дуже важкі для Китаю. Водночас двохсоттисячна російська армія під приводом наведення порядку окупувала Маньчжурію. На такій сумній ноті почалося для Піднебесної Імперії нове тисячоліття. Проте надії на краще майбутнє не зникли – вони були пов'язані з реформаторським рухом, який не згасав усі ці неспокійні роки.

11.3.4. Кінець династії Цін

XX сторіччя почалося не дуже радісно для Китаю. Вперше за багатотисячолітню історію Китай зіткнувся з напливом сильних суперників, які не так хотіли його землі, як його працю, продукти, економіку. Китай був в у розбитому фінансовому стані. Повернувшись в столицю, імператриця-вдовиця Цисі була вимушена оголосити програму реформ. В тому числі й про створення Конституції.

Відбулася одна ключова подія, яка вплинула на подальшу долю Китаю. Між Японією і Росією в 1904-1905 прогрімала війна. Перемогла Японія. І стала лідером Сходу. Китай почав швидко зближуватися з Японією.

З'явився привид революції. В Росії. І перемістився в Японію і Китай. Тим більше, що в Китаї вже були реформатори. Про програму «100 днів» я вже писав. З'явилися виступи проти маньчжурського підневолення.

Раз з'явився привид революції, значить, з'явилися і лідери. Одним із таких лідерів був політичний діяч, християнин і лікар за освітою, Сунь Ят-сен. Він 1894 року заснував першу революційну організацію в сучасному Китаї, «Товариство відродження Китаю». Повстання, підняте ним 1895 року в Кантоні, закінчилося невдачею, і він утік за кордон. Деякий час жив у Лондоні. Переїхав до Токію, де розвинув активну діяльність серед китайських радикалів та їхніх японських прихильників. 1905 року заснував китайську революційну організацію «Об'єднаний союз», спробувавши об'єднати численні революційні групи, здебільшого студентські, які були розкидані по всій країні.

Його послідовники виступили за повалення маньчжурської династії та встановлення республіканського ладу, а також були переконаними прихильниками реформ. Перші роки XX століття були відзначені численними повстаннями; всі вони зазнали невдачі, але невблаганно наближали занепад династії Цін, майбутнє якої виглядало ще більш туманним у світлі того, що ідеї реформаторів проникли і в армію.

Наприкінці 1908 року померли і імператор Децзун, і імператриця-вдовиця. Зі смертю імператриці-вдовиці фактично закінчилася епоха династії Цін. Але не одразу. Перед смертю вона призначила новим Сином Неба свого племінника Пу І (храмове ім'я – Гунцзун). Він ще був немовлям, і тому регентом став його батько, слабка і безвольна людина. Розбрід і хитання при владі посилювалися. Багато хто почав говорити про незалежність (звісно, від Маньчжурії).

Відбулися вибори провінційних асамблей. Ці органи виконували консультативну функцію при губернаторах. Почалося формування Національної асамблеї. Жоден із цих нових органів не мав реальної влади, але вони могли стати попередниками демократії та парламентаризму, які з часом обов'язково розвинулися б у Китаї.

В 1909-1910 роках реформаторський рух (тепер його правильніше називати революційним) отримав новий імпульс. Діяльність революціонерів усіх мастей, а також непослідовність очільників провінцій і повітів створювала атмосферу

нестабільності по країні. Самі революціонери ділилися на тих, хто хотів позбутися маньчжурів і маньчжурського імператора, і тих, хто вимагав конституційних змін і введення за прикладом Японії парламентської системи при правлячому імператорі. Багато активістів революційного руху на місцевому та національному рівні підтримували Сунь Ят-сена і його «Об'єднаний союз», що виражав першу точку зору, тоді як радикальніші елементи об'єдналися навколо іншої фігури, впливового воєначальника з півночі країни. Його звали Юань Шикай, і він командував армією Китаю. Саме в його руках перебувала доля маньчжурської династії. Його представники зустрілися в Шанхаї з представниками Сунь Ят-сена, щоб виробити єдину політику.

У цей же час відбулося повстання в Сичуані. Ослаблений уряд уже не міг його придушити. За цим відбулась революція в провінції Хубей, за участю армії, яка підтримала революціонерів. Революціонери сформували військовий уряд провінції Хубей і оголосили про створення республіки. За наступні сім тижнів було знищено майже всі гарнізони урядових військ у п'ятнадцяти провінціях., Ддо керівництва в яких прийшов «Об'єднаний союз».

Країну охопила найглибша за всю її історію політична криза. По всьому Китаю вирувало полум'я революції. На відміну від революції в Росії, до якої залишалось лише кілька років, у Китаї панувала не ідеологія, а бажання позбутися маньчжурів. Основним завданням революціонерів було визначити форму республіканського правління, хоча ідея конституційної монархії теж мала своїх прихильників. Старий порядок був знищений практично повністю, і на його руїнах поставав новий Китай.

Сунь Ят-сен оголосив про створення тимчасового уряду Китайської республіки, а сам вступив на посаду Президента. Він розумів, що з падінням династії Цін він поступиться місцем Юань Шикаю, який оголосив у Пекіні, що становище династії нетривке і що вона більше не може розраховувати на підтримку армії. 12 лютого 1912 року нелегкі переговори закінчилися заявою від імені імператора, який, підкоряючись «волі провидіння і Народу», зрікся престолу. На зміну монархії прийшла республіка. У Нанкіні Сунь Ят-сен подав у відставку і рекомендував на посаду президента Юань Шикая. Юань Шикай був офіційно обраний у жовтні 1912 року, і іноземні держави визнали нову владу.

Мандат Неба, яким імператорський дім володів протягом двох тисячоліть, відкликали, і могутня династія, яка правила країною майже триста років, пішла в небуття.

Післямова до розділу 11

Китай – велика країна! Незвичайна країна. «Якщо заховати човен у бухті, а пагорб – в озері, скажуть, що вони у схоронності, але опівночі силач понесе все на спині, а невіглас нічого не знатиме. У якому б слушному місці не сховати велике або мале, воно все ж зникне. Ось якщо заховати Піднебесну в Піднебесній, їй нікуди буде зникнути, – такий загальний закон для всіх віків». Китай протягом

тисячоліть успішно виконував цей заповіт свого великого філософа Чжуанцзи. Країна замикалася в собі і на себе, залишаючись загадкою для решти світу. Європейці сприймали Китай як країну екзотичних диких диких. Незвичним і незрозумілим здавалося все – від мови і віри до придворного етикету і правил поведінки в суспільстві.

Але прийшов час, і світ знайшов Піднебесну. Не вдалося її заховати... Світ став глобальним. І стало неможливо жити в відриві від інших країн, інших звичаїв, іншого менталітету.

І, на жаль, на перших порах такого проникнення «світу» в Китай цей світ програв. Може, не дуже добродіє було проникнення. Чого тільки варті опіумні війни? І точно Китай не був ментально до цього готовий. Думка про зверхність Синів Неба над іншими Правителями, а значить і Китаю над іншими країнами, зіграла злий жарт. Замість того, щоб сприймати і прийняти світ, з'явилося бажання обмежити його вплив на Китай. З врахуванням безлічі внутрішніх проблем – корупція, стихійні лиха, боротьба за владу і війни за цілісність країни – ці впливи і реакція на нього китайської влади і суспільства були катастрофічними, які призводили до того, що Китай втрачав самостійність.

Можна виділити три періоди, які відносяться до періодів несамотійного існування Китаю. Умовно. Перший період – на початку XIII століття в Китай вторгаються об'єднані під владою Чингісхана монголи. Утворили монгольську династію. Після тривалої боротьби вони були вигнані з Китаю в середині XIV століття.

Другий період – маньчжурська династія. Династія Цін (1644-1912), створена кочівниками-завойовниками з Маньчжурії, вибудувала останню імперію, максимально розширивши територію країни. До середини XIX століття населення Китаю зросло, приблизно до 400 мільйонів чоловік. Але корупція була повсюдною, правляча еліта не бажала реформ, управлінська та фінансова система була вкрай неефективними, що заклало основу для майбутніх проблем і кризи.

І от третій період. Він не пов'язаний з династіями, з захопленням земель. Третій період – це період «захоплення» Китаю європейцями. В першу чергу англійцями. Після низки поразок в Опіумних війнах, Китай був змушений укласти з європейськими державами нерівноправні договори, відкривши свої ринки і передавши головні порти під іноземний контроль. Це було захоплення бізнесом і заради бізнесу. Яке також пройшло через жорстокі військові протистояння.

Так, Китай програв протистояння монголам, маньчжурцям і європейцям. Але вистояв. І зберіг свою унікальність.

Перше питання: чому програв? Дивіться, питання програшу монголам і маньчжурцям – це питання військової сили. Звичайно підкріпленої економікою. Занадто сильні противники були у Китаю в цьому протистоянні. І занадто багато було внутрішніх проблем в Китаї. Заворушення, голод, стихійні лиха. Хоча технічно і технологічно завойовники не перевершували Китай. А от в протистоянні з європейцями китайці програли меншій за чисельністю армії. Але

більш розвиненій в технічному і технологічному плані. Гармати, кораблі з паровими двигунами, пістонні гвинтівки і т.ін. Чому? Чому Китай, який славився своєю наукою, в якій вчені керували країною, в якій тисячі років існували академії, ремісники якого навчилися виплавляти сталь набагато раніше за європейців, на теренах якого було винайдено порох, виявився технічно і технологічно слабшим за європейців?

Висловлю лише свою думку, не претендуючи на абсолютну істину. Мені здається, що розвиток науки Китаю відбувався, в першу чергу, по гуманітарному шляху. Філософи, художники і письменники, державні службовці займалися «душею» людини, а не технічними засобами її існування. Ні, щось придумували і виготовляли і в технічній сфері. Але все-таки, основна маса вчених працювала в гуманітарному просторі. А європейці – на технологічному. В тому числі задля виготовлення нових інструментів ведення війни.

І ще про одну «шкідливу» особливість погляду китайців на інші країни, яка зіграла велику роль в цих поразках. Оскільки імператор Китаю є Сином Неба, отже, володарем усіх народів, а решта держав мають бути його васалами, упродовж багатьох століть китайці вірили у всесвітній характер своєї імперії та доміантний вплив, який виходить з її столиці. Але з розвитком комунікацій, транспорту, початком подорожей між країнами стало зрозумілим, що це хибна думка. І золотий вік Китаю закінчився.

Розділ 12 СУЧАСНИЙ КИТАЙ (1912-... р.)

Передмова до розділу 12

Імперський період закінчився. Раніше основні проблеми Китаю полягали в збереженні цілісності, оскільки на такій великій території постійно виникали різні царства. З'явилися Правителі, які хотіли володіти всім Китаєм, або його частиною. Але тепер ера одноосібних Правителів-імператорів закінчилася. Виникла інша проблема. Знаєте, що означає слово «партія»? Партія – це частина. Все суспільство розділилося на частини, які підтримували ті чи інші партійні угруповання. В більшості випадків не пов'язані з територіями. Але знову постає та ж проблема Китаю – збереження цілісності. Але тепер не територій, а людей, суспільства. Раз є розділення – значить є протистояння. Які ведуть до повстань, розрухи, бідності. Саме цей період в історії Китаю настав з закінчення імперського періоду. І про нього мова в цьому розділі.

12.1. Юанівський період (1912 – 1916 рр.)

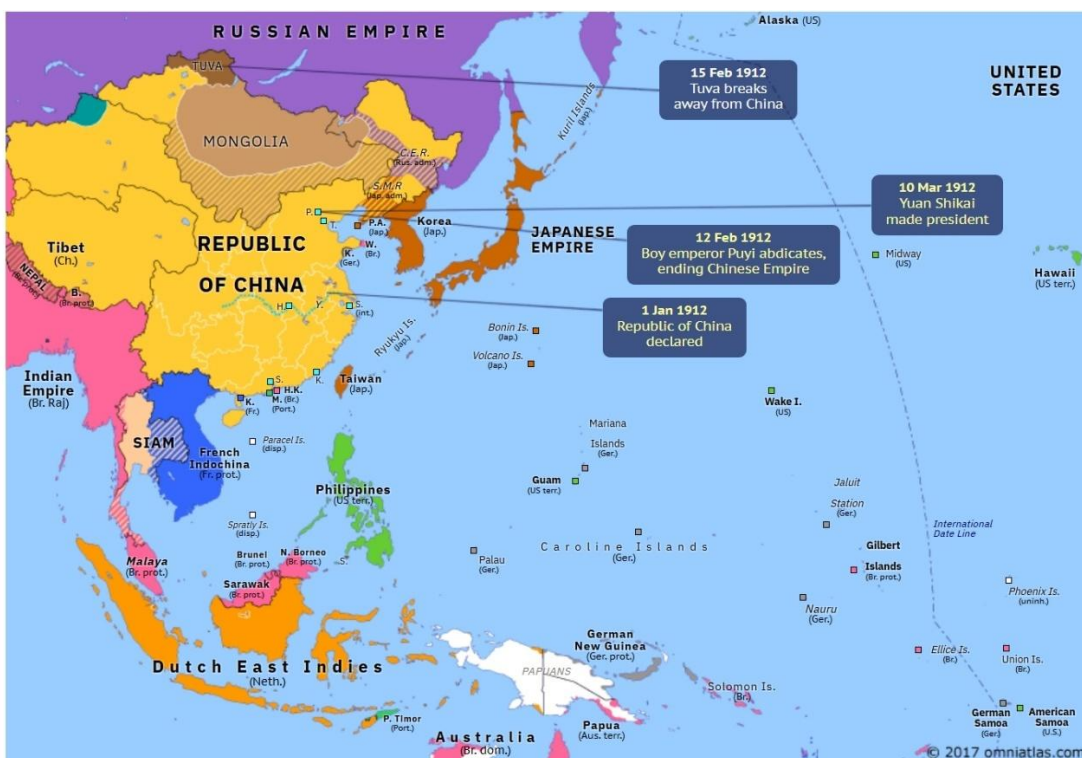

Рис.12.1. Територія Китаю в 1912 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://omniatlas.com/maps/asia-pacific/19120310/?utm_source=chatgpt.com

Отже, в 1912 році було сформовано уряд під керівництвом Юань Шикая. Зазвичай уряд військових, що існував з 1912 по 1928 роки, називають Бейянівським урядом. Але перший етап роботи цього уряду, що виконувався під керівництвом Юань Шикая, називають Юанівським періодом.

Не все було так добре в цьому періоді. Повстання відбувались одне за одним. Армії довелося приборкувати Кантон, який спробував відокремитися від Китаю. Тибет також прагнув домогтися незалежності від Китаю. Непростими були стосунки з Росією, яка претендувала на Зовнішню Монголію. Юань Шикай підписав угоду – таємну, щоб уникнути народного гніву, – згідно з якою ця територія відходила до Росії, тоді як Внутрішня Монголія залишалася у складі Китаю.

Найсерйознішу небезпеку становила Японія, яка не полишала спроб проникнути в Маньчжурію, а 1914 року, після початку Першої світової війни, захопила території на півострові Шаньдун. Наступного року Японія висунула Китаю знаменитий ультиматум – «21 вимогу», серед яких були надання прав на розробку корисних копалин, а також передача в оренду всієї Маньчжурії. Уряд Юань Шикая погодився майже на всі вимоги Японії. Пекінські студенти були розлючені, але президента займали інші проблеми. Він бажав стати імператором і заснувати нову династію.

Йому вдалося отримати на це згоду Національної асамблеї. Формально, в 1915 році він начебто став імператором Китаю. Але тиск на нього був такий сильний, що він вимушений був у 1916 році від цього відмовитися. І в червні того ж року він раптово помер, так і не зумівши ступити на престол.

12.2. Ера мілітаристів (1916-1928 рр.)

Уряд швидко розвалювався. Провінції оголошували про свою незалежність. Країни Антанти, втягнуті у війну з німцями, змусили Пекін оголосити війну Німеччині. Північ Китаю перебувала під владою генералів, а на півдні прихильники Сунь Ят-сена сформували опозиційний уряд. Весь цей час Японія надавала фінансову допомогу заколотникам.

Таким було становище в країні, коли 1919 року в Парижі зібралася мирна конференція щодо Китаю. І ця конференція підтвердила статус-кво, закріплений таємним договором Юань Шикая. З великими поступками Росії і Японії.

У країні почалися протести. В основному студентські. Студентські заворушення охопили понад двісті міст. Лідер південних провінцій Сунь Ят-сен отримав звання генералісимуса, а його партія знову змінила назву на Гоміньдан (буквально – національна партія). Одночасно з цим 1 липня 1921 року за підтримки Радянської Росії сформувалася комуністична партія. У цей період партія Гоміньдан співпрацювала з комуністами. Двоє російських комуністів були радниками Сунь Ят-сена. Ще сорок осіб допомагали у створенні армії південного Китаю, якою командував вірний помічник і зять Сунь Ят-сена, харизматичний і талановитий генерал Чан Кай-ші.

«Батько революції» Сунь Ят-сен помер 1925 року. У 1926 році на другому конгресі Гоміньдану безумовним лідером партії став Чан Кай-ші. Перед ним стояло непросте завдання: об'єднати чотирьохсотмільйонну націю. І він це зробив. Або майже зробив.

За допомогою дипломатії та військової сили підпорядкував собі всіх опозиційних вождів. Розпочав військову експедицію на Північ з метою скинути центральний уряд у Пекіні.

У результаті бойових дій військам Чан Кай-ші вдалось восени 1926 р. взяти Ухань, у лютому 1927 р. – Нанкін, у березні – Шанхай. Після захоплення Нанкіну Чан Кай-ші переніс туди столицю і створив національний уряд.

12.3. Націоналістичний уряд (1928-1949 рр.)

Чан Кай-ші і його прихильники вважали, що мети досягнуто і що тепер потрібно приступити до реформаторської діяльності. Але... Хоч за ним стояли величезні маси людей, які виступили на підтримку Гоміньдану і комуністів, він сам відчував глибоку недовіру до комунізму. У квітні 1927 р. Чан Кай-ші влаштував масові розстріли комуністів у Шанхаї. Тим самим він здійснив переворот, встановивши свою особисту владу. Комуністи, які unikнули смерті, розсіялися по всій країні.

Зусилля Чан Кай-ші з об'єднання країни та знищення комуністів були повністю нейтралізовані Японією. У 1928 році японські війська завдали поразки доблесній, але недосвідченій армії Чан Кай-ші. Через кілька років остаточно підпорядкували Маньчжурію.

Усі наступні роки, відзначені розрухою, беззаконням і стражданням мільйонів людей. А цей час Чан Кай-ші плів інтриги, маневрував, вів полювання на комуністів, лідером яких став Мао Цзе-дун.

У 1939 році японці організували провокацію і пішли на Шанхай. Під час масованого наступу на Шанхай японські війська знищили понад мільйон солдатів гоміньданівської армії. Крім того, було вбито сотні тисяч мирних жителів.

Японці контролювали великі райони країни. Після падіння Нанкіна Чан Кай-ші втік на крайній захід країни, у місто Чунцин на річці Янцзи в провінції Сичуань. Звідси Чан Кай-ші продовжував керувати опором, який посилювався завдяки партизанським загонам комуністів. Китайці хоробро билися, але їхні зусилля були марними. Жахлива війна, що тривала весь цей час, забрала життя п'ятнадцяти мільйонів китайців, солдатів і мирних громадян, а матеріальні втрати країни не піддаються оцінці. Війна закінчилася лише 1945 року капітуляцією Японії перед союзниками.

Війна з японцями закінчилася. Громадянська війна продовжилася. У поновленій кампанії проти комуністів Чан Кай-ші спочатку супроводжувала удача. Його війська захопили Яньань і повели наступ на Маньчжурію, але були розгромлені комуністами. Націоналісти були деморалізовані. Вони здали комуністам Шаньдун, а 1948 року після вирішальної битви залишили Пекін. За

Пекіном пішов Нанкін, а потім і інші міста. Чан Кай-ші втік на Тайвань, який після капітуляції Японії був повернутий Китаю.

Він привіз із собою близько двох мільйонів прихильників, триста мільйонів доларів із державної скарбниці і під захистом Сполучених Штатів побудував успішну капіталістичну державу. Але це вже не був Китай. Хоча довго уособлював цю країну, навіть в Радбезі ООН. Але в 1971 році і це закінчилося.

Хронологія подій навколо Тайваню наступна.

– 1949 рік. Після поразки в громадянській війні уряд Республіки Китай на чолі з Чан Кай-ші втік на Тайвань, тоді як комуністи заснували КНР на материку. Спочатку Республіку Китай визнавали багато країн, і вона займала місце Китаю в ООН.

– 1950-60-ті роки. Тайвань підтримували США та їхні союзники через антикомуністичні настрої. Більшість країн Заходу визнавали Республіку Китай як легітимний Китай.

– 1971 рік. ООН прийняла резолюцію 2758, передавши місце Китаю в Раді Безпеки КНР. Це стало поворотним моментом – країни почали масово визнавати Пекін замість Тайбея.

– 1979 рік. США припинили офіційне визнання Тайваню, встановивши відносини з КНР, хоча зберегли неофіційні зв'язки через Закон про відносини з Тайванем.

– XXI століття. Кількість союзників Тайваню скоротилася з 29 у 1995 році до 12 у 2025 році.

А Китай залишився там де й був. На материку (рис.12.2).

12.4. Китайська Народна Республіка

З'їзд Комуністичної Партії Китаю, що перемогла, знову переніс столицю в Пекін і повернув місту колишню назву. Саме в Пекіні 1 жовтня 1949 року Мао Цзе-дун оголосив про створення Китайської Народної Республіки (КНР). Яка здраствує й понині.

Наступного дня Радянський Союз першим визнав КНР і уклав з нею Договір про дружбу, союз і взаємну допомогу.

У 1949-1956 розгорнуто масове соціалістичне будівництво, проведена націоналізація промисловості та колективізація сільського господарства, за допомогою СРСР створені базові галузі промисловості. Зблизившись з Радянським Союзом, Китай відповідно опинився в економічній ізоляції з боку США та інших країн НАТО.

З 1958 року в Китаї був проголошений новий курс, відомий як політика «великого стрибка» (1958-1966), яка далі перейшла в «культурну революцію» (1966-1976). Пізніше КПК оцінила її як «смуту, яка принесла серйозні лиха партії, державі і всьому багатонаціональному народу».

Після смерті Мао в 1976 влада в країні перейшла в руки реформаторів на чолі з Ден Сяопіном, які в кінці 1978 року проголосили політику «реформ і відкритості» – курс на соціалістичну ринкову економіку при поєднанні двох систем: планово-розподільчої і ринкової. Реформи передбачали масове залучення іноземних інвестицій, більшу господарську самостійність підприємств, введення сімейного підяду на селі, скорочення частки державного сектора в економіці.

- – Території, які були контрольовані Республікою Китай
- – Території, на які претендувала, але не були під контролем Республіки Китай

Рис.12.2. Розташування і максимальна протяжність території, на яку претендувала Республіка Китай в 1945 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3c/Republic_of_China_%28orthographic_projection%2C_historical%29.svg/800px-Republic_of_China_%28orthographic_projection%2C_historical%29.svg.png

У наступні роки Китаю вдалося розвинути високі темпи зростання промислового виробництва і ВВП – у середньому на 9.5% в рік, що значно підняло рівень життя народу. Реформи були успішно продовжені і наступниками Ден Сяопіна — Цзян Цземінем (з 1989), Ху Цзіньтао (з 2002), Сі Цзіньпіном (з 2012 року).

Політика лібералізації перевела економіку Китаю на інший якісний рівень. Я це побачив на власні очі. І про це видно з практики мого проживання в Китаї, яка наведена в першій частині цієї книги. Читайте!

Рис.12.3. Карта сучасного Китаю

Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mapsland.com/maps/asia/china/detailed-political-and-administrative-map-of-china.jpg>

І ось який Китай став. Територіально. Так, є територіальні претензії. Китаю, і до Китаю. А в яких країн їх немає? Але... Маємо те, що маємо. Маємо Великий Китай і Великий китайський народ.

Післямова до розділу 12

Коротка сучасна історія Китаю. Але навіть з наведеного матеріалу видно, що вся історія Китаю була наповнена боротьбою. З зовнішніми і внутрішніми ворогами. Загарбники не знищили Китай. Внутрішні чвари не знищили Китай. Китай вистояв. Вся ця боротьба закінчилася зміцненням єдиної країни – Китаю. Який, як Фенікс із попелу, воскресав, піднімався над тим, що було раніше, і ставав ще кращим. Завдяки миру в суспільстві, миру з іншими країнами, розуму народу, його праці, його любові до добра він став Великою країною. Сьогодні це визнають всі. І друзі Китаю, його доброзичливці, і його недоброзичливці. І це дуже добре для будь-якої країни, коли вона проходить через терни до зірок. І так би хотілося, щоб і Україна пройшла цей шлях. До зірок, і стала Великою країною!

Нехай так і буде!

ПІСЛЯМОВА ДО ЧАСТИНИ 2

Хочу зразу попередити читачів. Не дуже довіряйте мені. У вас повинне бути критичне мислення. А все тому, що в цій частині книги я навів багато думок істориків про ключові особистості, які значно вплинули на розвиток Китаю. Але... Але немає ніяких гарантій, що ті, хто описував імператорів, воєначальників, керівників уряду, були об'єктивні. Немає гарантії, що ті, хто постав жорстокими вбивцями, були виплодками пекла. А реформатори були білими і пухнастими. Мабуть, все було набагато складніше... Але одне точно відомо. На теренах страждань, горя, сліз проросло... добро. Добро великого китайського народу.

Як і чому це сталося? В чому причина?

Зішлюся на першу частину книги. На мою думку, історія сформувала в китайському суспільстві шляхетні принципи, доброзичливість, глибоку віру в те, що Всесвіт – Природа і Людина – постійно прагнуть рівноваги й гармонії, тож якщо зло порушує баланс, то для виправлення ситуації потрібне добро, і в такий спосіб інь і ян урівноважують одне одного. Саме цей принцип червоною ниткою проходить через усю довгу історію величезної країни з її незліченним населенням і величною цивілізацією.

Як і історія кожної країни, історія Китаю, – це історія війн, революцій, мирних періодів. Як і в інших країнах, до початку ХХ століття, Китаєм правили різні імператори. Адже це нормально, що одна особа ухвалює рішення, і вона є відповідальною за результат. Цей принцип відповідальності є основним і в сучасному проєктному менеджменті!

Невеличкий відступ. Розглянемо класичну схему. Є керівник країни (особа, яка ухвалює найвищі рішення – Президент чи Прем'єр-міністр), є Парламент, через який народ здійснює свою владу. Вибори керівника країни – це вибори того, хто відповідатиме за результат. І ухвалюватиме рішення. Але... Багато рішень потребують погодження з Парламентом. Здавалось би, це добре. Демократія – влада народу, яка реалізується як через парламент (найкращі (?!) представники народу), так і через обраного Президента. І знову, але... Чи достатньо в Президента повноважень, щоб ухвалювати потрібні, на його погляд, рішення? Ні?! А чи відповідає він за результат, якщо якісь свої рішення він не зміг провести через Парламент? Так! І в цьому дві великі проблеми демократії. По-перше, затягнутий процес ухвалення рішень. По-друге, Президент не може ухвалювати ті рішення, які вважає за правильні, але які не підтримуються Парламентом.

Щоб усунути цю проблему, в переважній більшості демократичних країн більшість Парламенту визначає керівника країни (найчастіше Прем'єр-міністра, який є членом однієї з партій, що сформували більшість). І в цьому випадку такий керівник країни може ухвалювати рішення, які відповідають політиці більшості в Парламенті. Але знову-таки, не обов'язково відповідають його поглядам на ті чи інші рішення. Отже – існує колективна відповідальність, – Керівника країни і Парламенту.

Але в проєктному менеджменті це неправильно. Відповідальність завжди повинна бути особистою. Колективна відповідальність – це безвідповідальність?! Політика – мистецтво можливого. А менеджмент – мистецтво досягнення результату. Так от, історія Китаю, і не тільки Китаю, підтверджує, що для ефективного менеджменту потрібен керівник, який ухвалює рішення, і який відповідає за них. В Китаї – імператор. В інших країнах були теж імператори, царі, султани, і т. ін. І на тому етапі розвитку суспільства це була найкраща форма управління країною. Дійсно, згадайте історію України. Запорізьку Січ. Там не було наслідного Правителя. Отаманів обирали. В цій частині це був прояв демократії. Але чи це призвело до успіху? Ні! Адже програли монархії – Росії.

Але в монархічному устрої є дуже великий недолік. І в історії Китаю це чітко проявляється. Недоліком такої моделі управління є те, що Правитель країни (імператор) не обирається, як кращий з кращих менеджерів. А отримує цю роль «у спадок». І в цьому випадку немає гарантії, що це буде найкращий вибір. Звичайно, може очолити країну розумний спадкоємець. А може й дурний. Може такий, що відповідає канонам конфуціанства. А може – породження диявола. Гойдалки! Країна залежить від волі Неба. Точніше, від генних і виховних випадковостей у спадкоємцях. Хто посяде трон? «Геній», чи «Дурень».

Показуючи роль випадковості у визначенні Правителів країни, ще хочу повернутися до розгляду ролі випадковостей в історії. Десь хтось вбив спадкоємця. Зайняв його місце. А якби не вбив? А якби річка Хуанхе не вийшла з берегів і повинь не призвела до голоду в якійсь частині країни.? Де потім розпочалися заколоти. А якби, якби, якби... Що було б з Китаєм?

І тут я повертаюся до своєї головної думки. Так, випадковості впливають на розвиток країни. А ще більше на розвиток країни впливають думки і дії людей. На що налаштоване суспільство країни. На війни, чи на працю. На підтримку чи на заздрість, на бажання допомогти комусь чи відібрати у когось щось, на добро чи на зло. Мені здається, що країну роблять не Правителі, країну робить суспільство. Суспільство розвиває країну, чи її нищить. Яку країну створить суспільство, залежить від того, що в людей в головах. Які несилкові (інформаційні) впливи визначили поведінку мас людей. Переважну поведінку. І переважні впливи.

Зрозуміло, що Правителі впливали. Дуже сильно впливали. Не тільки і не скільки своїми наказами і законами, як мораллю, принципами, правилами взаємодії в суспільстві. Але впливали не тільки правителі. А й діячі мистецтва, вчені, вчителі і проповідники, шамани і священнослужителі. І зрештою ми маємо те, що маємо. Те китайське суспільство, яке було сформоване тисячоліттями такого впливу.

Чому я це пишу? Тому що не потрібно ставити рівність між людьми у владі, їхніми звичаями і діями, з усім суспільством. У суспільства інші закони. Безконтрольність людей у владі дає можливість проявляти людську сутність, яка за тисячі років не змінилася. А підконтрольність людей не у владі, людей, звичайних членів суспільства, утворює певні обмеження до такого прояву. Це

силові обмеження – армія, поліція, органи безпеки, і т. ін. І, несилові – інформація у вигляді релігії, ідеології, совісті, моралі, і т. ін.

Можна стверджувати, що «добро» в китайському суспільстві перебороло зло, якого було багато в історії Китаю. На мою думку головна причина в цьому – конфуціанство. Вивчаючи історію Китаю, я зауважив одна особливість. Конфуціанство в процесі формування китайського суспільства зіграло, мабуть, більшу роль, ніж християнство при формуванні суспільних формацій в країнах Європи. Чому? Тому що в Європі пропагування християнства лягло на плечі священників. Які, в тому числі, в середньовіччі гальмували науку.

Прапор конфуціанства в Китаї був не в руках священників, а в руках вчених! Які на основі цього вчення розвивали науку. Майже при всіх Правителях у владу були залучені вчені. Це був інтерес до кращого менеджменту кращими людьми. Дійсно, коли у вас слабкий менеджмент, досягти бажаного результату буде важко. А сильний менеджмент – це і досвідчені практики, і розумні інтелектуали, і вчені.

Я цими думками не відкриваю Америку. Це й так більшість знає, чи розуміє. І все це ви бачите в моєму історичному екскурсі про Китай. Не ради пізнання історії (хоча це теж не завадить). А ради оцінки розвитку країни, розвитку суспільства. Від войовничості, знищення, – до миру і добра. У спектрі розвитку Китаю, його історії, ці думки дуже важливі. Бо історія Китаю в тій чи іншій мірі їх підтверджує.

Ще один висновок можна зробити з історії Китаю. Який є важливим для сьогодення. Особливо в Україні. Не можна ставити людей в умови, коли вони вимушені, щоб вижити, знищувати інших. Фізично (в минулому), чи морально (в теперішньому часі). І це головне завдання влади. Умови існування людей, умови, в яких існує суспільство, повинні бути такими, щоб проявлялись найкращі якості людини. Виховані в душі релігії чи конфуціанства. Чи просто в душі любові і добра.

Так, якщо будь-яку людину поставити в умови, коли їй потрібно вижити, то тут вже буде не до віри, і не до Конфуція. Я наводив приклади голоду в Китаї. Повеней, що змивали все, що вирощували люди. Засухи... Що робити людям? Йти відбирати в інших! І формувались армії, групи повстанців, які нападали, грабували, вбивали щоб вижити. Це було. Були такі умови.

А сьогодні? Та створи такі ж умови для людини, і буде те ж саме. Умови боротьби за владу не змінилося. Правда, не вбивають. За невеликими винятками. Бо занадто багато інформації в світі. Дуже складно заховати причину вбивства політиків. І замовників. Не вбивають. А знищують. Чорним піаром, обманом, підкупом і т. ін.

І ще одне, характерне для тих часів. Децентралізація. Не було інформаційних каналів, швидкісних доріг. Відстань впливала на ефективність взаємодій. Тому частинам імперії «на периферії» було не важко оголосити самостійність. Особливо якщо вони мали міцну армію. Адже ж не так то просто центру зібрати і перекинути велику армію для відновлення центральної влади. Та ще й перемогти.

А потім підтримувати. І не допустити заколотів в інших регіонах, оскільки армія вже далеко від центру. Ой-ой-ой. Скільки проблем.

Історія Китаю – історія страждань, сліз і мук. Уявіть, скільки їх було серед багатьох мільярдів людей, що заселяли територію, яку ми знаємо як Китай. А чому я кажу про Китай? Те ж саме було у всьому світі. Була невеличка частина людей, які майже все життя отримували задоволення. А більшість людей отримували страждання. Чи це справедливо? Мабуть ні! Але так було.

Резюмуючи вищесказане, хочу, щоб ви побачили головні сили, які впливали на розвиток Китаю. Негативні чинники, пов'язані з особистостями імператорів, їхньою жорстокою боротьбою за владу, перекладанням проблем і свого добробуту на плечі народу, стихійними лихами, розширенням в суспільстві, гнобленням. І позитивні – пов'язані з існуванням природної доброти у кожної людини та потужної ідеології процвітання цієї доброти – конфуціанства.

В цьому розділі я періодично нагадував про конфуціанство. Як філософію, релігію, образ життя китайців. Вивчаючи Китай, неможливо пройти повз цей феномен. Конфуціанство зіграло колосальну роль в формуванні не тільки китайського суспільства, але й традицій влади в Китаї. Тому цей феномен потребує більш детального вивчення. Про нього – в третій частині книги.

Продовжимо...

ЧАСТИНА 3

КОНФУЦІАНСТВО

ПЕРЕДМОВА ДО ЧАСТИНИ 3

Проживаючи серед китайців, я зауважую, який це добрий позитивний народ. Хоча історія Китаю не проста. І це ви могли прочитати в другій частині книги. Війни, знищення і самознищення, засилля монголів, маньчжурців і європейців. Голод, стихійні лиха і громадянські війни. А народ позитивний, добрий, з бажанням зробити добро! Чому? Які впливи сформували цю велику націю? Шукаючи відповідь на це запитання, в тому числі в історичній літературі, я не зміг пройти мимо визначальної філософії Китаю – конфуціанства.

Запитав ChatGpt про те, чому я бачу в Китаї багато доброти. Ось відповідь: «Китайський народ часто сприймається як добрий через такі культурні особливості:

1. Колективізм — у Китаї важливо зберігати гармонію в суспільстві, тому люди зазвичай ввічливі й намагаються уникати конфліктів.

2. Конфуціанська етика — вчення Конфуція підкреслює важливість поваги, турботи про інших і правильної поведінки.

3. Гостинність — у багатьох регіонах гостя вважають великою честю, тому його добре приймають.

4. Працьовитість і взаємодопомога — у громадах люди підтримують одне одного, що формує дружню атмосферу».

Пункти 1,2 і 4 я описав у першій частині книги. І моє перебування в Китаї повністю підтверджує цю інформацію від штучного інтелекту. А от цю частину книги я присвячую пункту 2. І коротко ознайомлю вас з конфуціанством. Ні, не тільки і не стільки з етикою. З цілою системою. Закладеною більше двох тисяч років тому в основу життя китайського суспільства.

Я витратив багато часу на дослідження, і відібрав те, що я вважаю найбільш суттєвим в становленні цієї «ідеології несилового суспільства». Щоб ви не витрачали час на пошуки різних джерел, які його описують. Але ця частина книги не просто описує конфуціанство. Адже це робили, до мене, досить багато вчених і письменників. І нічого нового я в цьому питанні сказати не можу. Моя задача – оцінити вплив конфуціанства на китайське суспільство. Задля розуміння, який внесок зробило конфуціанство в формування китайської нації. І як воно впливає на цю націю сьогодні.

Як і в другій частині книги, історичну інформацію я подаю звичайним текстом. А власні роздуми над цією інформацією – курсивом.

Розділ 13

ІСТОРІЯ КОНФУЦІАНСТВА

Передмова до розділу 13

Знову про історію. Але тепер не Китаю. А конфуціанства. Адже важливо знати і розуміти, як виникло це вчення. І найважливіше: чому воно не зникло за обрієм віків? Як зникло, мабуть, багато вчень і філософій. Конфуціанство не просто не зникло. А знаходиться вже більше двох тисячоліть в основі розвитку держави.

Історичний аспект. І конфуціанство, і християнська релігія виникли з інтервалом у 500 років більше двох тисячоліть тому. І вони спрямовані на одну мету. Зробити світ добрим. Через внутрішній світ людей. Зробити так, щоб людина і не думала про творіння зла. Але підходи у них різні.

Запитав про це у штучного інтелекту – ChatGPT. Ось що він відповів: «Християнство часто акцентує на страху перед гріхом і покаранням, зокрема пеклом, але водночас і на любові до Бога та ближнього. Конфуціанство ж іде іншим шляхом. Воно не оперує поняттями пекла чи раю. Його мета — створити гармонійне суспільство через виховання моральної поведінки. У центрі — людські стосунки, а не страх покарання. Людина повинна чинити добро, бо це правильно, бо так зберігається гармонія та повага до інших». Інакше кажучи, конфуціанство спонукає бути доброю людиною через внутрішній обов'язок і повагу до порядку, а не через страх.

І мабуть це прагнення людей підтримувало конфуціанство багато сотень років. Бо доброта – це те, чого хоче кожна людина. І, незважаючи на всі ті негаразди, що я описав в другій частині книги і які супроводжували розвиток Китаю, люди хотіли творити добро заради власного щастя. Їм було близьке вчення про добро. Вчення про те, яким гармонійним повинне бути суспільство. І як цього досягти.

Ще раз повторюся. Для мене найбільш вражаюче не те, що конфуціанство виникло. А те, що воно існує і впливає на людей більше двох тисяч років. Як і чому це сталося, давайте розглянемо в цьому розділі.

Для написання цієї частини книги я використовував джерела [7-16]. Зокрема, головну книгу конфуціанства, записану та упорядковану учнями Конфуція «Бесіди і Судження» [12]. Для пояснення термінів і визначень використано філософський енциклопедичний словник інституту філософії ім. Г.С.Сковороди [15].

13.1. Конфуцій

Перший китайський філософ, особа якого історично достовірна, Кун Фу-цзи – Учитель Куй, відомий у нас як Конфуцій (551 – 479 до н.е.). Цікаво, що його власне ім'я Кун Цю або Кун Фу. Приставка «Цзи» у перекладі з давньокитайської означає «учитель» чи «педагог». У багатьох країнах його вважали і вважають Великим Учителем. Філософ, який отримав визнання вже в 20 років, створив ціле вчення – конфуціанство, яке справило величезний вплив на історію становлення країн Південно-Східної Азії. Він систематизував літописи різних китайських князівств, заснував перший університет у Китаї, написав спеціальні правила поведінки для людей.

Біографія Конфуція здебільшого невідома, але деякі відомості таки дійшли до наших днів. Авторами спогадів є його учні. Народився Конфуцій в 551 році до н.е. Як пишуть різні джерела, Конфуцій походив з сім'ї, вірогідно, аристократичного, але збіднілого роду. Його батько помер, коли хлопчику виповнилося 3 роки. Тому Конфуцій дуже рано почав працювати. Маючи природний розум і міцне здоров'я, з п'ятнадцяти років захоплено займався самоосвітою. Багато вчився, і як він сам висловлюється, «пізнав волю Неба». Освіченого юнака незабаром помітили, і він почав свою кар'єру при дворі у царстві Лу.

Обіймав декілька високих адміністративних посад, але недовго. Цей час був дуже непростим для Китаю. В різних джерелах вказують, що коли Конфуцій зрозумів, що він не може вплинути на політичну ситуацію в його царстві, філософ вирушив мандрувати по Китаю, і лише в 484 році до н.е. він повернувся додому. Метою подорожі було донести до Правителів окремих царств думку, що сила держави у єдності. У 33 роки Конфуцій відкрив приватну школу і вже потім ніколи не розлучався з учнями. Займався редагуванням творів давнини. Вдосконалював своє вчення та передавав його своїм учням. Конфуцію приписується складання першого історичного літопису «Чунь цю» («Весни та Осені»).

Конфуцій мав понад 500 учнів, але найулюбленішими були 26 з них. Саме вони і склали збірку висловів свого великого вчителя. Крім того, його учні та син Бо Юй (Конфуцій одружився рано, у 19 років) написали першу коротку біографію Конфуція. Вони склали життєпис і створили книгу, в основу якої були покладені бесіди Конфуція зі своїми учнями – «Лунь Юй» («Бесіди і судження»).

Помер Конфуцій 479 року до н.е. Пишуть, що за життя Конфуцій був не дуже відомим і не дуже популярним. Його культ був створений вже після його смерті.

Це часто буває із знаменитими людьми і в наш час – визнання після смерті.

У II ст. до н.е. вчення Конфуція здобуло статус офіційної ідеології царства Хань. Пізніше Конфуція оголосили об'єктом державного шанування, закріпили місце в аристократичному пантеоні. Потім його наділили титулом «Великого Вчителя». Навіть звели його в ранг покровителя Китаю. А в XVI столітті присвоїли йому титул «найбільшого Мудреця минулого». Конфуцій в той час був обожнюваний і зведений в ранг «Наставника Мудрості». На місці його смерті був створений вівтар, а згодом і храм для служіння. Так само були побудовані й інші храми на славу конфуціанству, як релігії, по всьому Китаю.

Як бачите, Конфуцій після смерті став титульною фігурою. Але, як він сам стверджував, «Я передаю, а не утворюю». Звичайно, як філософ він був на висоті. Але, він на відміну від багатьох, не міркував про «неземні» речі. Весь акцент робився на суспільно-політичне життя і на його мораль.

У Європі праці Конфуція почали вивчати у XVIII – XIX століттях. Особливо ним цікавилися такі європейські філософи, як Лейбніц та Гегель. Гегель, до речі, говорив, що європейській людині дуже складно прийняти вчення Конфуція, оскільки смирення і підпорядкованість колективу не відповідає європейському менталітету.

Люди часто роблять культ з когось, хто сам себе не вважає Богом, зазвичай для підтримки порядку в країні і управління людьми, хоча на той період такий підхід був цілком виправданим. Як і будь-яка релігія, конфуціанство створює послушну людину, якій не властиве насилля і злочини. Точніше, спрямоване на виховання такої людини. І, безсумнівно, це вигідно Правителям, які хотіли бачити свій народ в покорі. І з допомогою вчення Конфуція це робили. Але з іншого боку це вчення і творило людину добру, людину суспільну, яка знає і пишається своїм місцем в житті і не бажає нікому зла. Що було основою розвитку такої незвичної країни – Китаю!

13.2. Виникнення конфуціанства

Той багаж знань, який створив Конфуцій та його учні, прийнято називати конфуціанством. Це найдавніша філософська система та етико-релігійне вчення на Далекому Сході. Як вже зрозуміло, це вчення (інколи кажуть – релігія) після виникнення поширювалося на території сучасного Китаю, а потім і на Японію та Корею. Вчення конфуціанства іноді ще називають «Школою освічених людей» за його ідеологію і спосіб мислення. Насправді мільярди людей виховані на моральних ідеалах конфуціанства. Більше 2-х тисяч років це була не просто

філософія, це була основна релігійно-громадська система всього китайського суспільства.

Мені особисто важко знайти приклади такого сильного впливу на людей іншого вчення, іншої філософії. Звичайно, крім релігії. Можливо, я не досить добре знаю історію, але ці цифри мене вражають!

Щодо терміну «конфуціанство», то він європейського походження. Так місіонерами Старого Світу в кінці XIV століття було названо соціально-політичну систему Стародавнього Китаю, безпосередньо пов'язану з її засновником – Конфуцієм. Тобто в китайській традиції сформувався філософський напрям, основоположником якого є Конфуцій.

Ось як визначає конфуціанство вікіпедія: конфуціанство – китайсько-філософська школа, основа китайського способу життя, принцип організації суспільства, засновником якої був китайський філософ Кун Фу-цзи, відомий на Заході як Конфуцій, який жив у 551–479 роках до н.е.

У цьому визначенні є, на моє думку, головне, що вимагає розгляду цієї філософії в рамках дослідження китайського суспільства. Це те, що «конфуціанство – основа китайського способу життя, принцип організації суспільства». Основа способу життя!!! Чи можна пройти мимо конфуціанства, якщо ти вивчаєш життя в Китаї? Звичайно – ні!

Соціальною базою конфуціанства стало середовище вчених-інтелектуалів, які були усунуті від влади і мали головним заняттям вивчення та використання книг старовини: «Ши цзін» («Книга пісень»), «Шу цзін» («Книга історії»), «Ї цзін» («Книга змін»), «Лі цзи» («Книга ритуалів»), «Юе цзін» («Книга музики»). Конфуціанство відображало передусім погляди верств державних чиновників, літераторів, істориків. В Китаї його ще називали «школою службовців».

Представники раннього конфуціанства акцентували увагу на етико-соціальних проблемах. На добрі в суспільстві. Наприклад, вони стверджували (і не безпідставно), що гармонійні соціальні стосунки залежать від впровадження умов пристойності. Це шлях «доброго смаку» й добропорядності («Лі цзи»).

Вчення Конфуція є переважно етико-соціальним. У центрі його уваги – людина та її повсякденне життя, засоби вдосконалення міжособистісних взаємин. Конфуціанство загострює увагу переважно на земних справах, і передусім – на питаннях впорядкованості відносин між людьми. Звідси створена Конфуцієм теорія «виправлення імен», тобто встановлення відповідності між іменем та дійсністю – «син повинен бути сином, батько – батьком, підлеглий – підлеглим і Правитель – правителем». Тому категорії конфуціанства чималою мірою стосуються різних аспектів саме цього впорядкування.

На думку Конфуція, Правителі повинні уособлювати взірець добропорядності й, таким чином, здатності до реформ. Конфуцій вважав, що чесноти, а не спадковість чи сила армії, мають бути найголовнішою підставою для обрання Правителів усіх рівнів, включно з імператором.

І про це багато говорилося в другій частині книги. Були різні Правителі в Китаї. Але значна їх кількість стояла на позиціях конфуціанства. Щоправда, до деякої межі. Як видно з історії Китаю, якщо ти один із синів імператора, і щоб стати Правителем, треба вбити інших конкурентів, то навіть ті, хто сповідував конфуціанство, це робили. Бо якби вони це не зробили, то зробили б інші претенденти на престол. Йшла боротьба за владу, за життя. І тут було не до справедливості і добра.

Спираючись на давні китайські традиції, Конфуцій розробив концепцію ідеальної людини, якій притаманні гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей, скромність, справедливість, стриманість тощо. В сучасній інтерпретації – людина повинна бути такою, щоб її вплив не суспільство приносив позитивне світовідчуття його членам, і не приносив негативного. А для цього необхідна ієрархія, порядок, система стосунків. Тому, проповідуючи ідеальні стосунки між людьми, в сім'ї та в державі, Конфуцій виступав за чіткий ієрархічний розподіл обов'язків між членами суспільства. Конфуціанство вважало основою соціального устрою моральне самовдосконалення індивіда й дотримання норм етикету, проголошувало владу Правителя священною, а метою державного управління – інтереси народу.

Коротко цю концепцію я записав би так: «Кожна людина повинна займати своє місце в суспільстві, в житті, отримувати задоволення від того, що на цьому місці вона творить позитив іншим людям і не думати, що це місце не її».

В основі конфуціанства розуміння того, що реформування суспільства розпочинається з індивіда (це дуже важливо і для України, на сьогоднішньому етапі розвитку). Якщо в житті індивідів та родин є лад, якщо вони не воюють між собою, не перебувають у стані протистояння, то лад запанує й у всій державі. І це те, що я представив у вступі до своєї книги, як задачу, яку я хочу вирішити. Тобто показати, що саме стан суспільства, те, які взаємодії переважають в суспільстві (силові, несилові негативні, несилові позитивні), визначає розвиток країни. Її добробут, економічну міць, роль на міжнародній арені.

Зверніть увагу. Конфуціанство з'явилося суспільстві, в якому сила була найбільш дієвим засобом досягнення своїх цілей. Де рабство було нормою. Це дуже нагадує умови виникнення християнства. Коли життя людини нічого не

вартувало. І кожен солдат, зокрема в Іудеї, міг вбити будь-кого з цивільних, буквально «ні за що». Так от, виникнення і християнства, і конфуціанства – це ковток людяності в «силовому» суспільстві. Який дав змогу розвиватися людству на принципах добра. Не завжди, не у всьому, але в значній мірі.

13.3. Передумови виникнення конфуціанства

VII – VI ст. до н.е. в Стародавньому Китаї – період формування і розвитку рабовласницького суспільства. Тоді ж проявляються основні тенденції у розвитку філософії: матеріалістична та ідеалістична, атеїстична і містична. У ході боротьби двох тенденцій дедалі ширше розповсюджувалися ідеї: про п'ять першоелементів, з яких утворений увесь світ (метал, дерево, вогонь, земля, вода). Про протилежні джерела, початки: інь та янь, боротьба між якими і веде до розвитку всіх речей та явищ. Про природний шлях – дао, по якому йде розвиток Всесвіту.

Але формування розвинених філософських вчень відбулося дещо пізніше – приблизно в VI – V ст. до н.е. Назва епохи, в яку жив Конфуцій – період Чуньцю (період Весни і Осеней). Це період з 722 по 476 роки до н.е. Термін «Весни і Осені» виражає ідею часового циклу: весни, коли народжується все, і осені, коли підводять підсумки розвитку. В цей період здійснювався перехід від міфологічного до філософського світогляду (тривав з VIII до II ст. до н.е.). З'явилася раціональна філософія та етично-орієнтовані релігії. Ключовими фігурами того періоду були Конфуцій (Стародавній Китай), Будда (Стародавня Індія) та Сократ (Стародавня Греція).

У Китаї це ще було пов'язано з тим, що внаслідок економічного зростання та війн між царствами аристократія була відсторонена від управління державою. Виконавчі повноваження отримали представники родового чиновництва, для яких було характерним ототожнення своїх інтересів із державними (*а в наш час – партійними(?)*). Оскільки на місце державних мужів все частіше призначалися чиновники, то представникам аристократії доводилося ставати бездомними вчителями, котрі заробляли собі на їжу викладанням стародавнього письма. Освіченими людьми освоювалися найбільш зручні території, на яких створювалися школи та протоуніверситети. Таких бездомних викладачів нараховувалося багато, особливо ж у царстві Лу – батьківщині Конфуція.

Крім того, в цей час відбувався процес заміни дрібних державних об'єднань, централізованою державою. Цей період відомий в історії Китаю як боротьба царств. Як не дивно, але це роздроблення вважається одним із прекрасних моментів розквіту різних філософських напрямків. Ідеї «ста шкіл» поступово

розвивалися, конкуренції як такої не було, усе це тривало б довго, якби Піднебесна не вдалася до феодалізації.

Саме в той час склалися основні філософські системи стародавнього Китаю. Про одну з них ми говоримо – конфуціанство. Вчення Конфуція опиралося на традиційну китайську культуру і на патріархальну релігію китайців. Ще одна філософська система – даосизм. Даосизм теж зробив значний внесок в розвиток китайського суспільства. Про цей напрямок я трішки напишу нижче.

Але була одна особливість. Китайські філософські системи переважно цікавилися питаннями етики та управління державою. В Європі філософський світогляд розвивався за умов, коли індивіду дозволяється мати власну, особисту думку, що не властиво китайському менталітету.

На відміну від античної філософії, китайські мудреці набагато менше цікавилися питаннями буття людини, пізнання природи. Суспільство, життя людини в суспільстві – ось основний об'єкт дослідження китайських філософів.

13.4. Бачення Конфуція

Глибока повага до традицій давнини і охоронців традицій та звичаїв сформувалася у Конфуція в ідею правильного державного устрою, в якому за наявності духовно-піднесеного, але фактично бездіяльного управління реальна влада належала б чиновникам – інтелектуалам, тобто «жу». Так «жу» стало символом і назвою всієї конфуціанської філософії.

Конфуцій вважав китайську писемність, культуру (для позначення культурної спадщини та ідентичності Китаю використовується термін «вень») носієм давньої традиції, що підлягає збереженню, передаванню і спадкуванню. Вень – носій давньої традиції – став символом усіх культурних уявлень Китаю, відбитих у письмових джерелах, включаючи і саму писемність як невід'ємний елемент культури. В другій частині книги я вже писав, що до нього віднесені й найдавніші книги, що пізніше увійшли до конфуціанського канону і стали основою китайської філософії: «Ши цзін» («Книга пісень»), «Шу цзін» («Книга історії»), «Ї цзін» («Книга змін»), «Чуньцю» («Весни та Осені»), «Лі цзи» («Книга ритуалів»). А також книги «Юе цзін» («Книга музики»), а також «Чжоу Лі» («Етико-ритуальні норми епохи Чжоу»).

Історичну місію Конфуцій вбачав у збереженні й передачі нащадкам давньої культури («вень»), тому не займався написанням творів, а редагував і коментував писемну спадщину минулого. «Передавати, а не створювати, вірити давнині й любити її» – така вихідна теза Конфуція. Першотворцем культури Конфуцій

вважав святих – досконаломудрих (шен) Правителів напівреальної-напівміфічної давнини. Це Яо, Шунь, Юй, Чен Тан, а також Вень Ван, У Ван і Чжоу гун. У період династії Хань сам Конфуцій був зарахований до досконаломудрих – творців китайської цивілізації.

Розглядаючи діяння давніх Правителів і культурних героїв, Конфуцій та його послідовники змогли не тільки відобразити єдину картину історичного минулого Китаю, а й запропонували оригінальне філософське трактування, тлумачення історії, використовуючи весь арсенал мовної, писемної і міфологічної спадщини.

Уявлення про історію пов'язане у конфуціанстві з найдавнішим поняттям дао. «Дао» в китайській філософії є дуже гнучким і багатозначним поняттям, яке охоплює і космічні закони, і моральні принципи, і шлях життя. Воно використовується багатьма філософськими школами Китаю. У даосизмі це шлях, метод, принцип. У «Лунь юй» Конфуцій дає визначення дао – це благий хід подій у Піднебесній і в людському житті. Причому, в його розумінні, мораль повинна стояти вище права.

На думку Конфуція, дао залежить від моралі наперед окремої особистості, а його носії – індивід, держава, все людство. Людство всеосяжне: світ взагалі, суспільство і вся китайська цивілізація, тобто людство – це Піднебесна. Отже, дао – це ідея загального універсального балансу в світі гармонії, елементом якої є Людина.

Навіть культурність – вень і правильний суспільний устрій, що підтримується чиновниками – інтелектуалами, трактувалися у Конфуція як дві сторони одного суцього – різні прояви дао.

Як би ми сказали сьогодні – балансу, позитиву у несилових (інформаційних) взаємодіях у суспільстві. Ось таким, ймовірно, і бачив світ Конфуцій.

13.5. Розвиток конфуціанства

Зі смертю Конфуція вчення розвивали його учні та адепти. Воно зазнало поділу на окремі течії, які відрізняються та іноді полемізують одна з одною. Починаючи з III століття до нашої ери, існує вже десять напрямків конфуціанства. Але всі вони базуються на вченні самого Конфуція, яке проголошувало пріоритет моралі над правом.

Два найважливіших напрямки в його вченні пов'язують з послідовниками Конфуція – Мен-цзи і Сюнь-цзи. Ці напрямки мають полярні концепції – ортодоксальну та неортодоксальну.

Одним із найвідоміших послідовників Конфуція був філософ Мен-цзи. Найзначніший внесок Мен-цзи в ідейну спадщину конфуціанства – концепція природжено «доброї» природи людини (сін), з якої на соціальному рівні походила теорія «гуманного правління», заснованого на пріоритеті та праві народу скидати розбещеного Правителя. Людині, в його концепції, від народження, за природою, властиві добрі якості. Але в житті ці якості можуть втрачатися під впливом життєвих обставин. Необхідно знайти причини своїх невдач, пізнавати світ і себе, не вдаючись до ненависті стосовно тих, хто тебе гнобить, зневажає. Ідеалістичну позицію Мен-цзи посідає і в поглядах на довколишній світ. Мен-цзи вказує, що Небо – ідеальна сила, що дає людині життя і наділяє якостями.

Сюнь-цзи виходив з тези природжено «злої» природи людини. Головним завданням держави оголошувалось виховання позитивних людей наперекір їхній «злій» природі. А головним завданням Правителя – «завоювання» народу шляхом любові до нього та справедливих наказів.

Спочатку ця філософія не здобула загальної популярності. Наприклад, з ідеями конфуціанства тоді боровся філософ Моцзи (Мо Ди), який закликав людей самим володіти і управляти своєю долею. Він вважав, що доля людини залежить від втілення у житті принципу загальної любові. У вченні Моцзи є і елементи матеріалізму. Матерія вважається первинною, джерелом знань – у вивченні дійсності, реальності. У соціальних питаннях Моцзи гуманіст: виступав проти війн, закликав людей допомагати один одному незалежно від походження, віросповідання.

А в часи імперії Цінь (221-206 до н.е.) конфуціанство було взагалі заборонене. На відміну від легізму, який визнавав верховенство державного закону над усіма аспектами життя (пам'ятаєте, вище я вже написав, що конфуціанство визнавало верховенство моралі над правом). При цьому проголошував необхідність монархії як умови законності. Період феодалізму Цінь Шіхуанді був змінений династією Хань.

І прийшло розуміння, в першу чергу у Правителів, того, що налаштованим на добро, високоморальним народом легше керувати. І саме позитив у взаємодіях принесе розвиток царству. Відтоді конфуціанство отримало новий поштовх у розвитку. Вже зверху, від правлячої верхівки.

Починаючи з утвердження в Китаї династії Хань (приблизно II ст. до н.е. – III ст.н.е.), конфуціанство було проголошене державною ідеологією і залишалось нею впродовж численних віків аж до початку XX століття. Конфуція визнали як «некоронованого царя». Таким чином виникає ханське конфуціанство,

досягненням якого можна вважати систематизацію ідей Конфуція та його розвиток.

У VI столітті нашої ери посилюється культ вчителя Конфуція та обожнювання імператорської влади. Видається указ на будівництво храму на честь Конфу-цзи у кожному місті. Посилюється релігійний підтекст трактатів Конфуція. Конфуціанство проникло в Японію, поширюючись на Корейський півострів. Воно зуміло інтегруватися в японській культурі, проявляючись як її менталітет, натомість синтоїзм увібрав у себе його ідеї у побудові відносин з людьми. Саме етичні, соціально-політичні ідеали конфуціанства вплинули на міцність та розквіт Японії. У різний час конфуціанство поширювалося і у В'єтнамі, Кореї.

Звичайно, була і критика конфуціанства. І її було немало. Наприклад, як втілення класичної освітньої традиції, конфуціанство стало об'єктом переоцінки із початком «Руху за нову культуру». Прикладом критицизму застарілої традиції стало оповідання Лу Сіня «Кун Їцзі», головний герой якого носить прізвище Конфуцій.

Але не тільки конфуціанство розвивалося протягом багатьох віків у Китаї. В IV столітті нашої ери у Піднебесну проникає буддизм, що позначилось на оживленні даосизму (*про це йшла мова в другій частині книги*). Спостерігався синтез даосизму з конфуціанством.

У результаті взаємодії нових реалій, культурної асиміляції буддизму, світогляду даосизму утворюється новий філософський напрям – неоконфуціанство. Це вчення філософів XI-XII ст., які займалися розробкою нових понять та їх впровадженням у конфуціанство в умовах широкої популярності даосизму та буддизму.

Бачите, ще в той час вчені активно працювали, шукали нові погляди на природу людини, її прагнення, на суспільство. І на прикладі неоконфуціанства видно, що ці погляди досить часто об'єднували існуючі філософські концепції. Задля розвитку кожної з них.

Але щоб було менше критики, кожне вчення повинне розвиватися і відповідати поточній епосі. Це стосується і конфуціанства. Так кінець XIX століття ознаменувався проникненням західної культури в життя Китаю. Спроби асиміляції конфуціанства з ідеями західної культури, що почали проникати в Китай, мали своїм наслідком формування постконфуціанства. А вже перша половина XX століття характеризується створенням постнеоконфуціанства (поєднання неоконфуціанства з частиною буддистської категорії зі знаннями європейської та індійської філософії, тобто це така асиміляція ідей інших культур).

Офіційною ідеологією конфуціанство все ж таки залишалося в першій половині ХХ століття на острові Тайвань, в Сінгапурі. Цьому сприяли соціально-культурні зміни в Китаї. Але з приходом нової ідеології попередні стереотипи китайців намагалися змінити прихильники комуністичної системи. Це зробили китайські комуністи, які перемогли в громадянській війні.

Пом'якшення релігійного питання почалося після подій 1970-х років, пов'язаних з критикою Лінь Бяо і культурної революції в КНР. Після цього конфуціанство почало відновлювати свої позиції. У сучасному Китаї тривають заходи щодо реанімації конфуціанства. Здійснюється реконструкція та реставрація імператорських храмів на честь мудреця Конфуція по всьому Китаю, в туристичних місцях встановлюють пам'ятники.

Нагадаю слова з відомої пісні (інтернаціонал): «Весь мир насилья мы разрушим, до основанья, а затем...». І конфуціанство з приходом комуністів до влади опинилося під забороною. Але... Наступні слова пісні: «...мы наш, мы новый мир построим, кто был ничем, то станет всем» говорять про те, що потрібно не воювати, а будувати. А для цього необхідно пропагувати мир і добро. І для цього, в свої ідеї побудови суспільства комуністи Китаю все одно взяли багато чого із конфуціанства. Не заявляючи про це з високих трибун.

Мені здається, що обмеження конфуціанства все одно не змінило менталітет, генну пам'ять народу Китаю. Конфуціанство живе в китайському суспільстві тисячі років. Воно і в вихованні дітей, і у взаємодії дорослих, і у ставленні до батьків і влади. А також до іноземців. І в цьому я впевнився особисто.

З II ст. до н.е. і до ХХ ст. конфуціанство було офіційною державною ідеологією Китаю. Нині позиції конфуціанства дещо ослабли під тиском європейських філософських ідей. А ще більше під тиском сучасного життя, коли часу на роздуми, філософію, віру, особливо у молоді, майже не залишається. Адже сучасна молодь дуже спішить жити, заробляти, тусуватися, освоювати комп'ютерну техніку, захоплюватися музикою і т. ін. І для вивчення конфуціанства переважно залишається лише академічний час в школах і університетах. Але незважаючи на це, воно все одно проявляється в діях і словах батьків, вчителів, старших колег, і т. ін. І продовжує жити в китайському суспільстві.

Післямова до розділу 13

Мільярди людей жили на Землі. Мільйони людей були вченими, які давали нові знання. І завдяки цим знанням людство розвивалося і розвивається. Але були такі

особистості, вчення яких існувало і впливало на розвиток людства тисячоліттями. І впливає і зараз. Серед них людина, якій дали при народженні ім'я Кун. І якого ми тепер знаємо як Конфуція.

Чому його вчення стало таким визначальним? Як слідує з цього розділу, це пов'язано з кількома факторами. По-перше, ідеї цього вчення було правильними з позицій природи самої людини. Бажання щастя, бажання добра. Для себе. І розуміння того, що в суспільстві отримання добра – взаємозалежний процес. Якщо всі члени суспільства робитимуть один одному добро, принеситимуть один одному позитивне світовідчуття – то всі будуть щасливі!

По-друге, ідеї мало. Її ще потрібно оформити у вигляді зрозумілого всім вчення. Простого. І істинного з позицій того, хто його вивчає. Потрібно його описати. Що і зробив Конфуцій і його учні.

Але для того, щоб таке вчення прожило тисячі років, мабуть, і цього мало. Тому виникає «по-третє». По-третє, необхідно щоб вчення було розповсюджене, щоб про нього дізналися якомога більше людей. Що було для цього потрібне за 500 років до нашої ери? Адже не було ні газет, ні телебачення. Навіть інтернету не було. А що було? Книги! І були учні. Саме це стало джерелом розповсюдження конфуціанського вчення – ідеології несилового світу.

Таким чином, ідея сприймалася людьми, вона їм була близькою. Вчення було написане зрозумілою для всіх (не сучасною науковою) мовою. І воно дійшло до людей.

Хто хоче, щоб його вчення прожило тисячі років – повторіть те ж саме, що зробив Конфуцій і його Учні...

Розділ 14

ПОСТУЛАТИ КОНФУЦІАНСТВА

Передмова до розділу 14

Отож, що таке «конфуціанство»? Чому воно так вплинуло і впливає на китайське суспільство?

Насамперед необхідно зауважити, що конфуціанство не є зводом суворих правил, а є гнучким способом впливу на людей. Всю історію воно поглинало в себе нові знання, здійснювало свою трансформацію заради благого розвитку Піднебесної. Воно змінювалося в часі. На сьогодні можна сказати, що конфуціанство є комплексом філософських, етичних та релігійних поглядів, що ґрунтуються на розумінні моральної природи людини у світі та втілюються через життя родини, суспільства і держави.

І от що це за погляди, пропоную розглянути детальніше.

14.1. Основні засади конфуціанства

В основі конфуціанства лежить первісний культ нащадків з найбільшим шануванням першопредка народу Китаю – Шанді. Китайці вірили, що Шанді, як наполовину міфічного Правителя, подарувало їм Небо. Тобто він є втіленням вищої, божественної сили. Через те і пішла традиція назви Китаю «Піднебесна», а Правителя – «Син Неба».

Переходячи власне до самого конфуціанства, необхідно прослідкувати розвиток самого вчення. Головним принципом людської сутності є бажання жити та розвиватися (*і отримувати позитивне світовідчуття від цього*). Отож, Конфуцій виділив головну добродійність – жень (гуманність). Із допомогою цього принципу, інакше кажучи, життєвого закону, визначаються взаємовідносини сім'ї та суспільства, повага до старших та молодших віком. Для того, щоб досягнути принципу «жень», людина повинна вдосконалювати своє життя з допомогою сили розуму, визволити себе від проявів негативного характеру.

Тому суть людського буття – досягнення вищого ступеня суспільної справедливості, котра досягається розвитком позитивних якостей в людині шляхом «дао» (саморозвитку). Добродійства можна визначити за втіленням «дао» в конкретну людину. Людина, яка досягає вершини «дао», по суті, перетворюється

в ідеал моральності – «шляхетної людини». А відтак гармонійно поєднується з природою, світом, космосом.

У відповідності з поглядами Конфуція, як для сім'ї, так і держави існують єдині правила, оскільки держава є великою сім'єю, а сім'я – малою державою. Держава має захищати кожну людину, бо народне щастя – це її престиж. За Конфуцієм, дотримання ритуалу та звичаю дає можливість стійкості для суспільства перед соціальними потрясіннями, розуміння історичного досвіду та збереження мудрості нащадків.

Як стверджує вчення, кожен має бути собою: володар – володарем, підданий – підданим, батько – батьком, син – сином. А тому людська поведінка визначається через посаду та сімейне становище. Цебто, повинні бути такі соціально-етичні норми поведінки людини.

Спираючись на дві сторони – **наполовину міфічну історію** та нестабільну сучасність, Конфуцій розробляє таку філософську систему, яка б відповідала своїй країні, спрямовуючи волю народу на шлях розвитку та розквіту. Така світоглядна система почала знаходити відгуки як в його сучасників, так і в душах наступних поколінь.

Якби мене попросили висловити одним реченням суть конфуціанства, то я б сказав так: «Це вчення про те, що кожна людина повинна займати своє місце в суспільстві, в житті, отримувати задоволення від того, що на цьому місці вона творить позитив іншим людям і не думати, що це місце не її».

14.2. Взаємини і Чесноти

Система конфуціанських норм базується на п'яти типах взаємин та чеснот. Взаємини:

- правитель – підданий;
- батько – дитина;
- чоловік – дружина;
- старший брат – молодший брат;
- друг – друг.

Взаємини визначають «основу масу» несилових (інформаційних) взаємодій кожної людини, які в свою чергу визначають її позитивне чи негативне світовідчуття, а також поведінку в цьому світі. Усі ці відносини характеризуються взаємною залежністю і взаємовигодною. І от щоб ці взаємини, і ця поведінка творили добро, запропоновано 5 чеснот:

- «людяність» («жень»);

- «порядність» («лі»);
- «мудрість» («чжи»);
- «справедливість» («ї»);
- «вірність» («сін»).

Як бачите, за цими чеснотами проглядається ціленаправлена спрямованість впливів на людину задля формування в ній стимулів і правил до творіння добра в цьому світі. Той, хто вивчає, той, хто приймає це вчення, зміниться в кращу сторону. В сторону формування позитивних впливів на інших людей у процесі неслової (інформаційної) взаємодії з ними. В цьому основна цінність конфуціанства – творити людину добра.

14.3. Принципи конфуціанства

В основній своїй масі принципи конфуціанства засновані на моральності і моралі. Навіть коли Конфуція запитували, чому він не цікавиться релігією, ритуалами і духами, він відповідав, що, оскільки веде моральне життя, все інше його не цікавить і що він правий перед Небом.

Цікаво. Я пам'ятаю, в 90-х роках в Україні досить часто все було навпаки. Масивні хрести на грудях, відвідування церкви, пожертвування церкві. Хто це робив? Братки?! А що вони виробляли за межами церкви? Оце така мораль і моральність? А як зараз? У думках людей релігія, церква потрібні для виховання моралі у людини! А якщо людина високоморальна? Чи потрібна їй релігія і церква? Відповідь на це запитання дав Конфуцій.

На його думку, достатньо дотримуватися моральних принципів. Адже в ту пору була досить поширеною віра в духовні та моральні настанови предків і чистоту, природність та гармонію природи, які людина може знайти, якщо живе в злагоді з навколишнім світом і собою. Було безліч ритуалів на цю тему.

Принципи моралі Конфуцій покладає на кожну людину. Так, за принципами конфуціанства, щодо батьків має бути шанування, навіть якщо з дітьми самі батьки погано поведуться.

А щодо служби на роботі, має бути в першу чергу почуття обов'язку, а не вигоди.

Також у стосунках між людьми повинна стояти на першому місці братська любов і повага. Стосовно Правителів до підлеглих повинні дотримуватися чесні стосунки.

Саме про це я писав у першій частині книги. Про позитив, який супроводжував наше життя в Шанхаї. Який ішов від простих китайців. Значить, справа Конфуція жива досі!

Наведені принципи, звичайно, в наш «не дуже моральний» час звучать дивно, але повністю відповідають таким мудрим вченням як Християнство, ведична культура та іншим високоморальним і духовним релігіям.

І потрібно врахувати ще один фактор, про який говорив Гегель. Східні народи орієнтовані на послух, на виконання завдань, на підпорядкування старшим (в сім'ї, на роботі, в державі). А не на прояв індивідуальності в життєвих ситуаціях.

Але не все так однозначно. Конфуціанство визначало й інший тип людей.

Світ, за Конфуцієм, є впорядкованим, гармонійним, вічним Початком. Завдання людини полягає в тому, щоб знайти своє місце у цій вічній гармонії. А це можливо лише внаслідок постійного прагнення до досконалості, гармонійних відносин з Космосом, наслідування ідеалам. Таким ідеалом для нього є «мудрець», «благородна людина» (цзюньцзі), якій властиві обізнаність, обов'язковість, чуття міри, законслухняність, самовимогливість, підпорядкування своїх помислів і дій велінню Неба, думкам мудреців і великих людей. Саме мудрецю слід довіряти великі справи.

На протилежному полюсі конфуціанство розглядає простолюдина (сяожень), помисли якого спрямовані на те, як би вигідніше пристосуватися у житті. Сяожень нешанобливо ставиться до великих людей, ігнорує слова мудрих, прискіпливий до інших і невимогливий до себе. Великі справи довіряти йому не можна. Якщо якості благородної людини можуть поліпшуватися завдяки самовдосконаленню, то простолюдина може спонукати до вдосконалення лише страх перед покаранням.

Таким чином, для розвитку, прогресу держава повинна сприяти розвитку цзюньцзі, і контролювати, спонукати сяожень. Що, мені здається, абсолютно точно розуміють в Китаї і з успіхом це виконують. За рахунок несилових (інформаційних) впливів в сторону добра (на добрих людей), і неминучості покарання порушників «доброти» – злочинців.

14.4. Ідеї конфуціанства

У конфуціанстві визнається єдина природа всіх людей, яка виражається добротою. Конфуцій стверджував і виходив з тієї позиції, що по натурі люди близькі між собою, хоча за звичками далекі. Прагнучи доброти, можна знайти її повноту. Людська чеснота і моральна поведінка є основною ідеєю конфуціанства. Головною чеснотою виступає доброта і вшанування старших.

Синова поважність, а також братерська любов – це основа чесноти і правильної поведінки як у колі сім'ї, так і в суспільстві загалом.

І насамперед, людина повинна прагнути до моральності і вчитися бути чеснотливою, а вже домашній затишок і насичення себе їжею має відступати на другий план.

Стосовно правління народом поведінка також має бути чесною, і правити треба чесно, а чиновниками для управління відповідно потрібно ставити лише чесних людей.

Пристойній людині не властивий дух змагання, потрібно поводитися скромно. Також однією з головних ідей конфуціанства є людинолюбство або любов. Що також збігається з багатьма релігіями.

І ще це вчення вчить не шукати вигоди в навколишньому, а просто виконувати свій громадянський обов'язок.

Хто проти цього? Думаю, ніхто. Але... Чи легко цього досягти в країні, яка весь час зазнавала нападів, гноблення? Люди якої постійно знаходилися під тиском чи то чужоземних гнобителів, чи своїх власних? Чи буде жити краще чесна високоморальна людина в суспільстві, насиченому людьми, для яких мораль пустий дзвін? І що потрібно зробити, щоб таке суспільство стало високоморальним?

Я, думаю, простих рішень цієї проблеми немає. Але Китай, на мою думку, їх знайшов. І це ще раз примушує задуматися над вивченням історії Китаю не з точки зору зміни епох і керівників, а з точки зору впливу, несилового впливу на людей заради створення високоморального суспільства.

На мою думку, в цьому сенс освоєння і використання основних засад конфуціанства в Україні. Так, в адаптованому до наших умов вигляді. Але зі збереженням основної ідеї. В суспільстві повинні переважати позитивні несилкові взаємодії, які під силу тільки особистостям, для яких поняття моралі є ключовим.

14.5. Філософія конфуціанства

Сам Конфуцій прагнув, щоб якомога більше людей були освіченими і володіли письмовою та усною мовами. І, звичайно, філософія конфуціанства побудована насамперед на моральності, а також відданості і щирості. Тому, в його розумінні, «освіченість» ще й означала розуміння моральності та людської чесноти.

Тут, якщо брати, наприклад, щирість і чесність, то ці принципи для китайських Правителів були основоположними. Оскільки саме вони, на думку

Конфуція, дозволили б уникнути численних державних переворотів, що відбувалися в Китаї (*тільки подивіться, скільки їх наведено в другій частині книги*).

Згідно з його вченням, Небо подарувало людині добру природу, проте пристрасті затьмарили її, і тому людині потрібно повертатися до моральності, щоб вона проявилася у всіх людських починаннях. Філософія гуманізму в конфуціанстві ставить своїм завданням перемогу над звичайними людськими пристрастями за допомогою певних правил поведінки і повернення до споконвічної чесноти, дарованої Небесами людині.

14.6. Дев'ять концепцій (заповідей) Конфуція

Конфуцій позначив певні норми моральності у вигляді дев'яти правил або концепцій поведінки людини в звичайному житті, що в християнстві називають заповідями. Так що можна їх вважати заповідями конфуціанства. Ось вони:

- дивлячись на що-небудь, людина повинна бачити все ясно, і знати, що робити, щоб зберегти свою моральність. Наприклад, йдучи вулицею і побачивши сліпого, потрібно шанобливо до нього поставитися. А якщо перед тобою батьки, то будь до них завжди шанобливий. На службі ж державній – будь чесний з тими, ким керуєш;

- слухаючи – почуй все правильно і виразно, і лише після цього дій;
- вираз обличчя завжди повинен бути люб'язним;
- поводитися завжди необхідно шанобливо;
- мова повинна бути щирою;
- стосовно справ, що виконуються тобою, завжди будь уважним;
- якщо в чомусь сумніваєшся, запитай в іншого;
- якщо гнів виникає, то думай про руйнівні наслідки його;
- коли існує можливість придбати що-небудь, подумай, а чи справедливо це буде.

Ну, не зовсім заповіді, які приніс в світ Ісус Христос. Навіть зовсім інші. Та й про загрозу покарання за їхнє невиконання нічого не говорить. Але для людей, які вірять в Небо, поступки у відповідності з цими правилами покращують світ. І мабуть тому, незважаючи на безліч негативних процесів в історії Китаю, він все-таки залишився Великою країною. З добрим мирним суспільством.

14.7. У просторі релігії

Спадщиною минулої епохи конфуціанства стали культ Неба і культ предків. Небо конфуціанство розглядає і як частину природи, і як вищу духовну силу. Даром Неба є етичні якості людини, з якими вона повинна жити в злагоді, що передбачає підкорення Небу. Визнання конфуціанством необхідності поклоніння Найвищій сутності, Вищому Правителю, Небу є найважливішою підставою того, щоб вважати його релігією.

Так, конфуціанство має деякі риси, спільні з релігією – культ предків, ритуали, жертвопринесення. У багатьох своїх роботах Конфуцій спирався саме на традиційні цінності і китайську міфологію. Сам того не підозрюючи, філософ заклав початок нової релігійної течії, яку потім розвинуть його послідовники. Зрештою, релігія почала іменуватися конфуціанством, на честь Конфуція.

Але не все так однозначно. Вчення Конфуція є досить простим, і хоч багато хто відносить конфуціанство до релігії, релігією його вважати досить складно. В основі його лежить поняття про моральність, гуманізм, доброту, чесноти і створення гармонійного суспільства, в якому кожна людина займає належне їй місце. Конфуцій багато міркував про освіту людини, про таке явище, як культурність, цивілізованість. Він вважав, що кожна людина може розвинути у собі те, що заклала в ній природа. Цивілізованість не можна виховати, культурності не можна навчити. Це є в людині або його немає.

І це вже та частина конфуціанства, яку важко вважати просто релігією. Це швидше вчення про людину, про її розвиток, про її ставлення до життя. І справді, в деякі історичні епохи конфуціанство вважалося релігією, а в деякі (в тому числі тепер) ні.

Розглянемо ті сторони конфуціанства, які поєднують його з релігією.

14.7.1. Суть релігії

Основою конфуціанства, як релігії, вважається віра в те, що суспільство забуває про свої традиції, що і стало першопричиною нестабільності в багатьох країнах. Конфуціанці вважають, що повернення суспільства до забутих традицій допоможе створити нову, збалансовану і сильну державу.

До речі, така течія є і в Україні. Сам особисто я знайомий з людьми, які не визнають християнство. А є язичниками. І вірять, що повернення до язичництва в Україні зробить її кращою, більш розвиненою і цивілізованою, сильною.

У конфуціанстві розуміють кілька фундаментальних напрямків (які відповідають чеснотам, про які вже говорилося в підрозділі 14.2), які і формують її основну суть як релігії:

Жень. Цей напрямок є розвитком поваги до інших людей. Саме через повагу людина може знайти рівновагу.

І. У розумінні цього напрямку лежить переважання інтересів суспільства над інтересами окремого індивіда.

Чжі. Згідно з цим напрямком, людина повинна бути повністю обізнана про свої можливості і зацікавлена в їх поліпшенні.

Лі. Становить собою вірність звичаям і обрядам свого народу. На думку послідовників конфуціанства, саме через обряди людина може визначитися зі своєю роллю в суспільстві.

Сінь. Згідно з цим напрямком, людина повинна бути щирою у своїх намірах, а в голові повинні бути тільки чисті помисли.

Крім напрямків, у конфуціанстві присутні інші терміни, що описують суть релігії:

Дао. Базові принципи людської моралі і моральності.

Де. Почуття справедливості і гідності у людини.

Цай. Природна схильність до чого-небудь.

Сяо. Повага своїх батьків і предків, дотримання обрядів жалоби.

Ті. Повага до старших братів і любов до молодших.

Юн. Володіння почуттям відваги, хоробрістю.

Чжун. Зберігання вірності своїм батькам, своїй батьківщині.

Шунь. Пошук свого місця у суспільстві.

Хе. Набуття гармонії з навколишнім світом і оточуючими людьми.

Саньган. Три правила, які передбачають під собою абсолютну владу государя над підлеглим, батька над сином і чоловіка над дружиною.

Цзюньцзі. Бути благородним, мудрою, доброю і справедливою людиною.

Сяожень. Низька людина в моральному плані (негідник, малодушний, невдячний).

Чжун'юн. Золота середина.

Датун. Велике Єднання, гармонія.

Сяокан. Товариство з відсутніми принципами Дао.

Женмінг. Перейменування назв відповідно до їх сутності (відповідність імен суті того, що носить це ім'я).

Виходячи з цілей цієї книги, я не буду характеризувати ці напрямки і терміни у поняттях формування «гарної» людини. Так, це є. Але важливо інше. Як бачите,

в цих напрямках і термінах опис людини, як сукупності властивостей, що формують позитивні чи негативні впливи (наприклад, термін сяожень) на інших людей, на стан суспільства. Як впливатиме більшість людей на суспільство, таким воно і буде. А щоб гарантувати позитивні (які створюють позитивне світовідчуття у інших людей) впливи, необхідно, щоб людина володіла цими властивостями. І задача будь-якої релігії, в тому числі і конфуціанства, створити таку людину.

14.7.2. Ритуали

А от що точно поєднує конфуціанство з релігією, так це ритуали. У вченні Конфуція це називається «лі». Поняття «лі» можна перекласти як ритуал, правило, церемоніал. Конфуціанство вимагає неухильного дотримання «лі», без якого неможлива держава. Без «лі» немає відмінності між Небом і Землею, між правителями й підлеглими, верхами і низами, літніми і юними. Своєю чергою, «лі» визначається усталеними звичаями й традиціями. Таким чином, конфуціанство за своїм характером має консервативний, патріархальний світогляд.

Конфуціанство вважає, що добровільне дотримання людиною ритуалів набагато ефективніше виховує в ній принципи гідної поведінки, ніж зовнішній щодо людини закон, що опирається на покарання.

Адже дотримання ритуалів визначається внутрішнім впливом на справи і вчинки людини, впливом, який визначається її ставленням до світу. Буде правильне ставлення (сформоване традиціями) – будуть добрі вчинки. І це більш надійний інструмент створення позитивного суспільства, ніж застосування сили, примус до правильних дій.

Трішки відхиляючись від предмету цього розділу, повинен висловити свою думку щодо сучасного Китаю. Мені здається, в ньому дуже органічно поєднується і формування людини з «правильним» ставленням до дійсності несиловими методами (ритуалами конфуціанства, партійною ідеологією), і силовими (всеосяжний контроль, який забезпечує невідворотність покарання за порушення).

14.7.3. Чи є конфуціанство релігією?

Якщо вважати конфуціанство релігією, то досить важко дати однозначну оцінку – є конфуціанство хорошою релігією чи ні? Оскільки в стародавньому

Китаї визнавалися ритуали поклоніння духам предків, і для цього приносилися в жертву тварини.

Якось китайський імператор скасував один із ритуалів, де в жертву приносили барана. І імператор запитав у Конфуція, чи правильно він вчинив, на що той відповів, що імператору шкода барана, а йому шкода ритуалу.

Так, не все так просто було з конфуціанством, де за правило були не тільки моральність, а й ритуали з принесенням у жертву тварин, що вже само по собі на думку багатьох людей і деяких релігій є аморальним.

Але загалом, звичайно, не можна не визнати, що конфуціанство внесло дуже багато позитивного в розвиток китайського суспільства, та й усього світу. Як сказав Конфуцій: «Спрямованість до людяності звільняє від усього поганого».

До Синьхайської революції (1911–1912 рр. – повалення маньчжурської династії Цін і проголошення Китайської республіки) конфуціанство вважалося державною релігією. Після революції, конфуціанство зберегло свої позиції, але вже державною релігією не вважалося, а деякий час воно і зовсім було під забороною.

Базована на вченні Конфуція релігія поширилася за межі Піднебесної. Конфуціанство широко сповідують в Кореї, Японії, в Малайзії і на Тайвані. Незважаючи на відсутність релігійних будівель, напрямок в країнах Азії має певну популярність. В інших державах конфуціанство поширене вже не так сильно, хоча праці китайського філософа знайшли свій відгук і в європейських державах.

Отож вивчайте Конфуція і його високоморальне і без сумніву корисне вчення, але не забувайте розвиватися далі. Адже в наслідуванні моральних принципів природно є велика заслуга принципів, ідей і філософії конфуціанства. Але, як дехто вважає, недоліком цієї незвичайної релігії є те, що її розвиток так і зупинився на моральних принципах. В той час, як у більшості інших визнаних світових релігій, моральна поведінка – це всього лише середина вчення. І воно само собою мається на увазі. А ось куди рухатися далі моральній людині з ідеями Конфуція, вже не зовсім зрозуміло.

І знову повертаючись до сучасного Китаю, повинен сказати, що відповідь на це питання дає Комуністична партія Китаю. Саме її ідеологія визначає предмет розвитку, цілі розвитку, якщо хочете, сенс життя китайців. І таке поєднання історичної свідомості китайців, вихованої на ідеях конфуціанства, з сучасними поглядами на розвиток суспільства, економіки, держави дає свої плоди.

14.8. Людинолюбство

Центральним етичним поняттям конфуціанства було вчення про «жень» – людинолюбство. На думку Конфуція, кожна людина здатна знайти в собі етичні правила власного життя. У стосунках з ближніми головним має бути намагання не робити нікому того, чого не хочеться, щоб вчинили тобі.

Істинність такої моральної вимоги Конфуцій обґрунтовує не посиланням на Бога чи Божу волю, а міркуваннями корисності для суспільства. Китайській культурі не властивий поділ моралі на божественну й людську. Благо – це те, що більшість людей вважає благом.

Найважливішим критерієм людської величі є взаємоповага вдома, старанність на роботі, правдивість у стосунках із оточуючими. Особливо важливою є любов і повага до влади, до батьків. Сім'ю конфуціанство вважає основою політичної та соціальної структури суспільства. В країні мрій конфуціанців відносини уряду та громадян повинні бути реалізовані так, як взаємини між батьком і сином. Громадяни повинні поважати управлінців, а управлінці повинні піклуватися про громадян. Не останню роль в цьому займає посилання до Неба у вченні Конфуція. Вчення представляє Небо, як силу, що забезпечує порядок на Землі. Тому навіть володар держави повинен чинити, як батько в сім'ї. Інтереси сім'ї конфуціанство ставить вище, ніж інтереси окремої людини.

Конфуцій запропонував ідею мирного співіснування. Він вважав, що управитель повинен піклуватись про своїх підлеглих, як батько піклується про своїх дітей. Для того, щоб Правитель став батьком для підлеглих, він повинен мати високу мораль освіченості.

І в основі всього цього повинен бути принцип справедливості. Людина, яка прагне посісти бажане для себе місце, де б то не було – в сім'ї, суспільстві, на державній службі, – повинна намагатися бути достойною його. Для того потрібно вдосконалювати свій характер, що потребує очищення серця, думок, розширення знань.

Знаєте, у нас є гарна приказка на цю тему: «Не місце прикрашає людину, а людина місце». На кожному місці повинна бути людина, яка його достойна. Насамперед це стосується управлінської діяльності. Практично всі хочуть бути керівниками. А чи вміють? А чи можуть? Зазвичай – неважливо. Одна партія, чи друг, чи родич просуває по службі. А потім результат. Плачевний для підприємства чи підрозділу, яким керує така «своя» людина. Керівник повинен бути професіоналом! Саме в управлінні.

Пам'ятаю радянські часи. Мій керівник отримав підвищення. Переїхав до іншого міста. Я був його заступником. Зрозуміло, що на посаду керівника він рекомендував мене. Як я керував? А так само, як він. Бо вчився я в нього. А в 1995 році був направлений в США вчитися проєктному менеджменту. Боже?! Виявляється, що я зовсім не вмів управляти. Не знав, як це правильно робиться. Навчився... А от у Китаї, і я це бачу особисто, керівники справжні професіонали. До того ж людяні. Якщо хтось рекомендував мене на якусь посаду, а я не достойний цього місця, допускаю помилки, загордився, веду себе зверхньо – то мене швидко знімуть з посади. І знімуть того, хто мене рекомендував!

Так, я трішки ідеалізую Китай. Але трішки...

14.9. Природа людини в конфуціанстві

Практично всі видатні мислителі-конфуціанці зверталися до розгляду людської природи, перебравши всі можливі варіанти її оцінки як доброї чи злої, наскільки це допускали рамки, задані Конфуцієм. До найбільш характерних, і в якійсь мірі антагоністичних поглядів можна віднести ідеї Мен-цзи та Сюнь-цзи (нагадаю, -цзи означає вчитель).

Як свідчить Мен-цзи, є різні думки щодо природи людини: і те, що вона одночасно і добра і зла; і те, що вона може бути як доброю, так і недоброю; і те, що природа одних людей добра, а інших – недобра. Сам Мен-цзи твердо дотримується того, що природа людей добра: «Якщо людина чинить зло, то в цьому немає провини її природних якостей, до цього змушують людину обставини, наприклад, у голодні роки люди бувають злими».

Звідси напрашується висновок, що людина, яка є вільною у прояві своєї природи, на яку не тиснуть несприятливі обставини, буде притримуватись правильного шляху.

Демократія робить людину вільною. А значить, доброю? Як показує практика – не завжди. На всіх, у тому числі у вільному світі, тиснуть обставини. І досить часто вони викликані, як не дивно, саме свободою інших. Хочеш проїхати по вулиці – а там демонстрація. Об'їжджай... Водії незадоволені. І т. ін.

З цим докорінно не згодний Сюнь-цзи. Він стверджує, що людина за природою є злою, через що стародавні наймудріші Правителі «ввели ритуал і поняття почуття обов'язку і створили систему законів, для того, щоб дисциплінувати і виховати почуття і характер людини, направивши їх по правильному шляху, що відповідає дао» (у Конфуція дао – це благий хід подій).

Виходить, добро, навпаки, є результатом особливих умов, в яких знаходиться людина і без яких проявлятиметься її зла природа.

А тут мова вже про недемократичне (автократичне) суспільство. В якому є жорсткий контроль за людьми, спрямування їх на добрі справи тиском (впливом) зверху.

В наведених поглядах теза про однаковість природи всіх людей. Але якщо відійти від цієї тези?

Є люди добрі. А є злі. Так і зробив Сюнь-цзи. Він вказує, що «наймудріші змінили свою природу і стали першими займатися практичною діяльністю». З роз'яснень Сюнь-цзи випливає, що «вони це змогли, тому що захотіли», тоді як «нікчемна людина може стати досконалою, але не хоче». А не хоче тому, що вона нікчемна, а не наймудріша! І тут уже присутня ідея про дві «природи людини»: уроджені якості і здатність ними розпорядитися. Досконала людина схиляється перед собою, використовує те, що закладено в ній самій. А не сподівається на волю Неба. Тому у своєму розвитку досконала людина завжди рухається вперед. Нікчемна ж людина відкидає те, що закладено в ній, тому вона постійно йде назад. Відбувається це тому, що один сподівається на себе, інший – на Небо. У цьому і полягає відмінність досконалої людини від людини нікчемної.

Мен-цзи теж не проти того, щоб визнати людське походження різних норм поведінки. Але при цьому він підкреслює їхнє космічне значення, вказуючи на всеосяжний характер почуття справедливості, яке «наповнює усе між Небом і Землею» і є «сполученням обов'язку та дао».

«Небесне» походження почуття справедливості не означає, по Мен-цзи, що немає необхідності у вихованні у людини. Він дає пораду мудрому Правителю дотримуватися ритуалу стосовно своїх підлеглих, тобто поводитися належним чином, подаючи гарний приклад, і тим самим створювати сприятливі умови для виховання підданих. У числі цих умов Мен-цзи називає постійну зайнятість (людина, яка працює, менше думає про незадоволення) і помірні податки (теж усувають незадоволення).

З цими рекомендаціями Сюнь-цзи цілком згідний. Він теж вважає відсутність постійного заняття джерелом дурних нахилів і смуту в державі. Але це не все. Говорячи про керування державою, Сюнь-цзи розвиває ідею «рівних можливостей» для чиновників. Ця думка спільна для всього конфуціанства з моменту його виникнення.

Як бачите, конфуціанство зосереджене на людині, на її проявах у цьому світі. Визначає залежність між проявами і роллю Неба, виховання, навчання. Причому в різних течіях визначає по-різному. Звичайно все це, як і в інших філософських

школах, зосереджується на тому, щоб побудувати спрощену систему взаємин людей в середовищі, наповненому колосальною кількістю конкретних проявів цих взаємин. Побудувати модель існування і розвитку людини, яка з позицій моралі, загальнолюдських чеснот, правильна.

Існування різних вчень, різних філософій, різних течій свідчить лише про одне. Це складна задача, яка може бути вирішена по-різному, виходячи з позиції, зайнятої дослідниками.

Те, що я написав вище, стосується вчених, дослідників, філософів. А яка користь у цій чи інших філософіях для простої людини? Ну, по-перше, розвиток Китаю показує цю користь. І я, і не тільки я, відзначаємо доброту, слухняність, позитивність цього народу. І, думаю, якби конфуціанства не було, не було б такою мірою і доброго народу. Вивчаючи думки Конфуція, які передані його учнями, чи думки його послідовників, читаючи його афоризми, переймаєшся його баченням людини, доброти людини, важливості моралі в суспільстві. І, звичайно, необхідності слухатися, а не перечити; дружити, а не воювати; любити, а не ненавидіти.

Я завжди кажу, якщо моє слово хоч на 0,001% зробить людей щасливішими, змінить їх в кращий бік, збільшить кількість думок, спрямованих на позитив, і зменшить спрямованих на негатив, значить, я не даремно це роблю. Так і конфуціанство. Повільно, трішки, але постійно ці крапельки розуму впливали і впливають на простих людей. Що зрештою змінює суспільство.

Отже, погляди на природу людини, її виховання і діяльність були предметом дискусії між послідовниками Конфуція. Але дискусії йшли не тільки всередині конфуціанства, але й між конфуціанством та іншими філософськими течіями. Найбільш значним було протистояння з ще однією філософією, яка прийшла з Стародавнього Китаю – даосизмом.

14.10. Не тільки конфуціанство

У IV – III ст. до н.е. в Китаї поряд з конфуціанством виникає **даосизм** – один із важливих напрямків розвитку філософської думки. Даосизм зосереджує основну увагу на поняттях: природа, космос, людина і розкритті їх суті. В даосизмі джерело знань – пряме чуттєве пізнання природи. Ґрунтується на визнанні того, що світ постійно змінюється і розвивається, живе і діє спонтанно, без будь-яких надприродних причин і обставин.

Основоположником даосизму вважається відомий китайський філософ, сучасник Конфуція Лао-цзи. Основний твір Лао-цзи – «Дао-де цзін», що став

основою подальшого розвитку даосизму. Дао – фундаментальне поняття системи, за допомогою якого дається відповідь на питання про походження життя і людини, спосіб існування життя всього існуючого. Дао – це безіменне, безтілесне поняття, джерело усіх речей, що саме не має джерел і не буває самотійною субстанцією. Дао – існує завжди, всюди, але для нього характерна бездіяльність. Але що ж тоді є джерелом руху, розвитку світу? За вченням даосизму, все в світі перебуває в русі та постійно змінюється завдяки вже відомим принципам інь та янь (протилежності, світле та темне, і т. ін.), що перебувають у діалектичній єдності. *В класичному розумінні – боротьбі протилежностей, що призводить до розвитку.*

Лао-цзи доводив, що в природі все відбувається без втручання потойбічних сил, що доля людей залежить не від Неба, а від них самих, від пізнання природи і використання її законів.

Філософія Стародавнього Китаю знайшла свій дальший розвиток і досягла свого завершення у вченні видатного філософа і просвітителя Ван-Чуна. Основний твір Ван-Чуна, «Критичні міркування», присвячений критиці тодішнього суспільного ладу, існуючої соціальної системи. Ван-Чун відкидає вчення конфуціанства про святенність Неба, розглядаючи Небо як природну частину безмежного Всесвіту. Для Ван-Чуна характерна віра в силу людського розуму, в його пізнавальні здібності.

Як показують ці приклади, у філософських школах Стародавнього Китаю переважала практична філософія, яка тісно зв'язана з проблемами життєвої мудрості, моралі, пізнання природи і соціальним управлінням. Хоча ця філософія малосистемна, і в ній проявився слабкий зв'язок навіть з тими галузями знань, які існували в Китаї, та за формою і методами постановки проблем філософія Китаю є широкомасштабним явищем, цінною, значимою і гуманістичною.

А питання, є Бог (Небо) чи немає, хоч і важливе, але не головне у впливі на суспільство. Важливо те, в чому ці філософські школи зійшлися – в необхідності творити людину добра, людину активну, яка працює і створює нові цінності, позитив у житті. А з допомогою Неба чи самотійно – вже не так важливо. Головне – творити добро!

14.11. Слово Конфуція

Особливе місце у пізнанні вчення Конфуція посідає книга «Лунь юй», складена учнями Конфуція вже після його смерті. Вона складається переважно з окремих афоризмів, що починаються словами «Учитель сказав...». У цих афоризмах можна знайти думки, подібні до ідей античних філософів, наприклад,

роздуми про ідеального Правителя й ідеальну державу: якими вони повинні бути? Ось, приклад:

2.1...Хто править відповідно до чесноти, подібний північній зірці: знаходиться на своєму місці, у колі інших сузір'їв.

4.10...Шляхетний муж нічого не дозволяє і не забороняє в Піднебесній, а порівнює зі справедливістю.

Правління – це:

12.17...є виправлення. Хто ж посміє не виправитись, коли виправитеся ви самі?

13.6...Коли ти поводишся правильно, то за тобою підуть і без наказу. Коли ж ти поводишся неправильно, то не послухають....

13.10... Коли б влада в країні належала добрим людям, вони б через сто років могли б перемогти жорстоких і відкинути страти.

За словами Конфуція, на місці государя повинна стояти людина, якій від народження годиться правити. Правитель повинен бути такий, щоб «...були раді ті, що близько, і приходили ті, що далеко».

А чи всім обраним Президентам годиться правити? Так само як і «не обраним» в НЕ демократичних країнах? Історія показує що Ні. І про це йдеться в другій частині книги. В історії було багато слабких керівників. Згадайте царизм у Росії. Чи сучасну Україну. Тоді виникає питання. А в якому випадку ймовірність отримати «поганого» керівника вища? При обранні народом? Чи при «самопризначенні»? Здавалось би, відповідь очевидна. Царів-самодурів більше, ніж слабких народно-обраних Президентів. Але... Якщо виходити з того, що Президента обирає народ проявляючи свою волю – все правильно. Обирають кращого. Але якщо виходити з того, що вибір є наслідком інформаційних впливів на народ, то обирають того, відносно кого впливи, які декларують його як найкращого майбутнього Президента, найсильніші. І виходить, що обирає не народ, а той, хто володіє інструментами інформаційних впливів. У демократичних країнах ці інструменти розпорошені, розподілені між різними групами, різними впливовими силами. Тому рівень демократичності в них вищий. А як у пострадянських? За невеликим винятком, інструменти впливу – у влади. Що дозволяє так впливати на народ, щоб люди голосували за того, за кого потрібно владі. Найчастіше – за існуючого президента. І розвиток більшості пострадянських країн це підтверджує. Обирають не люди. Обирають впливи. І тут хочеться нагадати слова великого американського сатирика Амброза Бірса: «Ухвалити рішення – значить змиритися з перевагою одних зовнішніх впливів над іншими» (Амброз Бірс, «Словник Сатани»).

Також у Конфуція можна зустріти і роздуми про ідеальну державу: «...Якщо багатство розподілити рівномірно, то не буде бідних; якщо в країні встановити гармонію, то населення не буде здаватися незчисленим. Якщо ж народ буде перебувати в стані спокою, то державі не будуть загрозувати жодні небезпеки». Але найголовніше, на думку Конфуція, це те, що народ повинен вірити своїм «керуючим, інакше державі не встояти».

Як і всі мислителі давніх часів, Конфуцій вважав війну одним з проклять людства. І в «Лунь юй» є роздуми про це: «Вирішувати політичні суперечки між державами вдаючись до збройного нападу – все одно, що примусити усіх людей Піднебесної пити однакові ліки від усіх хвороб. Корисними вони можуть бути хіба що для трьох-п'яти хворих...».

Зверніть увагу на частину цитати: «...вдаючись до збройного нападу...». Цим самим Конфуцій стверджував, що війна корисна лише правителям, а не народу. Саме вони звеличують себе, показують свою велич, співвідносять себе з країною тому вимагають і отримують жертви від народу. А самі ховаються за загонами охорони. Будучи нікчемами.

Велика частина афоризмів – дуже цікаві життєві повчання і правила:

8.13...Завжди будь щирим, люби вчитися, стій на смерть, удосконалюй шлях... Соромся бути бідним і убогим, коли в країні є шлях. Соромся бути знатним і багатим, коли в ній немає шляху.

4.14...Не сумуй за тим, що немає місця, а піклуйся про те, чим себе затвердити. Не переймайся тим, що ніхто не знає тебе, а прагни бути тим, кого можуть знати.

15.29...Людина може зробити шлях великим, не шлях робить великою людину.

Становлять великий інтерес деякі філософські афоризми Конфуція, що мають життєву цінність аж до теперішнього часу:

15.28...Що ненавидять усі, те вимагає перевірки. Що люблять усі, те вимагає перевірки.

15.30...Лише та – помилка, що не виправляється.

17.3...Не відбувається змін лише з вищою мудрістю і нижчою дурістю.

Усі ці афоризми дають деяке уявлення про характер світогляду Конфуція, і стає зрозумілим, чому його вчення знайшло стільки послідовників. *І багато в чому воно актуально і сьогодні. В тому числі й для України.*

А от що Конфуцій казав наприкінці життя про те, як він пізнавав світ: «У п'ятнадцять років я віддав себе науці, у 30 років я знайшов міцну основу, у 40 років – звільнився від сумнівів, у 50 років – пізнав волю Неба, у 60 років –

навчився відрізняти правду від неправди». Бачите, який далекий шлях до правди в цьому житті!

Післямова до розділу 14

Отож, що ж таке конфуціанство? Вчення, філософія, релігія, система, етика?

Найперше – конфуціанство є вченням. Вченням, яке дає нові знання. Знання того, як людина повинна жити в гармонійному суспільстві.

За спрямованістю використання і за деякими канонами – це релігія. Бо спрямоване на добро, на неприйняття зла (щоправда, сучасний китайський уряд не визнає конфуціанство релігією, не вніс його до списку п'яти офіційно визнаних релігій Китаю: буддизм, даосизм, католицизм, протестантизм, іслам).

За змістом – це філософія. Філософія суспільства. Ідеального суспільства, побудованого на гармонійних взаємовідносинах між його членами.

За впливом на особистість – це етика. Яка насамперед базується на пошані молодших перед старшими (не тільки за віком).

А підсумовуючи все вищесказане, можна визначити конфуціанство як систему, яка є і вченням, і релігією, і філософією, і диктує етичні норми. Це система знань (бачень) і впливів на побудову доброго гармонійного суспільства. Складно? Тоді сформулюю ще простіше. На мою думку, конфуціанство – це ідеологія несилового способу життя. Це ідеологія того, як людина повинна жити в гармонійному суспільстві.

ПІСЛЯМОВА ДО ЧАСТИНИ 3

Сотні поколінь виховувалися на традиціях конфуціанства, на вченні про добро. Конфуціанство спрямовувало людей не на боротьбу з більш успішними, не на війни, не на зло, а на працю заради сім'ї, країни. Так, можна інформаційним впливом налаштувати якусь частину людей на зло, на боротьбу один з одним, на силові дії. Наприклад, на боротьбу проти японців. Чи навіть проти своїх співвітчизників, що мають іншу ідеологію. І це було в Китаї. Але це стосувалось сотень тисяч, можливо, кількох мільйонів людей. А інші продовжували працювати, виживати в складних умовах, піднімати своїх дітей. І я думаю, що навіть ті, хто інформаційними впливами були доведені до ненависті до інших людей, чекали закінчення війни, бійні. Щоб мирно працювати.

Не потрібно ніколи войовничих політиків плутати з войовничістю народу. І про це детально говорилось у другій частині книги. Народ різний. А Правителі однакові – хочуть ще більшої влади. І от в середовищі «різного» народу в Китаї більшість тих, хто сповідує конфуціанство. А значить мир, дружбу, працю, послухність.

Вчення, яке існує кілька тисяч років, яке впливало на людей і змінювало їх в кращу сторону, вражає. Якщо заклик до необхідності добра почує мільярд людей, то 100 мільйонів його виконають. Якщо слова Конфуція і його учнів та послідовників «почули» за більш ніж дві тисячі років мільярди людей, то значна їх частина діяла так, як це прописано у цьому вченні. А значить, це вчення змінило суспільство шляхом несилового (інформаційного) впливу. Змінило в сторону добра. І в цьому я бачу вище призначення конфуціанства.

А от в сучасному світі ситуація трішки інша. Інформаційний простір заповнений настільки, що місце конфуціанства в ньому відносно незначне. Загалом, не живуть тут люди з думкою в серці про Конфуція і про його вчення. Не ходять щоденно в храми поклонятися йому. Але духовний вплив Конфуція і в сучасних умовах дуже великий, особливо на Тайвані і в Сінгапурі. Чому? Тому що за ці більш ніж дві тисячі років, відколи існує конфуціанство, воно вже вплинуло на китайське суспільство, створило і норми поведінки, і норми взаємодії між людьми.

І це постійно впливає на цю велику націю. Передає те, що ввійшло в спадок Конфуція. І успішно передає. Навчені добру вчать добру і своїх дітей.

Я особисто в цьому впевнився, проживаючи в Китаї. Не вірите? Тоді переходьте до четвертої частини книги...

ЧАСТИНА 4

СУСПІЛЬСТВО

ПРИКАЗКА **(замість передмови)**

В цій частині книги я викладаю тільки власні думки. Тому не виділяю так як в частинах 2 і 3 їх курсивом. Подаю звичайним текстом.

А тепер приказка.

Уявіть собі три острови в океані. Всі остров'яни хочуть добре жити. Так склалося, що на першому живуть ті, хто хоче побільше заробити. Працюють з ранку до ночі. Думають лише про заробіток. На другому зібрались не охочі до роботи. По простому – ледачі. Ці зранку до ночі думають, як і в кого щось урвати, щоб щось мати. На третьому живуть ті, хто любить керувати. Зранку до вечора думають, з ким об'єднатися, кого підтримати, в яку партію ввійти, щоб бути при владі.

На цих островах оголосили вибори президентів. І обрали...

На першому острові обрали самого непотрібного в бізнесі. Того, робота якого найменше впливає на достаток всіх. На другому – того, хто пообіцяв всім все дати. Не треба працювати, Президент всіх забезпечить. На третьому – того, хто об'єднав найбільше жителів в свою партію.

Що було надалі?

Спроби Президента на першому острові вплинути на бізнес наривалась на відповідь: а не пішов би ти звідси. Йди, й не заважай нам працювати. На другому, нічого не отримавши з'їли Президента. І почали обирати найгладкішого, на майбутнє... На третьому, народ тільки й обговорював рішення Президента. Свої – хвалили, не свої – критикували. І постійно виходили на демонстрації проти Президента і його влади. Ніколи і нікому було працювати.

Що станеться з населенням цих островів через 100 років? Не скажу свою думку. Фантазуйте самі... Але мені не дуже хотілось би жити на другому чи на третьому островах!

Що з цього слідує. Розвиток суспільства визначається тим, що в головах у людей. Про що вони думають. Так, ми протягом дня думаємо про різні речі. Але яку частину дня ми думаємо про війну, про сім'ю, про любов, про роботу, про заробіток, про умови життя, про відпочинок, про друзів, про ворогів, про те, що ще можна вкрасти, про політиків і політику, заздримо чи радіємо успіхам інших, про добро чи зло, яке готові зробити іншому, критикуємо чи схвалюємо дії іншого? Думки людей визначають наші дії. І якщо більшість дій спрямована на формування нових цінностей – острів (читай, країна) розвивається. Якщо на знищення – деградує. Хто з цим не згоден?

Розділ 15

ПРАГНЕННЯ І ДІЇ

Передмова до розділу 15

Моє перебування в Китаї описано в першій частині книги. В них показано різноманітні сторони життя. Наше відношення до китайців. Відношення китайців до нас з дружиною. Побутові дрібниці. Природу і транспорт. Прагнення і дії китайців. Відношення до нас з дружиною. І з цього розділу випливає уявлення про майже ідеальне суспільство. Без злоби, заздрощів, злочинців і воєн. Добро, добро, добро! Чи це так? І Якщо так, то чому це так? Давайте подумасмо разом...

15.1. Роздуми

Американський сатирик Амброз Бірс в своєму «Словнику Сатани» стверджував: «Прийняти рішення – значить змиритися з перевагою одних зовнішніх впливів над іншими». Людина є тим – чим її наповнили! Що вклали в її голову. Перефразую. Поведінка (думки, висловлювання, дії) кожного – результат інформаційних впливів на нього. Якщо ви в чомусь впевнені, маєте свою думку щодо чогось чи когось, не тіште себе ілюзіями, що це сформовано вашим «Я». Це сформовано інформаційними впливами, які здійснювалися на вас протягом всього вашого життя. І навіть до його початку – які закладені в Ваших генах.

Ви скажете: а фізичні впливи. От стукнув молотком не по гвіздку, а собі по пальцях – фізичний вплив. Він визначає реакцію на промах? Ні, трішки не так. Реакцію визначає біль. Інформація про пошкодження пальців передається по нервовим ланцюгам в головний мозок. Це і є інформаційний (я частіше використовую термін «несиловий») вплив. Саме такі впливи визначають поведінку людини. Саме вони визначають, про що людина буде думати. Яка буде її поведінка. Несилові впливи – це впливи на мозок, які призводять до змін в поведінці. На протилежність силовим впливам – які змінюють поведінку людини ззовні, фізичною силою, а не мозком (наприклад, поїздка в автомобілі).

Ви, патріот! Ви любите Україну! Ви за неї воюєте, чи допомагаєте ЗСУ. І ненавидите агресора. Це ваш вибір? Ви думаєте: «Так»! А тепер уявіть, що ви народилися і жили в Росії. Все життя. Ви впевнені, що теж любили б Україну, були

б її патріотом? І пішли б за неї воювати. Після того, як на вас вплинуло все, що є в інформаційному просторі Росії. То це ваш вибір? Ото ж то!

Зв'язок між впливами і поведінкою описується дуже просто. Якщо впливає джерело, якому ви довіряєте (дружнє, прийнятне для вас, ви вже пересвідчувалися в його правдивості) ваші думки «наближаться» до «думки» джерела впливу. Якщо ви, свідомо чи підсвідомо, джерелу не довіряєте (антагоністичне, не прийнятне, яке вже обманювало) – то ваші думки «віддаляються» від «думки» джерела впливу.

Доречна така аналогія. Інформація з джерел, яким ви довіряєте – це для вас як світлина. Інформація з джерел, яким ви не довіряєте – для вас це негатив світлини (хто займався фотосправою в доцифрові часи, той знає, що на негативі все навпаки: чорне – це біле, біле – це чорне, те, що зліва, насправді справа, а те, що справа, – насправді зліва).

Але, хто формує і направляє думки людей? Рідні, друзі, колеги, оточення. Державні інституції через адміністративну і законодавчу діяльність. Рівень життя. І, звичайно, газети, радіо, телебачення і інтернет. Інтернет мабуть найбільше. То хто створює самий значний несиловий (інформаційний) вплив на думки в суспільстві? Той хто має владу та контролює мас медіа?

Але є ще один вплив, закладений природою в кожную людину і який в значній мірі визначає її поведінку. Розглянемо його.

15.2. Світовідчуття

У кожної людини є природнє бажання бути ЩАСЛИВОЮ!!! Відчуття щастя – це завжди позитивне світовідчуття. Все подобається. І навпаки, нещастя – негативне світовідчуття. Всі бажають отримувати позитивне світовідчуття, і не бажають отримати негативне. Це бажання і є впливом на поведінку людини, закладений Природою в її свідомість. Він визначає цілі діяльності, розподіляє людей на друзів і ворогів, лежить в основі всіх інстинктів і рефлексів. Ми не хочемо болі не стільки тому, що не хочемо пошкодження організму. А більше тому, що біль супроводжується таким негативним світовідчуттям, який нам важко витерпіти. Так само, ми їмо не стільки і не скільки, щоб жити, а тому що це приносить позитивне світовідчуття. Дійсно, можна харчуватися все життя одною, хоч найбільш поживною, корисною і... несмачною їжею, наприклад вівсянкою, але хто це витримає.

Згадав історію, яка відбулася на зорі виникнення комп'ютерів. Один вчений надумав розрахувати самий поживний і дешевий добовий раціон їжі. Комп'ютер видав – 40 літрів оцту на добу?!

Є три шляхи отримання позитивного світовідчуття:

1. Створити Зло – негативне світовідчуття ворогу.
2. Створити Добро – позитивне світовідчуття дружнім людям: рідним, близьким, друзям і т.д.
3. Опинитися в середовищі, яке створює позитивне світовідчуття.

Кому пощастить, той опиниться в середовищі, яке створює позитивне світовідчуття, без ніяких зусиль. Наприклад, народження і проживання в гарній заможній сім'ї.

Позитивне середовище можна створити і самому. Використовуючи свої чи чужі ресурси. Якщо це чужі ресурси, то створення такого середовища принесе Зло тому, в кого їх відібрали. Якщо це свої ресурси (гроші, час, праця), то цим самим привноситься Добро в суспільство. Бо таке середовище буде нести позитивне світовідчуття тому, хто його створив. І нікому не принесе негативного.

Я завжди говорив і говорю, що опинитися в Китаї, мати солідну посаду, гарну зарплату та позитивне оточення – це щастя! Так, мені пощастило! Це середовище створило і створює для мене позитивне світовідчуття. У всякому випадку на даний момент часу я можу це стверджувати. Чи приклав я зусилля, щоб опинитися в цьому середовищі? Ні! Компанія сама мене знайшла і запросила. Але... Я ж все життя працював, дуже багато працював, щоб стати Професіоналом. Як проєктний менеджер, вчений, практик і програміст. Саме тому мене запросили в Китай. В цьому розумінні, звичайно, я приклав значні зусилля, щоб опинитися в середовищі, яке створює для мене позитивне світовідчуття.

А тепер кілька слів про те, на що відповіді в науці поки що немає. Про природу позитивного і негативного світовідчуття. Як не дивно в цьому питанні наука перетинається з релігією. Розглянемо це питання.

15.3. Наука

Ми постійно відображаємо та усвідомлюємо світ. Це називається світосприйняттям. Але ми ще й оцінюємо, те що відбувається в світі. Ми відчуваємо від чогось позитивні почуття і емоції (нам подобається), а від чогось негативні почуття і емоції (не подобається). А чи хтось задумувався над тим, а звідки береться наше внутрішнє відчуття позитиву і негативу? Як «створюється» позитив «радості», чи негатив «смутку»? Чому біль, як сигнал про пошкодження в організмі, не просто сигнал, який передався по нервовим волокнам, а є дуже неприємним відчуттям? Не буду вас завантажувати науковими викладками, все рівно, на сьогодні у науці загальноприйнятого пояснення виникнення позитиву і

негативу в свідомості немає. Як і виникнення самої свідомості?! Скажу лише, що у науці таке сприйняття називається кваліями – властивостями чуттєвого досвіду.

Отже, наше сприйняття світу супроводжується позитивним чи негативним світовідчуттям. Це не думка – «погано» чи «добре». Це стан людини, який не можна виразити словами, записати, і передати іншим (наприклад, записати що ви відчуваєте в момент щастя і передати це відчуття іншим через папір). Цей стан можна тільки відчутти як позитивний, чи негативний. Це емоційно-психологічний окрас світу.

Щось ми відчуваємо, як позитив – ми цього хочемо. А щось, як негатив – не хочемо. Ми завжди прагнемо до того, щоб в нашому житті було побільше позитивного, і поменше негативного. Це і є внутрішній несиловий вплив на нашу поведінку.

Світовідчуття проявляється в нашій свідомості. Як відчуття чогось хорошого, чи поганого. Звідки? Якщо в атомах, молекулах, з яких складаються нейрони мозку відчуття позитиву і негативу немає, то де це відчуття знаходиться? Звідки з'являється в нашій свідомості.

А якщо технології досягнуть того рівня, що людина зможе створити цифрові двійники (діючі моделі) цих механізмів. Чи буде у комп'ютера негативне світовідчуття, якщо ми змоделюємо в ньому біль?

У науці існує термін «важка проблема свідомості». Велика загадка полягає в тому, як матеріальні об'єкти (нейрони) можуть взагалі породжувати суб'єктивні переживання. Відповіді на це питання поки що немає, і це є однією з найскладніших проблем у сучасній науці. Механізми виникнення почуттів, емоцій в людському організмі нейрофізіологам відомі. Але, наприклад, відчуття болю як негативу — це не просто фізико-хімічний процес в мозку, а складний феномен, де нейрони виконують роль передавачів, але як саме це перетворюється на суб'єктивне відчуття — залишається питанням відкритим.

На мою думку відчуття пов'язані з матерією, так само як рух пов'язаний з автомобілем. Уявіть таку аналогію. Рух аналогічний світовідчуттю. Прискорюється автомобіль – відповідає позитивному світовідчуттю. Зменшується швидкість – негативному. І виходить, автомобіль «проявляє» силові впливи рухом, як матерія проявляє несилові впливи світовідчуттям. Рух - це властивість автомобіля. Але сам рух не знаходиться в автомобілі. Так само: світовідчуття – це властивість мозку. Але самі світовідчуття не знаходяться в мозку. А де? В субстанції Бога?!

15.4. Релігія

Боюся, що за наступні слова мене дуже критикуватимуть. Нехай мене пробачать затяті матеріалісти. Відчуття позитиву і негативу, на мою думку, нематеріальне. У матерії є властивість – «проявляти» (!) позитивне і негативне світовідчуття. Але саме відчуття позитиву чи негативу від світу існує поза матерією. Це сфера іншого нематеріального, можливо інформаційного світу, інших законів. Це Божа сфера. І відчуття з'являються в свідомості в результаті несилової (інформаційної) взаємодії людини зі світом. Звичайно, з матерією (нейронами) щось відбувається, коли ми відчуваємо позитив чи негатив. Але не можна сказати, що ми відчуваємо негатив чи позитив, тому що з матерією щось відбувається. Матерія «проявляє», те, що ми відчуваємо. Біль, радість, смуток, злість, і т.п.

Створення позитивного світовідчуття ми сприймаємо як творіння Добра, а негативного – як творіння Зла. Питаннями Добра і Зла займається релігія. І кожна релігія спрямована на розповсюдження Добра, і знищення Зла. Все правильно. З наведеного вище слідує, що Добром є все, що приносить позитивне світовідчуття іншим людям. А Злом – все що несе негативне світовідчуття. За Добро – Рай. За Зло – Пекло.

Якщо світ хтось створив, якщо є Творець світу, є Бог, то він створив світ для отримання позитивного світовідчуття. А диявол, наперекір Богу, живиться негативним світовідчуттям.

З позицій теорії несилової (інформаційної) взаємодії всі, хто творить негативне світовідчуття, інформаційно-близькі між собою люди. Як і ті, хто творить позитивне світовідчуття. От і хай творять те, що вміють, таким же як і самі на тому світі! Добро творцям позитивного світовідчуття – Благодійникам. Зло, творцям негативного світовідчуття – Поганцям.

Якби була справжня віра в це, то мабуть суспільство вже давно було б суспільством Добра. Бо інформаційні постулати будь-якої віри – творіння позитивного світовідчуття, Добра. А творіння негативного світовідчуття, Зла – гріх, за який творець Зла буде покараний. Але віри немає. Практично немає. Відвідування церкви – ще не віра. Братки в церквах – відомий сюжет з 90-х років минулого століття. Якби була віра – ніхто не творив би Зло. Бо хто захоче цілу вічність, потім, відчувати той негатив, який зробив іншим. Біль, страх, кривду, розчарування, відчай, і т.п.

Ні, я не зовсім правий, коли написав, що справжньої віри немає. Віра в суспільстві є. В деякій мірі. Релігія теж впливає на суспільство. На різних людей

по різному. Як по різному впливають і засоби масової інформації, блогери, бізнес, вчителі, письменники, влада. І ці впливи призводять до того, що в суспільстві всі люди різні. Хтось вірить в Бога, хтось довіряє тим чи іншим блогерам, хтось представникам бізнесу. А є ще й такі, що довіряють владі. Різний ступінь довіри до різних джерел інформації. А значить, і різні люди. Як і формують суспільство тієї чи іншої країни. Питання лише в тому, яке суспільство?

Післямова до розділу 15

Що керує людиною? Її прагнення до позитивного світовідчуття в житті. І небажання негативного. Кожна людина розраховує (планує) свої дії, виходячи з свого бачення того, як цього досягти. Створити такі умови для себе, щоб не було негативу, і було багато позитиву. Для того, щоб створити щось в цьому світі потрібні ресурси. Такі закони Природи. Якщо свої ресурси (своя праця, свої кошти) – все добре. Якщо чужі, то відібравши їх у когось для створення позитиву для себе створюється негатив іншим.

З цього випливає два простих правила. По-перше, для того, щоб суспільство було щасливим необхідно щоб ресурсів, вистачало на всіх. Згадаймо історію Китаю. Описану в другій частині книги. Засухи, зміна русла річкою Хуанхе, голод, повстання, війни – все ставало джерелом дій по відбору в когось ресурсів, яких не вистачало на всіх. По-друге, щоб суспільство було виховане на законах добра. На тому, що відбір ресурсів у інших членів суспільства неприйнятний. Тепер вже потрібно згадати третю частину цієї книги – конфуціанство. Яке вчить доброті.

І на мою думку в сучасному Китаї ці правила реалізовані (тепер можна заглянути в першу частину книги). Є ресурси для членів суспільства (багаті самі заробляють – капіталізм, і бідним допомагають – соціалізм). І є віра в добро серед людей. Яка диктується не тільки конфуціанством, але й ідеологією КПК. Отак зійшлися зірки над Піднебесною!

Але це лиш моя думка. Засоби масової інформації в Україні роблять свою справу. Тому, ті хто вірить (вірить (!)) в негатив комуністичного ладу, чи в ворожість Китаю до України навряд чи погодяться зі мною. Поки що... Але навіть якщо хтось не погодиться, то це не має великого значення. Навіть якщо я нафантазував про Китай, уявив ідеальне суспільство, а це не так, то по відношенню до висновків це не має значення. Людина народилася, щоб бути щасливою. А для цього їй потрібні позитивні світовідчуття. І це дає суспільство доброти. В основі якого, чи то християнська мораль, чи конфуціанська філософія,

чи несилові взаємодії. Це синоніми. Синоніми, що характеризують суспільство доброти! Яке і повинне стати основою майбутньої України.

Розділ 16

ДОБРО І ЗЛО

Передмова до розділу 16

Так випадково сталося, що зараз, коли я пишу цю передмову, визначено лауреатів Нобелівської премії з економіки. І дослідження лауреатів присвячено питанню впливу різних умов формування суспільства на країну. Різні нації, різні країни, різний рівень розвитку. Мені здається вам буде цікаво порівняти їх думки з тими викладками, які я буду наводити з дослідження інформаційного впливу на процес формування суспільства.

В попередньому розділі ми заглянули у внутрішній світ людини. Думаю, всім ясно, що саме він формує взаємодії в суспільстві. Спрямовані та створення позитивного, чи негативного світовідчуття. Але які відмінності у внутрішньому світові людей в різних суспільствах? Чому можуть виникнути суспільства з різним відношенням до життя (як на островах з передмови до цієї частини книги)? Чому ці відмінності існують багато-багато років? Чим відрізняється китайське суспільство від українського? На ці питання спробуємо дати відповідь в цьому розділі.

16.1. Суспільство

У різних країнах (суспільствах), є різні люди. Є Добродії, є Поганці, є Праведники, є Злочинці, є Ніжні, є Грубі, і т.д. Немає ніде в світі ні Божого суспільства (з людьми, тільки з позитивними якостями), ні Диявольського (з людьми, тільки з негативними якостями). Але частки різних людей, в різних країнах, в різних суспільних формаціях різні. В одних більше працьовитих, в інших більше ледачих. В одних більше миролюбних, в інших більше войовничих. В одних більше чесних, в інших більше брехливих, підлих. І, відповідно, країни з такими суспільними формаціями є різними по рівню соціального чи економічного розвитку, по рівню демократії, по рівню агресивності, і т.п.

Лауреатами Нобелівської премії з економіки 2024 року стали професори Саймон Джонсон, Дарон Аджемоглу та Джеймс А. Робінсон. Вони по-новому пояснили, чому існують такі суттєві відмінності в добробуті між націями. Важливою причиною є стійкі відмінності в суспільних інститутах, створених в ході колонізації країн (так і хочеться доповнити – у неспівпадинні впливів різних

інституцій на суспільство). Аджемоглу, Джонсон і Робінсон досліджували колонізацію європейцями великих частин земної кулі. І суть цього дослідження – вплив інституцій на розвиток країн. По суті, вплив людських устремлінь, надбудов над фізичним існуванням на розвиток націй. І за їхніми працями розкривається таємниця розвитку країн. Чому одні заможні, а інші бідні? Незаперечна відповідь з їхніх праць - розвиток країн визначається тим, які відносини між суспільством і владою в країні. В своїх працях вони розглядали історичні аспекти формування суспільства. Доля колонізаторів. Вплив влади. Щільність населення корінних народів. Їх взаємодія. Взаємодія з елітами. Поступки еліт населенню при виникненні загроз революцій. І тому подібне. Все це – силова і несилова взаємодія в суспільствах, які склалися з людей з різним внутрішнім світом.

Зрозуміло, що бажання отримати позитивне світовідчуття від життя стимулює розвиток людини. А значить і суспільства. Це внутрішній стимул до розвитку. Яким можна керувати. Використовуючи мотивацію. Мотивація – несиловий (інформаційний) вплив на людину, обіцянка створити позитивне (або не створити негативне) світовідчуття в разі виконання якихось умов.

Але чи на кожному історичному етапі існування людства була належна мотивація його розвитку? Згадаймо. Рабовласницький лад. Мотивація до розвитку, до кращої роботи була незначна. Бо результат праці рабу не належав. Відповідно, він не міг в повній мірі отримати позитивне світовідчуття від своєї роботи. Феодальний – мотивація вища. Щось перепадало і кріпаку. Капіталізм – ще вища. Праця вільних людей. Можна створити свій бізнес. Можна обрати умови праці, які дадуть більше позитивного світовідчуття. Але... Конкуренція. В суспільстві – кожен кожному вовк?! Соціалізм (в радянському вигляді) – слабка мотивація для кращої роботи, для розвитку. Як би ти не працював, зарплата практично не міняється. Тому краще не працювати. Заводити зв'язки і з їх допомогою отримувати вищі посади і зарплату. І від цього отримувати позитивне світовідчуття. Але це не той розвиток, що потрібен країні. Соціалізм (в китайському вигляді) – сильна мотивація до кращої роботи, до розвитку. Комуністична країна. Але економіка – капіталістична. Приватна власність. Зацікавленість в результатах праці. І в результаті маємо країну, яка швидко розвивається. І в суспільстві кожен кожному друг (вплив конфуціанства), а не вовк.

З цього історичного екскурсу можна зробити висновок: чим вища мотивація (інформаційний вплив спрямований на отримання позитивного світовідчуття), тим швидше розвивається суспільство.

Незаперечним є те, що характер будь-якого суспільства визначається тим, які впливи в ньому переважають. Які впливи реалізує влада, бізнес, засоби масової

інформації, вчителі, батьки, колеги, і т.д. По суті ці впливи визначають, яке буде суспільство. Інформаційні впливи можуть створити як суспільство, налаштоване на Добро, на Розвиток. Наприклад, впливи у відповідності з так званим «золотим правилом моралі», яке лежить в основі конфуціанства: «Не роби людині того, чого не бажаєш собі» (іншими словами – не створиш негативне світовідчуття іншим людям). Тоді, був переконаний Конфуцій, зникне ненависть у державі, припиниться розлад у сім'ї. Якщо не використовувати це правило в своєму житті, то інформаційні впливи можуть призвести до створення суспільства, налаштованого на Зло, на Знищення. Згадайте гітлерівську Німеччину. Німців – цивілізованих європейців, вихованих і інтелігентних, гітлерівською пропагандою довели до того, що вони бажали знищення інших народів.

Як видно з цього прикладу, є впливи на суспільство, які спонукають створювати негативне світовідчуття іншим людям. Такі впливи є негативними інформаційними впливами по своїй суті – Злом для суспільства. А є спрямовані на створення позитивного світовідчуття. Такі називаються позитивними інформаційними впливами – Добром для суспільства. Давайте розглянемо роль Добра і Зла в формуванні суспільства.

16.2. Зло

Недавно прочитав у Андре Муруа (передаю загальний зміст): «Люди є хороші і погані. Хороші думають, що всі хороші. А погані – що всі такі як вони, готові на підлості, злочини, кляузи і т.д. Тому, якщо хтось до Вас ставиться погано – значить він поганий. Бо він думає, що ви – поганий. І до вас потрібно ставитися, як до поганої людини. Бо він сам такий є».

Мабуть, якби не Китай, я б розчарувався в людях. Бо багато хто отримує позитив від того, що комусь робить зле. Ось мій приклад. Я все життя працював над теорією, яка б пояснювала інформаційні процеси в Природі. Оpubлікував 3 монографії, які були рецензовані провідними вченими, в тому числі академіками і членами-кореспондентами НАН України, близько 250 наукових праць. Моя теорія несилової (інформаційної) взаємодії опублікована в рецензованих західних наукових журналах. В тому числі й тих, що входять до провідної науково-метричної бази Scopus. Пройшла практичну апробацію. Завдяки, в тому числі й цій праці, я був запрошений до Китаю. Мої знання і досвід тут потрібні! А в Україні... мене зробили псевдонауковцем?! Не всі. Дехто. Хаяли мене на семінарах, в інтернеті, в засобах масової інформації. Люди, які це робили отримали позитивне світовідчуття від того, що зробили мені, на їх думку, погано. Щоб мій

талант, досвід, знання нікому в Україні не стали в нагоді. І що з цього? Тепер я в Китаї! Працюю технічним директором центру великих даних. Мій талант, досвід, знання потрібні найбільшій металургійній корпорації світу. Кому від цього гірше, а кому краще?!

Люди готові принизити інших людей, вдарити, поступити підло, обікрати, нарешті вбити. Не всі. Не всіх. Але це є. Йде війна. Люди починають війни і їх оправдовують. Одні воюють. Інші жирують. Не всі. Але багато. Одні уникають мобілізації. А інші, як в часи НКВД, їх виловлюють. І обидві сторони вважають іншу сторону ворогом. По лінії ворожості розколюється суспільство. І питання тут не в тому, хто правий, а хто ні. Питання в тому, що в нашому суспільстві зменшується Добро, а збільшується Зло. Виправдання – йде війна, не зовсім правильне. Тому що під час війни суспільство повинно об'єднуватися, зміцнюватися задля опору ворогу. І не повинно множитися Зло. Чи все зробила влада для цього?

І Китай не ідеальний. Якщо згадати історію, то тут теж були і вороги, і ненависть, і війни. Багато-багато зла. Тут є корупціонери. Яких страчують і інформують про це суспільство. Щоб іншим не повадно було. Після купівлі кросівок Адідас в онлайн-маркеті Таобао я отримав лист, в якому мене просили підтвердити, що постачальник надіслав не підробку. Значить можуть бути й підробки? Колосальний контроль в банку при перерахуванні коштів. Значить, повної довіри до людей немає. Можливі зловживання?

Мабуть, як і в кожному суспільстві, в Китаї теж є люди, налаштовані на створення негативного світовідчуття. Хоча ми з такими людьми не зустрічалися. А чому? Думаю, не тому, що ми іноземці. А тому, що таких людей мало. Нам сказали, що безпечно 24 години на добу. Значить ймовірність зустріти злодія, хулігана практично нульова? От ми й ходимо пізно ввечері по Шанхаю. Це ж не Вашингтон, де попереджали, щоб ввечері по вулицях не ходили.

А які впливи формують відношення до Китаю в Україні? Наша пропаганда багато говорить про Китай, як про комуністичну недемократичну країну. Яка допомагає Росії. Забуваючи, що з самого початку війни Китай зайняв позицію Миру. З ким би ми в Китаї не говорили про війну, всі на нашій стороні. Лають Путіна, Росію. В Україні нам на це відповідали, що так роблять звичайні люди, а не політики. Забуваючи, чим формується відношення звичайних людей до війни. Китайською пропагандою! Раз нам китайці говорять, що Україна «в-о-о-о», а Путін «ф-е-е-е», значить їхня пропаганда, як мінімум, не є союзником Росії. А значить і влада, і партія!

Наша пропаганда робить з Китаю ворога розповідаючи про те, що Китай купує нафту і продає товари подвійного призначення. Не говорячи про те, що Європа, США, інші країни купують у Росії і нафту, і газ, метали, сільськогосподарську і хімічну продукцію, алмази, і багато іншого. І що в російських безпілотноках мікросхеми з США. І це правда!

Але у нас нічого не говорять про те, який народ в Китаї? Яке суспільство? Як воно налаштоване на Добро. Невже краще ганити політичний устрій, владу, економіку і робити цим самим Китай ворогом, ніж вчитися? Добру, менеджменту, вмінню працювати.

Ще раз. В кожному суспільстві є люди, думки яких спрямовані на створення позитивного світовідчуття іншим людям. А є ті, хто налаштований на негатив. Питання не в тому, є вони, чи їх немає. А в тому, яка їх частка, який їх вплив на суспільство. Чи Добродіїв більше, і чи вони сильніше впливають на суспільство, ніж Поганці. Чи навпаки. Більше Поганців, які більш впливові і які диктують свою волю іншим людям. А їхній вплив полягає в створенні негативного світовідчуття іншим людям.

Повертаюся до Андре Муруа. Якщо хтось вважає, що світ складається з ворогів (в своїй більшості), то він і поступає з іншими людьми, як з ворогами. На жаль, це слово в Україні було дуже вживаним в думках і словах багатьох людей. Скільки бруду в засобах масової інформації та і просто в розмовах було вилито на президентів та інших керівників країни, на бізнесменів, чиновників, політиків, журналістів, футболістів, і т.д. Вся історія незалежності України, це історія боротьби «своїх» з «чужими». Бідні/багаті. Народ/Влада. Партії. Мова. Церква. Змінилася влада – і неважливо, професіонал ти чи ні. Свій – в керівництво. Чужий – звільнити. Бо чужі – «вороги».

А заздрість?! «Жаба» душить багатьох в нашому суспільстві. Бо «ворогами» є ті, хто більш талановитий, розумний, хто краще живе. Тому процвітає бажання: «знищити чужого», «знищити кращого», «знищити всіх, кому заздриш». Зробити їм гірше. І отримати від цього позитивне світовідчуття.

Не всі. Але багато. І якщо бажання «знищити» переважає в суспільстві – то де той розвиток?! Коли значна кількість людей робить гірше, робить зло, негатив іншим людям.

30-ті роки минулого століття. Розкуркулювання. Репресії. Ви що, думаєте, що винен тільки Сталін і його кліка? Як би не так. Я впевнений, на Божому суді він захищався тим, що так йому доповідали. Про ворогів. А ті, що доповідали, захищалися...паперами. В яких доноси, які писали і заздрісники, і вороги, і хороші люди, якщо їх примушували до цього ті, хто був впевнений, що вони

вороги. На мітингах люди закликали владу знищувати ворогів. Бо люди були впевнені, що їм говорять правду. І ті, на кого вказували, і є ворогами.

Не сумніваюсь. Кати з НКВД були впевнені, що вони арештовують, допитують, знищують ворогів. Такий на них був інформаційний вплив. Саме страшне в іншому. Думаю, люди, суспільство з тих часів не змінилося. Ми такі самі як і люди, що творили репресії. Подумайте, як би ви поступили, якби були впевнені, що перед вами ворог? А якщо перед вами не ворог? Але вам вкляли в голову, що він ворог?!

Виникає цікаве питання. Чи звинуватив би Вищий суд тих людей, що закликали вбити зрадників, німецьких шпигунів, ворогів народу? Чи може звинуватив би тих, хто вклав в голови звичайних людей, що перед ними зрадники, німецькі шпигуни, вороги народу. Я не про людський суд. Не про юридичні тонкощі цього питання. Я про Божий суд. Про суд над душами людей. Суд над їх відношенням до інших людей. За те, що вони створювали негативне світовідчуття іншим людям – знищуючи «ворогів», несучи горе їх рідним і близьким?

Що ж виходить? Якщо у тебе є влада над засобами масової інформації, напиши, що людина, якій ти заздриш, ворог. І він буде знищений. Бо всі люди хочуть отримувати в житті позитивне світовідчуття. І вони його отримують, знищуючи ворога. Або дізнавшись, що ворога знищено.

А ось ще приклад негативного впливу на суспільство. Новини (події). Я їх скопіював з ukr.net. Ось заголовки:

1. У Львові після візиту до лікаря помер 5-річний хлопчик (Crimezone).
2. В Рівному у згорівшій квартирі у 9-поверхівці виявили тіло молодого хлопця (фото) (Україна кримінальна).
3. На Харківщині 37-річний чоловік зарізав знайомого (подробиці) (Оперативна Україна інфо).
4. У Миколаєві поліція затримала чоловіка за підозрою у вбивстві товариша (Магнолія-ТВ).
5. У Солом'янському районі столиці підтопило укриття: у чому причина?

Ось так засоби масової інформації впливають на свідомість українців. Від багатьох людей в Україні я чув, ще до війни, що новини по телебаченню неможливо дивитися. Вбивства, пожежі, катастрофи, нещасні випадки, нечесні керівники, розкіш одних і бідність інших. Які думки формують ці впливи? До чого буде прагнути людина, яка дивиться українське телебачення (а це більшість населення).

А під час війни?! Згадайте, як експерти, журналісти, політики стверджували, що контрнаступ буде переможним. Дійдемо до Азовського моря. Будемо в 2022

році вже відпочивати в Криму (питимемо там каву). Дехто «довпливався» на людей твердженнями, що війну зупинимо, коли захопимо Москву. А люди вірили. Тепер розчарування. І невіра. Мені здається, що народ живе в одній країні. А політики – в іншій. Наскільки їхні слова не відповідають дійсності.

Тепер питання. Яке суспільство формує політика, що спонукає до такого брехливого інформаційного впливу на людей? Чи хоча б хтось у владі про це думає?

Ви скажете: у нас демократія. І кожен пише, що хоче. Не думаючи, що він творить з суспільством. Моя відповідь. Пишіть. Але платіть. Написали, що десь жінка сокирою відрубала голову своєму чоловіку. Гучний заголовок. Багато хто відкріє цей допис. А там реклама чогось. А ви отримали гроші за рекламу. Всі задоволені. Тільки суспільство в багнюці, страхові, безвиході. Платіть суспільству. Написали про це. Заплатіть на «відновлення суспільства» від тих жахів, про які ви написали. Тільки значну суму, бо шкода від ваших дописів значна. І ці гроші нехай підуть на оздоровлення суспільства. Наприклад, для підтримки письменників, які повинні виховувати ЛЮДИНУ в душі любові, добра, емпатії до інших людей, до країни, до життя. Чи на підвищення зарплати вчителям, щоб краще вчили, і щоб вчили кращі. Тоді й буде мало бажаючих писати «сенсаційні» гідоти, на які так «клюють» люди.

Згадав вислів українського поета та дисидента Василя Стуса: «В Україні флора хороша, ну фауна...».

От таке на сьогодні наше суспільство! Чи може таким воно було, є і буде? Бо така природа людини. Знищувати ворогів (і від цього отримувати позитивне світовідчуття). І робити добро собі і своїм близьким людям (і теж від цього отримувати позитивне світовідчуття).

Ні, не подумайте що це я говорю про всіх. Ні! Ще раз про те, що я написав у передмові. Всі люди у всьому світі однакові! У різних суспільствах різна частка різних людей. Якщо в Китаї 95% часу люди творять Добро іншим людям, а 5% часу Зло. То в Україні 70% часу люди творять Добро, а 30% часу – Зло. Звичайно ці відсотки надумані. Це моє бачення з позицій життя в Україні і в Китаї. Бо мені здається, в Китаї більше ніж в Україні добрих людей, творців, бізнесменів, робітників. А в Україні більше ніж у Китаї ледачих, ображених на владу, бідних, тих, хто заздрить, хто не може переносити на дух когось із свого оточення, і т.п.

Не ображайтеся. Я не для того пишу, щоб показати, як погано в Україні. Я пишу для того, щоб показати, як зробити Україну кращою. Як зробити кращим суспільство. І якщо воно стане кращим, хоча б таким, як китайське, то буде і любов до ближнього і до влади, до роботи і відпочинку, до рідних і колег, і т.п. І тоді, обов'язково, буде економічне процвітання і політична стабільність!

16.3. Добро

Кажуть, демократія краще, ніж диктатура. Капіталізм, краще ніж соціалізм. Розвиток західного світу це начебто підтверджує. Але є виключення. Це темпи економічного розвитку Китаю. Є ще «недемократичні» країни (ОАЕ, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія, Бахрейн, та ін.), але мені можуть заперечити – там нафта, тому вони такі заможні. Можливо. В нашого ворога теж нафта і газ?! І що? Я думаю, що розвиток країн базується на відношенні людей до всього, що є в житті (те, що вище я вказав – про що вони думають). І якщо відношення більшості спрямоване на позитив, на працю ради позитива – країна розвивається. І мені здається в Китайській Народній Республіці це закладається не тільки владою. Це закладено історично. А влада лише регулює впливи на людей заради того, щоб це відношення і далі було позитивним.

Я бачу сьогоднішній Китай. Я спілкуюсь з маленьким колом людей, пов'язаних з моєю роботою. І я постійно бачу Добро. У відношеннях між ними. У ставленні до мене, до моєї дружини. І весь час чую від них про Добро. Про те, що у них мирний і доброзичливий народ.

Тут мабуть мало взаємодій, які спрямовані на створення комусь Зла, негативного світовідчуття. І це при відсутності релігійних закладів і традицій. Немає всеохоплюючої віри в Бога. Їх релігія, це вчення Конфуція. Про Добро!!! Всі з ким я спілкувався вважають, що їх світ складається з друзів. І я думаю, така є думка у переважної більшості членів китайського суспільства.

В розмовах зі мною вони весь час акцентують увагу на тому, що я їх друг. Не раз запрошували в кафе і ресторани за свій рахунок. Тільки я приїхав влаштували на мій день народження похід в ресторан. Самі оплатили. Скільки я не пояснював, що це я повинен платити, не взяли з мене ні копійки.

В Україні теж є добрі люди. Є Добро, які вони творять. Вчителі за невелику зарплату вчать дітей. Волонтери допомагають і армії, і солдатам після армії, і мирним людям. Серед бізнесменів багато спонсорів. Лікарі, медичні сестри, які добровільно пішли на фронт і допомагають нашим воїнам. Працівники культури, які на добровільних засадах вчать дітей танцям, співам, артистизму. Добро було, є і буде в українському суспільстві. Але... Чи в тих обсягах, які я зараз бачу в Китаї.

Дивлячись на людей які їздять в транспорті, щось купують в магазинах, танцюють на вулицях, спливла знайома, але давно забута картина. Дуже проста одежа (в краватках за весь час на вулицях бачили лише кількох осіб). Обличчя людей, які вимотані працею. Але в більшості усміхнені. Метушливі і гучні дітки.

Мотоцикли на вулицях... Так, це ж Україна 60—70-х років минулого століття! В якій було багато посмішок, роботи (я виріс в селі і знаю що таке присадибні ділянки по 40 соток), безтурботного спілкування без обговорення жахів з інтернету, радіо і телебачення. Художня самодіяльність в школі і Будинку Культури. Танці на відкритій танцювальній площадці, толоки на будівництві близьких і далеких сусідів, весілля, похорони, проводи в армію. Люди, люди, люди... І в своїй більшості з позитивом, з добром, з усмішками. Були заможніші, але в основному всі не високого достатку. Як і в Китаї.

Я ні в якому разі не вихвалюю соціалізм. Здається, Олександр Мороз, в свій час сказав такі слова: «Хто не жалкує, за минулим, той не має серця. А хто хоче туди повернутися – той не має розуму». Я з цими словами згоден. Я не виправдовую ті нещастя, які «комуністичний» лад приніс в нашу країну. Із пісні слів не викинеш. Але... Суспільство було інше.

Прийшли 90-ті. І все змінилося. Стало інше суспільство. Братки, олігархи і безхатченки, розграбовані підприємства і інженери на базарах. Чи стало кращим українське суспільство з 60-70-х років минулого століття? Не думаю. А чому? На це в мене є своя думка, з якою ви можете погодитися, чи не погодитися. Але вона базується на простих викладках. В тому числі і на висловлюваннях Андре Муруа про поганих і гарних людей.

16.4. Оцінка

Дивіться. В кожному суспільстві є хитрі, і є чесні. Є добрі, і є злі. Є Добродії, а є Поганці. І є природній відбір. У Поганців більше інструментів впливу, більше шляхів до виживання, ніж у Добродіїв. Підлість, шантаж, злочин – це їхні інструменти. Тому вони мають більше шансів на виживання, мають перевагу перед Добродіями, які діють тільки чесно. І тому природній відбір повинен призводити до того, що Поганців стає все більше. Бо роблячи так як вони, легше отримати позитивне світовідчуття.

Згадайте 30-ті роки минулого століття. Скільки людей в Радянському Союзі було знищено, або відправлено в табори ГУЛАГу. І в більшості випадків тому, що на цих людей писали доноси. Оббріхували їх. Видавали їх за ворогів народу. А ті хто робив цю підлість – виживали, і непогано виживали. Досить часто забираючи житло, майно, посади, славу тих, на кого написали доноси.

Ви можете парирувати. Що в суспільстві є розумні, а є не дуже. І в процесі природнього відбору з більшою ймовірністю виживають, краще живуть, створюють кращі умови своїм нащадкам розумніші люди. Безумовно, це також є.

І порівнявши наше суспільство з первісним можна в цьому переконалися! Цей аргумент теж важливий при врахуванні тенденцій в розвитку суспільства. І що виходить? Що майбутнє суспільство, це суспільство Розумних Поганців?!

Можливо, Воланд був не зовсім правий. Люди не такі самі, які були раніше. А гірші?! Згадайте: рицарі, дуелі, честь. Змінилися люди за кількасот літ. Не тому, що їх зіпсувало квартирне питання. А тому, що в природньому відборі частіше перемагали ті, хто творив Зло. Як цьому протидіяти?

16.5. Протидія

Інформаційний ресурс відрізняється від інших ресурсів тим, що при використанні не зменшується. Тому, сила інформаційних впливів в тому, що вони майже не використовуючи ресурсів можуть змінювати суспільство. Від бажання знищувати, до бажання створювати. Від бажання відбирати, до бажання віддавати. Від ненависті, до любові. Від гноблення підлеглих, до їх підтримки. І т.д. А суспільство, буде змінювати країну.

То які ж є шляхи створення такого суспільства?

1. Силовими методами. Рівновага по Нешу. Порушивши закон (рівновагу) – втрадиш більше, ніж виграєш. Але це працює тільки для злочинців. І коли є відповідна законодавча база. В більшості випадків неможливо довести злочинність підступних дій, підлості, анонімок, кляуз, провокацій, та й в кінці кінців тролінгу. Авторам таких гидот гірше не буде. Рівновага по Нешу не спрацює. І виграватимуть тільки Поганці. Ті, хто це робить.

2. Позитивними несиловими (інформаційними) впливами.

- релігія, яка вириває з лав Поганців людей своїм впливом в сторону добра;
- партійна ідеологія (якщо вона направлена в сторону добра);
- державна політика, орієнтована на створення несилового суспільства.

Саме позитивні несилові (просвітницькі) впливи, від кого б вони не йшли, спрямовують суспільство на створення гармонії, добра, позитиву у відношеннях між людьми.

Всього цього сьогодні майже немає в Україні. Де закони, які забезпечують реалізацію рівноваги по Нешу? Де люди, які вірять в Бога і дотримуються його настанов? Де орієнтована на добро партійна ідеологія? І де державна політика, яка пропагує створення несилового суспільства, в якому члени суспільства стимулюються на створення добра один одному.

Трішки є... Згоден. Ключове слово – «трішки».

А в Китаї цього багато. І методи дотримання рівноваги по Нешу (всеосяжний контроль). І партійна ідеологія. І державна політика. І історичні традиції – конфуціанство (чим не заміна релігії).

Можливо тому люди тут просто живуть. В основному, щасливим життям!

Післямова до розділу 16

Що слідує з розділу? Точніше, що я хотів сказати цим розділом? Ні, не прославляти Китай. І тим більше не ганьбити Україну.

Основна думка: дуже важливо, щоб суспільство ґрунтувалось на взаємодіях, які приносять позитивне світовідчуття. Це шлях до щасливого суспільства. Адже позитив можна отримувати створюючи Добро друзям. А можна отримувати, створюючи Зло ворогам. В першому випадку суспільство розвивається і процвітає. В другому – самознищується і деградує. Бо людина, яка отримує позитив від знищення ворогів після того, як знищить останнього, буде шукати їх серед друзів. І історія (наприклад, французька революція, чи російська 1917 року) це підтверджує.

Як цього досягти в Україні? Як побудувати Суспільство Доброти? З конфуціанством ми вже запізналися. На пару тисяч років. Але з просвітницькими впливами, спрямованими на добро – ні! Україні потрібні просвітницькі впливи, які формували б добро в суспільстві. Як в Китаї! Коли дітей змалечку в школах вчать по книзі про добро. Коли вони це добро бачать навколо себе. В сім'ї, в школі, на вулиці. Наскільки я знаю в Україні, в школах, теж уже проводяться уроки Щастя. І це добре. Але потрібні не просто уроки Щастя, потрібна школа Добра! Для всіх!

КАЗКА
(замість післямови до частини 4)

Знаю, наведений матеріал швидше дискусійний, чим просвітницький. Так, хотілося б щоб ви побачили життя в іншій країні, з іншими традиціями, взаємодіями, радощами і печалями. Але...(в черговий раз використовую цей прийом – але...). Хочеться не тільки показати вам життя Китаю, хочеться ще впевнити вас, що і в Україні іншого шляху немає. Потрібно створювати суспільство Правди, Добра, Миру, Розвитку, Добробуту, Щастя. В тому числі й на прикладі суспільної формації Китайської Народної Республіки.

Хочеться закінчити цей матеріал строфами, з вірша «Народ» написаного ще у 2018 році:

...

*Отак живем. Життям терплячим
Мізерне створюєм добро,
Та претворюєм зло у зло,
Поки в собі це зло не бачим.*

*Розруха в головах у нас,
В серцях жадоба, злість і заздрість!
Не прийде у країну радість,
Якщо не зміним душі мас.*

*Коли у зло задумки йдуть,
Тоді біда в країні править.
Коли ж душа добро розправить,
Діла країну піднесуть.*

*Нехай терпіння і любов
Повернуть всіх до правди Бога,
Щоб нас направила дорога
Туди, де не проллється кров.*

*Де думи праведні й святі
По ланцюгу сотворять дію,
Що принесе в життя надію
Почути з райських сцен пісні.*

*Щоб ми в Україні своїй,
Любов'ю і Добром сповиті,
Трудом шляхетним знамениті,
Дістались недосяжних мрій!*
«Народ», 2018 рік

Ми всі цього хочемо!

Є до чого прагнути нашій країні. І рецепт цього надзвичайно простий. Потрібні закони, які відповідатимуть «рівновазі по Нешу». Порушивши Закон (наприклад, не заплативши податок) – втратиш більше, ніж виграєш. І потрібні люди, які розуміють, що потрібно жити у мирі. Взаємодіючи тільки несиловим чином. В родині, з друзями, сусідами, колегами, начальником чи державою. Потрібно жити так, щоб всі отримували позитив один від одного, від життя. Наприклад, Верховна Рада повинна приймати Закони, які створюватимуть позитивне світовідчуття людям. А чи оцінює сьогодні хто небудь, що несуть нові Закони людям в Україні? Більше позитивного чи більше негативного?

І коли все суспільство (переважна більшість членів суспільства) буде налаштоване на позитивні несилові взаємодії, то і всім буде добре жити, і країна розвиватиметься! І цього можна досягти тільки розумною державною політикою в сфері інформаційного просвітлення суспільства. Створення суспільства Правди, Добра, Миру, Розвитку, Добробуту, Щастя. Казка?! Утопія?! А мені тут, в Китаї, здається, що НІ! І мені хочеться, щоб прочитавши цю книгу, ви також так думали!

ПІСЛЯМОВА

Цю книгу я писав майже два роки. Перебуваючи в Китаї. У вільний від роботи в компанії Baosteel Engineering & Technology Group Co Ltd. час. В ній я відобразив своє життя в цій країні, отриману з різних джерел і оцінену інформацію по історії Китаю, по конфуціанству. І звичайно в ній я відобразив свої думки про те, яким повинно бути суспільство в будь якій країні? Так, Китай, це приклад несилового суспільства. Суспільства доброти. Ні, не ідеал. Тут теж є і злочинці, і наркомани, і заздрість, і непрофесійність, і корупція. Це властиво людям. Але... Питання не в тому, є негатив, чи його немає. А питання в тому, скільки його в житті країни, в житті людей. І тут відповідь однозначна. Порівняно з Україною – надзвичайно мало. І не тільки порівняно з Україною. Адже я навчався в США. Багато чого бачив. І зараз спілкуюся з вихідцями з Радянського Союзу, що проживають в США. Ні, я не думаю що несилоне суспільство Китаю це заслуга комуністичної партії, комуністичного ладу. Це заслуга всього китайського народу, всіх поколінь китайців, які вчилися доброти. В тому числі й на основі конфуціанства. А партія сьогодні підтримує панування доброти в суспільстві. Своїми рішеннями і діями.

Хтось може подумати, що мене взяли в оборот китайські спецслужби. І диктують, що мені писати. І щоб я не написав, цю думку навряд чи зміню. Але правда така. Якби мені хоч юань заплатили за видання цієї книги – не відмовився б. А то прийдеться видавати за свої кошти. Бо на Україну теж надія невелика. І невже ви думаєте, що китайським спецслужбам більше немає чого робити, як займатися мною? За два роки перебування тут, слава Богу, ні разу не спілкувався з агентами таких спецслужб. Ба, навіть з поліцейськими перетинався тільки один раз, коли оформляв дозвіл на роботу. Тому пишу, те що хочу писати. І як хочу. І в цій книзі правда людини, яка живе в Китаї.

А не будучи тут, не бачачи життя в Китаї, а орієнтуючись лише на думки пропагандистів з засобів масової інформації (які теж в своїй більшості не були в Китаї), і формуючи з цих думок своє відношення до Китаю, далеко не заїдеши. Бо в цій пропаганді брехня, вигідна тим, хто своїми діями знищує Україну. Але доводить, що вона йде по правильному шляху. А комуністичний Китай – ні. Чого лише варті слова одного блогера, який багато років віщує Китаю кризу, розвал, революцію. Чого лише варті його слова, що Китай, це поїзд, електровоз якого вже зіткнувся з іншим поїздом, але люди в вагонах ще не відчули цього. І це він говорить вже років 5. А Китай все процвітає. Смішно.

Спілкуюся багато з своїми друзями, колегами з України. Більшість з них вважає Китай якщо не ворогом, то комуністичною країною, в якій все погано. Немає свобод, підтримує Росію. Недавно отримав повідомлення від одного друга з України, що в Китаї «98% населення позбавлені волі». Це його слова. Прочитавши їх, я просто заляк. Чому? Вдумайтесь. В Україні йде війна. Гинуть солдати. Гинуть цивільні. Гинуть дітки. Знищуються підприємства, електростанції. Втрачається територія. По даним ООН Україні займає перше місце по смертності населення, і останнє по народжуваності. Близько 6

мільйонів людей покинули країну. Рівень IQ (інтелекту) найнижчий в Європі. Україна по доходам на душу населення найбідніша в Європі. Річна інфляція – більше 10%. Державний борг росте швидкими темпами. Вже майже 100% ВВП. І Китай. Кругом діти, що не бояться вибухів, а бігають, граються, сміються. Люди на вулицях танцюють, співають. З усмішками. Ціни за майже два роки мого перебування в Китаї ні на продукти, ні на транспорт, ні на що інше не змінилися. До речі, продукти дешевші ніж в Україні. При набагато вищій середній зарплаті. На вулицях ні наркоманів, ні безхатченків, ні жебраків, ні п'яних. Додавлю – ні портретів керівників партії і країни, ні лозунгів, ні комуністичних символів.

І як можна жити в нещасній Україні і ганьбити Китай за те, що він комуністичний?! Та не із-за того тут добре жити, тут багато щасливих людей що він комуністичний. Бо, по-перше, економіка в ньому точно капіталістична. А по-друге, це зовсім інше суспільство. Суспільство людей, в головах яких добро. Вкладене туди не комуністичною партією. А розвитком суспільства на принципах доброти. В значній мірі закладених конфуціанством.

Не буду говорити про теперішній час. Війна. Зрозуміло, про що в основному думають люди в Україні. Але що було в головах українців до війни? Партії, вибори, кандидати в Президенти чи на інші виборні посади. Вбивства, крадіжки, корупція – якими переповнений інтернет. І думка про те, де дістати грошей на їжу, на одягу, і т.п. Не у всіх. Але у дуже значної частини суспільства.

Ще один приклад. Трамп підняв мита на товари з Китаю до 240% здається в березні 2025 року. Читаю. В квітні експорт продукції з Китаю виріс на 8%. В США прогнозовано зменшився. А в інші країни, в тому числі європейські, збільшився набагато. Переорієнтувалися. Але це деталі. Неможливо економічно перемогти народ, в головах якого добро і робота задля добробуту. І які вмють і люблять працювати. Тому не потрібно вірити різним горе – пропагандистам.

Написав. Вичитав. Подумав. Не про те я пишу. Не по китайськи. Пишу про погане. А потрібно – про гарне. Хоча, здається, вся книга про гарне. Про Китай. Про Піднебесну. І про людей.

Висловлюю щире та безмежне вдячність своїм китайським друзям за можливість прожити в «земному раю»: містеру Да Чі – який знайшов мене в далекій Україні та запросив до Китаю; містеру Су – який від імені компанії зробив усе можливе для мого працевлаштування та облаштування в цій країні; а також моєму помічнику, містеру Тангу – за постійну підтримку та вирішення всіх моїх питань.

Окремо дякую своєму керівництву та колегам, з якими я провів найкращі роки свого життя.

Хочеться, щоб ця книга дійшла до сердець людей. Які змогли б зазирнути за обрій. І на прикладі Великої країни побачити світло в кінці тунелю. Світло, яке так потрібне Україні. І якщо ця книга хоч на 0,001% змінить думки людей в сторону творіння добра, то значить ця книга виконала свою місію.

Шанхай, 2023-2025 роки

Список літератури

Частина 1

1. «Українська літературна газета. Китай. Знайомство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/articles/iurij-teslia-kytaj-znajomstvo/>. – Назва з екрана.
2. «Українська літературна газета. Китай. Акліматизація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/articles/iurij-teslia-kytaj-aklimatyzatsiia>. – Назва з екрана.
3. «Українська літературна газета. Китай. Облаштування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/articles/iurij-teslia-kytaj-oblashtuvannia/>. – Назва з екрана.
4. «Українська літературна газета. Китай. Подорож» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/articles/iurij-teslia-kytaj-podorozh/>. – Назва з екрана.
5. «Українська літературна газета. Китай. Транспорт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/articles/iurij-teslia-kytaj-transport/>. – Назва з екрана.
6. «Українська літературна газета. Китай. Люди» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/articles/iurij-teslia-kytaj-liudy/>. – Назва з екрана.

Частина 2

7. Kruger, Rayne. All Under Heaven: A Complete History of China. – New York: Wiley, 2004. – 432 p.

Частина 3

8. Біографія Конфуція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kruhozor.org.ua/biografiya-konfutsiya>. – Назва з екрана.
9. Горлач М. І. Філософія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/772/>. – Назва з екрана.
10. Конфуціанство. Витоки, Ідеї, Принципи і Філософія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrnova.com/nepiznane/konfutsianstvo-vitoki-ideji-printsipi-i-filosofiya-bagato-khto-z-nas-napevno-chuv-pro-konfutsiyu-ta-jogo-mudri-slova-ale-daleko-ne-vsi-znayut-shcho-e-tsila-religiya-zvana-konfutsianstvom-tomu-tsogo-razu-mi-rozglyanemo-konfutsianstvo-jogo-vitoki-printsipi-ideji-ta-filosofiyu.html#vytoky-ta-istoriia-konfutsianstva>. – Назва з екрана.
11. Конфуціанство — історія, віровчення, ритуали [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tureligious.com.ua/konfutsianstvo>. – Назва з екрана.
12. Конфуцій. Бесіди та судження / пер. з кит. Т. Рожко. – Київ : Наш Формат, 2020. – 240 с. – ISBN 978-617-7682-87-6.

13. Конфуцій. Життя та діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tureligious.com.ua/zhyttya-ta-diyalnist-konfutsiya>. – Назва з екрана.
14. Основи філософських знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://subjectum.eu/philosophy/osnovi/index.html>. – Назва з екрана.
15. Філософський енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Абрис, 2002. – 744 с.
16. Філософія і релігієзнавство. Історія конфуціанства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / <https://tureligious.com.ua/istoriia-konfutsianstva>. – Назва з екрана.

ДОДАТОК

ФОТОГРАФІЇ

Фото 1.1 Знаменита набережна Вайтань у Шанхаї

Фото 1.2 Танці в парку

Фото 2.1 Рух суден на річці Янцзи

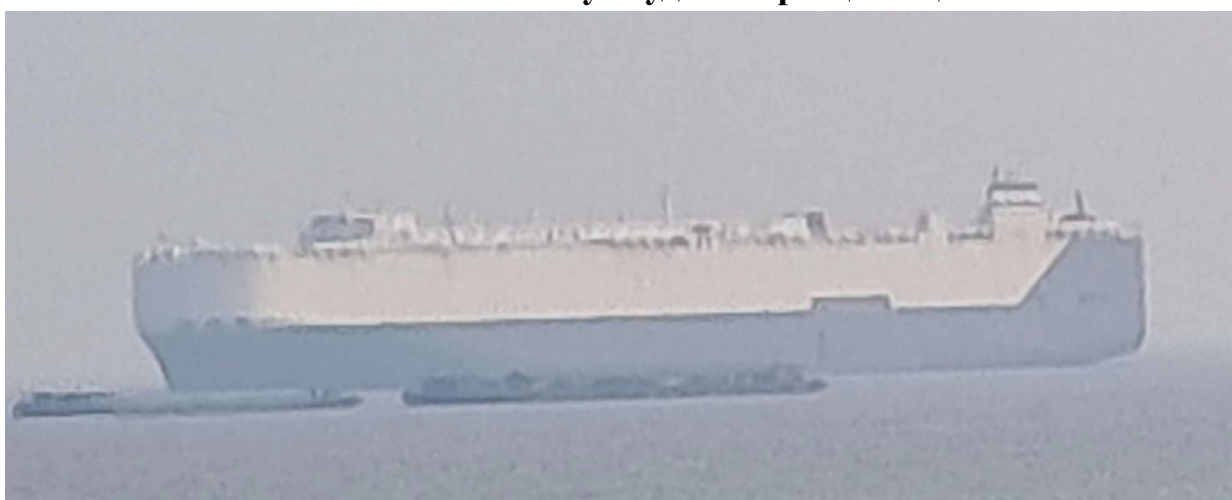

Фото 2.2 Автомобілевоз на річці Янцзи

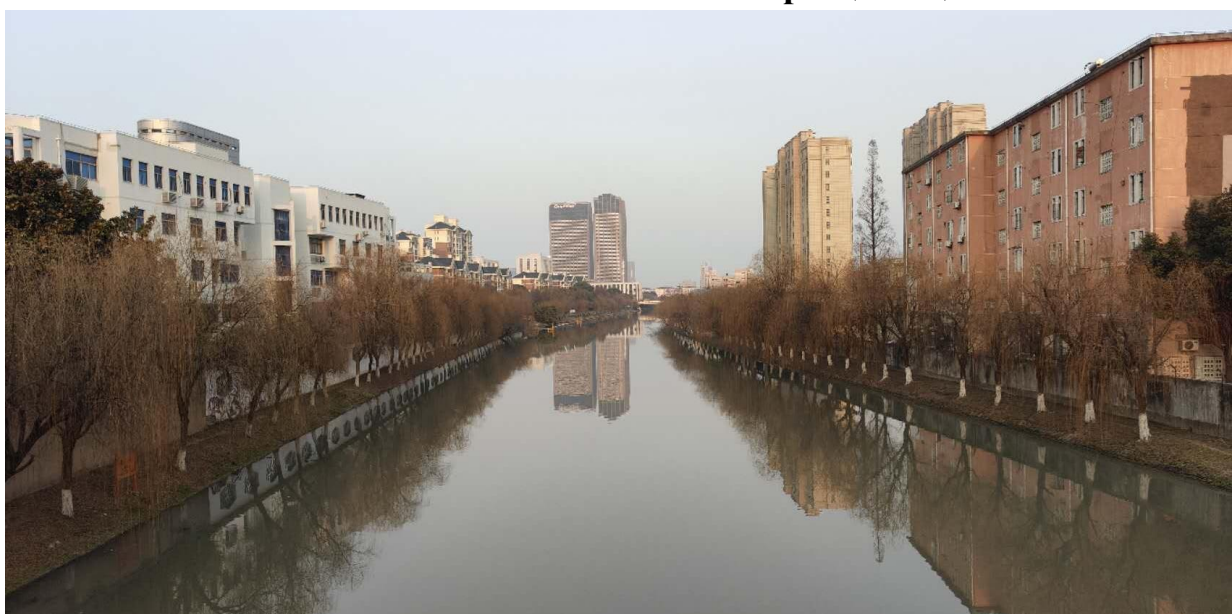

Фото 2.3 Річка Мей Пу в районі Баошань

Фото 2.4 Озеро в парку з електрочовнами

Фото 2.5 Типова вулиця в районі Баошань

Фото 2.6 Пальми на вулицях Шанхаю

Фото 3.1 Рух о 8:25 в провулку, який пролягає на маршруті до роботи

Фото 3.2 Будівля, в якій я працюю

Фото 3.3 Рух о 13:00 в провулку, який пролягає на маршруті до роботи

Фото 3.4 Вулична їжа в Шанхаї

Фото 3.5 «Наш» будинок

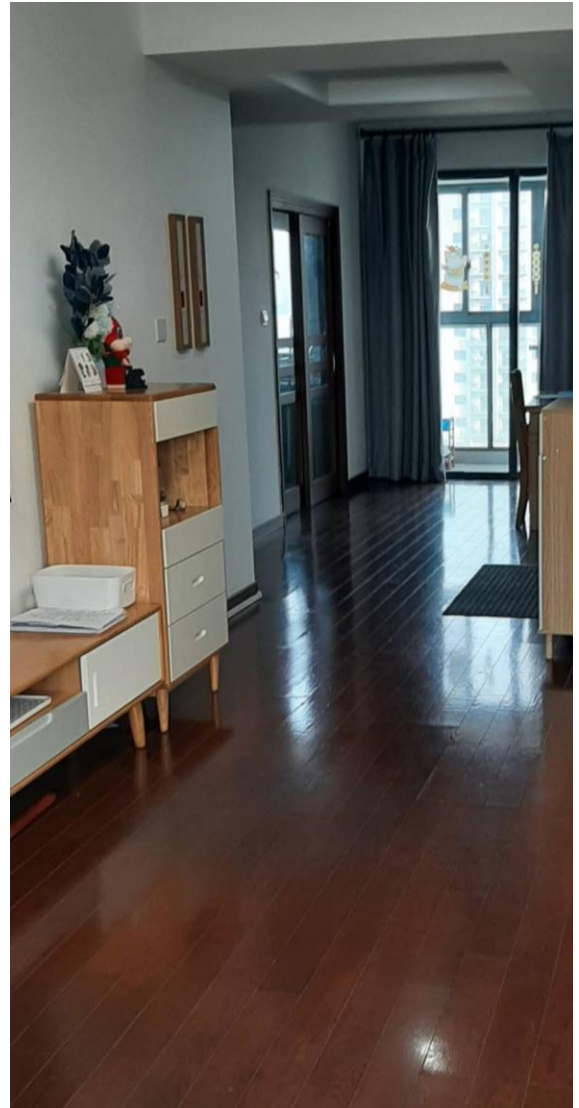

Фото 3.6 Вітальня, столова, вхід на кухню (двері зліва)

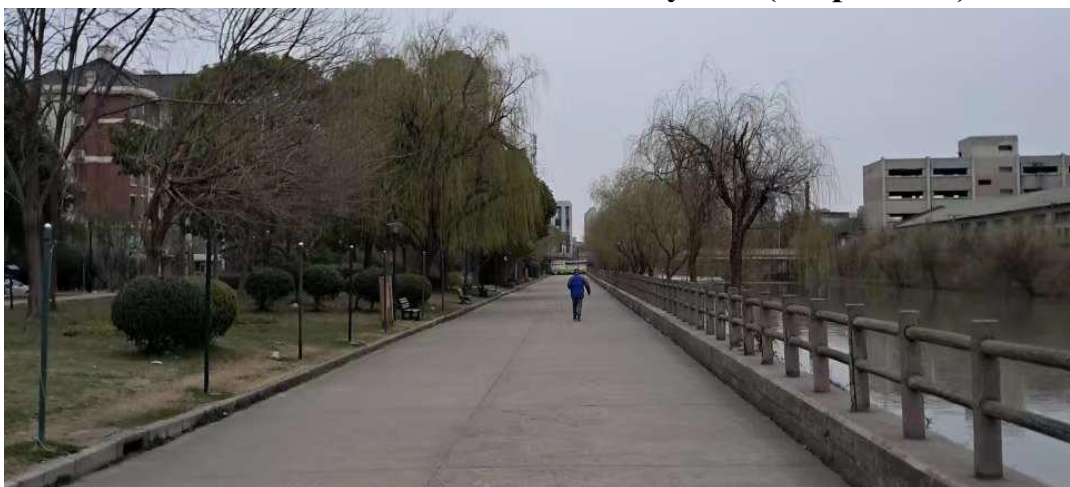

Фото 3.7 Набережна в ком'юніті на березі річки Мей Пу

Фото 3.8 Озерце на території ком'юніті

Фото 4.1 Платформа метро

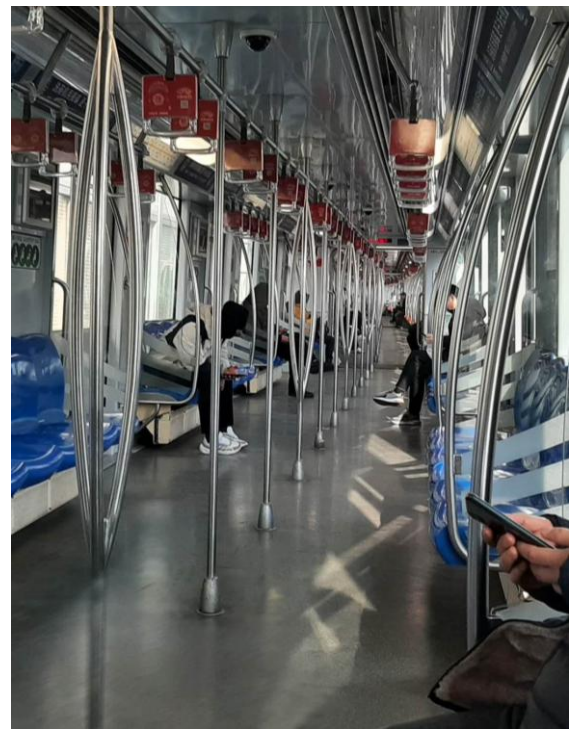

Фото 4.2 У вагоні метро

Фото 4.3 Електричні таксі

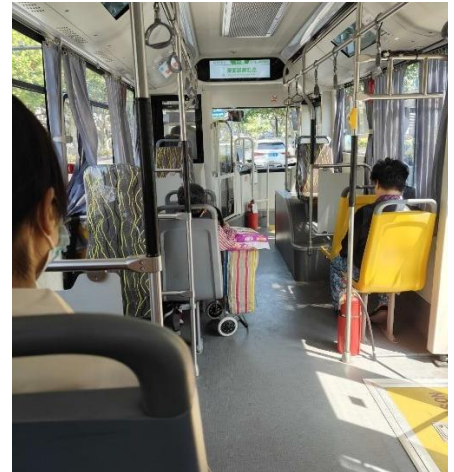

Фото 4.4 Міські автобуси

Фото 4.5 Мото- і велотранспорт Шанхаю

Фото 4.6 «Вантажний» мототранспорт

Фото 4.7 Робот-пилосос біля супермаркету

Фото 4.8 Мийка і чистка вулиць

Фото 4.9 Автотраси

Фото 4.10 Тягучка

Фото 4.11 Водний транспорт

Фото 4.12 Аеропорт як аеропорт...

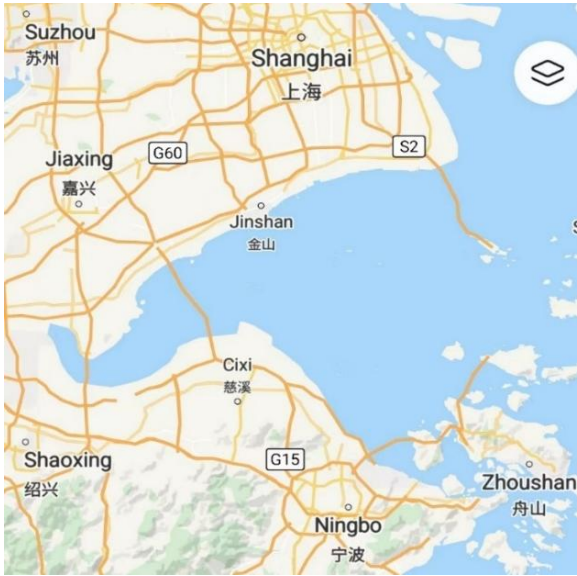

Фото 5.1 На карті – Шанхай і Чжоушань

Фото 5.2 Будівля Південного автовокзалу

Фото 5.3 Міжміський автобус

Фото 5.4 Теплиці і лінії електропередач уздовж траси на Чжоушань

Фото 5.5 Котеджні поселення вздовж траси на Чжоушань

Фото 5.6 Суднохідна річка, що перетинається трасою на Чжоушань

Фото 5.7 Ставки вздовж траси на Чжоушань

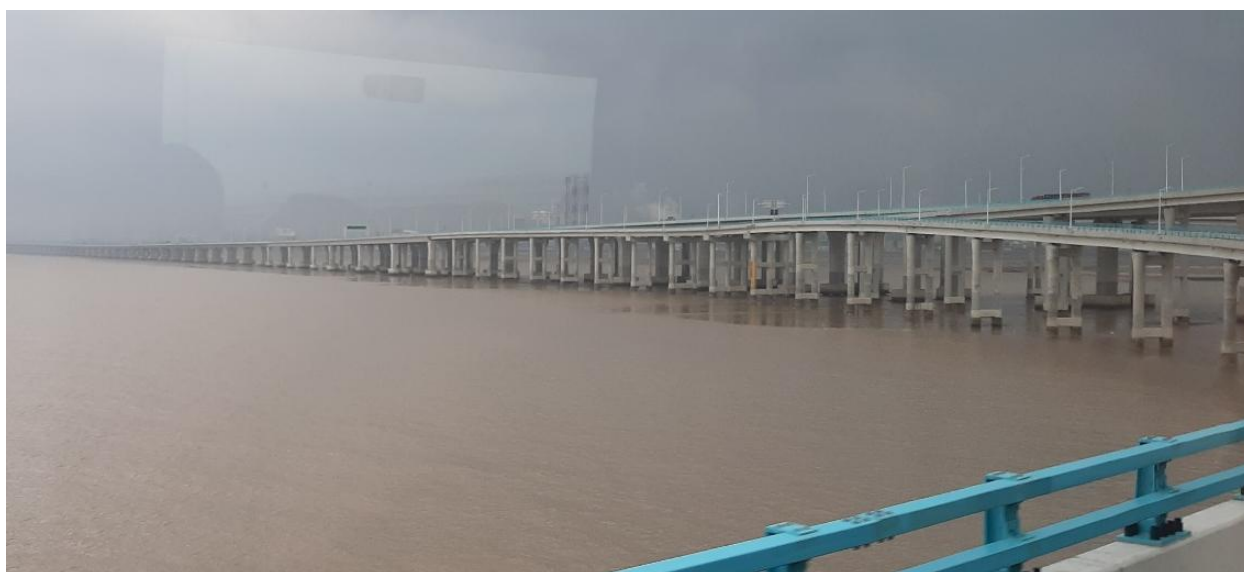

Фото 5.8 Міст до Чжоушаня через Східно-Китайське море

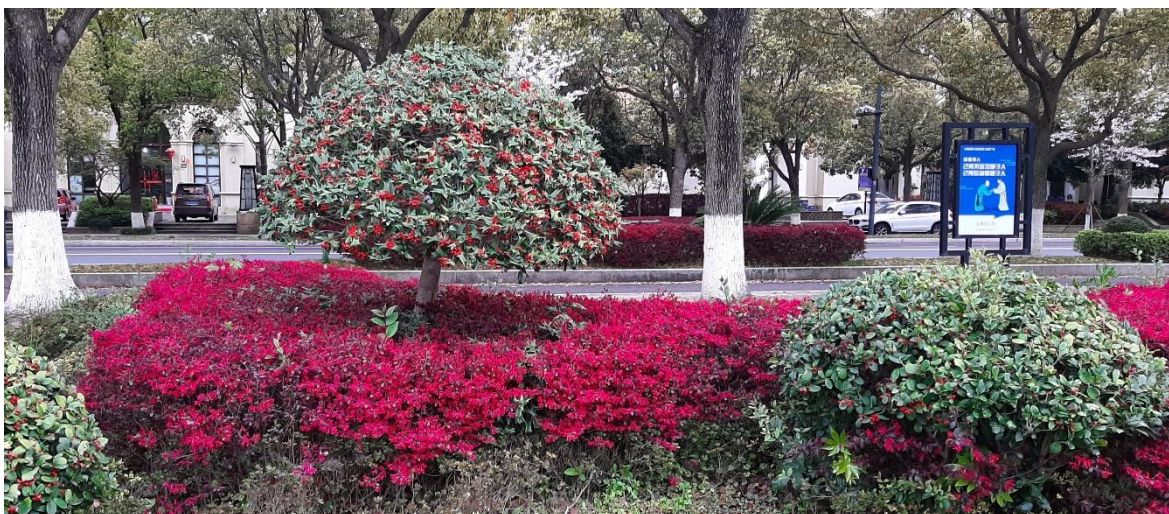

Фото 5.9 Зелені насадження в місті Чжоушань

Фото 5.10 Автор фотографій до книги Ольга Тесля

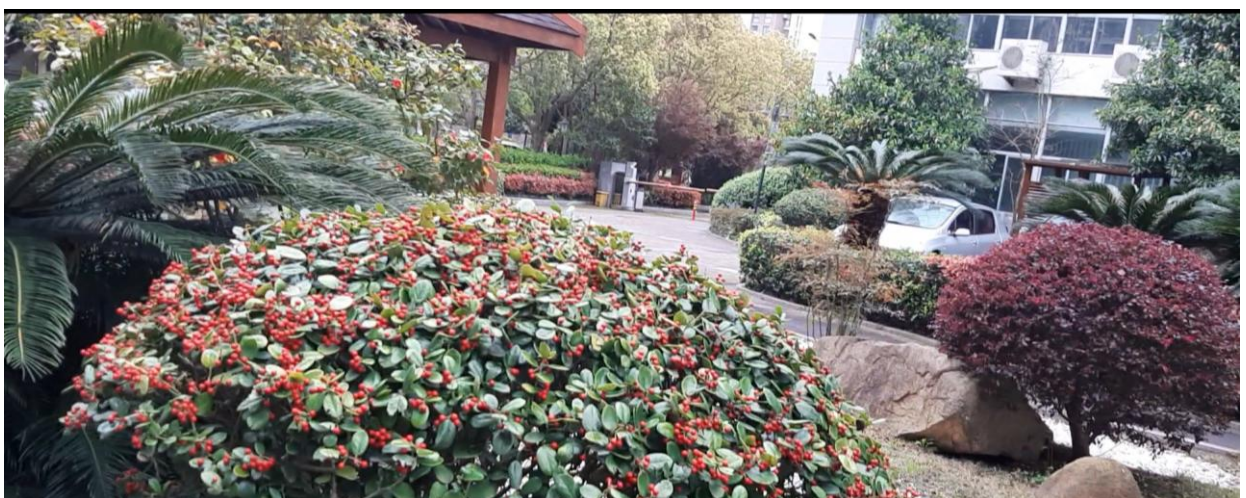

Фото 5.11 Зелені насадження біля будинку Друга в місті Чжоушань

Фото 5.12 Річка серед зелених насаджень в Чжоушані

Фото 5.13 Будинок чайних церемоній в парку

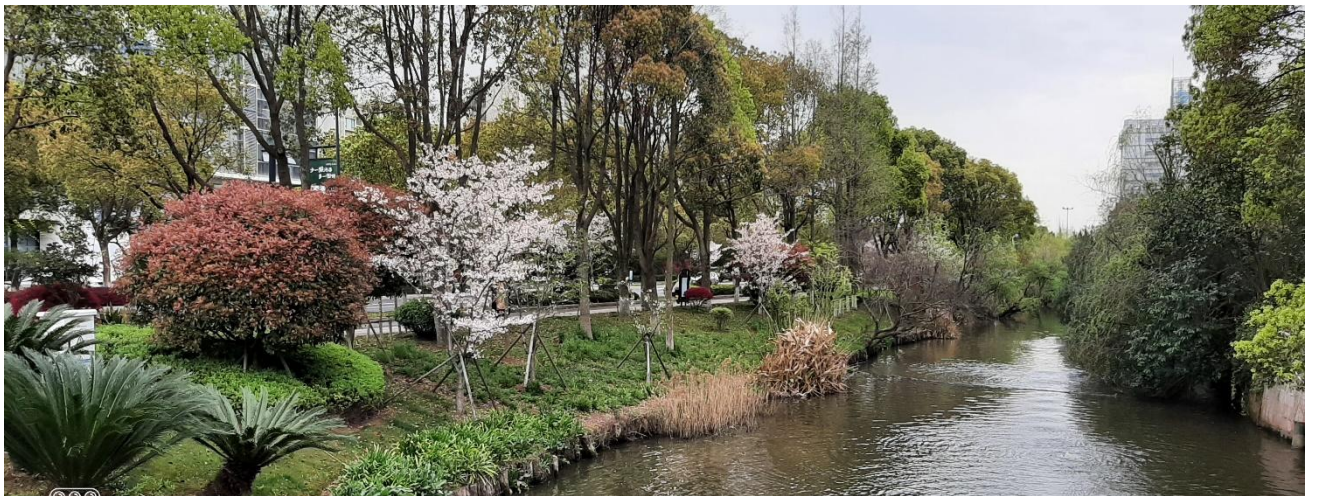

Фото 5.14 Парк в Чжоушані

Фото 5.15 Зелені насадження в парку

Фото 5.16 Храм Будди

Фото 5.17 Водоймище на території храму Будди

Фото 5.18 Храм Будди зблизька

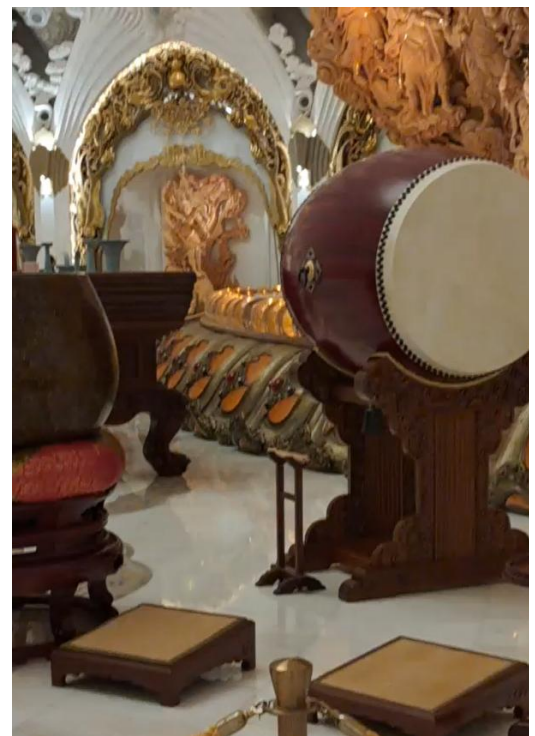

Фото 5.19 Купол і музичні інструменти всередині храму Будди

Фото 5.20 Зала на першому поверсі храму Будди

Фото 5.21 Статуя Будди

Фото 5.22 Велична статуя Будди

Фото 5.23 Статуя над куполом у храмі Будди

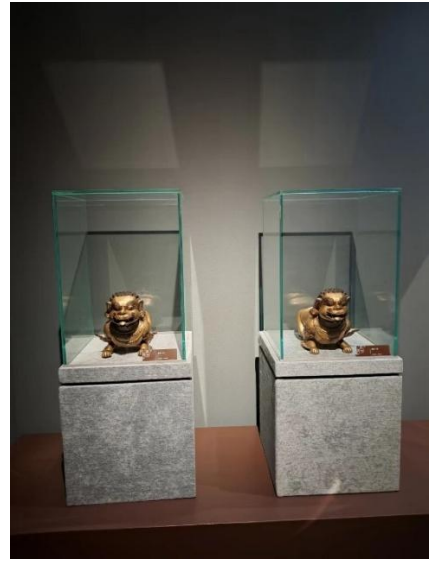

Фото 5.24 Різьблені тваринки всередині храму Будди

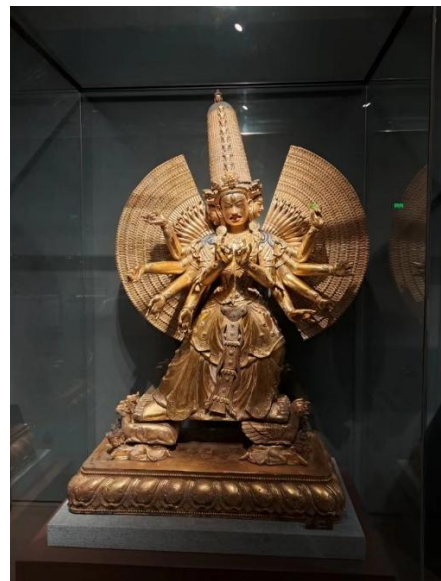

Фото 5.25 Багато-багато статуй багатоликого Будди в храмі його імені

Фото 5.26 Один із корпусів університету в Чжоушані

Фото 5.27 Доріжки між корпусами на території Університету в Чжоушані

Фото 5.28 Корпус бібліотеки на території Університету в Чжоушані

Фото 6.1 Музыка в парку

Фото 6.2 Танці в парку

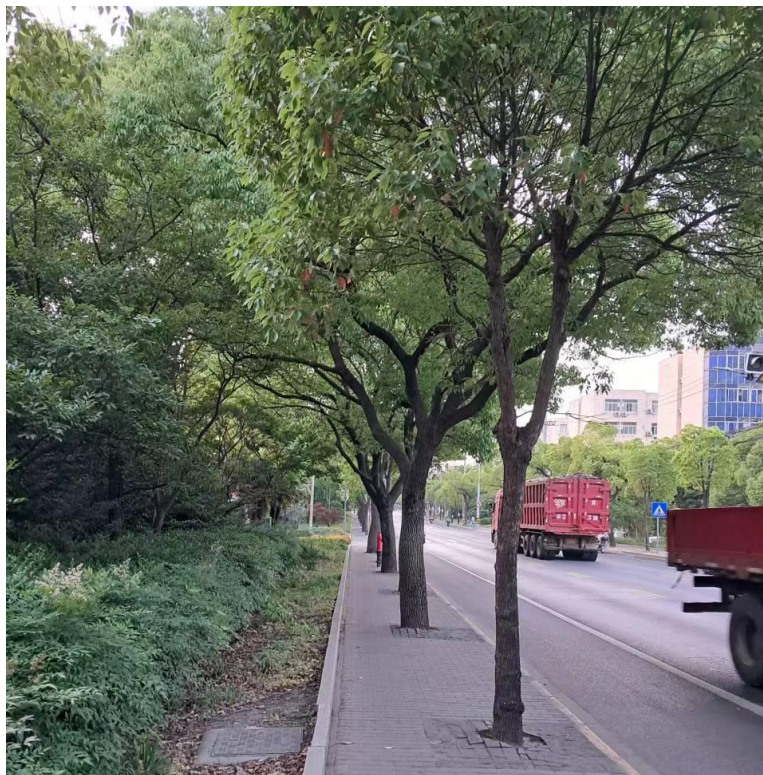

Фото 6.3 Ілюстрація: дерева на тротуарі і «порожні» вулиці в робочий час

Фото 6.4 Найпопулярніший вантажний транспорту Шанхаї

Фото 6.5 Цифровий Китай

Фото 6.6 Ранок на спортивному майданчику

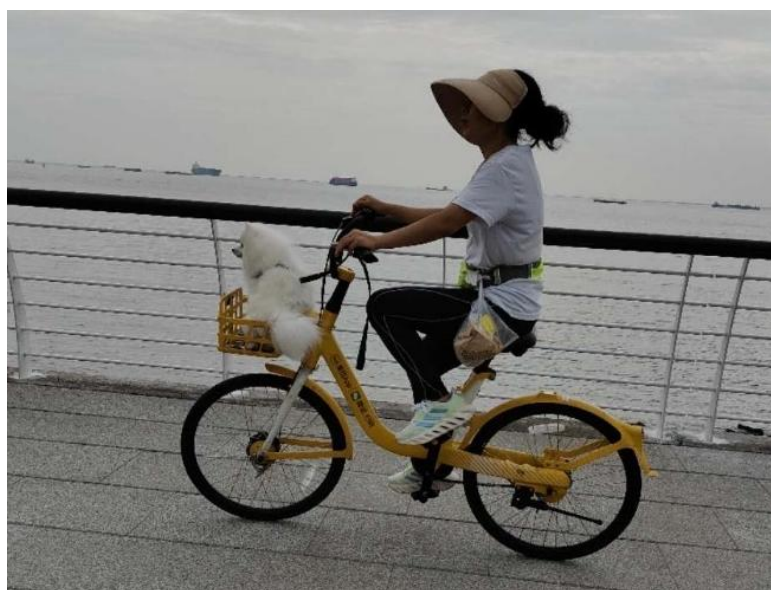

Фото 6.7 Велосипедна прогулянка на набережній річки Янцзи

Дані видавництва

Юрій Тесля

народився 7 січня 1958 року

Програміст. Переможець Республіканської олімпіади з програмування для студентів усіх вищих навчальних закладів України (1979 р.). Розробник автоматизованої системи управління будівництвом Південно-Української АЕС (1983-1992 рр.).

Професор. Доктор технічних наук (2001 рік), лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки (2009 рік). Автор близько 300 наукових праць, зокрема 3 монографій. Підготував і успішно захистив понад 30 кандидатів та докторів наук. Автор теорії несилової (інформаційної) взаємодії.

Проектний менеджер. Навчався професійному проектному менеджменту в Інституті Економічного Розвитку (США, 1994–1995 рр.). Сертифікований проектний менеджер рівня «А» Міжнародної асоціації управління проектами (2012 р.).

Практик. В Україні керував 15 масштабними проектами, зокрема будівництвом базових станцій мобільного зв'язку (2005–2006 рр.), будівництвом об'єктів нерухомості (2007–2009 рр.), створенням факультету інформаційних технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2013–2019 рр.). У 2022–2025 роках обіймав посаду технічного директора центру великих даних компанії Baosteel Engineering & Technology Group Co., Ltd., що входить до складу найбільшої металургійної корпорації світу Baowu (КНР).

Письменник. Член Національної спілки письменників України (2023 р.). Автор ряду публіцистичних статей та збірок віршів: «Доповідна Богу» (2017 р.), «Я над віршами суму Пан» (2019 р.), «Одинадцята Заповідь» (2022 р.). Співавтор науково-популярної книги «Діалоги з Теслею. Теорія несилового світу» (2015 р.).